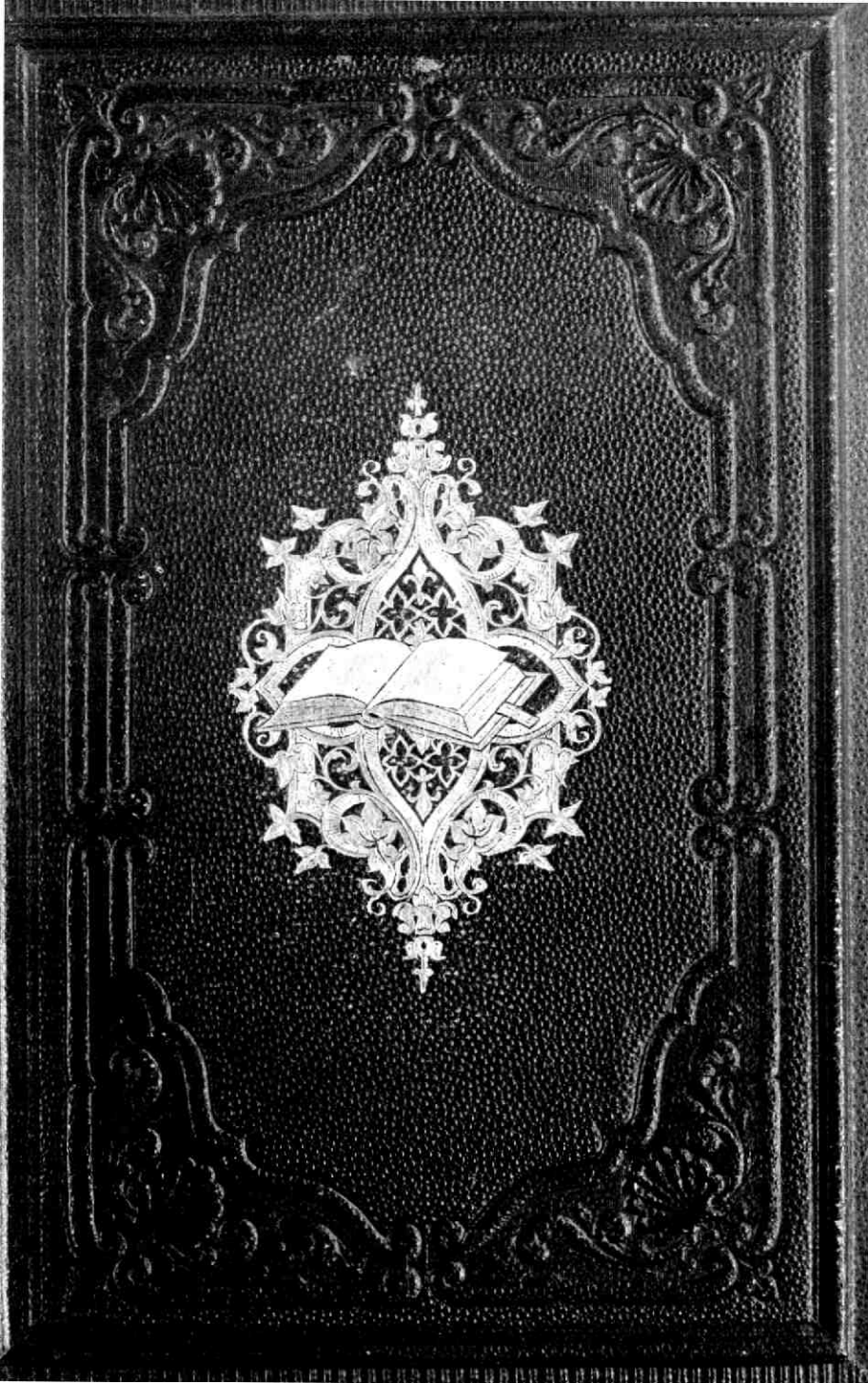

De Bijbel voor jongelieden

<https://hdl.handle.net/1874/235762>

mm12937

de
19

BIBLIOTHEEK UNIVERSITEIT UTRECHT

2826 764 3

DE LAATSTE EEUWEN VAN ISRAËL'S VOLKSBESTAAN.

.....
GEDRUKT BIJ J. J. GROEN, TE LEIDEN.
.....

BIBLIOTHEEK
NED. HERV. KERK

^s a
108E31

DE LAATSTE EEUWEN

VAN

ISRAEL'S VOLKSBESTAAN,

DOOR

DR H. OORT,

Hoogleeraar te Leiden.

MET MEDEWERKING VAN

Dr A. KUENEN

EN

Dr I. HOOYKAAS,

Hoogleeraar te Leiden.

Predikant te Rotterdam.

EERSTE DEEL.

'S-GRAVENHAGE — JOH. YKEMA — 1877.

DE BIJBEL VOOR JONGELIEDEN,

DOOR

Dr H. OORT en **Dr I. HOOYKAAS,**

Hoogleraar te Leiden.

Predikant te Rotterdam.

MET MEDEWERKING VAN

Dr A. KUENEN,

Hoogleraar te Leiden.

ZEVENDE DEEL.

Bewerkt door Dr. H. OORT.

's-GRAVENHAGE — JOH. YKEMA — 1877.

DERDE AFDEELING.

DE LAATSTE EEUWEN VAN ISRAËL'S VOLKSBESTAAN.

Overeenkomstig de belofte, aan het eind van het vierde deel van „De Bijbel voor Jongelieden” gedaan, biedt de bewerker van het Oude Verbond den belangstellenden een vervolg op het hoofdwerk aan, met behulp zijner medearbeiders geschreven. Hij schetst daarin, nevens de uitwendige of staatkundige geschiedenis der Joden van Nehemia tot den laatsten opstand tegen de Romeinen, vooral hunne inwendige geschiedenis, de ontwikkeling van hun godsdienstig leven en den invloed der Wet op hun gansch bestaan.

De eerste hoofdstukken van dit boek moeten tot aanvulling dienen der laatste hoofdstukken van het genoemde Vierde Deel en zullen dus vaak daarheen verwijzen.

Evenals in het hoofdwerk, zal men ook hier onder de opschriften der afdeelingen de aanwijzing vinden van bronnen, waaruit de inhoud geput is. Hierbij bepaal ik mij evenwel tot de geschriften, die waarschijnlijk voor velen mijner lezers toegankelijk zijn, namelijk de Apokriefe boeken en Jozefus

—

Doch niet elke vertaling daarvan is voldoende. Er zijn van de eerstgenoemde zelfs zeer gebrekkige. De beste is die van Johs. Dyserinck, in 1874 te Haarlem uitgegeven, onder den titel van „De Apokriefe boeken des Ouden Verbonds.” Ook de geschriften van Jozefus zijn meermalen in onze taal overgezet, het laatst en het best door Dr. W. A. Terwogt Jr, „Al de werken van Flavius Josephus”, Dordrecht, 1867—1873.

Van andere werken, als het Boek Henoch, de Psalmen van Salomo, de Jubileën, de Hemelvaart van Mozes, bestaat geen Hollandsche vertaling, evenmin als van het Joodsche wetboek, dat ons gewichtige diensten zal bewijzen, de Misjna. Deze zal ik daarom alleen aan den voet der bladzijden aanhalen.

Overigens heb ik niets vooraf te zeggen dan nóg een kleinigheid: kortheidshalve worden dikwijls bij het noemen van eigennamen de woorden „de zoon van” vervangen door het Hebreeuwsche „ben” of het Arameesche „bar.”

HOOFDSTUK I.

Van Nehemia tot Alexander den Grooten.

JOZEFUS OUDH. XI: 7

„Een dier als een luipaard met vier vogelvleugels en vier koppen, dit ontving thans de heerschappij,” zoo teekende de schrijver van het boek Daniël het Perzische rijk¹⁾, in zijn macht en snelle uitbreiding, beide inderdaad verbazend. Groot waren de wereldrijken der Assyriërs en der Chaldeërs geweest, maar over nog meer landen zwaaide „de groote koning, de heer der koninkrijken” den scepter. Slechts weinige jaren nadat Cyrus zijn volk vrijgemaakt had van het juk der Meden (559), hadden talrijke volksstammen ten oosten en ten noorden van Medië en Perzië de kracht van zijn arm gevoeld, en weldra moesten ook de dappere Lydiërs onder hun rijken koning Croesus, alsmede de Babyloniërs voor hem bukken en de Grieksche volkplantingen aan de kust van Klein-Azië hem als heer erkennen; zoodat zich zijn gebied uitstreckte van den Indus tot de Middellandsche Zee, van den Kaukasus tot aan Egypte. Deze grens werd nog uitgezet door Cambyses (530—522), die het rijk der Farao's na korten tegenstand veroverde. Was de band, die de deelen van het kolossale gebied bijeenhield, onder de regeering van dezen doldriftigen zoon van Cyrus tamelijk los geworden, het gelukte aan Darius Hystaspis (521—485) de oproerige provinciën weder

1) Dan. VII: 6; vgl. d. B. v. J. IV bl. 274 vgg.

te onderwerpen en de eenheid des rijks te bevestigen, en al slaagde hij er, trots zijn leger van 700.000 man, niet in, de bewoners der Donauoevers te overwinnen, toch wist hij niet slechts de hem nagelaten landen te behouden, maar ook er eenige aan toe te voegen.

Wat echter meer beteekende dan eene vergrooting van het reeds zoo ontzaglijk uitgebreid gebied, het rijk werd onder Darius ook inderdaad als één geheel bestuurd. Van Susa uit, de gewone verblijfplaats des vorsten en het middelpunt des rijks, liepen naar alle richtingen de koningswegen, waarlangs op geringe afstanden van elkaar dag en nacht ruiters gereed stonden om de koninklijke bevelen met vroeger ongehoorden spoed over te brengen. Bij alle veren en bergpassen waren die heerwegen door burchten met sterke bezettingen afgesloten, zoodat het gansche rijk als met een ijzeren net overdekt was. Het was in twintig stadhouderschappen verdeeld, wier hoofden, satrapen, dat is heeren der provincie, meest allen uit de aanzienlijkste en vertrouwdste Perzen en Meden gekozen, geheel van den koning afhankelijk, hunne provincie hadden te besturen, dat wil zeggen te zorgen dat de belastingen, in geld en natuurvoortbrengselen, opgebracht en de hulptroepen voor 's konings leger geleverd werden. Waar het noodig was, hadden die satrapen weer hunne onderlandvoogden, door henzelven of, zooals Nehemia, rechtstreeks door den koning aangesteld. Met de regeling der stedelijke en gewestelijke belangen bemoeiden zij zich niet; die lieten zij aan de onderscheiden volksstammen en steden-zelven over. Hoe dezen hunne zaken wilden regelen en het recht handhaven, moesten zijzelf weten, als men 's konings gezag maar niet aantastte en hem alles gewillig ten offer bracht. Voor die majesteit toch, die, als een god, zelden zichtbaar voor de oogen harer onderdanen, van verblindenden luister omringd, uit haar paleis het onmetelijk rijk regeerde, wier „oogen en ooren” overal doordrongen, die, aan geen mensch verantwoording schuldig en door geen wet beperkt, beschikte over het leven en de goederen harer onderdanen, voor die majesteit moest ieder alles geven; reeds wie een wensch koesterde in tegenspraak met haar wil was des doods schuldig!

Toen Darius stierf en zijn zoon Xerxes den troon beklom (485), zocht Egypte, maar tevergeefs, zich uit de keten van den Perzischen vorst te wringen; evenals de overige provinciën moest het in slavernij blijven, ook nadat de trotsche gebieder van Azië tegen het kleine Griekenland het hoofd gestooten en, eerst bij Thermopylae en Salamis, daarna bij Plataeae en Mycale, ondervonden had, wat een dapper en vrij volk, voor haardsteden en altaren kampende, vermag. Hoe kloek de Grieken strijden konden, dat ervoer ook zijn zoon en opvolger Artaxerxes I Langhand, 465–424, toen drie jaren na zijn troonsbestijging Egypte met hun hulp tegen hem opstond. Een Perzisch leger van 400,000 man, door een vloot ondersteund, werd geslagen, en eerst toen de satraap Megabyzus met een nieuw leger van 300,000 man en driehonderd schepen den overgeblevenen van het vorig heer, die in Memphis belegerd werden, te hulp snelde, gelukte het den Perzen Egypte te bedwingen en de Atheners terug te drijven; toch werd nog daarna Megabyzus door hen ter zee en te land geslagen.

Bleek het reeds uit deze onophoudelijke oorlogen, dat de troon van Artaxerxes niet zoo vast stond als die van Darius, nog duidelijker werd dit, toen diezelfde Megabyzus het waagde den koning, die hem wilde afzetten, het hoofd te bieden, en dit met zoo goed gevolg deed, dat de koning vrede met hem sloot. Van de Grieksche staten daarentegen had de Perzische monarch vooreerst niets te duchten, daar deze, op elkander nijdig, weldra in een bloedigen oorlog elkaar zouden verteren. Hoe innerlijk verzwakt het Perzisch rijk ook mocht zijn, uiterlijk was de vorst nog steeds de onoverwinnelijke, met godlijken glans getooide, zoodat een Joodsch schrijver Xerxes bij zijn lezers met dezen ophef kon inleiden: „Dit is die Ahásveros, die regeerde van Indië tot Ethiopië, over 127 landschappen.”¹⁾

In een belangrijk gedeelte nu van dit reuzenrijk, in de satrapie van „het land over den Eufraat,” die geheel Syrië, Fenicië en Cyprus omvatte, woonden de Joden, de nakome-

1) Esther I : 1.

lingen zoowel van hen die niet weggevoerd waren uit hun vaderland, als dergenen die van de vergunning van Cyrus om derwaarts terug te keeren gebruik hadden gemaakt. Arm, verdrukt, in hunne dierbaarste verwachtingen teleurgesteld, waren zij op 't punt zedelijk ten onder te gaan en hun volkskarakter met hunne eigenaardige zeden te verliezen, toen tijdens Artaxerxes eerst de schriftgeleerde Ezra het godsdienstig leven onder hen wist op te wekken en daarna Nehemia, de onderlandvoogd, hem en zijnen geestverwanten den wereldlijken arm leende om aan de geboden der Wet kracht bij te zetten en alle tegenspraak te doen verstommen. Wie zich niet voegen wilde naar de voorschriften van Mozes kon zijn fortuin elders zoeken; maar zoover het land rondom Jeruzalem het land der Joden heette, moest „naar de Wet worden gedaan.”¹⁾

Zoo matigde zich een klein volk aan, iets anders te zijn dan een nietig stuk van de wereldmonarchie, een eigen karakter, in een wet uitgedrukt, te behouden, zichzelf niet te verliezen in den maalstroom van stammen en volken, en, al was er van staatkundige onafhankelijkheid geen sprake, toch eene zedelijke onafhankelijkheid, een eigen oordeel en wil, te bewaren. Dit is de hooge beteekenis der schepping van Ezra en Nehemia.

Slaan wij, samenvattende en aanvullende wat wij vroeger bespraken, gade, wat de Wet, in de eeuw die tusschen Nehemia en den val van het Perzische rijk verliep, van het Joodsche volk gemaakt heeft!

Klein en machteloos was het, toen Nehemia de hand aan het werk sloeg. Hoe sterk de bevolking des lands was, ja zelfs welke de grenzen hiervan waren, is niet dan bij benadering te zeggen, zoowel om de schaarschheid der berichten als om de groote wijzigingen die de tijdsomstandigheden er gedurig in brachten. Jeruzalem, door Nehemia versterkt en gedeeltelijk met geweld bevolkt²⁾, was niet alleen het middelpunt des lands

1) Vgl. d. B. v. J. IV, Hoofdst. XV—XVII.

2) D. B. v. J. IV bl. 184—196.

maar ook, wellicht met uitzondering van Jericho, de eenige stad van beteekenis. Immers, in het voormalig grondgebied van Juda woonden tot noordelijk van Hebron de Edomieten; de kust langs de Middellandsche Zee, eertijds het land der Filistijnen, was ook nu door heidenen bevolkt; terwijl de grens tusschen het Joodsche grondgebied en dat der Samaritanen ongeveer daar liep, waar vroeger de grens was tusschen het rijk van Israël en Juda¹⁾. Neemt men hierbij in aanmerking, dat dit kleine land zeer bergachtig is, en bergstreken zijn uit den aard der zaak niet dicht bevolkt, en dat het voor een gedeelte namelijk aan den oever der Doode Zee tot bij Jericho, woestijn is, dan zal men waarlijk de macht van het hier gezeten volk niet hoog schatten.

Toch moet men die niet enkel afmeten naar den beperkten omvang van dit gebied; anders wordt geheel de volgende geschiedenis onbegrijpelijk. Immers, er waren veel meer Joden dan in die kleine landstreek rondom Jeruzalem woonden. Vooreerst leefden er duizenden in het buitenland, vooral in Babylonië, en dan ook velen elders in Palestina, zoowel ten noorden van het land der Samaritanen, in Galilea, als in het Overjordaansche en in het zuiden. De inwoners dier gewesten nu, van gemengden oorsprong, zonder volksbewustzijn en dus onvermogen een eenheid te vormen, sloten zich gaarne bij een naburigen staat aan, waarvan zij bescherming en hulp konden verwachten. Zoo breidde zich onder de Perzische heerschappij de macht der Fenicische steden Tyrus, Sidon en Arad over het noordelijk en westelijk deel van Palestina uit, en kwam in het oosten en zuidoosten, in het gebergte Seïr en het Overjordaansche, gaandeweg een nieuw rijk op, dat der Arabieren of Nabateërs, met Petra, de aloude stad der Edomieten, tot hoofdplaats. Dewijl de grenzen dier staten niet wettig waren vastgesteld of althans de verdragen, waarbij dit geschied was, op zeer lossen grond steunden, kan men licht begripen, hoe vele veranderingen daarin plaats grepen. Verslapte

1) Vgl. de kaart achter Deel III.

de macht van een bestuur, de grensplaatsen voegden zich bij een nabuur, om zich misschien na korter of langer tijd goed- of kwaadschiks weer aan het vroeger gehuldigd gezag te onderwerpen.

Onder die omstandigheden was het dus niet onmogelijk voor de Joden, een betrekkelijk machtig volk te worden. Immers zoodra Jeruzalem een krachtige overheid had, kreeg het den zedelijken, straks den stoffelijken steun der Joden van verre en van nabij. Zoo was bijvoorbeeld de stad Lydda voor een gedeelte door Joden bevolkt ¹⁾, maar zij behoorde tot het grondgebied der Samaritanen. Was nu het bestuur in Jeruzalem flauw, was het niet of nauwelijks in staat, binnen eigen rechtsgebied de orde te handhaven en zich te doen gelden, dan kon zelfs de Joodsche bevolking dier stad niet wenschen daardoor geregeerd te worden; maar zoodra het krachtig optrad, in eigen landpalen de onruststokers beteugelde en de naburen stout onder de oogen zag, werd de Joodsche partij in die stad machtig en trachtte, zoodra zij de kans schoon zag, onder Joodsche leiding te komen.

Terwijl dus Ezra en Nehemia, door te eischen dat de Joden zich van de heidenen zouden afzonderen, 's volks kracht verzwakten, in zooverre de bureu zeer vertoornd waren over die hoogmoedige, vijandige houding en weldra de Joden op verschillende wijs plaagden, ter anderer zij kregen zij weldra, toen de eerste storm doorgestaan was en het bleek, dat zij door volharding en met 's konings gunst hun doel bereikten, Jeruzalem versterkten en hunne onafhankelijkheid behielden, van allerwege krachtigen steun. Den Joden in de verte en in de nabijheid zwol het hart, toen zij hoorden wat in Judea gebeurde. Niet alleen de godsdienstigen onder hen, de ijveraars voor de Wet, maar ook de onkundigen en onverschilligen in godsdienstzaken juichten en staken het hoofd op. Hun volkstrots werd gestreeld, nu het weer iets begon te beteekenen Israëliet te zijn.

1) Ezra II: 33 en elders.

In Nehemia's tijd waren de Joden zeer arm; het kostte groote inspanning Jeruzalem te ommuren en daarna te bevolken; velen verkochten hunne kinderen als slaven, en de landvoogd wist hen niet anders te helpen dan door de rijkeren te bewegen hunne schulden kwijt te schelden: alles getuigt van een zeer ongezonden maatschappelijken toestand en van groote armoede. Geen wonder! Zwaar drukte het Perzische juk. Die koninklijke hofhouding kostte veel geld; in de vijfde eeuw waren daarvoor dagelijks duizend stuks vee noodig; iederen dag aten ongeveer 15,000 menschen van 's konings tafel, en de satrapen volgden, zooals vanzelf spreekt, het voorbeeld van hun vorst en hadden hun goed bezetten harem, hun hofadel, hunne lijfwachten, hun zwerm bedienden van hooger en lager rang. Ook die prachtige koningswegen met de stations der boden, met burchten en wachtposten, en die talrijke bezettingen, dat alles moest uit de belastingen bekostigd worden, die daardoor zeer drukkend werden. Maar het ergste waren de oorlogen, die de Perzische koningen onophoudelijk voerden. Welk een schat niet slechts aan natuurvoortbrengselen en arbeid, maar vooral aan menschenlevens veroorzaakten die bloedige veldtochten tegen de Scythen en de Egyptenaren en vooral tegen de Grieken! Alle provinciën des rijks moesten daarvoor hare hulp-troepen zenden en werden, door het omkomen der jongelingschap, uitgeput en verarmd.

Palestina heeft vooral onder Artaxerxes ruim haar deel gehad aan de oorlogsrampen. Immers, langs haar kust voeren de vloten en over haar grondgebied trokken de legers, die Egypte trachtten te onderwerpen, en het was in Tyrus dat de satraap Megabyzus zijn verblijf hield, toen zijn vloot door de Atheners vernield, zijn leger verslagen werd en hij kort daarna de vaan van den opstand tegen koning Artaxerxes ophief.

Onder de opvolgers van dezen vorst werd de toestand der provinciën niet gunstiger. Zoolang hij regeerde toch was er nog, evenals onder zijn voorgangers, stevigheid in het staatsbestuur geweest. Doch nu neigde het rijk merkbaar ten val. De koningen konden hun gezag niet meer handhaven, de satrapen gedroegen zich dikwijls als zelfstandige vorsten, aan de orde van den dag

was burgerkrijg, gedeeltelijk met Grieksche huurtroepen gevoerd. De ongelukkige provinciën kregen door die verzwaking der koninklijke macht in geen enkel opzicht verlichting van lasten: de oorlogen, waarvoor zij hare jongelingen moesten afstaan, waren eer meer dan minder in getal, de hofhoudingen werden niet vereenvoudigd, de staande legers steeds sterker. En daarbij kwam nu die grootste vijand voor nijverheid en handel, voor alle welvaart en geluk, namelijk de onzekerheid.

Hoeveel ellende moet Palestina niet doorgestaan hebben, toen in het jaar 374 Pharnabazus, de grijze, voorzichtige, te schroomvallige veldheer van Artaxerxes II Mnemon, bij Akko een leger van 200,000 strijders en 500 schepen, benevens 20,000 Grieksche huurlingen, verzamelde, en daarmee naar Egypte trok, om weldra geslagen terug te keeren! Weinige rampen toch zijn zoo zwaar voor een land als het doortrekken van een vluchtend leger. Een tiental jaren later spande de koning van het nu geheel onafhankelijk Egypte met de satrapen van de zee kust, Klein-Azië en Fenicië samen tegen Artaxerxes, en sedert was alles onzeker; de satrapen verrieden elkaar en dan weer den koning; de Egyptenaren stieten hun vorst van den troon, terwijl hij met het leger in Syrië was; en de zonen van Artaxerxes streden nog bij zijn leven om de opvolging. Onder Artaxerxes III Ochus (361—339) werd het niet beter. Sidon en eenige belendende staten, waaronder de Joden, vielen van den koning af, daar zij de afpersingen en verdrukkingen niet langer verdragen konden. In 350 voerde Ochus-zelf zijn leger van 300,000 voetknechten, en 30,000 ruiters, begeleid door 300 oorlogschepen, tegen Fenicië aan; de stad Sidon viel door verraad van haar koning in zijn handen en werd verbrand, waarna alle oproerige staten de wraak des konings moesten ondervinden. Wat de Joden betreft, het schijnt, dat hij vele hunner in ballingschap naar Hyrcanië, in Klein-Azië, gezonden heeft.

In schijn was Artaxerxes III machtiger dan zijn naaste voorgangers, daar hij zich weder van Egypte meester maakte, dat een halve eeuw onafhankelijk was geweest; maar hij vermocht dit minder door eigen kracht dan door de ontzaglijke uitputting van het door hem veroverd land. In de westelijke

provinciën van zijn rijk was alom wanbestuur en dwingelandij, afgewisseld door gedurige verandering van meesters, regeeringloosheid en opstanden.

Onder zijn opvolgers Xerxes III en Darius Kodoman werd het steeds erger. Zeker gesnedene, Bagoas, die reeds onder Ochus alvermogend was en toch dezen vorst had doen vergiftigen, was de eigenlijke meester van den staat, maar deze was in zulk een toestand van ontbinding, dat het aan Macedonië's koning, Alexander, betrekkelijk geringe moeite kostte dat reusachtig rijk tusschen den Indus en de Middellandsche Zee te veroveren, en het voor die landen een verademing was, in de handen te vallen van een man, die den scepter wist te voeren.

Behalve van Nehemia weten wij van de onderlandvoogden over Judea niet veel. Dat hij, zijn eigen onbaatzuchtigheid roemende ¹⁾, zijn voorgangers verwijt het hun toekomstige tafelgeld te hebben aangenomen, waarvan hij afstand deed, bewijst nog niet, dat zij geen Joden waren, en zoo kunnen ook zijn opvolgers Joden geweest zijn, die de bevelen van den opperlandvoogd ten uitvoer brachten; maar zelfs hunne namen zijn ons niet overgeleverd. Waren zij waarschijnlijk geen mannen, die in den smaak des volks vielen, bij ontstentenis van wereldlijke bestuurders, die het vertrouwen des volks hadden, kreeg de hoogepriester gaandeweg meer invloed. Naast hem stond reeds vroeger of vormde zich nu allengs een raad, uit aanzienlijke priesters en leeken bestaande.

Wie na Jozua hoogepriesters geweest zijn, weten wij niet met zekerheid ²⁾, daar de opgaven hunner namen verschillen. In Nehemia's tijd was het Eljasjib, een van wiens kleinzonen door den landvoogd is weggejaagd, omdat hij met eene Samarijische gehuwd was ³⁾. Hem volgde volgens Jozefus zijn zoon Judas op, dezen zijn zoon Johannes, van wien ons het

1) Neh. V : 19.

2) Neh. XII : 10, 11, Joz. Oudh. XI : 7.

3) Vgl. d. B. v. J. IV bl. 203 en verder beneden.

volgende verhaald wordt. Eenigen tijd nadat hij hoogepriester geworden was, trachtte zijn broeder Jozua zich die waardigheid toe te eigenen. Hiertoe riep hij de hulp in van den bevelhebber der krijgsmacht van Artaxerxes II Mnemon, Bagozes. Na zich dezen tot vriend gemaakt en de toezegging van hulp verworven te hebben, zocht hij twist met zijn broeder, die, door hem getergd, hem in den tempel versloeg. De Perzische generaal werd zeer verontwaardigd toen hij dit hoorde: een broedermoord door een priester, en dat in het heiligdom begaan: erger kon het niet! Hij trok daarom naar Jeruzalem en liet zich niet weerhouden in den tempel door te dringen. Bezwaarlijk kon ook der Joden geroep van: heiligschennis! diepen indruk op hem maken. „Ben ik dan onreiner dan een priester die in uw tempel een moord beging, dat hij er mag inkomen en ik niet?” met die vraag beantwoordde hij hunne klachten. Het schijnt intusschen niet zoozeer zijn bedoeling te zijn geweest den manslag te wreken, als wel van de gelegenheid gebruik te maken om, ten eigen bate of ten voordeele des konings, den Joden geld af te persen. Hij legde hun namelijk eene zware boete op, vijftig drachmen voor elk lam van het dagelijksch offer. Waarschijnlijk offerde men in dien tijd reeds, in onderscheiding van vroeger, toen des avonds slechts een meeloffer gebracht werd, iederen dag twee lammeren in den tempel, één des morgens en één des avonds; zoodat deze boete dagelijks 100 drachmen, dat is, op zijn minst berekend, ongeveer f 40 beliep, wat te zwaarder drukte, daar vroeger de kosten van het dagelijksch offer uit de koninklijke schatkist bestreden werden. Zeven jaar lang werden de Joden door die buitengewone belasting gedrukt, en meer dan het schandaal-zelf was het deze schade, die maakte dat het feit in 's volks geheugen bewaard bleef.

Onder het hoogepriesterschap van Johannes' zoon, Jaddua, viel Judea in de handen van Alexander den Grooten.

Wat de richting betreft, waarin de hoogepriesters het volk stuurden, zij behoorden, voor zoover wij weten, niet tot de ijveraars voor de Wet en bukten slechts noode voor den dwang, door dezen hun aangedaan. Geen wonder waarlijk! De hoo-

gepriesters waren de wereldlijke hoofden, en het was zeker geen veilige staatkunde zich van alle bureu af te scheiden, ja, door strenge handhaving der Wet hen tegen zich in het harnas te jagen, zooals de vurige geestverwanten van Ezra en Nehemia zonder schroom deden. Doch al waren zij, met de meeste aanzienlijken, niet ongenegen, de strenge bepalingen der Wet tegen de verzwagering met de heidenen, benevens die over sabbatsviering en de onderscheiding van rein en onrein en al wat het verkeer met de naburen bemoeilijkte, te veronachtzamen, zij moesten, als zij hun invloed niet wilden verliezen, zich voegen naar den wil der ijveraars.

Met een enkel woord hebben wij vroeger vermeld ¹⁾, dat een aanzienlijk priester, die met de dochter van den Samaritaan Sanballat gehuwd was, door Nehemia uit het land gebannen is. Hierop moeten wij, om de belangrijke gevolgen die het gehad heeft, terugkomen. In het boek Nehemia dan ²⁾ wordt het feit slechts met een enkel woord vermeld; bij Jozefus ³⁾ lezen wij, dat de weggejaagde priester Manasse en Sanballat's dochter Nikaso heetten; verder, wat van meer belang is, dat Sanballat, om zijn schoonzoon voor het verloren priesterschap schadeloos te stellen, op den Gerizim een tempel bouwde en hem daarvan hoogepriester maakte, terwijl hij tevens alle Joden, die het voorbeeld van Manasse volgden en, het juk der Wet niet willende dragen, uit het land weken, door toezegging van akkers en andere voorrechten tot zich lokte. Jozefus nu zegt niet, dat dit tijdens Nehemia gebeurd is, integendeel hij plaatst het voorval onder Dariüs III Kodoman, den laatsten koning der Perzen, maar hierin vergist hij zich blijkbaar, waarschijnlijk doordat hij dezen Dariüs met Dariüs II den Basterd (423—405) verwarde, en de hier voorkomende naam Sanballat dringt ons aan te nemen, dat hij op hetzelfde feit het oog had, als in het boek Nehemia aangestipt wordt.

1) D. B v J. IV bl. 203.

2) Neh. XIII: 28.

3) Oudh. XI: 8 § 2.

Zoo werd dan het ijveren van Nehemia voor de Wet de oorzaak tot het bouwen van een tempel voor Jahwe, die drie eeuwen lang met dien van Jeruzalem zou wedijveren; wat meer zegt, daardoor werd de kloof tusschen de Joden en hunne gehate naburen, de Koeteërs, zeer verbreed en tevens de macht der laatstgenoemde niet weinig gestijfd. Wel was er sedert de Joden het gul aanbod dier noordelijke bureu, samen den tempel op te bouwen en één volk uit te maken, hooghartig afgeslagen hadden, vijandschap tusschen hen geweest, en veel hadden de Joden daarvan te lijden gehad ¹⁾; maar dat Sanballat, de invloedrijkste der Koeteërs, waarschijnlijk hun onderlandvoogd, zijn dochter aan een lid van het hooge priesterlijk geslacht van Jeruzalem had uitgehuwelijkt, bewijst, hoe des ondanks het gemeen belang die bureu tot elkander had gebracht en hunne ineensmelting niet onmogelijk was. Nu evenwel werd de breuk onheilbaar. Het spreekt vanzelf, dat Manasse en de andere uitgewekenen mokten tegen hun door dweepers geleid volk en dat zij den haat hunner nieuwe medeburgers aanwakkerden, terwijl weerkeerig de ijverige voorstanders der Wet niet vriendelijk gezind waren jegens die overtreders van het verbond Gods, die afvalligen van de Wet, allerminst toen zij de schadelijke gevolgen van den hernieuwden haat onderonden.

Toch was de stichting van den tempel op den Gerizim voor de zegepraal der zaak, die Ezra en Nehemia voorstonden, eer voor- dan nadeelig. Immers, zooals wij gezien hebben, hare tegenstanders waren velen. Indien dezen door uit te wijken hun geheelen godsdienst hadden moeten prijsgeven, dan waren zij daartoe niet zoo ras gekomen. Maar nu lag het voor de hand, dat zij, die zich niet wilden krommen onder het juk der Wet en rijk genoeg waren om te verhuizen, naar het land der Samaritanen gingen, waar zij met open armen ontvangen werden, waar zij hun eeredienst, geleid door priesters uit het geslacht van Aäron, terugvonden en te midden van ge-

1) D. B. v. J. IV bl. 141 vgg., 189 vgg.

loofsgenooten kwamen, die alleen zoo nauwgezet niet waren als de toongeverers in Jeruzalem. Door hunne uitwijking kregen de geestverwanten van Ezra de handen ruim en konden zij de achterblijvende ontevredenen te gemakkelijker dwingen, zich naar hen te voegen.

Aan den anderen kant ontwikkelde zich door die ballingen uit Judea de godsdienst van „het volk te Sichein” hoe langer hoe meer in dezelfde richting als die der Joden. Wel weken voortdurend tot hem alleen wetsovertreders uit, menschen dus die, omdat zij verboden spijs genuttigd, den sabbat geschonden of iets dergelijks bedreven hadden, vervolgd werden; doch dezen maakten evenwel, dat de Samaritanen niet stilstonden, maar Joodsche gebruiken leerden kennen en overnamen.

De Pentateuch werd hun Heilige Schrift, zooals hij dit voor de Joden was, en evenals in Judea, drukten schriftgeleerden bij hen haar stempel steeds duidelijker op het geheele leven.

Die Samaritaansche wetgeleerden beriepen zich, evenals hunne Joodsche ambtgenooten, tot staving hunner beweringen op de boeken die zij aan Mozes toekenden en zagen er, evenmin als genen, bezwaar in, aan hunne Heilige Schrift hier en daar iets toe te voegen of daarin eene verandering aan te brengen, indien zij er eene bewijsplaats mee wonden of een uitspraak die met hunne leer streed op zij schoven.¹⁾ De merkwaardigste verandering veroorloofden zij zich in Deut. XXVII: 4, waar wij in den Hebreewschcn tekst lezen, dat Mozes de Israëlieten beval, op den berg Ebal groote steenen op te richten, die met kalk te bestrijken en daarin Jahwe's geboden te schrijven, om daarbij dan een altaar van ongehouden steenen voor hun god te bouwen en hem offers te brengen. De Samaritanen, wier altaar niet op den Ebal maar op den daartegenover gelegen Gerizim stond, namen de vrijheid, niet alleen dezen naam in plaats van genen te schrijven, maar ook het geheele voorschrift met den veranderden naam nog tweemaal in te lasschen, namelijk in Ex. xx en in Deut. V,

1) Vgl. Deel II bl. 179 vgl., IV bl. 224 vgl., 255.

dadelijk na de wet der Tien Woorden, opdat het daarmee op één lijn zou staan. Welk een steun voor hun zaak: Mozes-zelf had bevolen op den Gerizim een heiligdom te stichten.

Een zeer eigenaardig, leerzaam schouwspel biedt ons dus de weerkeeringe verhouding van Joden en Samaritanen aan. De door dezen bewoonde landstreek lag juist tusschen Judea en Galilea, wier bevolking hoe langer hoe meer, ook in zake van godsdienst, met de woordvoerders in Jeruzalem één lijn trok; eene goede verstandhouding was dus voor beide partijen zeer gewenscht; hun godsdienst was dezelfde, althans in vergelijking met die van Edomieten, Feniciërs, Perzen en Grieken. En toch was het juist de godsdienst die hen scheidde: het verschil van tempel, en dus ook van priesterschap, hield een haat in stand, die overerfde van geslacht op geslacht, zoodat wij hen in het vervolg dezer geschiedenis gedurig tegenover elkander zullen zien staan.

Welk het karakter der godsdienstwet was, die door Ezra en Nehemia onder de Joden de overhand kreeg en waarvan ook het hedendaagsche Jodendom de naar de levensomstandigheden gewijzigde ontwikkeling en toepassing is, hebben wij vroeger gezien¹⁾, en mogen wij dus hier niet herhalen. Wij komen later op enkele voorschriften terug, wanneer wij het godsdienstig leven der Joden, dat voorwaar niet begrepen wordt als men alleen de wettelijke bepalingen kent, in bijzonderheden in oogenschouw nemen. Op het hoofd karakter alleen zij hier nogmaals de nadruk gelegd: de vormelijkheid. Had de wet in Deuteronomium vervat nog aangedrongen op allerlei deugden, vooral op barmhartigheid, de wet van Ezra en zijn opvolgers zocht slechts de heiligheid, die Israël in onderscheiding van andere volken eigen moest zijn, te beschrijven, of liever trachtte zoo nauwkeurig mogelijk te bepalen, in welke vormen zij zich moest openbaren, wat dus een rechtzinnige Jood moest doen en laten, waarbij de gezindheid minder ter

1) D. B. v. J. IV bl. 208 vgg.

zake deed. Voor zoover de wet in den Bijbel bevat is, daalt zij slechts op enkele punten, vooral in zaken den tempeldienst betreffende, in bijzonderheden af. Maar zij geeft tevens de richting aan, waarin zich het Jodendom bewoog: het ging steeds meer den kant der vormelijkheid op. De schriftgeleerden, die Ezra's werk voortzetten, trachtten het geheele leven, niet slechts het godsdienstig maar ook het maatschappelijk en huiseijk leven, te reglementeeren, zoo weinig mogelijk aan eigen nadenken en eigen gevoel overlatende.

Hierbij houde men goed in het oog, dat het niet de machthebbers waren, bij wie der schriftgeleerden woord het meest ingang vond, maar het volk. De opperpriesters, de leden van den raad en andere aanzienlijken wilden wel den eeredienst regelen volgens de inzichten der ijveraars, maar waren geenszins genegen, zich in het overige naar zulke strenge beginselen te gedragen. Doch de godsdienstige burgers, zoowel de priesters van minderen rang als de leeken, lieten zich bij de wekelijkse bijeenkomsten in de synagogen door de schriftgeleerden onderrichten in hetgeen geoorloofd en ongeoorloofd, rein en onrein was. De tijden zouden komen, waarin de Wet een zwaar juk wezen zou, en reeds nu was zij in menig geval hinderlijk. Maar toch was zij nu nog geen last maar een lust ¹⁾ en vormde zich gaandeweg een partij van „vromen”, die zich afzonderden van den grooten hoop en zorgvuldig op hunne hoede waren tegen aanraking met de heidenen, van vromen, die ijverig en streng den sabbat vierden, offers brachten, gebeden en vasten hielden, tienden en eerstelingen gaven, uiterlijke reinheid betrachtten en, zooals het altijd gaat, zich op deze hunne goede werken lieten voorstaan.

In de eeuw die tusschen Nehemia en Alexander den Grooten verliep is deze partij sterk genoeg geworden om haar stempel onuitwischaar te drukken op het volk en de machthebbers te dwingen, naar hare inzichten te regeeren. Wel heeft zij

1) Vgl. d. B. v. J. IV blz. 236 vgg.

menigen zwaren strijd te voeren gehad, wel scheen het in de eerstvolgende eeuwen somwijlen, of Ezra's werk weer ongedaan zou gemaakt worden; maar het heeft standgehouden: geen invloed van vreemde zeden, geen onderdrukking, geen bloedige vervolging, geen verstrooiing onder allerlei volken, geen verloop van negentien eeuwen heeft den geest van Ezra verdreven uit zijn volk of Israël belet, zich, ten goede en ten kwade, in de richting te ontwikkelen, waarheen hij het gestierd heeft.

HOOFDSTUK II.

De Joden komen onder Grieksehe heerschappij.

JOZEFUS OUDH. XI : 8, XII : 1.

Alexander III, bijgenaamd de Groote, koning van Macedonië, had nauwelijks de Grieken genoodzaakt, hem als hun heer te erkennen, of hij trok den Hellespont over om het Perzische rijk aan te vallen. Nadat het leger van Azië's vorst bij den Granicus verslagen was, boden slechts enkele steden van Klein-Azië tegenstand. In snellen marsch trok de zegepralende Macedoniër die gewesten door, overwon Darius Kodoman-zelfen, die aan het hoofd van eenige honderduizenden hem wilde tegenhouden, bij Issus zoo geheel, dat de gansche legerplaats des konings, met zijn moeder, zijn geliefdste gemalin en twee dochters hem in handen viel. Nu ging het nadat Damascus ingenomen was, zuidwaarts, de kust langs Sidon moest voor zijn wapenen bukken. Tyrus hield zeven maanden de belegering uit; maar vergeefs was de dappere tegenweer; vergeefs bonden de inwoners het standbeeld van hun god met

zware ketenen vast, opdat hij niet zou overloopen; de stad werd stormenderhand ingenomen. Gaza hield het maar twee maanden vol.

Terwijl nu Alexander, in den zomer van 332, Tyrus belegerde, werd het voor de bewoners der naburige gewesten, onder andere voor de Samaritanen en de Joden, de vraag, of zij den Perzischen koning getrouw wilden blijven dan wel Alexander's partij kiezen. Welke gedragslijn zij gevolgd hebben, is niet in bijzonderheden bekend. Jozefus verhaalt het volgende:

Omstreeks den tijd dat Alexander Klein-Azië veroverde, verbanden de Jeruzalemmers den broeder van den hooge priester Jaddua, Manasse, waarop Sanballat aan dezen beloofde, hem met hulp van Darius tot hooge priester op den Geriziem te zullen maken, terwijl hij vele Joden tot zich lokte. Toen dan Darius met zijn ontzaglijk leger naderde, verblijdde Sanballat zich, daar hij niet verwachtte, dat Alexander het zou wagen, zich met die overmacht te meten, laat staan, ze zou verslaan. Als dit nu geheel anders uitviel en de Macedoniërs om Tyrus het beleg hadden geslagen, viel hij dadelijk van Darius af, trok met 8000 ruiters naar het leger van Alexander, verklaarde zich bereid al zijne steden over te leveren, terwijl hij wederkeerig als gunst van den koning de vergunning vraagde, voor zijn schoonzoon Manasse een tempel te bouwen. Hij liet bij dit verzoek niet na, hem opmerkzaam te maken op het voordeel, dat er ook voor den koning in gelegen was aldus de Joden onderling te verdeelen: immers waren zij één, dan konden zij het den beheerscher van Azië lastig genoeg maken, gelijk de Assyriërs ondervonden hadden. Na de verlangde vergunning verkregen te hebben, begon Sanballat den tempel op den Geriziem te bouwen.

Gansch anders was de gedragslijn, door Jaddua, den Joodschen hooge priester, gevolgd. Toen hij van Alexander, uit de legerplaats vóór Tyrus, het bevel kreeg, zich bij hem aan te sluiten en hem de tot nog toe aan Darius betaalde belastingen op te brengen, weigerde hij ronduit, zoolang de Perzische koning leefde, den dezen gezworen eed te breken. Alexander zwoer hierover wraak, maar had eerst na den val van Gaza

gelegenheid, tegen Jeruzalem op te trekken. Jaddua, hierdoor niet weinig beangst, kondigde een algemeen vasten af en ging het volk voor in het gebed tot den god Israël's. Deze nu verscheen hem in den nacht daarna en beval hem de stad te versieren, de poorten te openen, en met een aanzienlijk gevolg, de leeken in witte kleeren, de priesters in ambtsgewaad, hijzelf in hooge priesterlijken tooi, onbeschroomd den overwinnaar te gemoet te gaan. Hij gehoorzaamde en kwam Alexander, omringd van zijn generaals, op den heuvel ten noorden der stad, Safa, dat is wachtpost, geheeten, tegen. De Feniciërs en Koeteërs¹⁾, die Alexander volgden, verwachtten niet anders dan dat de verbitterde vorst hem in hechtenis nemen en de stad aan plundering prijsgeven zou; maar ziet, Alexander gaf zijn gevolg een teeken achter te blijven, ging alleen den hooge priester te gemoet en boog zich neer voor den godsnaam, op de gouden voorhoofdplaat gegraveerd. Toen de Joden hierop in vreugdekreten losbarstten, dachten de Syrische vorsten en allen die er bij waren, dat het den koning in het hoofd geslagen was, en generaal Parmenio was aller tolk, toen hij uitriep: „Gij, de door allen vereerde, vereert gij den hooge priester der Joden?” „Niet hem, maar zijn god,” was des konings antwoord, die hun daarop meedeelde, dat hij, toen hij nog in Macedonië vertoefde en overlegde, hoe hij Azië zou veroveren, in een gezicht iemand gezien had, gekleed als deze priester, die hem vermaand had niet te aarzelen maar moedig de zee over te steken; hij zou vooruittrekken en hem Perzië overleveren. Nu had hij in dezen priester dien raadsman herkend en twijfelde daarom niet aan de vervulling der belofte. Hiermee gaf hij Jaddua de hand, trok, door de priesters omringd, de stad in, bracht een dankoffer in den tempel, begiftigde de priesters rijkelijk, las met vreugd, op aanwijzing van den hooge priester, in het boek Daniël de voorspelling, dat het Perzisch rijk zou worden omvergeworpen door een Griek, in wien hij zichzelf geteekend vond, en verliet de stad niet, dan na den Joden, zoowel hun die in Palestina

1) Volgens eene verbeterde lezing.

als die elders woonden, de vergunning naar hunne voorvaderlijke zeden te leven en vrijstelling van belasting in elk sabbatsjaar verleend te hebben. Velen volgden hem op zijn verdere tochten.

Van Jeruzalem keerde hij zich naar de omliggende plaatsen. De Samaritanen dan, ziende dat de Joden bij Alexander in gunst stonden, waren hunner verwantschap met hen in-dachtig; want zoo zijn de Samaritanen altijd geweest: liep het den Joden tegen, dan heetten zij de Sidoniërs van Sichem, liep het den Joden mee, dan beriepen zij zich eensklaps op hunne afstamming van Efraïm en Manasse. Nu kwamen zij dus Alexander noodigen, hun tempel op den Geriziem met een bezoek te vereeren, terwijl zij hem tevens vrijstelling van belasting in het sabbatsjaar verzochten. Alexander beloofde het eerste te zullen doen als hij terugkeerde, en dan tevens te beslissen, of hij hun verzoek kon inwilligen: hij moest eerst onderzoeken, wat zij toch eigenlijk waren, Joden of Sidoniërs. Maar de ruiters van Sanballat — die zelf overleden was — beval hij, hem te volgen, met de belofte dat hij hun akkers in Egypte geven zou; wat hij ook gedaan heeft, in den omtrek van Thebe. —

Dat dit verhaal, zooals het hier ligt, onwaar is, behoeft geen uitvoerig betoog. Reeds wezen wij ¹⁾ op het feit, dat Jozefus dien Sanballat een eeuw te laat plaatst; daarenboven verraadt de vermelding van het boek Daniël, dat eerst anderhalve eeuw later geschreven is ²⁾, den verdichter; in denzelfden trant laat Jozefus ook koning Cyrus in het boek Jezaja lezen, hoe het reeds twee eeuwen te voren voorspeld was, dat hij den Joden vergunning zou geven, naar hun vaderland terug te keeren ³⁾. Andere bezwaren, bijvoorbeeld de verwonderlijke snelheid waarmee die tempel op den Geriziem opgebouwd is, laten wij rusten. De strekking is duidelijk: Jozefus wil zijne aanzienlijke Romeinsche lezers, vooral den keizer, door het voorbeeld van Alexander vermanen, de Joden

1) Boven, bl. 13 vg.

2) Zie Deel IV bl. 266 vgg.

3) Joz. Oudh. XI, 1 § 2.

niet te verachten maar hen integendeel als het bij God geliefde volk te eeren. Bij latere Joodsche schrijvers kan men dit verhaal, nog meer opgesmukt en met andere sagen samen-gevlochten, terugvinden. Zoo wordt verhaald, dat Alexander, toen hij naar Egypte trok, bevolen had zijn standbeeld in den tempel op te richten; waarop de hoogepriester zijn volk uit de verlegenheid redde door snedig te antwoorden, dat zij dit niet mochten doen. maar dat zij den koning een beter gedenkteeken dan een steenen beeld zouden oprichten, door alle priesterzonen, die in dat jaar zouden geboren worden, Alexander te noemen, wat den vorst zoo gunstig voor hem gestemd had, dat hij zijn gebod had ingetrokken.

Of werkelijk Alexander zelf te Jeruzalem geweest is en er alzoo aan het verhaal van Jozefus en de andere Joodsche legenden althans eenige waarheid ten grondslag ligt, wordt niet zonder grond betwijfeld. Wat de trouw der Joden aan Darius betreft, ondenkbaar is het wel niet, dat zij geaarzeld hebben, zich aan Alexander te onderwerpen, maar het is toch niet waarschijnlijk. Immers zij hadden niet veel reden, over de Perzische heerschappij tevreden te zijn; verandering bracht licht verbetering aan. Trouwens, de tegenstand, dien zij volgens Jozefus boden, was niet veel zaaks; want nauwelijks naderde Alexander hunne stad, of zij ontvingen hem in feestdos. Was het hun meenens geweest met hunne aanhankelijkheid aan den Perzischen koning, dan hadden zij den Macedoniër in hunne sterke stad, die volgens een der berichtgevers van Jozefus ¹⁾ destijds 120,000 inwoners telde, geruimen tijd kunnen tegenhouden.

Intusschen, hoe zich dan ook de Joden en de Samaritanen aan Alexander hebben onderworpen, weldra moesten de laatsten 's konings toorn ondervinden. Immers, toen hij, na den val van Gaza, zijn wapenen naar Egypte wendde en als landvoogd van Cele-Syrië — onder welken naam de geheele landstreek van benoorden den Libanon af tot aan het Sinaïetisch schiereiland verstaan wordt — Andromachus in Samaria achterliet, hebben de Samaritanen, hetzij verbitterd op Alexander, hetzij door het gedrag

1) Tegen Apion I, 22.

van dien landvoogd getergd, oproer gemaakt en Andromachus levend verbrand. Alexander, die toen reeds geheel Egypte veroverd, een tocht naar den tempel van Ammon in de Libysche woestijn gemaakt en aan den westelijken arm van den Nijl een stad, te zijner eere Alexandrië geheeten, gesticht had, deed de Samaritanen duchtig zijn toorn ondervinden; de voornaamste rebellen werden ter dood gebracht, de hoofdstad werd zoo ontvolkt, dat hij haar weldra gemakkelijk tot een Grieksche kolonie maken kon door hare landerijen aan Macedoniërs ten geschenke te geven, en van hun grondgebied werd een gedeelte aan de Joden afgestaan ¹⁾. Dit wijst ons op de gunst, waarin dezen, hetzij ten gevolge van hunne bereidwilligheid om van de Perzen af te vallen, hetzij wegens de hulp bij het straffen der Samaritanen verleend, bij den koning stonden en waarvan zij meer dan één bewijs ontvingen.

Laat ons zoo beknopt mogelijk de lotgevallen van de door Alexander veroverde landen in de eerste dertig jaren na zijn komst in Fenicië (332--301) gadeslaan! Wij moeten ons dan getroosten zeer onvolledig te zijn, want de belangrijke gebeurtenissen en wisselingen in dit tijdsbestek zijn zeer talrijk, en vermelden nagenoeg alleen wat met der Joden geschiedenis in verband staat.

Nog veel bloed is er, na de verovering van Fenicië en Egypte, vergoten, voordat Alexander meester van het geheele Perzische rijk was; Darius toch heeft dapper en volhardend voor zijn troon gestreden en ontzaglijke legers te velde gebracht. Maar zijn honderdduizenden waren tegen de krijgskunst der Macedoniërs, door een heldhaftigen, bekwamen en beminden vorst als Alexander aangevoerd, niet bestand: na een paar veldslagen zette de overweldiger zich op den zetel van Cyrus en vierde zijn feesten in de paleizen van Babel, Suza, Persepolis en Ecbatana. Toen twee jaren later Darius verraderlijk vermoord was, trok hij zelfs de oostelijke grenzen van diens rijk zegepralend over, maakte zich bij de Scythen gevreesd en

1) Joz. Tegen Apion II, 4.

drong tot in Indië door. Maar eindelijk weigerden zijne troepen verder te trekken en was hij gedwongen te erkennen, dat ook zijn macht hare grenzen had. Slechts weinige jaren mocht hij in betrekkelijke rust zijn koninkrijk, aan alle kanten grooter dan dat der Perzische vorsten, besturen, toen hij, slechts 33 jaar oud, plotseling stierf.

„En terwijl hij staat, wordt zijn heerschappij verbroken en verdeeld naar de vier hemelstreken, en niet aan zijn nakomelingen noch in even machtige rijken als het zijne, want verbrokkeld wordt zijn heerschappij en nog aan anderen dan die (vier) gegeven” — zoo teekende de schrijver van Daniël ¹⁾, volkomen juist, wat na den dood van den glansrijken koning gebeurd is.

Daar hij geen wettigen zoon naliet, verdeelden zijne voor naamste veldheeren het rijk onder elkaar. Wel is waar noemden zij zich slechts stadhouders of voogden van een door hen gekozen koning, Filippus, een stompzinnigen halfbroeder van Alexander, en riepen eenige hunner later een zoon van hem, die na zijn dood geboren was, tot koning uit; maar inderdaad was het slechts de vraag, of een hunner er in slagen zou Alexander's opvolger te worden en, als dit niet gelukte, wie zich dan het grootste deel van den buit zou toeëigenen. In Egypte heeft aanstonds Ptolemeüs zijn heerschappij, ook door zooveel mogelijk de liefde zijner onderdanen te winnen, zoo weten te bevestigen, dat dit land voorgoed onder zijn bestuur en dat zijner nakomelingen — naar zijn vader Lagus, de Lagiden, genoemd — gebleven is. Doch Syrië, waartoe Palestina behoorde, heeft in de eerste kwarteeuw na Alexander's dood verschillende heeren gehad. Reeds in 320 wist Ptolemeüs er zich meester van te maken, maar na 315 werd dit bezit hem hevig betwist door Antigonus, die nu in Opper-Azië het bewind voerde, en zijn zoon Demetrius, later „Poliorketes”, dat is stedenveroveraar, bijgenaamd. Toen dezen echter in 306 — Antigonus met een talrijk leger te voet en te paard, door olifanten versterkt, Demetrius met een sterke

1) Dan. XI : 4.

vloot — Egypte wilden veroveren, leden zij de nederlaag; en toen zij vier jaren later in Griekenland en Klein-Azië de handen vol hadden, veroverde Ptolemeüs, die inmiddels den koningstitel had aangenomen, zuidelijk Syrië weder. Ten slotte werd, nadat Antigonos en zijn zoon geheel het onderspit gedolven hadden, Alexander's nalatenschap in vier deelen verdeeld: Ptolemeüs behield Egypte met Zuid-Syrië of Palestina, terwijl de omliggende gewesten, Noord-Syrië, het zuiden van Klein-Azië, de oeverlanden van Eufraat en Tigris benevens Perzië onder den scepter kwamen van Seleucus, bijgenaamd Nicator, dat is den overwinnaar. Zijn rijk en dat zijner opvolgers — de Seleuciden — werd Syrië, eigenlijk een Grieksche verbastering van Assyrië, genaamd. Zijn hoofdsteden waren Antiochië, tot onderscheiding van een gelijknamige stad in Klein-Azië Antiochië in Syrië genoemd, en Seleucië aan de Tigris.

Deze en alle andere beheerschers der gedeelten van Alexander's rijk, hoe hevig zij ook elkaar den buit betwistten, hadden één zaak met elkander gemeen: zij waren allen Grieken van afkomst. Ziedaar waarom het optreden van den Macedonischen koning in Azië zoo ver strekkende gevolgen gehad heeft en hiervan een nieuw tijdvak in de geschiedenis der beschaving, vooral voor menig deel van Azië, dagteekent. Zoowel voor de Grieken toch als voor de „barbaren,” ging door de tochten van Alexander en de daarop gevolgde stichting van Grieksche rijken in Azië en Egypte een nieuwe wereld open. Ofschoon zij, zoowel door de Grieksche volksplantingen in Klein-Azië en door de Fenicische in Carthago en Zuid-Italië, als door handelaars, afgezanten en reizigers, niet het minst door de over en weertrekkende legers, kennis met elkaar gemaakt hadden, waren de punten van aanraking toch betrekkelijk weinige geweest, zoodat althans de Grieken in Azië geen grooten invloed hadden geoefend. De Aziatische volkeren kenden tot hiertoe de Hellenen nagenoeg alleen van hooren zeggen en uit de met hen gevoerde oorlogen. Voortaan daarentegen leefden jaar op jaar duizenden Hellenen te midden der Aziaten; het handelsverkeer werd zeer levendig; de Macedonische bezettingen maakten Grieksche zeden en gebruiken in alle kringen der Oostersche maatschappij bekend;

aan de hoven der opvolgers van Alexander werd de Grieksche taal gebruikt, zoodat het weldra voor ieder, die op den naam van beschaafd man wilde aanspraak maken, noodzakelijk was, deze te kunnen spreken, en de werken van Grieksche dichters, wijsgeeren en geschiedschrijvers in veler handen kwamen. In menige ontvolkte streek werden de landerijen door de overwinnaars aan Macedoniërs ten geschenke gegeven en verrezen vele nieuwe plaatsen, „Grieksche steden” genoemd, waarvan een dagelijksch verkeer tusschen Europeanen en Aziaten het noodwendig gevolg was. Deze nauwe kennismaking nu was ook op de eerstgenoemden niet zonder invloed: hun gezichteinder werd er door verruimd; doch zij waren en bleven Grieken. Maar voor de Aziaten en Egyptenaren was het eene geheel andere zaak. Reeds door de opeenvolgende overheerschingen der Assyriërs, Chaldeënen, Perzen was in vele landen het oude volksbewustzijn te gronde gegaan, het staatsleven gedood, de godsdienst geknakt — hadden niet de goden overal hunne aanbidders in den steek gelaten? — de volkstaal verdrongen door een andere; tal van scheidsmuren waren omvergeworpen en daarmee duizenden volks- en stameigenaardigheden, zeden, gebruiken uitgewischt; kortom het geheel was kleurloos, karakterloos geworden.

Welnu, te midden van die ontzenuwde wereld vertoonde zich het Hellenisme, met al de aantrekkelijkheid van het nieuwe. Het bracht, wat ook op den ongeletterde indruk maakte, Grieksche tempels en godenbeelden, worstelperken en renbanen, baden en schouwburgen; voor de geletterden daarenboven Homerus en Hesiodus, Sophocles en Euripides, Demosthenes en Isocrates, Plato en Aristoteles; en dit alles bestraald door den glans van overwinning en macht. Wat was een Syriër, een Pers, een Egyptenaar in de oogen der Grieken? Een „barbaar”! Dit was nu wel niet wat wij er onder verstaan, een woesteling of wilde, maar toch een wezen van lagere orde; in dat woord werden alle niet-Grieken op één lijn gezet: deze of gene was een rijk man, een knap man, een goed man, maar een „barbaar”! Zoo sprak de Griek, de minst ontwikkelde natuurlijk het meest. Voor de inboorlingen was hij een hunner overwinnaars, een der menschen, die de aanzienlijke ambten bekleedden,

de posten van vertrouwen in handen hadden, voor de rechtbanken werden voorgetrokken, menschen, die men maar niet moest beleedigen of dwarsboomen: dat heette licht oproer. Voor een inboorling was er in den regel slechts één weg om de smet zijner geboorte af te wisschen: namelijk zooveel mogelijk in alles een Griek te worden. Geen wonder dat dit vaak gebeurde; dat het Hellenisme gaandeweg alom door-drong; dat niet alleen door de Grieken-zelfen, die steeds een minderheid uitmaakten, maar ook door de inlanders tempels voor Zeus en Apollo, voor Heracles en Aphrodite werden gebouwd; dat op vele plaatsen schouwburgen voor tooneelvoorstellingen en dierengevechten, renbanen, badhuizen en scholen voor lichaamsoefeningen werden gesticht; dat de Grieksche taal vlijtig beoefend en in de hogere kringen der maatschappij steeds meer gebruikt werd; dat de aanzienlijken zelven een Griekschen naam aannamen of althans aan hun kinderen Grieksche namen gaven; dat Grieksche kleederdrachten en zeden in vele streken, vooral in de nabijheid der hoven, door-drongen.

Al was en bleef dit Hellenisme, zooals vanzelf spreekt, in Azië iets van elders aangebrachts, iets vreemds, iets opgeplakts, hoewel de echte Grieken, niet ten onrechte, zeker vaak lachten over het wonderlijk mengelmoes van oud en nieuw, dat aldus ontstond; toch was het voor een volk, dat niets beters te verliezen had, eer voor- dan nadeelig. Doch waar volksschat-ten aanwezig waren, waar eigen godsdienst nog karakter had, waar een letterkunde bloeide, waar het bewustzijn bestond, iets te zijn en iets groots te kunnen worden, daar dreigde van den kant van het Hellenisme een groot gevaar: dit, dat men, om den spot der vreemden te ontgaan of om voordeel en eer te behalen, uit nieuwgigheidszucht en lichtzinnigheid, het oorspronkelijke, voorvaderlijke, nog niet verstorvene, waarmee dikwerf een ernstige levensopvatting samenhang en dat voor ontwikkeling en veredeling vatbaar was, zou prijsgeven voor een schijn van beschaving, een Grieksch vernis.

In dit geval verkeerden de Joden. Hun godsdienst, die, zooals

wij weten, in allerlei opzichten zijn invloed op hun leven oefende, was niet slechts als erfenis van de vaderen hun dierbaar, maar had nog een krachtig leven, zoodat het dus een zedelijke zelfmoord zou geweest zijn, indien zij hunne voorvaderlijke zeden prijsgegeven en zich door het Hellenisme hadden laten vervormen. Het gevaar bestond intusschen voor hen evenals voor andere volken, en uiterst moeilijk moest het ook hun vallen, hunne eigenaardigheid te bewaren, terwijl hun wet hen gedurig in gevaarlijke botsing brengen moest met hunne overheerschers.

Dit kwam reeds onder Alexander voor. Toen deze toch Babel had bezet en den half in puin liggenden tempel van Bel wilde herbouwen, gebruikte hij tot dit werk zijn soldaten; maar de Joden, onwillig om te werken aan den opbouw van een afgodstempel, weigerden dienst; vergeefs strafte men hen met geeseling en inhouding van soldij; de koning moest het opgeven. Toen nu deze martelaren voor hun geloof naar hun land teruggekeerd waren, hebben zij ook daar hun getrouwheid aan den dag gelegd door de heidensche heiligdommen en altaren te verwoesten, waarvoor zij zich van de landvoogden vele straffen op den hals haalden. Aldus verhaalt ons Jozefus ¹⁾, met aanhaling der woorden van zijn zegsman, Hecateüs. Indien wij nu zeker waren van de echtheid der werken, waaruit hij dit en menig ander stuk overschreef, dan zou het getuigenis onwraakbaar zijn, want Hecateüs was een tijdgenoot van Alexander en als heiden stellig geloofwaardig, waar hij de eer der Joden ophield. Doch die echtheid is aan zeer grooten twijfel onderhevig — ondergeschoven stukken zijn, zooals wij vaak zien zullen, in deze eeuwen zeer gewoon! Intusschen, al is de nauwkeurigheid van het bericht niet onverdacht, het behelst toch niets, wat met den geest des tijds in strijd is. Ja, zóo moesten de vromen onder Israëel handelen: zij konden zich niet voor het herstellen van heidensche tempels laten gebruiken, noch in hun land een altaar voor een Grieksch god dulden, evenmin als zij, ook in het leger, verboden spijs

1) Tegen Apion I, 22

mochten eten en op sabbat verre tochten maken, werken of strijden.

Dit laatste was, zooals vanzelf spreekt, in oorlogstijd voor den vorst, onder wien zij dienden, allerhinderlijkst, daar hij dus dien dag op zijn Joodsche troepen niet rekenen kon; ook voor de weerbaarheid van hun land was het vaak noodlottig. Zulks bleek reeds in 320, toen Ptolemeüs zich zonder slag of stoot van Jeruzalem meester maakte, door het op sabbat aan te tasten. Wij weten dit uit een Griekschen schrijver, Agatharchides, die zich natuurlijk vroolijk maakt over der Joden dwaasheid, daar zij door hun bijgeloof een harden meester kregen. Wel is waar vertelt Jozefus de zaak anders: hij laat, met verwijzing naar het verhaal van Agatharchides, Ptolemeüs op een sabbat Jeruzalem de stad binnentrekken, onder voorwendsel dat hij offeren wilde, terwijl de inwoners niets kwaads vermoedden en daarenboven wegens de heiligheid van den dag rust hielden. Doch blijkbaar maakt hij er dit van, omdat hij bang is, dat zijn Romeinsche lezers den draak zullen steken met zijn volk, en waar hij dan ook elders ¹⁾ hetzelfde verhaal mededeelt, ontkent hij de waarheid daarvan niet, maar verwijt den heidenschen berichtgever, dat hij laakt wat prijzenswaard is.

Hoe meer de Wet in der Joden hart doordrong, des te grooter gevaar liepen de ijveraars onder hen, om, niet tevreden met zelve de geboden van hun god getrouw in acht te nemen, aanstoot te geven door hunne onverholen minachting van de heidensche gebruiken. Zoo hield eens een talrijke karavaan, door eenige Joodsche ruiters als gidzen begeleid, op weg tusschen Palestina en Egypte, plotseling halt en toen een dier ruiters, Mesullam geheeten, een uitstekend boogschutter, naar de oorzaak van dit ongedacht oponthoud vraagde, lichtte een wichelaar, die den tocht meemaakte, hem in, dat dit geschiedde opdat hij een op eenigen afstand neergestreken vogel zou kunnen gadeslaan: bleef het dier daar zitten, dan moest de geheele karavaan halt houden, vloog het

1) Tegen Apion I, 22.

vooruit, dan zou ook zij haar weg vervolgen, maar vloog het terug, dan zou ook zij op haar schreden terugkeeren. Zwijgend neemt de geërgerde Jood den boog en doorschiet den vogel. Groot geschreeuw! Vloek op vloek wordt hem door den wichelaar en anderen naar het hoofd geworpen. „Wat stelt gij u dus aan, met dien ongelukkigen vogel in de handen!” roept de schutter. „Een fraaie voorspeller der toekomst! Voor zijn eigen leven weet hij niet te zorgen, en zal hij u den weg wijzen? Had hij maar eenig voorgevoel gehad, dan was hij vast niet daar gaan zitten, om zich door den Jood Mesullam te laten doodschietsen!” — Dergelijke dingen, weinig geschikt om de goede verstandhouding te bevorderen, gebeurden zeker wel meer.

Het ligt in de reden, dat het voor de Joden eene hachelijke taak zou zijn, aan hun Wet getrouw te blijven en hun volkskarakter te bewaren; dit kon niet gebeuren dan onder zwaren strijd en ten koste van veel ongerief. Duidelijk is het tevens, welke partij zij steeds moesten en zouden kiezen, als twee vorsten om het bezit van hun land streden, en op welke wijze een gebiedster zich van hun trouw verzekeren kon: de vorst, die hun de meeste vrijheid liet om naar hunne voorvaderlijke zeden te leven, kon op hen rekenen, hem zouden zij aanhangen, niet uit eigenbelang en koel overleg alleen, maar met hart en ziel. Al waren zij dus lastige onderdanen en soldaten, dewijl men telkens hunne eigenaardigheden moest ontzien, waar zij trouw zwoeren, daar stonden zij ook pal en hun eed was hun heilig.

Vandaar dat zij weldra een zeer eervolle plaats te midden der onderdanen van Ptolemeüs innamen. Onwillig zijn zij onder zijn schepter gekomen, hard heeft hij bij die gelegenheid Jeruzalem's inwoners behandeld, maar hij was juist de man om hunne deugden op hare waarde te schatten. Immers, hij was verdraagzaam jegens de godsdiensten zijner onderdanen; ook het hart der Egyptenaren had hij gestolen door hun niet slechts volle vrijheid van eeredienst te laten, maar ook op eigen kosten vervallen tempels van Egyptische goden te herstellen. Toch kon hij de Egyptenaren niet genoeg vertrouwen om hen als soldaten te gebruiken, en moesten vreemde troepen zijn troon schra-

gen. Welnu, met zijn scherp blik merkte Ptolemeüs op, hoeveel nut hij van de Joden en Samaritanen — kinderen van denzelfden geest, al waren zij, ook buiten Palestina, gedurig met elkaar in twist — trekken kon. Hij bracht daarom velen hunner naar Alexandrië en gaf hun daar het burgerschap, dat anders alleen de Macedoniërs hadden.

Men bedenke, wat dat inhad! Te midden van eene Egyptische bevolking, die ongeveer als slaven beschouwd en streng geregeerd werd, hadden, behalve de Grieken, alleen de Joden een eigen bestuur en een eigen rechtbank, waarom zij dan ook meest bij elkaar woonden; het koninklijk paleis stond midden in de Jodenwijken ¹⁾. Geen wonder, dat reeds in de volgende jaren, die zooveel ellende over Palestina brachten, vele duizenden Joden en Samaritanen zich in Alexandrië nederzetten en hier een tweede vaderland vonden.

Het spreekt vanzelf, dat Judea, evenals de naburige landen, ontzaglijk veel te lijden had, zoolang Antigonus aan Ptolemeüs het bezit van Palestina betwistte. Het ongelukkige land werd beurtelings door des éenen en des anderen troepen afgeloopen en bezet, moest nu eens aan Antigonus dan weer aan den Egyptischen vorst belasting, oorlogschatting, boeten betalen; het éene jaar moesten Joodsche jongelingen de banier van Antigonus volgen, het volgende werden vele gedwongen, zich in het leger van Ptolemeüs te laten inlijven. Doch hoe ook geteisterd, in één opzicht kwam Judea tamelijk ongerept die tijden van beroering door: in 301, toen het bepaald aan Egypte verviel, had het niet één „Grieksche stad.”

Men denke bij dit woord niet enkel aan een door Grieken bewoonde stad: zoovele Grieken toch waren er niet in Azië; maar stelle zich het ontstaan er van ongeveer aldus voor. Wanneer een plaats stormenderhand was ingenomen of voor hare ongehoorzaamheid aan de bevelen des gebieders zwaar boeten moest, dan werden de inwoners ter dood gebracht, als slaven verkocht of althans van hun goederen beroofd; de daardoor heerloos geworden akkers werden dan door den overwinnaar aan zijn soldaten, of

1) Joz. Tegen Apion II, 4.

aan bevriende bureu, of aan burgers die hem geholpen hadden ten geschenke gegeven. Indien de plaats gunstig gelegen was, werd zij natuurlijk ras weer bevolkt door bewoners van den omtrek; maar deze nieuwe bevolking was niet vrij zichzelf te besturen naar voorvaderlijke gewoonten; een door den overwinnaar benoemd gouverneur, soms door een Grieksche krijgsmacht gesteund, stond aan haar hoofd; zooveel mogelijk werden Grieksche wetten ingevoerd en de rechtspraak, het stadsbestuur, alles op Grieksche leest geschoeid. Derhalve, al maakten de eigenlijke Grieken, die daar woonden, de minderheid uit, Grieksch gezinden hadden het bestuur in handen, en dewijl de overige bevolking gewoonlijk een bonte mengeling van vreemden was, zonder eigen volksaard, de vroeger aanzienlijke familiën uitgeroeid of verbannen waren en het oude karakter der plaats zooveel mogelijk uitgewischt was, heerschte er vanzelf een Grieksche geest, die in den loop des tijds wel weer door een anderen kon vervangen worden, maar toch niet gemakkelijk en niet spoedig.

Welnu, van zulke „Grieksche steden” was Judea omringd: de geheele kust, van Sidon af tot Gaza toe, was er mee bezet, evenals het Overjordaansche land van het meer Merom af tot aan de Dode Zee. Ook in Galilea was een enkele „Grieksche stad,” Panéas, het latere Cesaréa Filippi; Samaria had een Grieksche bezetting; maar in Judea, toen het eene provincie van Egypte werd, was er niet éene.

HOOFDSTUK III.

De Joden onder de Egyptische koningen.

JOZEFUS OUDH. XII : 3 en 4.

Nadat Judea, gelijk wij in het vorig hoofdstuk zagen, wel geteisterd maar toch tamelijk in zijn geheel, een provincie van Egypte was geworden, heeft het onder de Lagiden een vrij gelukkigen tijd gehad. De eerste opvolgers van Ptolemeüs I, Ptolemeüs II Filadelfus (284—246) en Ptolemeüs III Euérgetes I (246—221), traden in zijn voetstappen: krachtig in het bestuur, kloek in den oorlog, rechtvaardig, kunstlievend, minnaars van geleerdheid, hebben zij niet slechts hun troon tegen binnen- en buitenlandsche vijanden weten te beschermen, maar ook aan Grieksche kunst en wetenschap, in haar vaderland vervallen, bij zich een toevluchtsoord en kweekplaats verschaft. In het museum te Alexandrië vonden vele geleerden woning, levensonderhoud en werkring; door de rijke boekeringen werd kennis verspreid; 's konings gunst lokte bekwame en talentvolle mannen van allerlei landen derwaarts; en al was de beschaving, die in Alexandrië gevonden werd, niet meer dan een namaak van de echte, classiek Grieksche, het was toch het beste, dat de wereld in kunst en wetenschap bezat.

Evenals de grondvester van hun huis, waren de volgende Lagiden welwillend voor de Joden. Wel zijn de verdiensten vooral van Filadelfus zeer vergroot, toen de Joden, om hun volk en hunne Heilige Schrift te verheerlijken, vertelden, dat door hem vele duizenden Joodsche slaven zijn losgekocht en op op zijn last en kosten de Wet in het Grieksch is vertaald;

maar het is toch een feit, dat zij zich in zijn gunst en in die van zijn zoon hebben mogen verheugen.

Als onomkoopbaar en dapper, werden de Joodsche krijgslieden op posten van vertrouwen geplaatst; zij maakten de bezetting uit van ettelijke kasteelen, waardoor de oude bewoners des lands, indien zij soms mochten opstaan, moesten bedwongen worden, en van het landschap Cyrene, ten noordwesten van Egypte, welks inwoners niet dan noode het juk der Lagiden droegen. Wij zullen later eenige hunner zelfs aan het hoofd der geheele Egyptische krijgsmacht aantreffen. Doch niet alleen als soldaten waren zij geacht, ook andere belangrijke betrekkingen werden hun opgedragen; zoo komen zij voor als bewakers der uitgangen van het meer Fayum en der sluizen van den Nijl. Het spreekt vanzelf, dat de vorsten, die de Joden in Egypte zoozeer begunstigten, ook voor de Joden in Palestina geen harde meesters waren maar hen te vriend zochten te houden. Het is dan ook niet onwaarschijnlijk, al bezitten wij het bericht er over slechts in wonderlijk opgesmukten vorm, dat Filadelfus rijke wijgeschenken aan den Jeruzalemschen tempel zond en dat Euérgetes, met buit beladen uit den oorlog tegen Syrië's koning terugkeerende, zijn weg over Jeruzalem nam, om daar in den tempel aan den god der Joden zijn offers te brengen.

Al heeft derhalve Judea over het geheel zelden een zoo gelukkigen tijd doorleefd als onder de eerste drie Lagiden, het bleef toch niet van oorlogsrampen verschoond. Dit was trouwens niet te verwachten. Immers Palestina is altijd even sterk begeerd geweest door de koningen van Egypte als door die van Syrië en Mesopotamië, daar het den bezitter tegen zijn mededinger tot bolwerk diende, en zeer licht werd het dus het tooneel van den strijd. Reeds onder Filadelfus brak de oorlog uit. Antiochus II Theos (261—246) viel met een groot leger in Zuid-Syrië, en eerst na langen strijd werd de vrede gesloten, op voorwaarde dat Antiochus zijn vrouw Laodice verstooten en Berenice, de dochter van Filadelfus, huwen zou. De verbintenis kwam werkelijk tot stand, maar Laodice, weldra door haar gemaal teruggeroepen,

vermoordde zoowel hem als Berenice met haar kind. Dit gaf aanleiding tot een nieuwen oorlog, daar Berenice's broeder; Ptolemeüs Euergetes, die inmiddels zijn vader opgevolgd was, over die moorden wraak nam. „En na verloop van jaren — zoo beschrijft de auteur van *Daniël* deze geschiedenis ¹⁾ — en na verloop van jaren zullen zij zich verzwageren en zal de dochter van den koning van het Zuiden naar den koning van het Noorden gaan om verzoening tot stand te brengen; maar de arm zal geen kracht behouden, en noch hij noch zijn helper (of zijn nakroost) zal in stand blijven. Ook zij en die haar gebracht hebben en haar vader en haar steun zullen overgeleverd worden.” Al zijn deze woorden verre van duidelijk, zij behelzen toch blijkbaar eene herinnering aan de geschiedenis van Antiochus II, die in de heugenis der Joden wel moest voortleven, als het waar is, wat wij, maar slechts in een zeer verward bericht ²⁾, lezen, dat hij Jeruzalem ingenomen en den tempel geplunderd heeft. Hard moest Antiochus' zoon, Seleucus II Callinicus (246--226), de trouweloosheid zijns vaders boeten, daar Euergetes niet slechts Laodice, toen zij hem in handen viel, liet ombrengen, maar ook schier het geheele Syrische rijk veroverde. Doch toen hij, door onlusten in Egypte teruggeroepen, met buit beladen afgetrokken was, wist Seleucus weer een leger op de been te brengen, waarmee hij op zijn beurt Egypte aantastte ³⁾.

Had Judea dus voortdurend kans van in de hand der Seleuciden te vallen, zoo vormde zich aldaar, gelijk vanzelf spreekt, eene Syrische partij, en dit te eerder, dewijl Seleucus en zijn opvolgers, in wier landen, gelijk in Egypte, duizenden Joden woonden, evenzeer als de Egyptische koningen, de goede eigenschappen der Joden naar waarde wisten te schatten. Genoten zij groote voorrechten in Alexandrië, ook in Antiochië en andere steden van Syrië hadden zij van Seleucus Nicator en zijn klein-

1) Dan. XI : 6.

2) Joz. tegen Apion II : 7.

3) Vgl. Dan. XI : 7.

zoon Antiochus II het burgerrecht en volkomen gelijkstelling met Grieken en Macedoniërs gekregen, en gelijk vele Joden in het Egyptische leger dienden, zoo volgden ook duizenden de banier der Seleuciden. Het is dus geen wonder, dat onder de Palestijnsche Joden, hoe goed zij het ook onder de Egyptische heerschappij hadden en hoeveel vrijheid zij onder hun inheemsch bestuur, met den hooge priester aan het hoofd, genoten, de ontevreden en met den gang van zaken telkens het oog naar Syrië wendden. Dewijl het woelen dier partij bij den Egyptischen koning nu en dan wantrouwen tegen de bevolking van Palestina wekte, veroorzaakte dit vele onaangenaamheden. Men bedenke hierbij, dat de aanleidingen tot ontevredenheid in de oudheid, vooral in een Oosterschen staat, veel talrijker waren dan onder ons; immers, menig deel van het bestuur was niet van hooger hand geregeld, maar vele zaken werden behandeld naar omstandigheden, dat wil zeggen naar het goeddunken der machthebbenden, min of meer gewijzigd door de gewoonte en de openbare meening. Zelfs onder den welwillendsten, rechtvaardigsten en bekwaamsten vorst geschiedde er derhalve veel onrecht, daar hij toch niet alles zelf nagaan kon en zeer veel van de willekeur van plaatselijke besturen, koninklijke beambten, rechters en belastinggaarders afhing. Was dit zoo zelfs onder een goed vorst, wat moest het onder een middelmatig zijn? Trouwens, strikte rechtvaardigheid, vaste wil, helder doorzicht en strengheid door zachtheid getemperd, zijn zelden vereenigd, en moeilijk erlangt een Oostersch alleenheerscher een krachtig plichtgevoel. Zij worden te veel als goden der aarde behandeld.

Hoe ongezond de maatschappelijke toestand dier gewesten in dezen tijd was, zien wij in de merkwaardige geschiedenis van Jozef ben Tobia, den Joodschen belastinggaarder.

Omstreeks 285, dus nog onder Ptolemeüs I, stierf de Joodsche hooge priester Simon I en werd, misschien wel omdat zijn zoon Onias nog te jong was, zijn broeder Eleazar hooge priester. Ook toen deze stierf (265), kwam Onias niet in het bezit dier waardigheid, maar een andere oom van hem, Ma-

nasse, en eerst na den dood van dezen (240), word Onias II met den *efod* bekleed. Aangezien de hoogepriester niet slechts het geestelijk maar ook het wereldlijk hoofd des volks was, was het stellig niet buiten weten en goedkeuring van den Egyptischen vorst, dat hij tweemaal voorbijgegaan werd, zoodat het ons niet verwondert, dat hij hem niet zeer genegen was. Deze omstandigheid verklaart zijn gedrag het best. Het is toch bezwaarlijk te gelooven, wat Jozefus vertelt, dat hij enkel uit gierigheid weigerde de twintig talenten, die hij uit eigen kas aan den koning moest opbrengen (een talent bedraagt tusschen de vier- en vijfduizend gulden), te betalen. Doch wat hem ook hiertoe bewoog, inhaligheid of de wensch het volk in twist met Euérgetes te brengen, ten einde den aanhang van den Syrischen koning te vergrooten, hij bracht de goede verstandhouding met Egypte in groot gevaar; de koning toch werd zoo verbitterd, dat hij door zijn afgezant Athenion Onias dreigde met Egyptische bezetting in Jeruzalem, ja, met onteigening van landerijen voor de stichting eener Grieksche kolonie. Het volk was hierover zeer verschrikt, maar Onias trok zich de zaak volstrekt niet aan en schijnt dus een botsing met Egypte te hebben willen uitlokken.

Doch deze werd voorkomen door de flinkheid en handigheid van zijn zusterszoon Jozef. Deze toch, afwezig bij de komst van den gezant, had nauwelijks gehoord wat er gaande was, of hij ging naar Onias en verweet hem, door inhaligheid het volk in gevaar te brengen. Onias gaf ten antwoord, dat hij genoeg had van het opperbestuur en van het hoogepriesterlijk ambt er bij en dus geen plan had iets te doen om het gevaar te keeren; waarop hij hem vergunning verzocht dan zelf naar den koning te reizen om de zaak in orde te brengen. Als nu Onias hem dit, willig of onwillig, had toegestaan, belegde hij eene volksvergadering in het tempelvoorhof en sprak de schare moed in door de belofte, dat hij zelf naar Egypte zou gaan om den koning gunstig voor het volk te stemmen. Door zijne landgenooten toegejuicht, spaarde hij moeite noch kosten om den afgezant vorstelijk te onthalen en te begiftigen, zoodat deze hem aanzag voor den eigenlijken bestuur-

der van den staat en beloofde het mogelijke te zullen doen, dat hij bij den koning goed ontvangen werd.

Die reis naar Egypte intusschen was voor Jozef geen kleinigheid, want, zou zij met goeden uitslag bekroond worden, dan moest hij met eenige praal optreden en vooral niet met ledige handen komen: de deur tot den koning werd slechts met den gouden sleutel geopend, en al was men tot hem toegelaten, ook de vorst-zelf gaf niet licht zijn gunst aan een berooid man. Jozef nu was niet rijk. Doch gelukkig had hij vermogende vrienden in Samaria, die hem reisgeld, prachtgewaden, lastdieren, benevens kostbare bekers en dergelijke dingen, zeker om als geschenken te dienen, ten bedrage van wel 20,000 drachmen (minstens f 8000) gaven. Wij zouden licht denken, dat hij nu als rijk man de reis naar Alexandrië kon maken. Maar neen. Toen hij den tocht aanvaardde liep het juist tegen den tijd, dat de jaarlijksehe verpachting der belastingen van Zuid-Syrië plaats had. Nu schijnt het, dat de koning er weinig naar vraagde, hoe de belasting geëind werd; wie er het meest voor bood, dien werd in den regel de betrekking van gaarder gegund; op welke wijze hij het geld binnen kreeg, moest hijzelf maar weten. Het spreekt dus vanzelf, dat alleen aanzienlijke mannen, wien rijkdom en invloed ten dienste stonden, die belastingen pachtten, en dan nog alleen voor de plaats hunner inwoning en den naasten omtrek. Zoo kwam het land in de macht van een zwerm kleine dwingelanden, die eerst zichzelf en dan nog hunne familieleden en vrienden, met wier hulp zij hun invloed oefenden, rijk maakten door het volk uit te zuigen. Vandaar dat men in dien tijd vaak opeenstapelingen vindt van kolossale fortuinen nevens verarming der burgerij. Welnu, daar de tijd der verpachting weder naderde, reisden de groote heeren van Fenicië en Palestina naar Alexandrië, en bij hen stak Jozef ben Tobia, ondanks al de door hem gemaakte kosten, zoo deerlijk af, dat hij om zijn armoede vrij wat spot aanhooren moest.

Doch dit zou verkeeren. Te Alexandrië gekomen en vernemende dat Euérgetes naar Memphis was gegaan, reisde hij aanstonds derwaarts en vond den koning en de koningin Cle-

opatra door de beschrijving, welke Athenion van hem, in tegenstelling met zijn gierigen oom, gegeven had, zoo goed voor hem gestemd, dat de vorst hem noodigde bij zich op den wagen plaats te nemen. Hij wist dien voorloopigen goeden dunk te versterken, onder andere door van Onias geen kwaad te spreken: het was een oud man, ietwat kindsch; het jonger geslacht daarentegen was vurig koningsgezind enz. Zoo was hij weldra 's konings verklaarde gunsteling. Dit gaf hem de stoutheid, zichzelf eensklaps aan een invloedrijke en winstgevende betrekking te helpen. Toen toch de verpachting plaats had, de Syrische heeren hun bod hadden gedaan en het bedrag voor de geheele provincie 8000 talenten was — geen kleinigheid: ongeveer zes en dertig millioen gulden! — stond Jozef op en hield eene rede, waarin hij de pachters verweet 's konings belang weinig te behartigen, daar zij zulk eene kleine som boden; hijzelf bood het dubbel en nog daarbij al de verbeurd verklaarde goederen der weerspannigen. De koning, wien dit bod natuurlijk wel aanstond, zeide, dat hij het hem gunde, maar wie zijn borgen waren? Waarop Jozef met groote hoffelijkheid antwoordde: „Twee zeer geldige: niemand minder dan de koning en de koningin!” Niet tevergeefs had hij op des vorsten gunst gerekend; want, tot niet geringen spijt van al die groote heeren, die nu onverrichter zake, beschaamd naar huis keerden gunde Ptolemeüs hem zonder borgtocht de belastingen van geheel Cele-Syrië en stelde daarenboven een paar duizend voetknechten tot zijn beschikking, opdat hij de onwilligen zou kunnen dwingen.

Dat velen ongenegen zouden zijn te betalen wat de nieuwe tolgaarder hun zou opleggen, was te voorzien; immers werkten niet alleen al de teleurgestelden hem in hunne woonplaatsen tegen, maar ieder begrijpt, dat, als de koning het dubbel der vorige pachtsommen zou ontvangen, de ongelukkige burgers althans niet minder zouden moeten opbrengen. Wel is waar, er behoefden nu niet eenige dozijnen aanzienlijken zich met hunne aanhangers vet te mesten van het overschot, maar ook Jozef ben Tobia kon de belastingen niet innen zonder groote onkosten te maken. Ten bewijze strekke, dat hij begon met

te Alexandrië vijfhonderd talenten (twee en een kwart millioen gulden) op te nemen. En wat de Palestijners niet minder hinderde: alle schijn van vrijheid was verdwenen, nu de koninklijke belastinggaarder met een paar regimenten soldaten bij zich het land doortrok.

Dat Jozef de man niet was om zijn gezag te laten minachten, bleek reeds te Ascalon, waar men met beleedigende taal weigerde, zich door hem belastingen te laten opleggen. Weldra toch waren een twintigtal der aanzienlijksten ter dood gebracht en van hunne goederen den koning duizend talenten toegezonden, met kennisgeving van het gebeurde. Toen de vorst zijn gedrag prees en hem verdere volmacht verleende, was er niet veel sprake meer van tegenstand. Alleen nog Scythopolis (het oude Bethsean), een plaats die vroeger nooit weigerachtig was geweest hare lasten op te brengen, moest op dezelfde wijze als Ascalon terechtgezet worden. Alle andere plaatsen openden hem zonder dralen hare poorten en brachten op zooveel hij wilde.

Daar Jozef van de groote rijkdommen, die hij langs dezen weg verzamelde, met kwistige hand de hovelingen en de invloedrijkste mannen in Egypte begiftigde en ook den koning en der koningin telkens groote geldsommen boven het vaste bedrag schonk, wist hij zich twee en twintig jaren op dien post te handhaven en stond hij bij den opvolger van Euergetes, Ptolemeüs IV Filopator (222–205), in niet minder blakende gunst dan bij diens vader.

Waarlijk, het was geen goede staatkunde van de Egyptische vorsten, hunne onderdanen zoo te laten uitzuigen! Het minst hadden bij deze gelegenheid zich de Joden te beklagen, daar hun landgenoot hen spaarde, en hun zeker zelfs groote voordeelen van den rijken belastinggaarder zijn geworden. Was desnietteenstaande zelfs onder hen de machtige gunsteling des konings, wien ieder, ook de hoogepriester met den Raad, naar de oogen moest zien, niet algemeen geëerd, zij werden toch natuurlijk minder dan de overige bewoners van Palestina door hem van het Egyptische hof vervreemd.

Met den dood van Euergetes begon het huis der Lagiden te

zinken. Zijn opvolger, Filopator, was een traag, onverstandig man, die zich aan de grofste ondeugden overgaf en, om slechts ongestoord zoo veel mogelijk zingenot te smaken, zich in alles door een paar gunstelingen leiden liet. Bijna tegelijk nu met hem besteeg in Syrië Antiochus III, de Groote bijgenaamd, (223—187) een der beste Seleuciden, maar zeer oorlogszuchtig, den troon. Het ongelukkige Cele-Syrië was, zooals vanzelf spreekt, weer een der slachtoffers; nu eens was het in handen van Antiochus, dan weer van den Egyptischen koning, eerst Filopator, daarna zijn zoon Ptolemeüs V Epifanes (205—181). De Joden moesten, evenals hunne naburen, om met Jozefus te spreken, evenveel lijden van den overwinnaar als van den overwonnenen, zoodat zij gelijk waren aan een schip, dat in den storm van weerskanten door de golven gebeukt wordt. Het verloop van den oorlog, die er mee eindigde dat Judea in 203 een provincie van Syrië werd, wordt in *Daniël*, in gelijksoortige raadseltaal als de voorgaande gebeurtenissen, beschreven ¹⁾. Wij zullen er slechts éene bijzonderheid van vermelden.

Men kan licht denken, dat zich in de geteisterde landen bezwaarlijk staatkundige partijen konden vormen, die het uit beginsel met Egypte of met Syrië hielden: er kwam nauwelijks een beginsel bij te pas. De koningen, die om Cele-Syrië streden, waren allen den Joden goed gezind en wilden hun gaarne in allerlei te wille zijn, als zij hun gezag maar steunden en belasting opbrachten. Het schijnt intusschen, dat de Syrische partij in Judea steeds sterker is geworden. Men heeft later verteld, dat Filopator de Joden tegen zich in het harnas gejaagd had door uit nieuwsgierigheid in het Allerheiligste te willen doordringen, waarvan hij slechts weerhouden is door een beroerte, die hem bij den ingang trof, en dat hij daarop uit wraakzucht zijn Joodsche onderdanen in Egypte heeft mishandeld en op de ergerlijkste wijze onderdrukt ²⁾; maar dit verhaal, waarop wij later terugkomen, is te eenenmale

1) Dan. XI: 10—18.

2) 3 Makk. I: 9 — II: 24.

ongeloofwaardig. Waarschijnlijk werden de belastingen, wegens de onophoudelijke oorlogen en de ontzettende verkwistingen van het hof, steeds zwaarder, zoodat gaandeweg velen konden gaan hopen, dat het juk van Syrië minder drukken zou.

Wie ook den Egyptischen koning ontrouw werd om zich aan Syrië in de armen te werpen, Jozef ben Tobia en zijn partij, de Tobiaden, niet. Doch het schijnt, dat een deel van hen getracht heeft Juda tot een min of meer onafhankelijk rijk te maken.

De schrijver van *Daniël* laat zijn held dit aldus voorspellen ¹⁾: „In die dagen zullen velen opstaan tegen den koning van het Zuiden, en weerspannige zonen uws volks zullen zich verheffen om een gezicht in vervulling te brengen, maar zij zullen struikelen.” Die „weerspannige zonen uws volks” nu vinden wij, niet onwaarschijnlijk, terug in de volgelingen van een eierzuchtig man, Hyrkan, een zoon van Jozef, den pachter der belastingen; jammer dat Jozefus, die ons zeer uitvoerig een paar bijzonderheden uit zijn leven vertelt, niet dan zeer verwarde berichten geeft over de staatkundige rol, door dien Hyrkan gespeeld!

Jozef ben Tobia had behalve hem zeven oudere zonen bij eene andere vrouw, en terwijl zij, hoewel Jozef hen naar de beste leermeesters gezonden had, door traagheid en onachtzaamheid onkundige en onbruikbare menschen waren geworden, scheen Hyrkan al de gevatheid en den ondernemingsgeest, waardoor zijn vader het zoo ver gebracht had, te hebben geerfd. Jozef kreeg hem te meer lief, toen hij eens glansrijk een proef, waarop hij zijn vindingrijkheid stelde, had doorgestaan. Hij zond hem namelijk met driehonderd juk runderen en de noodige slaven naar zijn landerijen, twee dagreizen van huis, om ze te beploegen, maar hield heimelijk al de riemen en zeelen der trekdieren thuis. Ter plaatse gekomen, schafte Hyrkan snel raad: het benoodigde te laten halen zou te veel tijd kosten; fluks tien paar runderen geslacht, het vleesch aan de ar-

1) Dan. XI : 14.

beiders uitgedeeld, van de huiden riemen gemaakt en het werk ras voleindigd. Juist! Beter in tijds vrijwillig een offer brengen dan door treuzelen een goede kans verkijken en veel grooter schâ lijden.

Welhaast zou hij diezelfde gedragslijn op een grooter terrein volgen. Aan Filopator was een zoon geboren, en uit de provinciën gingen de aanzienlijken ten hove om den koning met deze heugelijke gebeurtenis geluk te wenschen. Jozef, zelf te oud voor de reis, wilde een zijner zonen zenden. Hij noodigde de ouderen; doch zij bedankten voor de eer; zij waren er te boersch voor, zeiden ze, hij moest het liever aan Hyrkan opdragen. Deze liet zich niet bidden, maar was dadelijk bereid. Veel geld zou hij niet noodig hebben; 10,000 drachmen was genoeg. De vader prees zijn zuinig overleg en gaf hem vol vertrouwen, in plaats van geschenken voor den koning, een brief mee aan Arion, zijn zaakwaarnemer te Alexandrië, waarin hij dezen beval zijn zoon Hyrkan te geven wat hij verlangde. Weinig vermoedde hij, hoe kwistig deze met het geld zou handelen. Hyrkan trof het goed. Arion, aan wien zijn vader steeds de opbrengst der belasting stuurde om ze op de betaaldagen te storten, had juist niet minder dan drieduizend talenten in kas. Maar toen deze hem een talent of tien aanbood, tot aankoop van geschenken, en van den jongeling ten antwoord kreeg, dat hij er ten minste duizend noodig had, maakte hij zwarigheid, zulk een buitensporigen eisch in te willigen: hij moest bedenken, met hoeveel moeite zijn vader dat geld bijeenbracht; hij moest zuinig en overleggend zijn. Doch Hyrkan, in plaats van lang te redeneeren, liet aanstonds Arion, als weerspannigen slaaf, door de Joodsche overheid in de gevangenis werpen. Dit voorval maakte nog al gerucht. Arion was wel lijfeigene van Jozef, maar een rijk man en die het vertrouwen van zijn patroon bezat; dat nu een jongmensch den grijzen dienaar zoo ruw behandelde, was toch te erg! Arion's vrouw beklaagde zich bij de koningin, die veel van hem hield, over den overmoed van den jongeling, en de vorstin deelde het gebeurde aan den koning mee, die aan Hyrkan liet vragen, waarom hij nog zijn op-

wachting niet aan het hof gemaakt had en waarom hij den zaakwaarnemer zijns vaders in hechtenis had laten nemen. Hij kreeg ten antwoord, dat, evenals zijn pasgeboren zoon immers van geen offermaal zou mogen proeven voordat hij aan de goden een offer gebracht had, ook hij niet aan het hof mocht verschijnen, voordat hij zijn geschenk gereed had. Wat zijn gedrag jegens Arion betrof, of hij jong of oud was, deed niet af; hij was Arion's heer, en deze had gehoorzaamheid geweigerd. Als wij dezulken niet straffen, hoe zult gij dan verhinderen, dat uw eigen gezag in minachting komt? — Het antwoord was stout genoeg, maar de manier, waarop het geschenk, dat hij brengen zou, vermeld werd, beloofde heel wat. Dientengevolge kreeg Arion geen bijstand van het hof en begreep dus spoedig, dat het raadzaam was, den zoon van zijn heer in alles te gehoorzamen, terwijl de koning Hyrkan, evenwel meer uit achting voor zijn vader, vriendelijk ontving en ter maaltijd noodigde. Aan dit maal, waarbij Hyrkan om zijn jeugd van de ceremoniemeesters een plaats aan het benedeneind had gekregen, bleek ondubbelzinnig, hoeveel vijanden hij aan het hof had, sommigen najverig op zijns vaders eer, anderen door zijn broeders opgestoot; want verscheiden gasten, die in zijn nabijheid aanlagen, legden al hun afgekloven beenderen vóór hem neer, zoodat de tafel vóór hem er eindelijk als mee bezaaid was. Om hem nog meer ten toon te stellen, zorgde men, dat 's konings nar hem op die massa beenderen opmerkzaam maakte en hem tevens de beteekenis vertolkte: Zoo kluift Hyrkan's vader gansch Syrië af! De koning, behagen scheppende in de grap, vroegde Hyrkan, wat al die beenderen beduiden. „Wel vorst! dat is zeer eenvoudig: honden” — en hij keek de tafel vóór zijn burens rond — „eten de bonken mee op; een mensch kluift ze af en laat ze dan liggen.” De lachers op zijn zij, het spel gewonnen!

Voorloopig althans; maar den volgenden dag was het de plechtige ontvangst der gelukwenschende onderdanen, en dan moesten de geschenken voor den dag komen. Hyrkan deed uitstrooien, dat hij maar vijf talenten te geven had, en zijn vijf-

anden juichten: met zoo'n kleinigheid zou de koning niet tevreden zijn; Hyrkan uit de gunst en zij er in! Men maakte zijn opwachting, men sprak kruipend vleierende woorden, men bracht, naar rang en vermogen, geschenken; twintig talenten was het hoogst. Eindelijk was het Hyrkan's beurt, en zie, daar bracht hij honderd jonge, krachtige slaven en evenveel schoone slavinnen binnen, ieder met een talent, en bood genen den koning, dezen der koningin aan. Wie stond nu bij het vorstelijk paar hooger aangeschreven dan hij? Rijke geschenken aan de vrienden zijns vaders stemden ook hen vriendelijk, en Hyrkan stond bij het hof in blakende gunst. Toen hij naar huis terugkeerde, vraagde hij bij het afscheid nemen van den koning als eenige gift, dat deze hem een aanbevelingsbrief aan zijn vader en broeders zou meegeven. Ptolemeüs deed dit en liet ook aan alle vorstelijke beambten weten, dat Jozef's jongste zoon zijn bijzondere gunsteling was.

Wat met Hyrkan gebeurd is na zijn terugkeer uit Egypte, is moeilijk uit te maken. Jozefus verhaalt, dat zijn broeders, met heimelijk medeweten van hun vader, die boos was over zijn geldverkwisting doch uit vrees voor den koning dit ontveinsde, hem onderweg zochten te doden, maar, door hem overwonnen, terwijl twee van hen in dat gevecht sneuvelden, naar hun vader te Jeruzalem vluchtten. Hyrkan, hen derwaarts niet durvende volgen, nam naar het Overjordaansche de wijk en stichtte daar een rijk. Na Jozef's dood waren de Joden gedeeltelijk op de hand van Hyrkan gedeeltelijk op die zijner broeders, die hem den oorlog aandeden, en de hoogepriester Simon, als met zijn broeders verwant, gaf den doorslag, zoodat Hyrkan niet naar Jeruzalem kon terugkeeren en in het Overjordaansche bij Hesbon moest blijven; hij regeerde daar zeven jaar, de Arabieren brandschattende, maar doodde zichzelf bij de nadering van Antiochus Epifanes.

Doch dit bericht is vol onwaarschijnlijkheden, die in het oog springen: dat optreden tegen Hyrkan dadelijk na zijn terugkeer uit Egypte is zeer vreemd; de hoogepriester was niet meer aan Hyrkan's broeders dan aan hem verwant; dat de Joden na Jozef's dood, terwijl Hyrkan niet in het land is, voor of tegen

dezen partij kozen, is zonderling: wat wilde hij dan? Pachter worden? Maar dit was 's konings zaak!

Het door Jozefus verhaalde in verband brengende met het bovenvermelde bericht uit het boek Daniël aangaande menschen, die in den tijd van Antiochus III een opstand bewerkten om een gezicht of profetie te vervullen, vermoeden wij, dat de toedracht der zaak ongeveer deze was: Hyrkan ben Jozef, door 's konings gunst gesteund, wist zich groote rijkdommen te verwerven en zich bij velen geliefd te maken, zoodat hij, toen, bij het voortdringen der Syriërs, de invloed van den Egyptischen koning in Palestina merkelyk verminderde, het plan kon opvatten een onafhankelyk Joodsch vorstendom te stichten en koning te worden, wat moest doorgaan voor eene verwerkelyking van de verwachting der profeten. Dit plan was zoo dwaas niet; het was denkbaar, dat zoowel Egypte als Syrië, die beiden Palestina begeerden maar het in geen geval aan elkander gunden, eindelijk het oorlogen moe, hem zouden toestaan het uit te voeren. Doch het plan leed schipbreuk, niet alleen door de tegenwerking der besliste aanhangers van Egypte en Syrië, maar ook door die van den hooge priester, met wiens wereldlyke macht het bij het slagen van Hyrkan gedaan zou zijn, wat hem niet slechts uit eerezucht maar ook om redenen van godsdienst, zooals wij straks zien zullen, onaangenaam moest zijn. Hyrkan had een sterken aanhang, ook onder de priesters, zoodat hij zelfs gerust een deel zijner rijkdommen in de schatkamer des tempels kon laten ¹⁾, maar toen de Syriërs meesters van het land werden, kon hij zich toch in den omtrek van Jeruzalem niet meer handhaven en behield slechts gedurende zeven jaren (182—175), voortdurend in oorlog met sommige Arabische stammen, eenige macht in het Overjordaansche. Ook daar kon hij zich, toen de Syrische heerschappij steeds verder zich uitbreidde, niet staande houden, zoodat hij eindigde met de hand aan zichzelf te slaan.

Nog heden is, niet ver van Hesbon's bouwvallen, het verblijf van Hyrkan, door Jozefus beschreven, te zien. Het

1) 2 Makk. III : 10, 11.

bestaat hoofdzakelijk uit twee gebouwen, door een gemeenschappelijken muur omgeven: het eene, blijkbaar voor vredes-tijd bestemd, is een paleis, niet minder dan 37,5 meter lang en 19,6 breed, liggende in het midden van een vijver; de noord- en de zuidzijde met open portalen; in het midden een hof met een zuilengang, waarop de kamers uitkomen; in den noordoostelijken hoek de trap naar de bovenverdieping; het geheel opgetrokken van groote gerande steenblokken, waarmee oudtijds de tempels en paleizen in Palestina gebouwd werden; op het fries zijn diergestalten uitgehouwen. Maar blijkbaar was het paleis niet voltooid, toen Hyrkan stierf; want er zijn leege plekken, waar volgens het plan stellig beeldhouwwerk moest aangebracht zijn. Niet ver van dit paleis verheft zich een steile rotswand, en daarin was de burg die bij dit paleis behoorde: in twee rijen zijn in den steen vertrekken uitgehouwen, meerendeels zonder sieraad, woonkamers, stallen voor vijftig paarden, magazijnen; een paar benedenvertrekken en de eetzaal zijn beter bewerkt, met een deur en een venster er boven, behouwen binnenwand en gewelfden zolder; boven de deur staat een opschrift, dat zwaar te ontcijferen is: sommigen vinden er „Tobia” in, den naam van Hyrkan's stamvader. De toegang tot dezen burg is moeilijk en er was een goede waterleiding bij: het geheel een uitstekend verblijf voor een roofridder uit den ouden tijd.

Daar stierf in 175 de man, die getracht had weer een Joodsch rijk te stichten. Weinig jaren later zou dit aan een ander lid van het priesterlijk geslacht gelukken, maar deze zou door de godsdienstige geestdrift van een groot deel zijns volks gesteund worden, en dit was bij Hyrkan het geval niet.

HOOFDSTUK IV.

Judaïsme en Hellenisme onder de Syrische koningen.

JEZ. BEN SIR. L : 1—21; 2 MAKK. III : I—IV : 6.

Tot hiertoe stonden wij vooral bij de staatkundige geschiedenis stil. Laat ons nu den godsdienstigen toestand der Joden onder de Syrische vorsten Antiochus III den Grootte (223—187) en Seleucus IV Filopator (187—175) gadeslaan!

In den tijd van welvaart en betrekkelijke rust onder de Lagiden had het Jodendom niet stilgestaan maar zich krachtig ontwikkeld; de Wet had groote uitbreidingen ondergaan. Priesters en schriftgeleerden, nog tamelijk één van zin, hadden hare bepalingen vermenigvuldigd door de hoofdvoorschriften op allerlei gevallen toe te passen. Dichters stelden hunne zangen op, die, door het Levietenkoor met begeleiding der tempelmuziek aangeheven, de godsdienstige feesten opluisterden. Bij den eeredienst op den Sion, reeds wat de dagelijksche plechtigheden betreft gedurig uitgebreider, werd op de groote feesten klimmende praal ten toon gespreid, en steeds vermeerderde het getal der bedevaartgangers, die vol geestdrift kwamen en met verhoogden ijver voor hun godsdienst naar hunne haardsteden keerden; men denke hier aan het ideaal, in den vorm eener beschrijving van Israël in David's tijd, door den schrijver van Kronieken, Ezra en Nehemia geteekend ¹⁾. De voorschriften der Wet, hoe lastig ook in menig geval, werden door velen met vreugde volbracht. Of was niet het Joodsche psalmboek, dat ook haar lof bezingt, het gezangboek van den tweeden tempel? ²⁾ Het getal klom der „vromen”, die door

1) D. B. v. J. IV bl. 238 vgg.

2) Deel IV bl. 249 vgg.

het opvolgen van strenge reinheidsbepalingen zich van den grooten hoop afzonderden. De synagogen, waar de schriftgeleerden optraden om in de Wet te onderwijzen, waren middelpunten van godsdienstig leven. Aan de Wet was al wat ernstig dacht onder Israël steeds inniger gehecht.

Wij hebben er reeds meermalen op gewezen, dat de Joodsche overlevering, die schier alle wetsvoorschriften en leeringen onmiddellijke openbaringen Gods aan Mozes noemt en noode den jongen oorsprong van vele bepalingen erkent, ons in dit opzicht bepaald op een dwaalspoor voert. Israël's godsdienstwet en godsdienstleer zijn in den loop van eeuwen geworden, om zoo te zeggen gegroeid. Ook zagen wij reeds, dat de schriftgeleerden na Ezra zich geenszins vergenoegd hebben met het hun overgeleverde onveranderd over te brengen aan het nageslacht, maar de hun gegeven stof min of meer zelfstandig bewerkt hebben. Het spreekt vanzelf, dat zij hierbij eenigermate den invloed ondervonden der volken met wie zij verkeerden. Meer dan eenige andere heeft zeker de Babylonische beschaving, die van de achtste eeuw af steeds meer in Mesopotamië, Syrië en Palestina doordrong, Israël's zeden en ook zijn godsdienst gewijzigd; ook zijn, gelijk wij reeds bespraken ¹⁾, in de leer over de engelen, den duivel en de opstanding uit de dooden de sporen van Perzischen invloed onmiskenbaar, en misschien was het Poeriemfeest oorspronkelijk een Perzisch feest. Doch men wachte zich in dit opzicht voor overdrijving! Wat de Joden ook van de volken, waarmee zij verkeerden, overnamen, deze wijzigingen en toevoegsels deden geenszins aan den Joodschen geest van den aldus vervormden godsdienst te kort. Een godsdienst die leeft neemt altijd iets van elders over; zich afsluiten tegen allen invloed van buiten is het onfeilbaar middel om te versteen. Maar bij een gezonden toestand wordt het overgenomene verwerkt, groeit het met het bestaande samen; de godsdienstige vereeniging, die het aan eene andere ontleent, drukt er haar eigen stempel op. Hebben heidensche volken, evenals vóór zoo ook na de Ballingschap, iets uit hunne godsdiensten aan Israël

1) Deel IV bl. 256 vgg.

overgedaan, dit geschiedde niet dan op voorwaarde dat het Joodsch wedr.

Daarenboven vergete men niet, dat de Wet, waarvan wij de hoofdbeginselen en eenige gedeelten vermeld hebben ¹⁾, tijdens Ezra nog niet zoo uitgewerkt was als later en dat de schriftgeleerden niet slechts de eenmaal erkende beginselen op verschillende gevallen hadden toe te passen, maar ook rekening moesten houden met de talrijke oud-Israëlietische gebruiken, aan den dienst van Jahwe vreemd doch waaraan het volk gehecht was. Sommige dezer gewoonten hebben zij weten uit te roeien; andere hebben zij laten bestaan zonder ze te wettigen; maar ettelijke hebben zij in den officiëlen eeredienst opgenomen en dezen dus in zooverre in overeenstemming gebracht met den wensch der schare. Zoo werd er voortdurend een middelweg gezocht tusschen strenge handhaving der Wetsbeginselen en toegeven aan de openbare meening; zoó behield de Wet, die het godsdienstig leven der Joden regelde, het gemengd karakter, dat zij van ouds had ²⁾; maar ook, zoo drong zij met onweerstaanbare kracht steeds dieper in en groeide steeds meer met het leven der meeste Joden samen.

Hoe diep de beginselen van Ezra, gelijk zij door de priesters en schriftgeleerden na hem ontwikkeld zijn, doorgedrongen waren in Israël, blijkt uit niets wellicht beter dan uit het werk, getiteld „De wijsheid van Jezus ben Sirach”, dat door de Joden zeker wel onder hunne heilige boeken zou opgenomen zijn, indien de auteur maar, evenals zijn tijdgenooten, de schrijvers van de Prediker en Daniël, zijn eigen naam verzwegen en hetgeen hij te zeggen had op den naam van den een of anderen grooten man uit vorige eeuwen gezet had; de rondheid, waarmee hij er voor uitkomt, Jezus de zoon van Sirach, de Jeruzalemmer, te zijn ³⁾ is zijn werk op den roem der heilichheid en onfeilbaarheid te staan gekomen. Het bekleedt nu een eereplaats onder de boeken die de „Apokriefe” heeten, eigenlijk de verborgene d. i. op zij geschovene, en die bij de Ka-

1) Deel IV bl. 208 vgg.

2) Vgl. Deel IV bl. 209.

3) Jez. b. Sir. I : 27.

tholieke kerk „kanonieke van den tweeden rang” zijn geworden; het had onder de Christenen der vierde eeuw zulk een aanzien, dat het zeer veel in de kerken werd voorgelezen en daarvan den naam kreeg, dien het nog in de Roomsche en Luthersche bijbels draagt: *Ecclesiasticus* d. i. kerkelijk boek. Wij hebben ongelukkig het werk niet in het oorspronkelijke, maar slechts in een Grieksche vertaling, door 's mans kleinzoon ten dienste der Egyptische Joden in of kort na het jaar 132 vóór Chr. vervaardigd, en die in nauwkeurigheid wel iets te wenschen overlaat.

Welnu, die Jezus ben Sirach was eenigermate een ouderwetsch man, die zich volstrekt niet in alles door den geest van zijn tijd leiden liet. Geestverwant der oude „wijzen”, wier werk hij, „als een die achter de wijngaardeniers opleest”, aanvulde ¹⁾, hechte hij, evenals zij ²⁾, meer waarde aan de betrachtting der zedelijke voorschriften dan aan de waarneming van uiterlijke godsdienstplichten. Een man als hij, die in den regel over alles koel redeneerde en zich in zijne beschouwingen laag bij den weg hield, kon dan ook geen behagen scheppen in bespiegelingen over de engelen, zooals bij de toongevers zijner dagen geliefd waren; hij had het geloof in den duivel niet noodig om de erkenning van het kwade in de wereld te rijmen met die van Gods bestuur, geloofde niet in de voorspellende kracht van droomen ³⁾ en kon zich beter vinden in de voorvaderlijke overtuiging, dat alle menschen voorgoed bij hun dood naar de onderwereld gingen, dan in de hoop op de opstanding der rechtvaardigen, die hij zeker voor het gewrocht eener ziekelijke verbeelding aanzag. Welnu, het werk van dien man, geen schriftgeleerde en zoo weinig genegen de richting dezer volksleiders te verheerlijken, dat hij in zijn lofzang op de groote mannen van den voortijd ⁴⁾ Ezra, den vader der schriftgeleerdheid, oversloeg, laat ons duidelijk zien, in welke mate de Wet het godsdienstig leven beheerschte.

Wanneer hij leert ⁵⁾, dat wie aan de zedelijke geboden der

1) Jez. b. Sir. XXXIII: 16, 17 (andere versafdeeling: XXXVI: 16a, XXX: 25a).

2) Deel III bl. 379 vgg. 3) Vgl. Deel I bl. 246. 4) Jez. b. Sir. XLIV—XLIX.

5) Jez. b. Sir. XXXV: 1—3 (andere versafdeeling XXXII: 1—4).

Wet gehoorzaamt en dankbaar en barmhartig is even goed doet als wie een menigte offers brengt, omdat het 's Heeren welbehagen is, dat de mensch van boosheid afstand doet, dan gaat hij reeds niet zoo ver als de oude profeten en wijzen, die weldadigheid verre boven de offers stelden; en zeker zouden dezen niet aldus vervolgd hebben ¹⁾:

Word niet ledig gezien voor 's Heeren aangezicht,
 want al deze dingen moet men doen, omdat zij geboden zijn.
 De offergave des rechtvaardigen maakt het altaar vet,
 en haar reuk stijgt op tot den Allerhoogste.
 Het offer des braven vindt welgevallen,
 en de gedachtenis er van wordt niet vergeten.
 Verheerlijk met een goed oog den Heer,
 en neem van de eerstelingen uwer handen niet af.
 Toon bij alle gave een vroolijk gelaat,
 en heilig de tienden met vreugde.
 Geef den Allerhoogste naar hetgeen Hij gaf,
 en met een goed oog, naar hetgeen uw hand vindt;
 want de Heer is het die beloont,
 en zeventvoudig zal zijn vergelding aan u zijn.

Of zij het er dan niet mee eens zouden geweest zijn? Zeer zeker, evengoed als met het vervolg, waarin hij waarschuwt tegen de poging om God door offers om te koopen en de meening alsof tempelgaven ongerechtigheid konden goedmaken ²⁾. Maar evenals een priester wis niet zoo sterk zou hebben aangedrongen op een goede stemming bij het offeren, zouden de oude profeten en wijzen niet zoo nadrukkelijk het geven van offers, eerstelingen en tienden hebben voorgeschreven ³⁾ en zeker niet, gelijk hij doet ⁴⁾, het betrachten van Gods geboden kortweg met den naam van wetsvervulling aangeduid en het eeren van den priester met de vreeze des Heeren op één lijn geplaatst hebben ⁵⁾. Zulke vermaningen en zijne uitvoerigheid over den eeredienst bewijzen, welk een gewichtige rol die eeredienst en al de daarmee

1) Vs. 4—11. 2) Vs. 12 vgg. 3) Vgl. Deel III bl. 381 vg. 4) Vs. 1.
 5) Vgl. VII: 29—31.

samenhangende godsdienstplichten in het leven van Sirach's zoon speelden, hoe God dienen en de Wet vervullen uitdrukkingen van éene beteekenis waren geworden.

Dit blijkt ook uit de manier, waarop hij over den hooge priester Simon II spreekt. Nadat hij in den, boven reeds aangehaalden, „Lofzang op de vaderen” het voorgeslacht heeft behandeld en met Nehemia besloten, staat hij als het ware even stil en ziet in een paar verzen ¹⁾ op het besprokene terug, maar gaat dan zonder nadere inleiding voort, met één man uit zijn eigen tijd te teekenen, den eenige dus, dien hij waardig keurt naast de heiligen van den voortijd een plaats in te nemen, en die éene is Simon de Rechtvaardige, dien hij met blijk bare voorliefde, ja met geestdrift beschrijft, zooals hij in hooge priesterlijk praalgewaad dienst deed ²⁾.

Wij laten die beschrijving hier volgen, en als wij bedenken dat zij gegeven is door een man, die schier geheel een zede preeker is, dan zullen wij daaruit zien, hoe hoog de ernstige Joden van dien tijd met den eeredienst ingenomen waren en hoe de hooge priester, het wereldlijk en geestelijk hoofd des volks, een gevierd man was.

Hoe heerlijk toonde hij zich bij den omgang des volks,
als hij achter het Allerheiligste te voorschijn kwam!
Gelijk een morgenster tusschen de wolken,
en gelijk de maan, als hare dagen vol zijn;
gelijk de zon, die den tempel des Allerhoogsten bestraalt,
en gelijk den regenboog, die in glansrijke wolken schijnt;
gelijk eene bloeiende roos in de dagen der eerstelingen,
en gelijk leliën aan een waterbron;
gelijk het uitspruitsel van den wierookboom in zomerdagen,
en gelijk brandende wierook in een reukschaal;
gelijk een vat geheel van goud gedreven,
met allerlei edelgesteente versierd;
gelijk een olijfbom, die vruchten draagt,
en gelijk een cipres, die zich in de wolken verheft.

1) Jez. b. Sir. XLIX : 14—16.

2) Jez. b. Sir. L : 1—21.

Als hij had opgenomen het prachtgewaad
 en aangetogen al de sieraden,
 bij het opklimmen tot het heilig altaar,
 verheerlijkte hij het voorhof des heiligdoms.
 Als hij de stukken uit de handen der priesters aannam
 en bij den rand van het altaar stond,
 rondom hem een kring van broeders,
 dan was hij als een welige ceder op den Libanon,
 en die hem omringden, als palmboomen.
 Al de zonen Aäron's waren prachtig,
 en het offer des Heeren was in hun hand
 voor de gansche gemeente Israëls.
 Als hij nu voleindigd had den dienst op het altaar,
 door het offer den Allerhoogste te brengen,
 dan strekte hij zijn hand uit naar de offerschaal
 en plengde van het druivenbloed;
 hij goot het uit over den voet des altaars
 tot een liefelijken geur voor den Allerhoogste, den **Almachtige**.
 Daarop riepen de zonen van Aäron luide;
 met de gedreven trompetten schetterden zij;
 een krachtig geluid deden zij hooren,
 tot gedachtenis bij den Allerhoogste.
 Dan haastte zich het gansche volk eendrachtig
 en viel neder met het aangezicht ter aarde,
 om zijnen God te aanbidden,
 den **Almachtige**, den allerhoogsten God.
 De zangers loofden met hun stem;
 den tempel doorklonk hun liefelijk lied;
 en het volk bad tot den Heer, den Allerhoogste,
 en smeekte voor het aangezicht van den **Barmhartige**;
 totdat voleindigd was de verheerlijking Gods
 en men zijn dienst volbracht had.
 Dan daalde hij af en hief zijn handen op
 over de gansche vergadering der Israëlieten,
 om den zegen des Heeren te geven met zijn lippen
 en te roemen in zijn naam;

en nogmaals boog het volk zich biddend neer,
om den zegen des Allerhoogsten te ontvangen.

Om hiermee van Jezus ben Sirach af te stappen — van den hier beschreven Simon II, die van 225 tot 195 vóór Chr. hoogepriester was en dien wij reeds als tegenstander van Hyrkanus ben Jozef leerden kennen, weten wij behalve uit dit hoofdstuk van Jezus ben Sirach nog enkele bijzonderheden. Zooveel is zeker, dat hij een man van groote beteekenis is geweest en een krachtig bolwerk tegen de veldwinnende Grieksche beschaving. In de Joodsche overlevering is hij blijven voortleven als de laatste goede en door God gezegende hoogepriester. Gedurende zijn dertigjarig hoogepriesterschap toch trok hij op den grooten Verzoendag ¹⁾, bij het loten tusschen de twee bokken, welke voor Jahwe, welke voor Azazel zou zijn, altijd met de rechterhand het lot „voor Jahwe”: een teeken van Gods bijzondere gunst; na hem trof het af en toe met de linker. Ook werd de roode draad, die om de horens van den voor Azazel bestemden bok was gebonden; in zijn tijd altoos wit: een zeker bewijs, dat de Heer Israëls zonden had kwijtgescholden ²⁾; later soms wel eens niet. Zoolang hij in dienst was, ging de lamp aan de westzijde van den tempel nooit uit, en bleef de vlam op het altaar voortdurend zoo krachtig, dat de priesters haar tusschentijds nooit met nieuw hout behoeften te voeden; ook konden de dienstdoende priesters zich toen altijd aan de toonbrooden verzadigen; na hem doofde dat licht vaak uit, moesten de priesters goed oppassen dat het altaarvuur niet kwijnde, en had het heilig brood voor een groot deel zijn voedende kracht verloren.

Ook het volgende, waaraan wij hooger waarde zullen toekennen, wordt ons van hem verhaald: Hij was geen voorstander van de nazireër-gelofte en wilde het vleesch van het schuldoffer, dat een nazireër bracht, die zich bij ongeluk verontreinigd had ³⁾, nooit proeven. Nu kwam eens uit Zuid-Judea iemand, die hem zijn verlangen te kennen gaf, zulk een gelofte op zich te nemen. De

1) Vgl. Deel IV bl. 213 vgg.

2) Volgens Jez. 1: 18.

3) Num. VI: 12.

man met zijn schoone oogen, fiere houding en welige lokken, die hem over de schouders goldfen, trok hem aan. „Waarom”, vraagde hij, „zouden wij die prachtige haren afsnijden?” „Ik ben”, kreeg hij ten antwoord, „herder in mijns vaders dienst. Eens, toen ik water uit een bron putte, zag ik met welgevallen mijn beeltenis: ijdelheid maakte zich van mij meester en ik begreep, dat zij mij ten val zou brengen; toen zei ik tot mijzelf: Goddelooze! hoe, wilt ge u verheffen op hetgeen u niet toebehoort en eerlang niets dan gewormte en stof zal zijn? Bij God! ik zal die haren ter eere Gods afsnijden.” — Dit hoorende, omhelsde Simeon den man en zeide: „Och of er vele zulke nazireërs in Israël waren!”

Daarenboven stond Simon bij het nageslacht als groot wetgeleerde te boek. Hij was de eerste van dien stand na Ezra, wiens naam door de overlevering bewaard is. Men moet weten, dat, als de schriftgeleerden uit de tweede eeuw na Chr. aannemelijk zochten te maken, hoe het mogelijk was, dat al hunne kennis, alle wetsbepalingen, ja, alle uitleggingen der Wet rechtstreeks van Mozes afkomstig waren, zij zich dan een keten van gunstgenooten Gods voorstelden, die dat alles van geslacht tot geslacht hadden voortgeplant. Na Mozes kwamen dan Jozua en de hem overlevende oudsten; vervolgens de profeten; daarna „de mannen der groote synagoge” of „vergadering”, die de stelregels hebben gegeven: „Weest bedachtzaam in het oordeelvellen, maakt vele leerlingen en plant een heining rondom de Wet.” Van hen was een der laatsten Simon de Rechtvaardige, die tot levensspreuk had: „Op drie dingen rust de wereld: op de Wet, op den eeredienst en op de weldadigheid.” Van hem heeft weer Antigonus uit Socho (ten zuidwesten van Jeruzalem) de overlevering ontvangen enz. ¹⁾ Met dezen te beginnen worden de groote mannen die de Wet hebben overgeleverd met name vermeld. Deze voorstelling dankt haar bestaan aan de verbeelding der schriftgeleerden, en eene groote synagoge of vergadering, van wier leden Simon een der laatst-overgeblevenen zou geweest zijn, zal wel als afzonderlijk lichaam

1) Abôt I : 1, 2.

evenmin bestaan hebben als „de profeten” ooit een bepaald college hebben uitgemaakt. De verdichting van die groote synagoge is ontstaan uit den wensch, de tijdruimte aan te vullen tusschen Maleachi, den laatsten der profeten, en de reeks van schriftgeleerden wier namen waren bekend gebleven. Van dezen nu was Simon de Rechtvaardige de oudste.

Bij den naam „Rechtvaardige” denke men niet aan eerlijkheid of rechtschapenheid, wat wij naar ons spraakgebruik er onder verstaan, maar aan stipte gehoorzaamheid aan de voorschriften der Wet en onverbiddelijke strengheid in hunne handhaving. Misschien wordt hij het best overgezet door „de man der Wet.”¹⁾ Met kracht bood Simon weerstand aan den wassenden stroom van het Hellenisme. Dit zal wel mede de reden geweest zijn, waarom hij zich tegen Hyrkanus verzette, den man, wiens paleis nog door de daarop aangebrachte half-Grieksche versierselen bewijst, hoe weinig rechtzinnig die eerzuchtige telg van het priestergeslacht was. Indien nu Hyrkanus met hulp van den Egyptischen koning zijn plan zocht te verwezenlijken, dan is het licht verklaarbaar, waarom de Joden, met hun hoogepriester aan het hoofd, vrijwillig Jeruzalem's poorten voor Antiochus openden, toen hij in 203 in den bloedigen slag bij Paneas Scopas, den veldheer van Ptolemeüs, had geslagen en met groote inspanning de Palestijnsche vestingen veroverde. Zij haalden hem met vreugde in: hij zou hen redden van de macht van de Grieksche richting en hun recht handhaven om naar hunne voorvaderlijke wetten te leven.

Hetzij Antiochus III dit al dan niet vooraf aan Simon II had beloofd, een feit is het, dat zoolang hij op den troon zat de rechtzinnige richting in Judea de overhand had, en dit wel niet alleen door de voortreffelijke eigenschappen van Simon en zijn opvolger Onias III, maar ook door de gunst des konings.

Wij hebben nog een paar berichten²⁾, waaruit deze begunstiging duidelijk blijkt, al is de geloofwaardigheid van iedere bijzonderheid niet boven verdenking verheven. Aan zekeren Ptolemeüs, waarschijnlijk landvoogd van Cele-Syrië, gaf An-

1) Vgl. Deel VI bl. 227.

2) Joz. Oudh. XII, 3.

tiochus in last, de Joden, om de groote diensten hem be-
 wezen in het verdrijven der Egyptische bezetting uit Jeru-
 zalem en het verzorgen van zijn leger, met name van zijn
 olifanten, op alle wijzen te helpen. Hij moest hen bijstaan
 in het herbouwen van hun stad, die door den oorlog veel
 geleden had, het voltooiën der tempelwerken en het optrek-
 ken van een nieuwen zuilengang; alle bouwstoffen, uit Judea
 en de andere deelen van de provincie aangebracht, zouden
 belastingvrij zijn; groote bijdragen in vee, meel, wijn, wierook,
 olie en zout moesten op 's konings kosten worden geleverd;
 de raad, de priesters, de schriftgeleerden en de tempelzangers
 werden vrijgesteld van het hoofdgeld en andere belastingen.
 Dit voorrecht kreeg ook voor de eerste drie jaren iedere Jood, die
 zich binnen een bepaalden tijd in Jeruzalem metterwoon vestigen
 zou, en ook voor het vervolg werd hun het derde deel der be-
 lasting kwijtgescholden. Eindelijk moesten alle Joden, die als
 krijgsgevangenen in slavernij waren geraakt, met hunne kin-
 deren losgekocht en hunne goederen hun teruggegeven wor-
 den. — Zoo krachtig gesteund, kon Simon II glansrijk het
 volk bestieren, den tempel herstellen, de wallen van het hei-
 ligdom optrekken, de stad versterken ¹⁾, i. é. w. zoowel den
 tempel opluisteren, als volk en stad weerbaar maken.

Evenals weleer Nehemia, maakte hij van zijn wereldlijke
 macht onbeschoemd gebruik om het volk, in de eerste plaats de
 Jeruzalemmers, tot inachtneming der Mozaïsche wetten te dwin-
 gen. In naam des konings was het voortaan verboden het vleesch
 van paarden, wilde en tamme ezels, pardels, vossen en hazen,
 in 't algemeen van de voor voedsel verboden dieren, in Jeru-
 zalem in te voeren. Ook de huiden dier dieren werden daar
 geweerd; ja, men mocht er, altijd volgens Jozefus, zelfs geen
 paard of ezel houden: alles op een zware boete ten bate der
 priesters. Het verbod aan elken niet-Jood om het binnenste
 tempelvoorhof binnen te treden, werd streng gehandhaafd.

Men kan licht denken, hoe hoog Antiochus dus bij de recht-
 zinnige Joden stond aangeschreven en hoe gerust hij zich op

1) Jezus b. Sir. L: I—4

hun trouw kon verlaten; geen wonder, dat hij, toen een deel der inwoners van Lydië en Frygië tegen hem trachtten op te staan en met moeite ten onder werden gehouden, geen beter middel wist om in die streken zijn gezag te handhaven dan tweeduizend Joodsche familiën uit Mesopotamië en Babylonië derwaarts over te brengen om de kasteelen te bezetten, en zich op bedreigde plaatsen te vestigen. Door den koning begunstigd, door afstand van bouwgrond en akkers benevens vrijdom van belasting voor de eerste tien jaren gesteund, zouden zij zeker krachtig meewerken om die gewesten in gehoorzaamheid te houden.

Zoolang Antiochus leefde, werd dus in Judea de Wet met den sterken arm gehandhaafd en droeg de rechtzinnigheid, door 's konings gunst bestraald, het hoofd hoog. Doch zij had één vijand, en een geduchten ook, waartegen op den duur geen staatsgezag, geen koninklijk welbehagen, geen strafbepalingen, hoe nadrukkelijk ook gehandhaafd, het kunnen uithouden, waartegen alleen eigen voortreffelijkheid en zedelijk gehalte een richting bestand maken: den geest des tijds. Simon en zijn opvolger Onias mochten met alle macht den sabbat handhaven, ongeoorloofd vleesch buiten Jeruzalem weren, den eeredienst luisterrijk maken, gestrenge wetsbetrachting door winstgevende betrekkingen beloonen, al het mogelijke doen om vreemden invloed geheel buiten te sluiten en op die wijze het verkeer in Jeruzalem voor een vreemdeling vrij onaangenaam te maken — dat alles verhinderde niet, dat de Grieksche geest zijn macht deed gevoelen. Reeds was het een veeg teeken, dat de Wet door 's konings arm moest gesteund worden. Kon zij zich dan niet door eigen kracht staande houden? Was dan hare beoefening geen lust maar een last voor de geloovigen? Begonnen de meer ontwikkelden te zuchten onder haar juk, terwijl de Grieksche hen aantrok? Ja; dit was in groote mate het geval: niet alleen hadden de Grieksche zeden, hadden schouwburg en gymnasium veel aantrekkelijks, maar ook de godsdienstige overtuiging werd geschokt en ondermijnd. Grieksche boeken drongen in het land, en boeken zijn een geduchtige macht! Wat de wijs-

geeren in Athene hadden verkondigd, werd door Joden gelezen en paste kwalijk bij hetgeen hun in den naam van Mozes geleerd was. Luisterrijk was de eeredienst op den Sion, en met verrukking, met dankbaarheid, met trots zagen de rechtzinnige hoogepriesters, hoe duizenden geloofsgenooten van heinde en ver toestroomden om de hooge feesten mee te vieren. Doch wat brachten die bedevaartsgangers mee? Geld voor de tempelkas, geestdrift voor het heiligdom en de volksbelangen, een geestdrift, die aanstekelijk was en verslappenden ijver aanwakkerde? Zeker! Maar ook tal van denkbeelden, niet uit de Heilige Schrift geput, die, na het vertrek der pelgrims, als de dagen der godsdienstige opgewondenheid voorbij waren, in kalmer uren werden overdacht en onjoodsche gevoelens aankweekten. Verruimd werd de gezichteinder der Palestijnsche Joden door het gedurig verkeer met hunne geloofsgenooten uit Egypte en Babylonië, Klein-Azië en Syrië, maar die ruimer blik maakte, dat men zich wel eens onbehagelijk voelde in de voorvaderlijke gebruiken en de overgeleverde denkwijze, en dat aan menigeen het Jodendom bekrompen begon toe te schijnen.

Het waren dus niet alleen lichtzinnigen, die overhielden naar Grieksche zeden, neen, ook in kringen van ernstige menschen drongen zij door. De schrijver van de Prediker ¹⁾ is geen geloovig man, maar er ligt toch ernst op den bodem zijner ziel; wij zien in hem een mensch, door de kennismaking met een niet-Joodsche levens- en wereldbeschouwing in de war gebracht, wel nog niet vervreemd van zijn oud geloof, maar toch niet meer gelukkig daarin. En nu moge zijn werk volstrekt niet weergeven wat velen dachten: ernstige twijfel is zeldzaam; het was met dat al een sterk sprekend teeken des tijd, ten bewijze dat bij velen het Jodendom langzamerhand ondermijnd werd.

Zelfs kringen, waar de Wet onbepaald gehuldigd werd, bleven voor den vreemden invloed niet geheel gesloten. Uit dit oogpunt is het eigenaardig wat wij lezen van den leerling van Simon, die als erfgenaam zijner wetskennis bij het nageslacht te boek stond ²⁾. Hij droeg een Griekschen naam, Antigonus, en zijn lijfspreuk

1) Vgl. Deel IV bl. 262 vgg.

2) Abôt I: 3.

luidde: „Weest niet gelijk aan knechten, die hun heer dienen om loon te ontvangen, maar aan zulken, die hun heer niet om loon dienen, en godsvrucht zij in u!” Dit schijnt nu wel in de eerste plaats gekeerd tegen de veldwinnende leer der opstanding uit den dooden, maar de gansche voorvaderlijke opvatting van Gods vergelding wordt hier toch vrijwel van kracht beroofd, en het is niet onnatuurlijk, dat de rabbijnen van later tijd vaak verlegen zijn geweest, hoe die spreuk te rijmen met de duidelijk uitspraken der Schrift. Zou hierbij wellicht de leer der Stoïcijnen in het spel zijn?

Hoe dit zij, een feit is het, dat de Grieksche geest geduchte veroveringen maakte en de Wet in groot gevaar bracht, zooals kort na den dood van Antiochus III (187) onweersprekelijk bleek.

Hoewel Antiochus III door zijne vele veroveringen den bijnaam van den Groote verkregen heeft, zoo heeft hij toch aan zijn zoon een zeer verzwakt rijk en een uitgeputte schatkist nagelaten. Van 193 af toch was hij in oorlog met de Romeinen, het krijgshaftig en heerschzuchtig volk, dat na den schitterenden uitslag der bloedige oorlogen met Karthago te land en ter zee oppermachtig was, en al was Antiochus, die ook Hannibal onder zijn generaals had, in den aanvang door het aantal en de macht zijner bondgenooten voor hen een niet te versmaden vijand, Romeinsche staatkunde en Romeinsche wapenen behaalden zege op zege, totdat eindelijk Lucius Scipio bij Magnesia hem eene zoo zware nederlaag toebrecht, dat hij zich er niet weer van kon herstellen. „Hij (Antiochus) zal zich naar de kustlanden (Macedonië en aangrenzende gewesten) keeren en vele er van innemen; maar een overste (Scipio) zal den smaad doen ophouden, zelfs dien op hem doen wederkeeren”, zoo schreef later de auteur van *Daniël*¹⁾; en als hij er op laat volgen²⁾: „Hij zal zich keeren naar de vestingen van zijn land, struikelen en vallen en niet meer gevonden worden”,

1) Dan. XI : 18.

2) Vs. 19.

dan zinspeelt hij hiermee waarschijnlijk op den onverwachten en geheimzinnigen dood van Antiochus, die, volgens de geloofwaardigste berichten, uit geldgebrek, een tempel van Bel in Elam van zijn schatten wilde berooven en bij die gelegenheid met zijn geleide door de verbitterde bewoners van den omtrek is afgemaakt.

De geldzorgen, door de oorlogsbelastingen der Romeinen veroorzaakt, hebben mede in het regeeringsbeleid zijner opvolgers een belangrijke rol gespeeld en ook op hunne verhouding tot de Joden grooten invloed geoeffend. Door die benarde geldelijke omstandigheden werd Seleucus IV Filopator (187-175) genoopt om, hoewel hij zelf de dagelijksche offers in den Jeruzalemschen tempel bekostigde ¹⁾, een „schatmeester met koninklijke praal (door Judea) te laten trekken” ²⁾ en zelfs naar den Jeruzalemschen tempelschat de handen uit te steken. Wat hem hiertoe aanleiding gaf, zullen wij thans mededeelen.

Onias III, Simon's zoon en opvolger in het hoogepriesterschap, volgens een rechtzinnig geschrift „een weldoener der stad, een verzorger zijner volksgenooten en een ijveraar voor de Wet” ³⁾, kreeg twist met zekeren Simon, waarschijnlijk een priester uit de afdeeling Minjamin, die, in zijne belangrijke betrekking van „tempelvoogd”, zich aan sommige wetsovertredingen had schuldig gemaakt: denkelijk had hij niet streng de hand gehouden aan de handhaving der verordeningen betreffende het vleesch, dat al dan niet ingevoerd en verkocht mocht worden ⁴⁾. Toen Simon voor de macht van den hoogepriester zwichten moest, ging hij naar Apollonius, den landvoogd van Cele-Syrië, wien hij verhaalde van de onnoemelijke schatten in geld en kostbaarheden, die in den Jeruzalemschen tempel opgetast waren, en voorstelde, deze ten bate der berooide schatkist in beslag te nemen. Toen de koning hiervan kennis kreeg, zond hij Heliodorus, den minister van finantiën, om ze te halen. Onder den schijn van een bezoek aan de steden in Cele-Syrië en Fenicië, reisde Heliodorus rond en

1) 2 Makk. III : 3.

2) Dan. XI : 20

3) 2 Makk IV : 2.

4) Zie boven, bl. 59.

werd ook te Jeruzalem met eerbetoon ontvangen. Men kan echter licht denken, dat Onias, toen de koninklijke beambte hem zijn plan meedeelde den tempelschat weg te voeren, minder vriendelijk werd en met kracht daartegen opkwam. Het was zooveel niet, zeide hij, en wat er was behoorde niet aan den tempel maar was toevertrouwd goed, nalatenschappen, die voor weduwen en weezen bewaard werden, en voor een deel eigendom van Hyrkanus ben Jozef ben Tobia; wat loog die Simon van „vierhonderd talenten aan zilver en tweehonderd aan goud!” Doch al ware het zoo, het zou ongehoord zijn zoo'n eerwaardigen en alom beroemden tempel te plunderen. Al deze vertoogen hielpen evenwel niets tegen de nadrukkelijke bevelen des konings; Heliodorus hield vol en bepaalde een dag, waarop hij de voorhanden zaken in oogenschouw nemen en daarover beschikken zou. Beroering in Jeruzalem! Voor het altaar lagen de priesters geknield om van den hemel verhelping van de heiligschennis af te snteeken; bleek en ontdaan van zielsangst liep de hoogepriester rond; het volk ging bij scharen naar het voorhof om te bidden; weelklagend zwierven de vrouwen in rouwgewaad op straat; zelfs de meisjes, die anders schier altijd in het vrouwentimmer bleven, werden bij de poorten en op de muren gezien, vertoonden zich althans, in strijd met alle goede manieren, aan de vensters. Onze berichtgever vertelt er ons niet bij, wat wij toch gerust durven onderstellen, dat menig ander Jeruzalemmen niet ontevreden was over den loop der zaken; Simon toch, die den koning had opgestookt, stond vast niet alleen; Griekschgezinden, gebogen onder den looden arm van Onias, den ijveraar voor de Wet, zagen niet gaarne den tempel zoo overmatig rijk: immers ook daardoor was de hoogepriester zoo overmachtig; zij betreurden het zeker, dat, terwijl de koning zoozeer gedrukt was door geldzorgen, groote schatten nutteloos opgehoopt waren, altemaal goederen in de doode hand!

Op den bepaalden tijd drong Heliodorus met zijn soldaten in het heiligdom door; maar ziet, daar kreeg hij een vreese-lijke verschijning: een prachtig opgetuigd paard met een ruiter er op van verschrikkelijk uitzicht stormde snuivend op hem los; tegelijkertijd kwamen twee krachtige, glansrijke jongelingen te

voorschijn, die hem heerlijk toetakelden. Hij viel neer, terwijl een zware duisternis hem omgaf; zijne geleiders vielen mede in onmacht; de anderen droegen hem in dien toestand weg; daar lag hij sprakeloos neer, terwijl de daar straks zoo beangstigde Joden juichten en God dankten. Weldra werd Onias door de verwanten en vrienden van Heliodorus aangezocht, voor zijn behoud te bidden; waarop de hoogepriester, beducht dat de koning zou denken dat hij en de zijnen zijn afgezant een poets hadden gespeeld, een plechtige offerande voor zijn leven bracht. En ziet, terwijl hij dit deed, kreeg Heliodorus een verschijning van diezelfde jongelingen, die hem zoo zwaar getuchtigd hadden en nu tot hem zeiden: „Dank Onias voor het behoud van uw leven; de Heer toch schenkt het u om zijnentwil. Verkondig gij der wereld Gods kracht.” Toen Heliodorus hersteld was, bracht hij een dankoffer, deed geloften aan den god Israël's en keerde, na een eerbiedig afscheid van Onias genomen te hebben, tot den koning terug, wien hij waarschuwde nooit weer een der Jeruzalemsche regeering vijandig man naar die stad te zenden, dewijl de aldaar wonende God met kracht zijn volk beschermde.

Daar de eenige schrijver, die ons dit meedeelt, blijkbaar in het vaste geloof verkeert aan de werkelijkheid dier engelenverschijning, is het onmogelijk, uit te maken wat er eigenlijk geschied is; maar de hoofdzaak, dat 's konings schatbewaarder onverrichterzake uit Jeruzalem is teruggekeerd, staat ook door de zinspeling van den schrijver van *Daniël* daarop vast. Dat dit ten gevolge van eene verschijning in den tempel is gebeurd, is zeer wel mogelijk. Heidenen en Joden waren er bijgeloovig genoeg voor; en dat er in de tempels der oudheid geheime gangen waren, waardoor de priesters zich achter altaren of beelden konden verbergen, is genoegzaam bekend en wordt ook door hetgeen men in sommige puinhoopen nog vindt bewezen. Men wane niet, dat de Joden te hoog stonden voor zulke praktijken! Overal waar eene Wet in den naam Gods door een priesterschap wordt gehandhaafd, daar speelt het zoogenaamd „vroom bedrog” een minder of meer voorname rol. Zonder „mirakelen” kan de priester op den duur zich niet staande houden. Het is dan ook opmerkelijk,

dat, volgens onzen goed geloovigen berichtgever-zelven, niet slechts Onias dadelijk bang was voor 's konings toorn, maar ook die Joden, wien deze engelverschijning zeer ongelegen kwam, aan hare waarheid niet geloofd hebben; immers Simon klaagde Onias rondweg van bedrog aan: hij had Heliodorus schrik aangejaagd en stookte, door den landvoogd gesteund, zijn geestverwanten op tegen de regeering. Onias wist zich nog eenigen tijd te handhaven; maar eindelijk was hij de beweging niet langer meester en reisde naar Antiochië, om 's konings verbeurde gunst te herwinnen en zoo het bewind te behouden.

Men begrijpt licht, dat hier meer in het spel was dan een persoonlijke twist tussehen Onias en Simon. Het waren de Griekschgezinde Joden, die, het zware juk der Wet moede, met de hulp der Syriërs, aan wier koning die rijke, onafhankelijke priesterschap in Jeruzalem een doorn in het oog was en die naar haar schatten begeerig was, zich zochten vrij te maken, om naar hartelust zich door den Griekschen geest te laten leiden. Het wanhopig besluit van Onias om bij Seleucus-zelven hulp te gaan zoeken, toont, hoe sterk die Grieksche partij was. De toestand was zeer gespannen; het werd steeds duidelijker, dat de beide partijen niet langer konden samengaan. In het jaar 175, toen Onias naar Antiochië reisde, was de uitbarsting nabij

HOOFDSTUK V.

De uitbarsting.

1 MAKK. I : 11—III : 9; 2 MAKK. IV : 7—VIII : 7;
JOZEFUS OUDH. XII : 5 en 6.

Voordat wij gadeslaan, hoe de tegenstrijdige richtingen onder de Joden tot een hevige botsing kwamen, moeten wij de beide geschriften, waaruit wij onze kennis van dezen tijd voornamelijk putten, in oogenschouw nemen. Het zijn het eerste en het tweede boek der Makkabeën.

Men denke bij die namen niet aan een in tweeën gesplitst werk, zooals de boeken Samuel, Koningen en Kronieken; het tweede boek der Makkabeën, wel verre van een vervolg op het eerste te zijn, haalt, daar het met de mislukte poging tot tempelroof van Heliodorus begint, de geschiedenis zelfs een weinig hooger op dan het eerste, dat, na een korte inleiding, met de troonsbestijging van Antiochus Epifanes aanvangt. De beide geschriften behandelen, onafhankelijk van elkaar, voor een deel dezelfde geschiedenis, namelijk het begin van den vrijheidsoorlog der Joden; maar, terwijl het eerste een tijdruimte van veertig jaren bespreekt (175—135 vóór Chr.), omvat het tweede slechts vijftien jaren (176—161 vóór Chr.). Het eerste, oorspronkelijk in het Hebreeuwsch geschreven, maar ons slechts in een Grieksche vertaling bewaard gebleven, is over het geheel veel geloofwaardiger dan het tweede; het deelt in onopgesmukte, haast al te nuchtere taal mede wat er gebeurd is; slechts nu en dan worden de daden der Hasmoneën eenigszins opgehemeld of wordt eene nederlaag verzwegen. Welke de eigenaardige

zienswijze van de schrijvers der beide geschriften in staatkunde en godsdienst was, bespreken wij later uitvoeriger. Nu slechts dit weinige! Opmerkelijk is, dat de schrijver, bij alle bewondering voor de ijveraars, die het juk der Syrische dwinglandij zoo manmoedig afgeworpen hebben, toch niet in staat was om hun godsdienstig standpunt in alle opzichten te waardeeren. Dit laatste kon de auteur van het tweede boek wel; beter dan die van het eerste geeft hij ons dus den geest des tijds weder; maar hier staat tegenover, dat hij, in zijn ingenomenheid met de vromen wier lijden en strijden hij beschrijft, zeer weinig kritiek oefent op zijn bronnen, zooals wij uit zijn verhaal over Heliodorus reeds zagen en in het vervolg gedurig weer zullen zien. Van wonderen en engelenverschijningen, die in het eerste boek niet voorkomen, vinden wij hier talrijke voorbeelden. Het werk is, zooals de schrijver-zelf ons meedeelt ¹⁾, een uittreksel uit een geschrift van zekeren Jazon van Cyrene, van wien wij verder niets weten, en in het Grieksch geschreven. Het begin (I—II : 18) behoort niet bij het oorspronkelijk werk, maar is er later door een ander aan toegevoegd. Bij het hier volgend verhaal van het gebeurde onder Antiochus Epifanes zullen wij onze stof grootendeels aan de onder het opschrift van ons hoofdstuk aangehaalde plaatsen ontleenen, zonder telkens op het verschil in die getuigenissen opmerkzaam te maken en de redenen aan te geven, waarom wij nu eens dezen dan weer genen zegsman volgen, daar dit te groote uitweidingen zou noodig maken. Jozefus heeft zijn verhaal bijna uitsluitend aan 1 Makkabeën ontleend. Thans ter zake!

Seleucus IV Filopator (187—175) werd opgevolgd door zijn broeder, Antiochus IV Epifanes (175—164). Dat deze man, die zooveel ellende over hun land gebracht heeft, bij de Joden met een zwarte kool geteekend staat, laat zich licht denken; maar ook Grieksche schrijvers, die zulke grieven niet tegen hem hadden, verhalen veel verkeerds, en vooral veel belachelijks van hem, waaronder zulke kinderachtige en lichtzinnige uitspattingen, dat het begrijpelijk wordt, waarom men

1) 2 Makk. II : 19—32.

soms den bijnaam Epifanes, d. i. doorluchtige, hem door zijn vleiërs gegeven, in Epimanes d. i. waanzinnige, veranderde. Doch aan zijn ondeugden, zinlijkheid, wreedheid, loszinnigheid en ijdelheid, paarde hij eenige voortreffelijke eigenschappen: dapperheid, mildheid, liefde voor kunsten en wetenschappen en een helder verstand. Hoe hij als man van kracht bekend stond, blijkt onder andere uit het feit, dat Hyrkanus ben Jozef uit vrees voor hem zichzelf van kant maakte.

Te Rome opgevoed, waarheen zijn vader hem als gijzelaar had moeten zenden, was hij van daar vertrokken, kort vóór den dood van zijn broeder Seleucus, die hem tegen zijn zoon Demetrius had uitgewisseld. Onderweg vernam hij het overlijden van zijn broeder, en niet minder ras een besluit nemende als het kloek volbrengende, wist hij de Syriërs over te halen, hem in plaats van Demetrius tot koning uit te roepen en zijn tegenstanders te verdrijven. Wat hij in Rome gezien en gehoord had, had blijkbaar diepen indruk op hem gemaakt; daardoor was hij, meer nog dan zijn voorgangers, een bevorderaar van Grieksch-Romeinsche zeden en godsdienst, meer dan zij geneigd om die aan de „barbaren” op te dringen. Doch al helpt ons dit zijn vijandige houding tegen het Jodendom begrijpen, toch kan wat er in Judea onder zijn regering geschied is niet alleen uit zijn karakter verklaard worden. Het is der volks-overlevering eigen, groote gebeurtenissen aan bepaalde personen vast te knopen, voor richtingen en partijen één enkel man te kiezen, in wien voor haar als het ware zulk een richting vleesch en bloed is geworden, aan wien alles wordt gedankt of geweten, wat soms honderden gedaan hebben ¹⁾. Zoo heeft de overlevering der Joden Antiochus Epifanes gebrandmerkt als den vervolger van hun godsdienst. Wel is hij dit inderdaad geweest; maar men vergeete hierbij niet, dat hij aanvankelijk eigenlijk niet meer heeft gedaan dan de bovendrijvende partij in Judea-zelf steunen, zooals trouwens de schrijver van 1 Makkabeën, al noemt hij Antiochus een „goddellooze spruit”, zeer duidelijk te kennen geeft. Immers hij schrijft, nog voordat hij zijn troonsbestijging vermeldt ²⁾: „In die dagen stonden in Israël afvallige zonen op,

1) Vgl. d. B. v. J. Deel III bl. 77, 175.

2) 1: 11 vgg.

die velen verleidden, zeggende: Laat ons heengaan en een verbond met de heidenen rondom ons sluiten, want sedert wij van hen afgezonderd zijn hebben ons vele rampen getroffen. Dit woord behaagde velen. Waarop eenigen uit het volk zich bereid verklaarden om tot den koning te gaan, die hun de macht verleende om de inzettingen der heidenen te volgen. Toen bouwden zij een worstelperk te Jeruzalem en verkochten zich om de ongerechtigheid te volbrengen."

Toen dan Onias, de rechtzinnige hoogepriester, in Antiochië kwam om bij den koning hulp te zoeken tegen de Grieksche partij in Jeruzalem, reisde hem zijn broeder Jozua of Jazon, geheel anders dan hij gezind, achterna, om voor zich 's konings bijstand te erlangen; en Antiochus — het schijnt, dat Seleucus reeds gestorven was, toen Onias in de hoofdstad kwam — moest dus reeds kort na zijn troonsbestijging dien twist beslechten. Is het wonder, dat hij de voorkeur gaf aan Jazon, toen deze hem voorstelde, hoe dwaas en schadelijk het was, dat de Joden zoo afgezonderd van andere volken bleven, en beloofde, dat hij, als hij hoogepriester was, zijn volk wel in de vrijzinnige richting sturen zou? Toen Jazon nog daarbij den koning, die een ledige schatkist had gevonden, een groote som gelds voor het hoogepriesterschap bood, was de zaak beslist. Niet slechts keerde hij als hoogepriester terug, maar hij had zelfs, alweder voor geld, van den koning het recht erlangd, den Jeruzalemmers die het zouden begeeren, het burgerschap van Antiochië, waaraan eenige voorrechten, onder anderen de deelneming aan sommige spelen, verbonden waren, te verleenen. Gerugsteund, zoo al niet door de meerderheid van zijn volk, dan althans door de meeste aanzienlijken, die te ijveriger waren naarmate zij langer door de Joodsche meerderheid onderdrukt waren, begon nu Jazon eene doortastende hervorming: de marktwetten, door Simon den Rechtvaardige, met steun van Antiochus III, gegeven ¹⁾, werden afgeschaff, de wettelijke bepalingen, die Israël van de heidenen afzonderden, niet gehandhaafd. Weldra verrees dicht bij den tempel een worstelperk of zoogenaamd gymnasium,

1) Zie boven, bl. 58.

waarin de jongelingen zich oefenden in het worstelen, hardopen, boogschieten, met de schijf werpen en dergelijke zaken; wat den stipten Jood te meer tot aanstoot was, daar de deelnemers hierbij naakt liepen. De zaak maakte opgang, ja, werd mode; het opkomend geslacht nam ijverig deel aan de lichaams-oefeningen; men gaf liever hieraan zijn tijd dan aan de studie der Wet; de priesters verwaarloosden den dienst bij het altaar om aan de voorstellingen in het gymnasium deel te nemen; Griekschgezind te zijn werd een aanbeveling voor de aanzienlijkste betrekkingen. Wat moest er niet omgaan in het hart der streng wettelijken onder de Joden, toen, bij gelegenheid der volksspelen, die om de vier jaren te Tyrus ter eere van god Baäl-Melkart gevierd werden en die ditmaal door de tegenwoordigheid des konings opgeluisterd zouden worden, Jazon een plechtig gezantschap derwaarts zond van Joden, die het Antiocheensche burgerrecht erlangd hadden, met geld voor een offer aan den afgod! Was al het andere misschien nog te vergoelijken, dit was rechtstreeks afgodendienst, afval van Jahwe, den god Israël's. Het afkeuringswaardige van deze daad liep zoo in het oog, dat de gezanten-zelfen verzochten dit geld voor een ander doel te mogen besteden; het werd derhalve, daar men nooit met ledige handen bij den koning komen kon, als bijdrage tot de uitrusting van de koninklijke vloot gegeven.

Weldra (174) kwam Antiochus-zelf te Jeruzalem. Daar hij vermoedde, dat Egypte, welks koning Ptolemeüs VI Filometor, na eenige jaren onder voogdij gestaan te hebben, nu, veertien jaren oud, mondig verklaard was en zelf de teugels van het bewind had in handen genomen, vijandige plannen koesterde, deed hij een reis langs de Fenicische kust en bezocht de voornaamste steden van Cele-Syrië, om zich van de sterkte en trouw van dit zijn bolwerk tegen Egypte zooveel mogelijk te verzekeren. Was hij dus zeer genoigd zich een welwillend heer te toonen, de bovendrijvende partij in Jeruzalem, die aan zijn gunst zooveel verplicht was, ontving hem met vreugde, en optochten met fakkels, festijn op festijn getuigden van de goede verstandhouding tusschen de Joden en den koning van Syrië. Weldra zou dit veranderen.

De oorlog tusschen Syrië en Egypte, die al lang bedreigd had uit te barsten, werd eindelijk (170) verklaard; Antiochus behaalde de overwinning en veroverde in weinig tijds bijna het gansche land, dat hij in bezit nam in naam van den jeugdigen koning Filometor, zijn neef, wiens belangen hij zeide te behartigen, terwijl de Alexandriërs een jongeren broeder van Filometor, Ptolemeüs VII Euergetes II, later Fyscon bijgenaamd, als koning huldigden. Antiochus belegerde Alexandrië, maar kon de stad niet innemen en keerde dus weder, Egypte in burgeroorlog achterlatende.

Middelerwijl was het hoog noodig geworden, dat hij op de zaken in Jeruzalem orde stelde, waar het, trouwens door zijn eigen schuld, alles behalve kalm was. Immers, toen hij zich toerustte tot den oorlog tegen Egypte, had Jazon zekeren Onias, broeder van dien Simon, die aan koning Seleucus aangifte had gedaan van den grooten tempelschat ¹⁾, tot hem gezonden, om hem de jaarlijksche belasting over te brengen en eenige andere staatsaangelegenheden te bespreken. Maar deze Onias, meer bekend onder zijn Griekschen naam Menelaüs, had verraderlijk zijn zender den voet gelicht, door den koning meer geld te beloven, indien deze hem tot hoogepriester wilde aanstellen, waarbij hij den koning waarschijnlijk ook had voorgespiegeld, hoe hij, sneller en beter dan Jazon, het Jodendom door Grieksche zeden zou vervangen. Antiochus had hem toen het ambt verkocht; maar Jazon was volstrekt niet gezind geweest het hem af te staan en had bij velen hulp gevonden, zeker vooral omdat hij uit het hoogepriesterlijk geslacht en Menelaüs maar een gewoon priester was. Eindelijk had hij toch voor wapengeweld moeten zwichten en het land geruimd, waarna Menelaüs Judea bestuurde, gesteund door eene Syrische bezetting onder zekeren Sostratus, die in last had voor de inzameling der beloofde gelden te zorgen.

Dit laatste ging evenwel zoo gemakkelijk niet, zoodat het verschuldigde nog niet voldaan was, toen Antiochus uit Egypte terugkeerde. Met Sostratus door den koning naar Antiochië

1) Zie boven, bl. 62.

ontboden, nam Menelaüs vele gouden vaten uit den tempel mede, verkocht er een deel van te Tyrus en won met de overige de gunst van Andronicus, 's konings vertegenwoordiger te Antiochië; de vorst-zelf toch was onverwachts tot demping van een oproer naar Cilicië vertrokken. Over dien tempelroof nu werd hij bestraft door den gewezen hoogepriester Onias III, die nog altijd te Antiochië woonde. Voor zijn wraak beducht, had Onias naar Dafne, een voorstad van Antiochië, waar een tempel van Apollo en Artemis aan alle vluchtelingen bescherming bood, de wijk genomen. Andronicus echter, door Menelaüs aangespoord en zeker zelf bevreesd dat de koning zijn trouw kon verdenken, als hij hoorde, dat hij zulke prachtige geschenken aangenomen had van iemand, die door hem ter verantwoording geroepen was, lokte Onias door belofte van vrijgeleide uit die schuilplaats en liet hem vermoorden, wat hij met het leven boeten moest, toen Joden en heidenen hem om zijn verraad en heiligschennis bij Antiochus aanklaagden.

Doch die tempelroof van Menelaüs zou ook voor anderen schromelijke gevolgen hebben. Toen toch Lysimachus, dien Menelaüs tot zijn plaatsvervanger had aangesteld, zich daaraan bleef schuldig maken, kwamen de Joden van Jeruzalem en den omtrek tegen hem in opstand; men werd handgemeen, en na bloedige gevechten vermoordde het volk hem bij de schatkamer. Voor 's konings wraak beducht, klaagden nu de Jeruzalemmers, toen de koning op zijn tweeden tocht naar Egypte te Tyrus aankwam, Menelaüs bij hem aan; maar deze wist, door omkoopning van 's konings raadsliden, de overhand te krijgen: de afgezanten werden als voorsprekers van een oproerig volk ter dood gebracht, en Menelaüs keerde, bevestigd in zijn hoogepriesterlijke waardigheid, naar Jeruzalem terug.

Was hij reeds den vorigen keer „een wreed tiran en verwoed als een roofdier”¹⁾ geweest, nu werd het natuurlijk niet beter. Het was een schrikbewind in Jeruzalem. De spanning bereikte haar toppunt. Een zonderling natuurverschijnsel, waarin de verbeelding een gevecht zag van in gouden wapenrokken

gedoste ruiterbenden, die veertig dagen lang met elkaar streden, spelde den een wee, boezemde den ander hoop in, en als zich nu een gerucht van den dood van Antiochus verspreidde, kwam het tot eene uitbarsting en zocht Jazon daarmee zijn voordeel te doen om zich met geweld meester te maken van de stad. Vreeselijk zou zij er voor boeten!

Antiochus was niet dood en keerde uit Egypte in een bittere gemoedsstemming terug, want hij had het ergste bijna ondervonden wat aan een koning kan overkomen, een vernedering ten aanschouwen van zijn leger. Toen hij toch in Egypte was doorgedrongen en Alexandrië weder naderde, was in zijn leger verschenen C. Popilius Laenas, afgezant van het Romeinsche volk, welks hulp de Egyptische vorst had ingeroepen. Als hij nu den Romein vriendschappelijk de hand wilde reiken, had deze hem in trotsche houding een geschrift van den Senaat overgereikt, het bevel inhoudende om dadelijk af te trekken en Egypte te verlaten; en op des konings antwoord, dat hij de zaak met zijn raadslieden zou overwegen, had de Romein met zijn staf een kring rondom hem getrokken en hem verboden daarbuiten te treden, voordat hij antwoord had gegeven. De koning, overtuigd van der Romeinen onweerstaanbare macht, had toegegeven en aanstonds den terugtocht aanvaard. Of hij toornig in Palestina aankwam!

Dadelijk ging hij op Jeruzalem los. Hij vond den burg in de handen van Menelaüs, die daar door de overige Jeruzalemmers belegerd werd. Wie aan hun hoofd stond, blijkt niet; het schijnt toch, dat Jazon, na een slachting in de stad te hebben aangericht, haar weer had moeten verlaten en thans voortvluchtig was, om, na een zwervend leven, in den vreemde te sterven. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de rechtzinnigen partij hadden getrokken van de verdeeldheid der Griekschgezinden en, terwijl Jazon met Menelaüs om het oppergezag streed, Onias, den zoon van Onias III, hoogepriester hadden gemaakt ¹⁾.

Met hulp van Menelaüs was Antiochus spoedig meester van

1) Joz. Joodsche Oorl. I: 1 § 1.

de stad, en vreeselijk was het bloedbad dat hij er aanrichtte. Duizenden werden vermoord, duizenden als slaven verkocht. Wat den Joden echter nog meer aan het hart ging, was de tempelontwijding, waaraan hij zich schuldig maakte: door Menelaüs geleid, drong Antiochus in het heiligdom door en nam van daar de prachtige vaten, waaronder vele wijgeschenken van vorige koningen, mee; op het gereede geld en alle kostbaarheden in den tempel werd beslag gelegd, al wat van edel metaal was, afgerukt en weggevoerd; een ontzaglijke schat, door den schrijver van 2 Makkabeën op 1800 talenten geraamd, ging voor de Joden te loor.

Doch door die rampen waren zij niet gefnuikt. Vergeefs zocht Menelaüs hen in zijn macht te houden; dien beroover van den tempel, dien verrader van zijn land, dien vriend van den heiligschenner Antiochus konden zij niet uitstaan; de hulp, die de Romeinen aan Egypte tegen Antiochus geboden hadden, wakkerde natuurlijk de hoop aan, dat Palestina weer onder Egypte zou komen; zij waren en bleven onhandelbaar.

Vreeselijk deed de koning nu het oproerig land zijn toorn gevoelen. Twee jaren na den tempelroof rukte zijn krijgsoverste Apollonius met een talrijk leger tegen Jeruzalem op, knoopte onderhandelingen met de inwoners aan en deed zich vreedzaam voor, maar overviel hen op den eerstvolgenden sabbat, toen zij volgens de Wet geen wapenen voerden, en liet Jeruzalem het lot van eene stormenderhand ingenomen stad ondergaan: wie tegenstand bood, en menig weerlooze er bij, werd vermoord; duizenden werden als slaven verkocht; vele gebouwen vernield; zelfs een paar tempelportalen en eenige kamers van het heiligdom verbrand; alleen de vrienden van Menelaüs waren met hunne bezittingen veilig; al wie kon ontvlood; en de David's-stad, op den Sion, door muren en torens bevestigd, van wapenen en mondvoorraad ruim voorzien en door een sterke bende Syriërs en afvallige Joden bezet, zou voorgoed de stad in toom houden. Wel werd er in den eerstvolgenden tijd nog in den tempel geofferd, maar meer en meer stond het heiligdom verlaten; totdat eindelijk een afgezant van den koning te Jeruzalem kwam, met den last, den geheelen Joodschen godsdienst

uit te roeien en den tempel op den Moria aan Jupiter te wijden. Den tempel op den Geriziem trof hetzelfde lot.

Dat de Joden het gedrag van Antiochus ten dezen niet hebben kunnen verklaren, kan ons niet bevreedden. Zij hebben zelfs den omvang zijner bevelen overschat, door wat alleen tegen den Joodschen godsdienst gericht was tot een maatregel te maken, die ten aanzien van alle hem onderhoorige stammen genomen werd. Hij beval, schrijft de een ¹⁾, dat alle volken denzelfden godsdienst moesten hebben; hij liet een beeld oprichten, verhaalt een ander ²⁾, dat door alle natiën moest gehuldigd worden. Zij begrepen niet, dat de god, dien Antiochus overal vereerd wilde zien, de Olympische Zeus of Jupiter Capitolinus, inderdaad de god was, dien hij en zijn voorzaten altijd vereerd hadden, en, onwillekeurig zich hem als een Syriër voorstellende, zagen zij in die vereering van Zeus tevens een afval van zijn voorvaderlijken godsdienst, een proeve van dwaze zelfverheerlijking. „Die koning zal willekeurig handelen,” zoo liet zich de schrijver van *Daniël* uit „zich verheffen en verhoovaardigen tegen iederen god, en tegen den God der goden zal hij wonderlijke dingen spreken, en hij zal voorspoedig zijn, totdat de maat van den toorn (van Jahwe tegen zijn volk Israël) zal vol zijn, want het besluit wordt voltrokken. Op de goden zijner vadersen zal hij geen acht slaan, noch op den lust der vrouwen (de Syriscbe Astarte), noch op eenigen god, want hij zal zich verheffen boven allen. Maar „den god der vestingen op zijn zetel” (Jupiter, die op het Kapitoel op een gouden en elpenbeenen troon zat), een god, dien zijn vadersen niet kenden, zal hij eeren met goud, zilver, edelgesteenten en kostbaarheden; en hij doet wat hij wil met de sterkste vestingen door de hulp van dien vreemden god; wie hem erkennen, die eert hij zeer, hen maakt hij tot heerschers en geeft hun land tot loon” ³⁾.

Is 's konings gedrag, zoo opgevat, onbegrijpelijk, het is

1) 1 Makk. I: 41. 2) Dan. III; vgl. Deel IV bl. 274.

3) Dan. XI: 36—39.

daarentegen zeer verklaarbaar, waarom hij bepaaldelijk tegen den Joodschen godsdienst te velde trok. Vooreerst bedenke men wel, dat, terwijl de aanbidders van Syrische en andere goden hem niet ergerden, daar zij gaarne ook aan Zeus hunne gaven wilden brengen, de Joden dit volstrekt weigerden. De gedragslijn der afgezanten van Jazon bij gelegenheid der feesten te Tyrus moet hem zeer hebben vertoornd: terwijl hij, de Griek, verdraagzaam was voor de goden der Aziaten en zijn offers bracht aan Melkart, Jahwe, Baäl, Ahoeramazda, Mylitta of hoe al die andere vreemde godheden ook heetten, zou zoo'n nietige stam van barbaren weigeren diezelfde eer aan zijn god, den machtigen Zeus, „den vader van menschen en goden” te bewijzen? Welk een aanmatiging! Ja, aanmatigend waren die Joden ten hoogste. Hij had hen overal in zijn landen en moest hen dus ontzien; hij kon zich op hun eed verlaten, dat was waar; maar voor hoeveel moeite en vernedering werd hun aanhankelijkheid gekocht! Als soldaten wilden zij op sabbat vechten noch marcheeren. Als burgers hadden zij allerlei lastige eigenaardigheden: ziet, als men uitdeelingen van olie hield en ieder ander blij was, dan kwamen zij en vroegen de waarde in geld te mogen ontvangen, omdat zij de olie der heidenen niet mochten gebruiken! ¹⁾ Kwam hij, de koning, in Jeruzalem en bewees hij hun de eer, aan hun god te offeren, dan mocht hij niet eens in het heiligdom komen: hij was maar een heiden! Uit eigenbelang was hij vaak gedwongen geweest zijn ergernis te verkroppen; hij had hen te vriend moeten houden. Maar was het in de laatste jaren niet zonneklaar gebleken, dat zij ondanks alle toegeeflijkheid onhandelbaar waren? Hij had hun het voorvaderlijk bestuur gelaten en slechts getracht, de vrijzinnigen te steunen; hadden niet Jazon en Menelaüs en menig ander hem verzekerd, dat de meerderheid der aanzienlijken zoo onverdraagzaam niet was en gaarne den scheidsmuur tusschen Jood en Griek slechten wilde, en had de uitkomst niet bewezen, dat zij waarheid hadden gesproken? De aanstelling van Menelaüs was een misgreep geweest: hij was bij zijn

1) Joz. Oudh. XII: 3 § 1.

volk niet geliefd; maar had dit volk daarom het recht, met Egypte te heulen en zijn wettigen, door hem, Antiochus, aangestelden bestuurder, te verdrijven? Wat maakte hen zoo prikkelbaar en rumoerig? Hun godsdienst, en anders niets. Hun gehechtheid aan die onzinnige geboden: besnijdenis, sabbat, reinheid van spijs enz. Zoolang zij hieraan trouw bleven, kon men geen vrede met hen houden. Daarom weg met dien godsdienst!

De vervolging begon. De synagogen werden verbrand; de exemplaren der Wet werden verscheurd en verbrand; de eeredienst van Jahwe op den Moria werd den 25 Kisleu (December) 167 gestaakt; op het groote brandofferaltaar werd een klein Grieksch outer geplaatst en daarop een zwijn geofferd; niet om de Joden te ergeren, zooals men het gewoonlijk opvat, maar omdat het zwijn het gewone offerdier voor den Olympischen Zeus was. Op de onderhouding der Wet, op het niet uitleveren van de heilige boeken zelfs, stond de doodstraf.

Het was te wachten, dat menigeen zich schikte naar de koninklijke bevelen. Van de Samaritanen verhaalt Jozefus, dat zij aan Antiochus een brief stuurden om hunne verwantschap met de Joden te loochenen en hem te verzoeken, dat hun tempel aan den Grieksehen Zeus gewijd en hunzelve alle vervolging bespaard zou worden. Ook hier zullen wel velen aan de voorvaderlijke gebruiken getrouw zijn gebleven; doch de toongevers namen openlijk den Grieksehen godsdienst aan. Dit deden ook vele Joden, maar volstrekt niet allen. Integendeel, de lijdelijke tegenstand was zeer groot; de meesten, al verborgen zij zooveel mogelijk hunne gehechtheid aan de Wet, al konden zij niet betrapt worden op bepaalde overtreding van 's konings gebod, kwamen niet vrijwillig hun wierook op het altaar van Zeus strooien en hun godsdienst afzweren. Dit viel den koninklijken beambten tegen. Zij hadden gedacht, dat een volk, waaronder de Grieksche zeden zooveel ingang gevonden hadden, licht nog een stap verder zou gaan en eigen godsdienstgebruiken laten varen. Doch het bleek, dat hoevelen ook ingenomen waren geweest met het gymnasium en afkeer hadden gekoesterd van de strenge wetten tegen het verkeer met de heidenen, zij daarom volstrekt nog niet geneigd

waren hun God te verloochenen. Dientengevolge was Apollonius genoodzaakt, troepenafdeelingen door het land te zenden, met een Griekschen priester er bij, die in alle steden en dorpen een altaar oprichtte, waarop de inwoners gedwongen werden ter eere van Zeus te wierooken; anders werden zij onmiddellijk ter dood gebracht. Verslapte somtijds de ijver der vervolgers, elke vijftwintigste der maand, de dag waarop het altaar van Zeus te Jeruzalem was ingewijd, werd plechtig gevierd en gaf dus aanleiding tot nieuwe geweldensrijen. Het spreekt wel vanzelf, dat de onderdrukking niet tot Judea bepaald was. Overal waar de Joden in stad of dorp op een gespannen voet met hunne heidensche medeburgers stonden, gaven dezen gretig gehoor aan den last des konings om den Joodschen godsdienst uit te roeien en stonden dus de Joden aan allerlei kwelling bloot.

Nevens tooneelen van kruipende onderwerping en van toegeven uit vrees, werden daden van zelfverloochening, van gehoorzaamheid aan Gods wet, van volharding en doodsverachting in overvloed gezien. Menigeen liet zich op 's konings geboortedag bij de offermalen vinden of nam, met klimop omkransd, op de feesten van Dionysos (Bacchus) deel aan den plechtigen optocht ter eer van dien god. Maar velen lieten zich liever dooden dan iets dergelijks te doen of den mond te openen voor ongeoorloofde spijs; moeders lieten haar pasgeborenen besnijden, al zagen zij wat haar wachtte in het jammerlijk lot dier twee vrouwen, die om dit misdrijf, met de lijkjes harer kinderen om den hals, van de stadsmuren te pletter geworpen werden; al stond er de dood op, er waren steeds mannen, bereid de besnijdenis te voltrekken; in de spelonken der bergstreken waren tal van vluchtelingen, die liever daar van gebrek omkwamen dan de Wet te overtreden. Met name wordt ons verhaald, hoe standvastig de bejaarde schriftgeleerde Eleazar was. Toen men hem het zwijnenvleesch in den mond duwde, spuwde hij het weder uit en liet zich ter martelplaats leiden. Afvallige Joden, zijn vrienden van vroeger, zochten hem over te halen tot een vergelijk tusschen het voorschrift der Wet en het bevel des konings: zij zouden hem geoorloofd vleesch brengen, alsof het zwijnenvleesch was, en hij zou het

eten, veinzende den koning te gehoorzamen. Maar hij weigerde: „Zullen jongeren door het voorbeeld van een negentigjarige verleid worden tot afval? Dan liever den dood! Ik lijd naar den geest gaarne de geeseling om de vreeze Gods.”

Het tweede boek der Makkabeën laat hierop een lang verhaal volgen van eene moeder met haar zeven zonen, die één voor één van Antiochus het bevel ontvingen zwijnenvleesch te eten, onder bedreiging van de doodstraf, maar door hun moeder tot getrouwheid aangemoedigd, kloek de afschuwelijkste folteringen ondergingen, terwijl zij den koning zijne goddeloosheid verweten en hunne hoop op Gods vergelding uitspraken; na al haar zonen onderging ook de moeder den marteldood.

Dit verhaal nu is zeker ver dicht. Den schrijver ontbreekt zoozeer kennis van de toedracht der zaken, dat hij Antiochus-zelfen het vonnis laat vellen en voor zijn oogen ten uitvoer brengen; terwijl deze toch niet in Jeruzalem geweest is na zijn vroeger vermeld bezoek. Doch in één opzicht geeft het ons ongetwijfeld een juist denkbeeld van hetgeen er bij de Joden omging; het wijst ons namelijk op de hoop der opstanding uit de dooden, als krachtigen steun der martelaren. „Gij booswicht!” roept de tweede broeder den koning toe, „gij berooft ons wel van het tegenwoordige leven, maar de Koning der wereld zal ons, die voor zijn wetten sterven, opwekken ten eeuwigen leven.” „Van den hemel heb ik deze leden,” roept de derde, „en om 's hemels wetten geef ik ze prijs, terwijl ik ze van den hemel hoop weer te krijgen.” „U valt de opstanding ten leven nimmer ten deel,” bedreigt hem de vierde. „Vrees den beul niet,” vermaant de moeder haar jongste, „maar onderga den dood, opdat ik u met uw broeders door Gods barmhartigheid moge wederontvangen.” Dat wij in het boek Daniël van deze verwachting de eerste duidelijke openbaring vinden, hebben wij elders gezien ¹⁾. Voortaan zullen wij ze telkens op onzen weg ontmoeten; want sedert den opstand tegen Antiochus bekleedde dit geloof een steeds ruimer plaats in het godsdienstig leven van vele Joden. Niet dat het juist nu ontstaan is; zulk een denkbeeld ontstaat niet eensklaps;

1) Dan. XII : 2, 3; vgl. Deel IV bl. 277.

maar nadat de grond er lang voor toebereid was ¹⁾, ontkiemde het en schoot gaandeweg diepere wortels, totdat het zijne, zoowel schoone en gezonde als vergiftige, vruchten voortbracht.

Wij hebben reeds opgemerkt ²⁾, dat de psalmen, in de eeuwen na Ezra gedicht, waar wij de edelste uitdrukkingen van het godsdienstig leven der Joden van dezen tijd terugvinden, veel meer dan de redevoeringen der profeten het besef van de persoonlijke betrekking des vromen tot God openbaren; het volk als geheel treedt op den achtergrond, de rechtvaardige als persoon op den voorgrond. Welnu, hiermee hangt het ontstaan en de verbreiding van het geloof aan de opstanding der vromen nauw samen. Zoolang de Israëliet vóór alles lid van zijn volk en de onvergankelijkheid van Israël de groote troost der vromen was, zóolang kon noch het geloof aan persoonlijke herleving noch dat aan persoonlijke onsterfelijkheid ontkiemen. Doch sedert Israël voor een groot deel verstrooid was, sedert het scheen dat er in ernst van een onafhankelijk Israëlietisch rijk geen sprake meer kon zijn, sedert de hoop op Israël's herstel zeer was getaand en weinig invloed meer op der Joden gedrag had; nu zorg voor persoonlijke reinheid de groote plicht was geworden: nu was ook de persoonlijke ervaring van Gods genade nevens de aloude verwachting van Israël's heerlijkheid getreden, en bij menigeen nam zij een veel ruimer plaats in. Zoolang men aannam, dat Jahwe's rechtvaardigheid zich vooral in 's volks toekomst openbaarde, kon men zich over menig voorval, waarbij zij zich in het lot der enkele menschen niet vertoonde, licht troosten; maar van nu aan werd het een levensbehoefte, in het lot van iederen vrome afzonderlijk Gods beloonende rechtvaardigheid, in dat van iederen goddelooze zijn straffende gerechtigheid te zien. Men zag dit in het heden niet. Wat wonder dat men onderstelde, hoopte, geloofde, dat de tegenstrijdigheid, die men tusschen het gedrag en het lot van zoovelen opmerkte, in een tweede leven zou worden opgelost?

Het spreekt vanzelf, dat, nu eenmaal alle gegevens voor deze overtuiging aanwezig waren, de vervolging, of liever de zware

1) Deel IV bl. 75, 256.

2) Deel IV bl. 250.

proef, waarop zij de kracht der getrouwen stelde, het geloof aan de opstanding als Gods schitterende belooning diep deed inwortelen. Men had deze verwachting nu zoo noodig om staande te blijven!

Gesteund dan door de overtuiging, dat Jahwe de zijnen niet zou verlaten en dat het voor ieder hunner persoonlijk beter was onder beulshanden te sterven dan de Wet te verzaken, hebben de vromen de vervolging doorstaan, en gaandeweg is uit de vluchtelingen om des geloofs wil een kleine bende ¹⁾ gevormd, die, zoowel door de kracht der wanhoop als door het uitzicht op Gods hulp bezielde, het waagde, den Syriërs het hoofd te bieden. Aan haar spits stonden Mattathias en zijn dappere zonen.

Mattathias was een priester en woonde met zijn vijf zonen te Jeruzalem. Toen nu de tempel was geplunderd, de eeredienst gaandeweg verzaakt werd, ja geheel stilstond, en eindelijk de godsdienstvervolging begon, zette hij zich metterwoon in zijn vaderstad Modin, op den weg naar Joppe, neer. Diep bedrukt over den slag, die zijn volk trof, zielsbedroefd over de ontheiliging van tempel en altaar, heftig verontwaardigd over de laaghartige plichtverzaking van vele zijner landgenooten, ook van menigen priester, volgde hij met de zijnen in angstige spanning den loop der gebeurtenissen. Als zij bedachten, hoe jammerlijk het lot huns volks was en hoe hun godsdienst geschandvlekt werd, dan verloor voor hen het leven schier zijn waarde; dag aan dag werd dan ook weklagend door hen doorgebracht.

Men kan dus licht beseffen, welke gewaarwordingen zich van hen meester maakten, toen de Syrische beambten, die ieder tot den afval drongen, ook Modin zouden bezoeken. Doch nu zou de gelegenheid voor hen openstaan om te toonen, dat zij voor hun God meer wilden doen dan weenen en zuchten. Daar zij tot de aanzienlijkste ingezetenen der plaats behoorden, konden zij niet verborgen blijven, maar zouden openlijk moeten kiezen. Waarlijk, er stond heel wat op het spel: offerden zij aan Zeus,

1) Dan. XI: 34.

dan wachtten hen door 's konings gunst rijkdom en eereambten; weigerden zij, dan moesten zij waarschijnlijk die weerspanningheid met hun leven boeten. Doch Mattathias en zijn zonen aarzelden niet: elkaar bemoedigend en tot trouwe plichtsbetrachting aansporend, wachtten zij de Syriërs af.

Zij kwamen. Een open plaats in of vóór de stad, waar het altaar opgericht was, werd door den heidenschen priester met een offer en besprengingen tot heiligdom gewijd, terwijl inmiddels een heraut, van eenige soldaten begeleid, door het stadje ging, de inwoners gelastende saam te komen bij het altaar van Zeus. Met zeer verschillende gewaarwordingen gehoorzaamde de bevolking. Bij dezen onwil om zich te voegen naar het bevel der heidenen en vrees voor den dood, indien men het weigerde, bij genen verontwaardiging over de heiligschennis, die plaats greep, en het stoute voornemen, daaraan geen deel te nemen, hier pijnlijke schaamte wegens het vooruitzicht dat men een laagheid ging begaan, daar ijdele nieuwsgierigheid naar hetgeen deze of die doen zou, bij enkelen ingenomenheid met hetgeen stond te gebeuren, gemengd met zelfzuchtige verwachtingen: dat alles deed de inwoners van Modin schoorvoetend of bereidwillig naderen en op grooter of kleiner afstand van het altaar in zeer onderscheiden houding post vatten. Eindelijk zijn de meeste burgers bijeen. Er zijn er, helaas! genoeg, die wel willen voorgaan om een offer te brengen. Een paar dringen al naar voren. Doch neen; eerst de aanzienlijksten! Nadat de koninklijke beambte in weinige woorden het doel van zijn komst blootgelegd heeft en uiteengezet, hoe de meeste Joden, ook de voornaamste Jeruzalemmers, zich gevoegd hebben naar 's konings bevel, noodigt hij Mattathias, die daar, omringd van zijn zonen en andere verwanten, in een alles behalve onderdanige houding stond te wachten, met name uit om zijne stadgenooten goed voor te gaan: als 's konings vriend, zal hij dan met de zijnen geëerd en rijk begiftigd worden.

Niet lang behoeft hij op antwoord te wachten. „Nooit!” luidt het beslist en onversaagd: „al voegden zich ook alle volken naar het bevel van den heerscher, al werd ook ieder afvallig van het voorvaderlijk geloof, wij zullen onzen God

getrouw blijven en noch ter rechter- noch ter linkerzij van zijn geboden afwijken." Een goedkeurend gemompel doet zich onder de omstanders hooren; met bewondering en angst ziet men naar de kloeke helden; hier en daar wordt een half onderdrukte kreet van schrik vernomen: wat moet daarvan het eind zijn! Maar honend gelach en smalende woorden begroeten Mattathias' verklaring van den kant der Griekenvrienden: hoe durft hij zich tegen den koning verzetten! zoo'n bekrompen vrome! Ziet, daar treden een paar der ijverigsten vooruit: zij zijn bereid, ten volle; en een hunner, vast een der aanzienlijksten, die meende na de weigering van Mattathias rechs te mogen voorgaan, begeeft zich met een offergave naar het altaar en buigt zich voor Zeus... Dat heeft hij tegen zijn leven gedaan. Bij de spanning, waarin hij verkeert, kan Mattathias het niet aanzien; ziedende van gramschap, loopt hij, met het zwaard in de vuist, op den onverlaat toe, en eer iemand het keeren kan, heeft hij hem neergeveld; den koninklijken beambte treft hetzelfde lot; weldra ligt het heidensch altaar omver en maken zich Syriërs en afvallige Joden snel uit de voeten. Zooals weleer Pinehas ijverde tegen den Israëliet, die zich aan Baäl-Peor koppelde¹⁾, zoo streed Mattathias met de zijnen tegen de Joden, die zich aan Zeus verslingerden, zijn leven wagende voor de Wet.

Voor de wraak der Syriërs beducht, vloten de geloofsheld en de zijnen, hunne bezittingen achterlatende, het gebergte in. Het tweede boek der Makkabeën, dat het geheele tooneel te Modin en zelfs den naam van Mattathias niet vermeldt, laat Judas „den Makkabeër" reeds vroeger met negen geestverwanten uit Jeruzalem de wijk naar de woestijn nemen en later uit zijn schuilplaats de dorpen rondtrekken om alle getrouwen ten strijde te roepen. Zeker was de woestijn van Juda in dien tijd de toevlucht van velen, die aan den God hunner vaders getrouw wilden blijven en daarom naar dat onherbergzaam oord vol spelonken en schuil-

1) Num. XXV:1—14; 1 Makk. II:26.

hoeken ¹⁾ met hunne vrouwen, kinderen en vee, de wijk genomen hadden. Dewijl zij, als zij konden, de Syriërs bestookten, spreekt het vanzelf, dat dezen er hen niet ongemoeid lieten maar ijverig de voortvluchtigen opspoorden, en al konden zij zich dikwijls aan de vervolging onttrekken, somtijds werd hunne schuilplaats verraden en hun de aftocht afgesneden.

Zoo werden eens een duizendtal Joden, mannen, vrouwen en kinderen, in een spelonk omsingeld. Vergeefs boden de Syriërs hun lijfsbehoud aan, op voorwaarde dat zij zich naar het bevel des konings zouden voegen. Zij weigerden volstandig hun verblijf te verlaten. Nu was dit vrij ontoegankelijk, zoodat zij er zich zonder veel moeite hadden kunnen staande houden; maar de Syriërs hadden opzettelijk voor hun aanval een sabbat uitgekozen, waarop de strenge Joden het voor ongeoorloofd hielden, niet slechts zich te verdedigen, maar zelfs den toegang tot hun spelonk met steenen te versperren. De heidenen maakten hen dan ook zonder moeite van kant. Volgens Jozefus hebben zij hen verstikt door vuren bij den ingang der grot aan te leggen. Toen Mattathias en zijne helpers het ongelukkig lot van deze hunne geloofsgenooten vernamen, begrepen zij het sabbatsgebod niet zóo streng te moeten opvatten, wilden zij zich niet allen als lammeren laten slachten, en besloten zij derhalve voortaan ook op sabbat, althans verdedigenderwijze te vechten. Maar, hoe het ook ging, zij zouden met mannenmoed den strijd volhouden.

In dit voornemen versterkten zij elkander en zichzelf door de lezing hunner Heilige Schriften. Welk een schat van geloofsversterking was hierin niet te vinden! Werd Abraham niet getrouwd bevonden, en was het hem niet tot gerechtigheid gerekend? Had Jozef niet in de benauwdheid Gods gebod bewaard, en was hij niet tot loon daarvoor heer van Egypte geworden? Had Pinehas niet om zijn ijvergloed het priesterschap voor zijn nakroost verworven? Aan zijn gehoorzaamheid had Jozua zijn richterampt te danken, en Kaleb zijn erfdeel in het heilig land. Waarom had God

1) Vgl. Deel II bl. 330 vg.

David beloofd, dat zijn huis steeds regeeren zou in Israël? Was het niet om zijn vroomheid? En Elia was immers ten loon voor zijn ijveren ten hemel gevaren ¹⁾? De heldendaden der vaderen ontvlamden de verbeelding der arme verdrukten; het geloof, dat Hij die hun bijstond toch ten slotte sterker was dan hunne tegenstanders, deed hen de toekomst met vertrouwen tegemoet zien. Zij herhaalden de oude tempelliederen; zij dichtten zelve nieuwe psalmen, waarin klaagtonen zich mengden met betuigingen van vertrouwen ²⁾; zulke liederen deden hun hart goed.

In dezen tijd, waarin een kleine maar aangroeiende bende het waagde 's konings macht te weerstaan, werd in eenige kringen van getrouwen, nevens de algemeen bekende, heilig geachte schriften, een boek gelezen vol grillige beelden, schelkleurige wonderverhalen, raadselachtige profetiën en vreemde becijferingen der toekomst, maar met dat al tolk van een vurig geloof aan Israël's onvergankelijkheid en in dit opzicht een hernieuwing van de toespraken en voorspellingen der aloude godsmannen: het boek Daniël. Wij kennen den inhoud ³⁾ alsmede de hoofdbetekenis en kunnen ons dus licht voorstellen, welk een indruk de lezing maken moest op het gemoed der ongelukkige zwervelingen om des geloofs wil, die, uit hunne woningen gevlucht, in spelonken een armzalig leven leidden, en niet minder op die benauwde zielen, die, om hun geringheid tot hiertoe verschoond, vooralsnog dien wanhopigen stap niet hadden gedaan, maar wien iedere dag de noodzakelijkheid kon opleggen, te kiezen tusschen het huldigen van den afgod en den dood of een overhaaste vlucht. Zij lazen dan van de verzoeken, waaraan Daniël en zijn vrome vrienden waren blootgesteld geweest, maar ook, hoe standvastig zij aan alle verleidingen weerstand geboden hadden en hoe wonderbaar God hen gered had. In die mannen van den ouden tijd vonden zij zichzelf en hunne lotgenooten terug, en die Nebucadnesar, die Darius de Meder, die Belzasar, dat waren juist koningen als die afschuwelijke Antiochus. Ziet, wat kon de God van hemel en aarde recht spreken en vonnissen, onvoorziens, on-

1) 1 Makk. II: 52—58. 2) Vgl. Deel IV bl. 265 vg. 3) Deel IV bl. 266 vgg.

afwendbaar, vreeselijk: „Geteld, geteld, gewogen, verdeeld!” En zoo zou het ook thans gaan. Hij, die Sadrach, Mezack en Abed-nego uit den vurigen oven verlost en Daniël ongedeerd uit den leeuwenkuil deed komen, zou ook hen redden, indien zij maar getrouw waren, gelijk die vromen van weleer. Hij, die Nebucadnesar krankzinnig maakte en Belzasar's rijk deed ineenstorten, kon ook Antiochus vernederen. Hij kon het doen, ja; maar wilde hij wel? Hij had het beloofd! Maar was het wel ongetwijfeld een belofte Gods? Zeker! Wie kon nog twijfelen, als hij met eigen oogen las, hoe God zoovele eeuwen geleden de geheele geschiedenis der wereldrijken tot op hun eigen tijd nauwkeurig door Daniël had laten voorspellen? Had die godsmanniet den persoon van Antiochus beschreven, juist zooals zij wisten dat hij was? Had hij niet de gebeurtenissen der laatste jaren, al de voornaamste feiten uit de regeering van hun vervolger, voorspeld, alsof hij ze beleefd had? Het was verbazend! Die wonderlijke voorwetenschap waarborgde al de schitterende beloften voor de toekomst. Moed gehouden dus! De tijd, waarop het rijk der heiligen zou gesticht worden, was nabij.

Mattathias heeft de verschijning van dit boek niet of nauwelijks beleefd, want kort nadat hij door zijn kloeke daad het sein tot den opstand gegeven had, is hij gestorven. Vóór zijn heengaan riep hij zijn zonen tot zich en vermaande hen zonder versagen hun leven voor de zaak Gods te blijven wagen, gedachtig aan de groote daden der vaders, zich roem te verwerven, strenge wedervergelding aan de heidenen te oefenen en zich stipt aan de voorschriften der Wet te houden. In hem ontviel aan de goede zaak een krachtige steun, doch jeugdiger handen namen zijn taak met geestdrift over. Was Simon, de oudste van het vijftal broeders, voortdurend den verdrukten als man van schranderheid en overleg van onberekenbaar nut, Judas, bijgenaamd Makkabi, dat is wellicht: de strijdknods, was als geoefend krijger degeen, dien de strijders als aanvoerder vooreerst het meest noodig hadden. Onder zijn leiding dan breidde de opstand zich uit. Wee den afvalligen, die in de handen van Judas en de zijnen vielen! Hun doodvonnis was geveld en dra voltrokken; zoodat velen, uit vrees voor de verbitterde ijveraars, de wijk naar

het buitenland namen. Op verscheiden plaatsen werd de Syrische bezetting 's nachts overvallen; krijgsbenden, uitgezonden om de oproerlingen te bestoken, werden geslagen; enkele plaatsen, waar de afval algemeen was, in brand gestoken; in andere de heidensche altaren omvergeworpen en de pasgeboren jongens met geweld besneden. In alle steden en dorpen van Judea gevaagde men van de daden van Judas Makkabi; en Filippus, de aanvoerder der Syrische bezetting in Jeruzalem, niet in staat den opstand te dempen, schreef om hulp aan den landvoogd van Cele-Syrië en Fenicië.

Zoo was dan de strijd uitgebarsten, en het liet zich aanzien, dat hij heftig en langdurig zijn zou; van weerszijden groote verbittering; er stond dan ook aan beide kanten zeer veel op het spel: voor de godsdienstige Joden in den beginne het behoud van hun godsdienst, later ook de onafhankelijkheid van hun land. „O Heer!” hooren wij Daniël zuchten, „wat zal van deze dingen het einde zijn?” en de schrijver geeft op deze vraag, die wis in de benarde harten van duizenden zijner geloofsgenooten oprees, dit antwoord: „Het einde is nabij; het rijk der heiligen komt!” Zelfs voorziet hij, waar de booze Antiochus vallen zal: Wanneer de Egyptische koning hem den oorlog zal hebben verklaard, zal hij met een geduchte macht alles voor zich nederwerpen, Palestina overstroomden, alleen zijn bondgenooten sparen, zelfs Egypte veroveren. Maar dan, als hij op het toppunt zijner grootheid is, zal het Gods tijd zijn, hem van daar neer te ploffen. Door oorlogsgeruchten uit het Oosten en het Noorden verschrikt, keert hij terug, ziedend van gramschap; maar tot „den heiligen berg in het juweel der landen” genaderd, de plaats zijner godslasterlijkste euvelen, komt hij om, zonderdat iemand hem bijstaat ¹⁾. Wanneer zal, met zijn val, het rijk der heiligen komen? Binnen drie en een half jaar na de staking van den tempeldienst. Zalig, wie het in onverwrikt vertrouwen beleeft! ²⁾

1) Dan. XI : 40 - 45.

2) Dan. XII : 8 vgg.; vgl. Deel IV bl. 274 vgl.

HOOFDSTUK VI.

De vrijheidsoorlog.

1 MAKK. III : 10—XIII; 2 MAKK. VIII : 8—XV;
JOZEFUS OUDH. XII : 7—XIII : 2, 4—6.

Apollonius, koninklijk bevelhebber in Samaria was de eerste, die in de nederlaag zijner troepen de kracht van Judas' arm ondervond; Seron, een ander Syrisch legerhoofd, die door het snel onderdrukken van den opstand roem dacht in te oogsten, trof hetzelfde lot.

Daar Judea het eenige land niet was, waar men Antiochus' gezag betwistte, liet hij het bedwingen van dit gewest over aan Lysias, landvoogd van de streken ten westen van den Eufraat, terwijl hijzelf naar Perzië trok, vooral ook om er geld te verzamelen, tot het krachtig voeren van den oorlog noodig. De legermacht, die nu te velde werd gebracht, was zoo groot, dat de ondergang van Judas en de zijnen onvermijdelijk scheen; in den omtrek voorzag men dien ook zoo stellig, dat eene menigte slavenhandelaars de Syrische troepen volgden, om Joden te koopen; zij rekenden: negentig stuks voor één talent! In dezen nood riep Judas de geloovigen ten strijde en hield te Mispa een plechtigen bededag; daar ontrolde men voor Jahwe wetsrollen, waarop door heidensche handen afgodische figuren geteekend waren, ten einde hun God te wijzen op de gruwelen zijner vijanden; offeren mocht men daar niet, maar men hield een vasten en zamelde de eerstelingen, tienden en andere priestergaven in; men stak de heilige bazuinen, om Israël's nood bij zijn God in gedachtenis te brengen, en maakte zich hierna ten strijde gereed. Volgens de Wet¹⁾ liet Judas nog rondroepen, dat wie een

1) Deut. XX : 5—8.

woning gebouwd had, pas gehuwd was of een wijngaard geplant had, alsmede zij, wien de vrees om het harte sloeg, naar huis mochten keeren, en eindelijk trok hij met weinige — volgens de berichten drie- of zesduizend — slechtgewapenden, 's vijands leger, 40,000 voetknechten en 7000 ruiters sterk, bij Emmaüs te ontmoet. Daar werkte de onvoorzichtigheid der Syrische aanvoorders, die hun macht verdeelden, met de opgewektheid van de kleine schaar mede, en na een heeten dag bleef hij meester van het veld; de vijand vlood, een rijken buit in de handen der Joden achterlatende.

Het is licht te denken, wat Judas en den zijnen thans het eerst te doen stond. Hoe bitter hadden zij vóór den strijd het betreurd, dat zij niet naar den tempel konden opgaan; wel had de Heer hunne te Mispa uitgestorte gebeden verhoord, maar wat hadden zij er zich treurig moeten behelpen! Zij hadden priesterkleedingen gehad, maar niemand had zich daarmee op de ongewijde plaats mogen bekleeden; dewijl het offeren er ongeoorloofd was, hadden de priesters en schriftgeleerden verlegen gestaan, toen eenige nazireërs, wier geloftetijd verstreken was, zich tot hen vervoegd hadden met de vraag, waar zij hun haar konden laten korten en hunne altaargaven brengen. Naar Jeruzalem dus en, trots de bezetting van Syriërs en afvalligen, de tempel gereinigd! Ach, welk een vreeselijken aanblik leverde de heilige plaats op: een deel der poorten van het voorhof verbrand; deze vlakte zelfs met struiken begroeid; eenige bijgebouwen in puin. De straks zoo blijde overwinnaars vielen met gescheurde kleederen en asch op het hoofd weeklagend ter aard; de trompetten schetterden om den hemel op den jammerlijken toestand van het heiligdom opmerkzaam te maken. Maar nu ook ras de handen aan den arbeid. Eenige troepen werden opgesteld om een mogelijken uitval der bezetting te keer te gaan, en priesters, die niet afvallig geworden waren, aan het werk gezet om het heiligdom te reinigen; vóór alles moest het bezoedeld brandofferaltaar worden hersteld: zij braken het af en borgen de steenen, die door afgodendienst bevlekt waren, op een geschikte plaats, verlegen wat daarmee aan te vangen en hopende dat eenmaal een profeet zou opstaan om hun dit te zeggen; toen een nieuw altaar van

onbehouwen steenen naar het model van het vorige gebouwd; daarna de voorhoven van onkruid en puin gezuiverd en met wijwater besprenkeld; desgelijks het binnenste heiligdom; nieuw gereedschap, offertuig, waschvaten, luchter, reukaltaar en toonbroodentafel aangeschaft; het voorhangsel voor het Allerheiligste opgehangen. Toen werd er feest gevierd. Den 25sten Kisleu 164, juist drie jaar na de staking van den dienst, werd deze hervat: weer lagen dus toonbrooden op de tafel, brandde de lamp in het Heilige, rookte het dagelijksch offer in het voorhof en deed een tempelkoor lofliederen hooren. Ellendig was wel is waar de toestand van het land, en de Syrische bezetting in de stad David's herinnerde de geloovigen nadrukkelijk, in welk gevaar zij steeds verkeerden; maar toch was het feest: de tempel was versierd, kransen hingen aan de pas weer ingezette deuren, schilden aan de muren, dankoffers werden gebracht, men at en dronk en juichte. Ten slotte werd bepaald, dat voortaan jaarlijks de herinnering aan die heugelijke gebeurtenis zou gevierd worden. ¹⁾

Groot was de behaalde overwinning; maar het ligt in de reden, dat zij door dagen van zorg zou gevolgd worden en Judas vooreerst het zwaard niet kon laten rusten. Hij nam dadelijk maatregelen om zich ten strijde toe te rusten en was vóór alles op behoud van het eens verworvene bedacht: eerst werd dus de tempelberg rondom met muren en torens versterkt, opdat eene geringe bezetting zou volstaan om den nu hervatten eeredienst tegen het Syriesch garnizoen in den burg te dekken; vervolgens Bethsoer, ten noorden van Hebron, verschanst, opdat het land aan de zuidzijde tegen de Edomieten zooveel mogelijk beschermd zou zijn. Daarna trok hij tegen die vijandige naburen op en versloeg hen.

Dezen waren de eenigen niet, tegen wie hij aanvallenderwijs te werk moest gaan; aan alle kanten brak de strijd uit. Zooals wij gezien hebben ²⁾, woonden in de omliggende gewesten, aan de zee kust, in Galilea, het Overjordaansche en Idumea,

1) Vgl. Deel IV bl. 278—280.

2) Zie boven, blz. 7.

te midden der heidensche bevolkingen, duizenden Joden, die natuurlijk ten tijde der vervolging in sommige plaatsen veel te lijden hadden gehad. Waar zij op een goeden voet met hunne medeburgers stonden, mogen die dagen zonder openbare vijandelijkheden zijn voorbijgegaan, hier en daar zijn zij zeker mishandeld en zonder twijfel overal gedwongen geweest, zich op den achtergrond te houden, de Wet zoo veel mogelijk in stilte waar te nemen en alles te vermijden wat aanstoot geven kon. Doch dit veranderde na de overwinning van Judas bij Emmaüs en de tempelreiniging. De geslagen troepen koelden hun moed aan de Joodsche inwoners der plaatsen, waar zij doortrokken of in winterkwartieren kwamen; de heidensche bevolkingen, opgestoot door de ambten van Lysias, legden getuigenis af van hare koningsgezindheid door eene vijandige houding tegen de toch al gehate Joden aan te nemen; dezen-zelven, verrukt over de zegepralen hunner geloofsgenooten en de herstelling van den eeredienst, konden zich bezwaarlijk zoo achteraf houden als daarvoor; menig vurig geloovige zag 's hemels wraak over de doorgestane mishandelingen naderen. Het ging hard tegen hard. Natuurlijk waren de Joden in de minderheid en werden dus het kind van de rekening. Weldra drongen in Judea de treurigste berichten door: in Gilead beraamden de heidenen, door zekeren Timotheüs geleid, niets minder dan een algemeenen Jodenmoord; in enkele plaatsen was het plan reeds tot uitvoering gekomen. Uit Galilea dergelijke noodkreten: in alle hoofdplaatsen aan de kust en in het binnenland was geen Jood zijn leven zeker. De inwoners van Joppe hadden er een tweehonderd, mannen, vrouwen en kinderen, op een zeilpartij genoodigd en de arge-loozen in zee verdronken. Alleen in Scythopolis was de verhouding tusschen Joden en heidenen vreedzaam.

Ras beraden, liet Judas eenige troepen te Jeruzalem achter om de Syrische bezetting in toom te houden, misschien ook tot belegering van een paar Idumeesche vestingen, zond een ander deel zijner krijgsmacht onder zijn broeder Simon naar Galilea en ijde zelf met zijn broeder Jonathan den benarden geloofsgenooten in Gilead te hulp. Beide tochten waren een aaneenschakeling van

zegepralen; door bevriende stammen geholpen en door de verlostte Joden versterkt, trok Judas geheel Gilead door, versloeg Timotheüs herhaaldelijk, nam ettelijke steden in en keerde met buit beladen terug; terwijl ook Simon den heidenen neerlaag op neerlaag toebracht en ze tot voor de poorten van Ptolemaïs vervolgde. Doch thuis gekomen moest Judas weer verloren schade inhalen, want intusschen waren de achtergelaten bevelhebbers tegen zijn bevel aanvallenderwijs te werk gegaan en hadden de neerlaag geleden; volgens sommigen was er zelfs verraad in het spel. Maar nu hij er was, ging ook daar alles voorspoediger. De Edomieten werden hard getuchtigd, en de Philistijnsche zeekust, al leed Judas hierbij ook gevoelige verliezen, werd toch bedwongen; in Asdod werden zelfs de heidense altaren omvergeworpen en de afgodenbeelden verbrand.

Omstreeks dienzelfden tijd kregen de overwinnaars de tijding, dat hun vervolger Antiochus in Perzië na allerlei tegenspoed waanzinnig gestorven was, zooals de Joden zeiden, van droefheid en moedeloosheid over de neerlagen zijner legers in Judea en vol wroeging over het kwaad, dat hij aan Jeruzalem gedaan had. Later heeft men het verhaal van zijn dood nog meer opgesmukt en, wellicht onder den indruk der profetie van Daniël, die hem in het heilige land sterven laat, verteld, dat hij, na in Persepolis door de over tempelroof verbitterde inwoners verjaagd te zijn, hoorende wat in Palestina gebeurd was, zijn wagenmenner beval, in allerijl naar Jeruzalem te jagen: die stad wil ik tot een groot Jodenkerkhof maken! Maar God sloeg hem op dien dollen tocht met vreeselijke ingewandspijnen. Voort! Sneller! Hij viel van den wagen, zijn leden gekneusd. Voort! In een draagstoel! Zijn lichaam begon te verteren, zoodat de reuk voor de dragers en voor hemzelve onuitstaanbaar werd. Nu werd hij eindelijk kleinmoedig en deed de schoonste geloften ten bate van de Joden en hun tempel; toen dit niet baatte, schreef hij stervend een vleienden brief aan de „brave Joodsche burgers” om zijn zoon aan hen aan te bevelen en gaf daarna onder de hevigste pijn den geest. Zoo fabelde men later.

De dood des konings (163) en de twisten over de opvolging, die

weldra uitbraken, zijn den Joden uitnemend te stade gekomen; zonder deze gunstige omstandigheid zouden zij in het volgend jaar waarschijnlijk te gronde zijn gegaan. Lysias toch, de voogd van den jongen koning Antiochus V Eupator, begreep dat de oorlog tegen het oproerig Judea met kracht moest worden doorgezet, en trok zelf, aan het hoofd van een ontzaglijk leger, 100,000 voetknechten, 20,000 ruiters en 32 olifanten sterk, tegen hen te velde. Hij nam zijn weg langs de kust naar Idumea, om zoo van de zuidzijde in het hart des lands door te dringen. Judas was toen met eenige troepen bezig den burg van Jeruzalem te belegeren; het was een sabbatsjaar, waarin de stilstand van den veldarbeid wel vele handen tot zijn dienst stelde, maar ook schaarschte van levensmiddelen in legerplaats en vestingen veroorzaakte. Toen het vijandelijk heer de zuidelijke grenzen naderde, staakte hij het beleg en sloeg het kamp op bij Beth-Zacharias, aan den weg tusschen Hebron en Jeruzalem, vijf mijlen westelijk van Bethsoer, om zoowel eene hernieuwde belegering van deze vesting, die reeds eenmaal een aanval afgeslagen had, te voorkomen als het binnendringen in Judea te beletten. Doch tegen de geduchte overmacht des vijands was zijn dapperheid niet bestand; vergeefs offerde zich zijn broeder Eleazar op: met het zwaard in de vuist doordringend tot een reusachtigen olifant, waarop hij — ten onrechte — vermoedde dat de koning zat, doorboorde hij het dier, dat neerploffend hem verpletterde; Judas moest wijken en tot op Bethel terugtrekken¹⁾, aldus den weg naar Jeruzalem openlatende. Bethsoer gaf zich uit gebrek aan levensmiddelen over, en ook de tempelverschansing was, hoe kloek zich de bezetting verdedigde, door dezelfde oorzaak op het punt in 's vijands handen te vallen, toen de belegeraars het bericht ontvingen, dat Filippus, dien Antiochus Epifanes op zijn sterfbed tot bestuurder van het rijk, gedurende de minderjarigheid van zijn zoon, had aangesteld, met een leger tegen Antiochië oprukte. Lysias wist hierop den koning en zijne raadslieden over te halen tot het sluiten van een verdrag met

1) Joz. Joodsche Oorl. I: 1 § 5.

de belegerden, waartoe de Joden van hun kant te eerder kwamen, daar de eigenlijke oorzaak van den krijg was weggenomen: wie dacht er nu nog aan, hen te dwingen hun godsdienst op te geven? Het verdrag, waarbij hun werd toegestaan voortaan ongehinderd naar hunne godsdienstwetten te leven, werd bezworen, en koning Antiochus Eupator beklom met zijn gevolg den tempelberg, welks vestingwerken hij, volgens 1 Makkabeën, tegen het verdrag sloopte, waar hij, volgens 2 Makkabeën, een offer bracht. Misschien was het een en het ander, hoe tegenstrijdig het schijne, bij de overgaaf bepaald: dat toch de tempel een vesting bleef, kon Antiochus bezwaarlijk dulden; maar een offer moest de oprechtheid zijner betuigen van welwillendheid voor de Joden bewijzen.

Deze voorstelling van den gang van zaken hebben wij grootendeels aan 1 Makkabeën ontleend; 2 Makkabeën geeft ons een zeer afwijkend maar verward verhaal, waarvan enkele deelen zeker verduidelijkt zijn. Het beschrijft namelijk, hoe Judas, na vele andere vijanden verslagen te hebben, aan Lysias bij Bethsoer een geduchte neerlaag heeft toegebracht; de koning sloot daarop met de Joden een verdrag, waarbij hun volledige vrijheid om hun godsdienst uit te oefenen gegeven werd; vervolgens had de Makkabeër met de onderbevelhebbers des konings, waaronder Timotheüs, die over niet minder dan 120,000 man gebod, te strijden, totdat Lysias weer tegen hem te velde trok, te Modin verschrikt werd door der Joden dapperheid, vergeefs Bethsoer belegerde, daarna toch de stad bij verdrag innam en eindelijk, na nog een nederlaag geleden en met de Joden op billijke voorwaarden vrede gesloten te hebben, aftrok om Filippus te bestrijden; over welken aftocht de inwoners van Ptolemaïs zeer ontevreden waren. Dit laatste zal wel waar zijn; in alle plaatsen, waar de bevolking van Jodenhaat vervuld was, heeft zij zeker 's konings verdrag met de Joden met leedwezen gehoord. Dan heeft nog éene bijzonderheid in al wat ons hier opgedischt wordt de waarschijnlijkheid voor zich; zij betreft het uiteinde van den gehaten Menelaüs. De gewezen hoogepriester, hopen de zijn ambt met het daaraan verbonden gezag terug te ontvangen, stookte Antiochus tegen zijne

geloofsgenooten op; maar Lysias gaf den koning den raad, den onruststoker als oorzaak van al die rampen te doen terechtstellen, wat dan ook te Berea, eene Syrische stad, plaats gehad heeft. Dit wordt ons door Jozefus bevestigd, en het laat zich begrijpen, dat, als Lysias werkelijk de Joden met de Syrische heerschappij wilde verzoenen, het een daad van wijze staatkunde was, Menelaüs ter dood te brengen; zoo konden de Joden zien, dat er van godsdienstvervolging geen sprake meer was.

Slechts kort heeft Antiochus V genot gehad van zijn kroon en Lysias van zijn voogdijschap; want Demetrius de zoon van Seleucus Filopator, die als gijzelaar in Rome woonde ¹⁾, wist van daar te ontkomen en Azië te bereiken. Zijn neef, die inmiddels Filippus uit Antiochië verdreven had, zag zich door zijn leger verlaten en werd met Lysias overgeleverd aan Demetrius, die hen liet ter dood brengen; laatstgenoemde wist toen de Romeinen, die zeer vertoornd waren over zijn vlucht, gunstig voor zich te stemmen, en zoo kreeg hij het onbetwist bezit van den troon, dien hij twaalf jaren bezet heeft (162—150).

Men zal misschien denken, dat de Joden, nu het doel van den opstand bereikt was en zij van vervolging bevrijd waren, zich ondanks den naijver der omwonende heidenen en de ergernis over de Syrische bezetting op den Sion, zouden zijn gaan toelagen op het herkrijgen der verloren welvaart en althans onder elkander vrede hebben gehouden. Het was er ver van daan. Men vergete, om het vervolg te begrijpen, vooral niet, dat de tweespalt in zake van godsdienst onder de Joden-zelven de aanleiding tot de vervolging van Antiochus was geweest, dat het hoogepriesterlijk geslacht voor een groot deel Griekschgezind was en dat duizenden Joden in mindere of meerdere mate overhielden tot het heidendom, terwijl vele anderen uit vrees reeds heidenen waren geworden. De hoofdvraag, die veel ouder was dan de opstand: welke zal de verhouding zijn van het Jodendom tot de Grieksche zeden? was slechts in zoover beantwoord,

1) Zie boven, bl. 68.

dat de Joden beslist hadden gezegd: wij willen onzen godsdienst niet prijsgeven; maar overigens was zij onopgelost. Had nu maar de man, bevoegd hoogepriester te worden, voor die betrekking de geschiktheid gehad! Stel bijvoorbeeld, dat Mattathias van hoogepriesterlijken bloede was geweest, dan had zijn oudste zoon Johannes zich nu aan het hoofd des volks kunnen plaatsen, en daarmee zou veel ellende voorkomen zijn. Doch de wettige hoogepriester was zekere Alkimus (Grieksche verbastering van Eljakim), een Griekschgezinde! Deze nu was weldra door de geërgerde Judas en zijn medestanders verdreven. Het was dan ook hard voor hen: hadden zij dáarvoor geleden en gestreden, dat niet slechts het land aan Syrië's koning onderworpen bleef, maar ook een hoogepriester van dezelfde soort als Jazon en Menelaüs in den tempel dienst deed en het volk bestuurde? Onder zulk een regeering zouden alle vruchten hunner inspanning spoedig verloren zijn gegaan!

Koning Demetrius evenwel, de zaak van zijn kant beziende, deed hetzelfde, wat Antiochus Epifanes zes jaren vroeger gedaan had, toen hij Jeruzalem door Apollonius liet bezetten: hij zond eenige troepen onder Bacchides met Alkimus mede om hem in het hoogepriesterschap te handhaven. Judas en andere voorvechters der vrijheid maakten zich bijtijds uit de voeten, maar zoowel de meeste schriftgeleerden en hunne getrouwste volgers als de aanzienlijken schikten zich en wachtten Alkimus onderdanig af: hij was, daar hij uit Aäron's geslacht afstamde, niet minder wettig hoogepriester volgens de Wet als volgens 's konings wil; waarom zich dus verzet? Doch die onderworpenheid kwam eenigen hunner duur te staan; want Alkimus maakte van hun vertrouwen misbruik om een zestigtal, meerendeels schriftgeleerden, die hij, om hun gehechtheid aan de Wet, als de ziel van de ondervonden tegenkanting beschouwde, te doen terechtstellen. Onder die slachtoffers was Jose ben Joëzer, een beroemd wetgeleerde, wiens zinspreuk luidde: „Laat uw huis een verzamelpplaats voor de schriftgeleerden zijn, laat u (terwijl gij als leerling vóór hen zit) met het stof hunner voeten bestuiven en drink dorstig hun onderwijs in”¹⁾.

1) Abôt I: 4.

De gewelddadige handelwijs van Alkimus was zeker niet de beste manier om zijn gezag te handhaven, zoodat, al liet Bacchides een deel zijner troepen ter beschikking van den hoogepriester achter, reeds kort na zijn heengaan Judas en zijn geestverwanten het hoofd weer opstaken en het land affiepen om de afvalligen te tuchtigen, waarop Alkimus naar den koning vlood om wederom hulp te vragen tegen zijn rechtzinnige landgenooten.

Hij kreeg die ook. Nicanor, de aanvoerder van 's konings olifanten, die reeds onder Antiochus Epifanes tegen de Joden gediend had en een der bevelhebbers was, die door Judas bij Emmaüs verslagen waren, kwam te Jeruzalem en trachtte, naar het schijnt, langs den weg van overreding en vriendelijkheid den vrede tusschen de partijen te herstellen, Alkimus te handhaven en Judas met de bestaande orde van dingen te verzoenen. Doch dit gelukte hem niet, daar Alkimus het vuur aanstookte; zoodat de strijd na eenigen tijd opnieuw uitbarstte en in Jeruzalem weer eenige der hevigste tegenstanders van Alkimus ter dood werden gebracht. Bij deze gelegenheid maakte het vooral diepen indruk, hoe zekere Razis, een aanzienlijk Jeruzalemmen, die reeds vroeger voor den godsdienst veel geleden had en om zijn goedaardigheid „de vader der Joden” bijgenaamd werd, het leven verloor. Om aan Nicanor's hand te ontsnappen, had hij de wijk genomen in een toren; maar toen de poort door de Syrische soldaten was in brand gestoken, wilde hij liever door eigen zwaard dan onder beulshanden sterven en doorstak zichzelf. Toen het hem niet gelukt was, zich aanstonds den dood te geven, sprong hij naar beneden en stierf onder hartstochtelijke uitingen van zijn geloof in de opstanding.

Het werd nu een herhaling van den vorigen strijd, daar Nicanor, verbitterd over het mislukken van zijn plan om Judas in handen te krijgen, de priesters beleedigde en dreigde, dat hij den tempel zou verbranden. Nu versterkten velen, die tot vrede geneigd geweest waren, de benden van Judas, en toen het bij Bethhoron tot een slag kwam, werd Nicanor's leger overwonnen, terwijl hijzelf sneuvelde. Onder het gejuich der bevolking deed Judas zijn intocht in Jeruzalem, het hoofd en de rechter-

hand van Nicanor werden aan een der poorten van het voorhof des tempels — missehien daarnaar de Nicanor's-poort geheeten — opgehangen, en de 13de der maand Adar werd een jaarlijksche feestdag (162).

Judas was echter te verstandig om over die overwinning opgeblazen te worden; hij wist zeer goed — had de strijd met Antiochus Eupator en Lysias dit niet onweersprekelijk geleerd? — dat hij op den duur niet tegen de Syrische legers opgewassen was, vooral niet, dewijl velen der zijnen zeer weinig ijver voor den strijd hadden, zoodra eenmaal de godsdienstvrijheid verzekerd was. Hijzelf echter stelde zich hiermee niet tevreden. Zoolang het mogelijk was, dat mannen als Alkimus, Jood van afkomst maar Griek van zeden, door de Syrische wapenen gesteund, het land bestuurden, zoolang was er aan geen duurzamen vrede te denken. Judea moest vrij worden van het Syrisch juk: niets minder dan dit werd door hem beoogd.

Welk volk kon hij te hulp roepen? Egypte, de natuurlijke bondgenoot tegen de Syriërs, was machteloos door innerlijke verdeeldheid. Er was geen ander dan de Romeinen. Maar welke betere bondgenooten konden de Joden ook verlangen, wat dapperheid en macht aangaat? Zij wisten zeer goed, hoe zij de voorgangers van Demetrius voor hunne wapenen, zelfs voor hun bevelwoord hadden doen bukken, tal van natiën aan zich onderworpen hadden en over koningskronen naar welgevallen beschikten. En wat het karakter der Romeinen betrof, het was zulk een uitstekend goed volk: hoewel zij ettelijke koningen afzetten, dacht niemand bij hen er aan, met kroon of purper te pralen; een talrijke Senaat regelde de staatszaken; één man, voor een jaar gekozen, bestuurde alles, en ieder luisterde naar zijn bevelen, zonder nijd en naijver.

Volgende tijden hebben den Joden maar al te duidelijk doen zien, hoever die voorstelling bezijden de waarheid was; dat zij in hun verbeelding één consul in plaats van twee aan het hoofd der Romeinen zagen, was waarlijk de gevaarlijkste vergissing niet; maar geen nijd! geen naijver! geen onedele eerzucht onder hen! Dat hebben Pompejus en zijn opvolgers, met wie zij later kennis

zouden maken, hen anders geleerd! Doch, al begreep waarschijnlijk nu reeds Judas met sommige zijner raadslieden, dat ook te Rome niet alles goud was wat er blonk en ook de Romeinen niet voor anderer genoeg en voordeel hunne legers te velde zonden, wat zouden zij doen? Het gevaar was dreigend. Er ging dan een gezantschap naar Rome om hulp en bondgenootschap te vragen; waarop de Senaat, altijd gereed, zich in de binnenlandsche aangelegenheden van andere rijken, vooral in die van den Syrischen koning, te mengen, het verbond sloot en Demetrius liet aanzeggen, dat hij den Joden, der Romeinen vrienden, geen zwaar juk mocht opleggen.

Doch dit gezantschap kwam te laat. Zoodra toch Demetrius van Nicanor's dood kennis had gekregen, had hij Bacchides opnieuw met een sterk leger naar Judea gezonden; Judas was hem moedig als altijd te gemoet getrokken; maar het grootste deel zijner troepen, verschrikt door 's vijands overmacht, had hem trouweloos verlaten, en toen hij met slechts 800 man den vijand het hoofd wilde bieden, was hij gesneuveld (161). Wel mocht het volk, na zijn lijk bij dat zijns vaders aan het familiegraf te Modin toevertrouwd te hebben, vele dagen lang vastende en weeklagende rouw bedrijven over den edelen doode! Het miste een machtigen steun, ja, met hem scheen de zaak der vrijheid verloren; want de Griekschgezinden staken overal het hoofd op, en als nu een zware hongersnood meewerkte om de van een leider beroofde minderheid moedeloos te maken, nam Alkimus zijn plaats als hoogepriester en hoofd van den Raad weer in; zijn vrienden kregen overal de invloedrijkste betrekkingen; de weerspannigen moesten hun tegenstand met het leven boeten. Wat baatte der partij van Judas onder zulke omstandigheden de toegezegde hulp der Romeinen? Dezen waren zeker niet genegen veel te doen voor menschen, wier bondgenootschap hun geenerlei voordeel kon aanbrengen. Maar al waren zij ook nog zoo bereid hen te helpen, Demetrius was in zijn volle recht: hij onderdrukte de Joden volstrekt niet; Alkimus was het wettig hoofd; het volk scheen tevreden onder hem, verzette zich althans niet feitelijk tegen hem; Judas was

dood, als oproermaker gesneuveld, en zijn aanhang verstrooid. De twist was uit.

Nog niet geheel. In de woestijn van Juda, bij Thekóa, hield zich nog een bende vrijheidsvrienden op; zij hadden na den dood van Judas het bevel opgedragen aan zijn broeder Jonathan, dien zij zeker meer dan de oudere Johannes en Simon hiertoe geschikt rekenden, en leidden nu onder zijn aanvoering een soort van vrijbuitersleven. Op een hunner tochten naar het Overjordaansche werd Johannes door de hun vijandelijke inwoners van Medaba gevangen genomen en gedood, en toen Jonathan-zelf om zijn broeder te wreken een strooptocht derwaarts maakte, had het niet veel gescheeld, of Bacchides had hem met al de zijnen opgelicht; wat te eerder gelukte, daar hij hem op sabbat aanviel en de godsdienstigsten onder Jonathan's troepen op dien dag, zoo zij al vochten, het aarzelend deden, dus flauwer dan anders. Toch ontkwam hij nog aan het gevaar en was sterk genoeg om zich in de ontoegankelijke bergstreken van de woestijn staande te houden, zoodat Bacchides en Alkimus zich moesten vergenoegen, in Judea verscheiden vestingen te bouwen, ten einde door hare bezettingen alle oproerige bewegingen te voorkomen. Doch zij waren daarenboven genoodzaakt om de zonen der Joden, aan wie het bestuur van de steden en andere betrekkingen waren opgedragen, als gijzelaars in Jeruzalem gevangen te houden. Waarlijk, één ding was zeer duidelijk: een Griekschgezinde hooge priester, zooals Alkimus, was op den duur een onmogelijk man.

Na een paar jaar (159) is hij omgekomen, en wel onder omstandigheden, die, door aan het bijgeloof voedsel te geven, de partij zijner tegenstanders versterkten. Hij wilde namelijk den muur van het binnenvoorhof des tempels voor een gedeelte vernieuwen, wat menigeen voor heiligschennis hield, omdat die muur voor profetenwerk doorging. En ziet, nauwelijks was men daarmee begonnen, of hij kreeg een beroerte en stierf, waarop men verschrikt het werk steken liet: was dat niet de vinger Gods?

Er is nog eene veel jongere legende, waarin naar het

schijnt, de dood van den goddeloozen Alkimus herdacht wordt. Jakim (hiermee schijnt Alkimus aangeduid te zijn ¹⁾), zoo wordt verhaald, reed te paard de galg voorbij, waaraan zijn oom, de beroemde Jose ben Joëzer ²⁾, zou opgehangen worden, en riep hem spottend toe: „Zie eens, op welk een paard mijn meester mij laat rijden en welk een uw meester u doet bestijgen.” „Indien de beleedigers Gods”, antwoordde de veroordeelde, „een zoo goed lot ontvangen, welk een lot wacht dan hen, die Gods wil volbrengen!” „Maar wie heeft dit beter gedaan dan gij?” luidde Jakim's bespotting; waarop het antwoord kwam: „Weinu, als dezen dan zoo gekastijd worden, hoe groot moet dan niet de straf der vijanden Gods zijn!” Als door een adder gestoken, kreeg Jakim sinds dit oogenblik een walg van het leven, zoodat hij besloot, bij wijze van boetedoening, de vier doodstraffen, die de Joodsche rechters tot hunne beschikking hadden, steening; verbranding, doorsteking en verworping, op zich toe te passen. Hij richtte een balk op met een strop, legde hout er onder en daar rondom een stapel steenen, terwijl hij een zwaard tuschen de takkenbosschen plaatste. Nu hing hij zich op, na het hout in brand gestoken te hebben; de strop verbrandde, hij viel in het zwaard, en ten slotte verpletterden de steenen zijn half verbrand lichaam.

Het schijnt dat hij geen opvolger gehad heeft, of deze is een zeer onbeduidend man geweest, die wel de godsdienstplichten van den hoogepriester vervulde, maar als wereldlijk hoofd de zaken zooveel mogelijk haar gang liet gaan. Hiervan was het gevolg, dat de rechtzinnigen en hun leider Jonathan weer meer en meer invloed kregen en de Griekenvrienden, bevreesd vroeg of laat het onderspit te delven, na twee jaren Bacchides drongen, dat broeinest der ontevredenheid in de woestijn van Juda uit te roeien. Doch dit ging zoo gemakkelijk niet. Jonathan had zich den tijd ten nutte gemaakt om Bethbasi, misschien Masada ³⁾, tot een sterke vesting te maken. Niet alleen werd deze tevergeefs door Bacchides belegerd, maar

1) Vgl. Joz. Oudh. XX: 10.

2) Zie boven, bl. 96.

3) 1 Makk. IX: 62; Joz. Joodsche Oorl. VII: 8 § 3.

Jonathan was machtig genoeg om, staande de belegering, naburige vijandige stammen te tuchtigen, terwijl zijn broeder Simon door uitval op uitval de Syriërs in het nauw bracht. Toen Bacchides hierop zijn woede aan eenige aanzienlijke Joden, die hem tot den tocht overgehaald hadden, koelde, maakte Jonathan van deze zijne stemming gebruik om een verdrag met hem te sluiten, waarbij zij overeenkwamen, dat Bacchides hem met rust zou laten, mits hij niets tegen het gezag van koning Demetrius ondernam. Eigenlijk werd Jonathan dus als hoofd des volks erkend. Als zoodanig, hoewel zonder aanstelling of wettigen titel, nam hij zijn verblijf in Michmas, een weinig ten noorden van Jeruzalem, en bestierde van daar zijn volk, voor zoover het zich vrijwillig naar zijne inzichten voegde. Zijn invloed klom onophoudelijk; alle Griekschgezinden werden uit hunne ambten verdrongen, en de Wet zegepraalde alom, maar werd met gematigdheid gehandhaafd.

Op deze wijze werd een stevige grondslag gelegd voor zijne heerschappij en die van zijn huis, dat gewoonlijk het huis der Hasmoneën heet; waarom, weet men niet; Jozefus zegt: naar den naam des stamvaders, wat wel niet meer dan eene gissing is. Jonathan bestuurde feitelijk het volk, niet geholpen door vreemde troepen — integendeel, de bezetting van Jeruzalem was hem vijandig — maar, dewijl de landsheer hem moest dulden, als den eenige, onder wiens bestuur de Joden rustig bleven; de wil des volks was de grondslag, waarop hij, en zijn broeder Simon na hem, steunden bij hunne pogingen om Judea tot aanzien en macht te brengen en zelve vorsten en hooge priesters te worden.

Het is vreemd, dat onze berichtgevers ons niets leeren van de wegruiming der hinderpalen, die aan hunne verheffing tot de laatstgenoemde waardigheid in den weg stonden. Deze waren toch nog al groot. Immers, de Hasmoneën behoorden niet tot de familie, waaruit al de hooge priesters na de ballingschap, behalve Menelaüs, gesproken waren, of, om den aan de Wet ontleenden term te gebruiken, zij waren niet uit het geslacht van Aäron; terwijl juist het feit, dat hij dit wel was, zoovole stipte Joden genoopt heeft, onderdanig te zijn aan den Grieksch-

gezinden Alkimus. Dat het oude geslacht met dezen zou uitgestorven zijn, mag men niet stellen, want in allen gevalle leefde er nog één afstammeling van, namelijk de zoon van Onias III, insgelijks Onias geheeten, die den tempel te Leontopolis gesticht heeft — waarover wij in het volgend hoofdstuk meer zullen hooren. Doch wellicht was juist dat inrichten van een eeredienst voor Israëls God in Egypte zulk een ergernis voor de getrouwe Wetbetrachters, dat men hem daardoor ongeschikt rekende voor het hooge priesterschap te Jeruzalem; misschien was hijzelf ongenegen, dit in menig opzicht weinig begeerlijk ambt te aanvaarden. Wat hiervan zij, het schijnt dat er na den dood van Alkimus geen telg uit het wettig geslacht meer bestond, die aanspraak kon of wilde maken op de gevaarlijke eer, in zulke benarde omstandigheden, als hoofd van den eeredienst, ook het volk te besturen, of dat, ook bij die Joden, die het gehoorzaamst aan de Wet waren, ten dezen verdienste boven bloed ging. In allen gevalle hebben de Hasmoneërs hun eervollen rang te danken aan hun moed, en niet minder aan hun staatkundig beleid. Immers, gelijk zij in de binnenlandsche aangelegenheden de Wet volstrekt niet handhaafden met de ijzeren gestrengheid van een Simon den Rechtvaardige, maar zich min of meer schikten naar de omstandigheden, zoo wisten zij ook met zeldzamen tact gebruik te maken van de verwickelingen, waarin zich het Syrische koningshuis bevond.

Terwijl toch Jonathan in Michmas het volk bestuurde en gaandeweg machtiger werd, verloor Koning Demetrius I al meer en meer den hechtsten steun van een troon, de volksgunst, en in 153 trad zekere Alexander Balas, die zich voor een zoon van Antiochus Epifanes uitgaf en als zoodanig door de Romeinen erkend was, tegen hem op. Demetrius, die zich van de hulp der Palestijnsche Joden wilde verzekeren, gedeeltelijk om Judea's voordeelige ligging, gedeeltelijk om al zijn Joodsche onderdanen te vriend houden, erkende officieel Jonathan's gezag en stelde de nog altijd in Jeruzalem vertoevende gijzelaars in zijn handen. Nu trad Jonathan met kracht op: den gijzelaars schonk hij de vrijheid, daar hij dit

onderpand voor de trouw der aanzienlijke familiën niet behoefde, en den zetel des bewinds naar Jeruzalem overbrengende, begon hij dadelijk den tempel weer te verschansen en de vervallen deelen der stad te herbouwen. Nu waren de afvallige Joden nergens meer veilig dan in den burg van Jeruzalem en de vesting Bethsoer, waar nog steeds Syrische bezetting bleef. Zelfs vele heidenen ruimden het land. Nog hooger klom Jonathan's aanzien, als ook Alexander Balas om zijn hulp verzocht en hem tot hoogepriester benoemde. Hoeveel den beheerschers van Syrië aan zijn bijstand gelegen was, bleek steeds duidelijker, toen Demetrius, om aan zijn tegenpartij de loef af te steken, hem de schitterendste beloften deed: geen belastingen meer aan den koning, integendeel ondersteuning uit 's konings kas voor den herbouw des tempels, vermeerdering van grondgebied, vele vrijheden voor de Joden in zijn geheele land, invrijheidstelling van alle Joodsche slaven en overlevering van den Jeruzalemschen burg. Dit alles wilde hij geven, indien hij maar tegen behoorlijke soldij 30,000 Joodsche krijgers kon erlangen. Dit was aanlokkend genoeg, maar Jonathan vertrouwde Demetrius niet en koos de partij van Alexander. Tegelijkertijd deed hij den beslissenden stap en vertoonde zich, op het Loofhuttenfeest van 152, zeven jaar na den dood van Alkimus, voor het eerst in hoogepriesterlijk plechtgewaad.

Na een strijd van een paar jaren is Demetrius gesneuveld, en als Alexander, nu in het onbestreden bezit der kroon, in Ptolemaïs zijn huwelijk vierde met Cleopatra, dochter van den Egyptischen koning Ptolemeüs VI Filometor (180—145), werd ook Jonathan derwaarts genoodigd en nam, als de verklaarde gunsteling van den Syrischen vorst, in purperen gewaad nevens hem plaats (150).

Hij bleef Alexander getrouw, ook toen drie jaar later een zoon van Demetrius I, Demetrius II Nicator, hem de kroon betwistte, zelfs toen Apollonius, de landvoogd van Syrië, tegen Alexander partij koos. Als deze Apollonius hem tot den afval wilde dwingen, trok hij hem te gemoet, nam Joppe in, sloeg zijn leger bij Asdod en veroverde die stad, wier Dagon's-tempel hij, met allen die er in gevlucht waren, aan de vlammen

prijsgaf. Geen wonder, dat Alexander den getrouwen vazal hoog roemde. Ten teeken van zijn koninklijk welgevallen, begiftigde hij hem met een gouden gesp en met het erfelijk bezit van de stad Ekron en haar gansche grondgebied. Doch Jonathan kon Alexander's ondergang niet verhinderen. Zijn eigen schoonvader viel van hem af, koos de partij van Demetrius en zette zichzelve de kroon van Azië op. Alexander, in een veldslag overwonnen, vlood naar Arabië, waar hij vermoord werd (145). Drie dagen na hem stierf ook Ptolemeüs. Over Syrië werd nu Demetrius II, over Egypte Ptolemeüs VII Fyscon, koning.

Van deze verwarring had Jonathan gebruik zoeken te maken om den burg te Jeruzalem te belegeren, maar hij had hem nog niet ingenomen, toen hij door Demetrius naar Ptolemaï's ontboden werd om zich hierover te verantwoorden. Het bevel achterlatende om het beleg door te zetten, begaf hij zich met eenige der aanzienlijksten derwaarts, wist 's konings raadsliden door geld, hemzelve door de belofte van onderdanigheid en krachtige hulp voor zich te winnen en alzoo voor zichzelve bevestiging in zijn hooge priesterlijk ambt en voor zijn volk uitbreiding van grondgebied en vrijstelling van belasting te erlangen.

Hoe hoog ook Jonathan's macht was gestegen en hoe vast hij de teugels van het bewind in handen had, toch was nog altijd Jeruzalem's burg door Syriërs bezet en Judea's bestuurder slechts vazal; Jonathan zou het ook niet beleven, dat het Joodsche volk vrij werd van vreemde overheersching. Nog een paar bange jaren van onzekerheid, angst en rouw moest het doorstaan, voordat het dit geluk verkreeg.

Demetrius II heeft niet lang rustig geregeerd. De groote kunst, de harten zijner onderdanen te winnen, verstond hij, naar het schijnt, volstrekt niet, zoodat hij, na zijn leger afgedankt te hebben, van dezen steun beroofd, in gevaar raakte, door de inwoners zijner hoofdstad vermoord te worden; hieruit werd hij gered door een bende van drieduizend Joden, hem door Jonathan toegezonden, die een slachting onder de Antiocheners aanrichtte. Maar ook de gunst van deze trouwe helpers ver-

speelde hij door woordbreuk zeer spoedig. Dit bleek, toen zekere Diódotus, bijgenaamd Tryfon d. i. zwelger, als voogd van een nog zeer jeugdigen zoon van Alexander Balas, Antiochus geheeten, de rechten van dezen zijn pupil met de wapenen tegen hem handhaafde. Toen toch Demetrius geslagen was, behoorde ook Jonathan tot de vazallen, die de partij van Antiochus kozen. Deze stelde nu Jonathan tot keur van Judea en omliggende gewesten aan, en zijn broeder Simon tot stadhouder der zeekust. Sommige steden dier kust bukten vrijwillig, andere niet dan na heftigen tegenstand; een leger van Demetrius werd geslagen, en Bethsoer, een der twee doornen in de zijden van Judea, moest zich aan Simon overgeven; zoodat beide broeders nu feitelijk onafhankelijk van Syrië waren. Om het geheel en al te worden, trachtten zij het bondgenootschap met de Romeinen van vóór zestien jaar te vernieuwen, dreven intusschen nog eens, bij Hamat, de Syriscbe troepen voor zich uit, sloten den burg van Jeruzalem door een wal in, om de bezetting door den honger tot overgaaf te dwingen, bouwden ettelijke vestingen, ten einde hunne talrijke tegenstanders, aan de kust, in het land der Samaritanen en in dat der Idumeërs, in bedwang te houden en werden op die wijs inderdaad zoo machtig, dat Tryfon zich ongerust begon te maken.

Daarom nam hij zijn toevlucht tot verraad. Hij trok naar Palestina; Jonathan kwam hem bij Scythopolis te gemoet. Daar hij een leger van 40,000 man bij zich had, durfde Tryfon niets tegen hem te doen, maar, tot list zijn toevlucht nemende, zeide hij gekomen te zijn om Ptolemaïs, dat nog steeds weigerde Simon als heer te erkennen, in zijn handen te stellen. Hij noodigde hem dus uit, zijn leger af te danken en met klein gevolg den tocht naar Ptolemaïs mede te maken. Jonathan viel in den strik; nauwelijks was hij in de stad, of Tryfon liet de inwoners toe, hem gevangen te nemen en zijn gevolg neer te sabelen.

Groote ontsteltenis in Jeruzalem! Rouw over Jonathan, dien men reeds dood waande, ging gepaard met vrees voor hun eigen toekomst, want overal stonden de vijanden der Joden weder op, en Tryfon zou — dit begreep men licht — al het

mogelijke doen om Judea's macht te fnuiken. Doch nu was de reeds bejaarde Simon, de oudste zoon van Mattathias, hun toevlucht. Ras zich als hoofdman aan het volk aanbiedende, versterkte hij Jeruzalem, voltooide de insluiting van den burg, bezette Joppe en zette Tryfon, die, Jonathan meevoerende, het land binnenrukte, zoo ijverig na, dat deze geen kans zag den Jeruzalemschen burg te ontzetten of zelfs zich in Judea te handhaven. Toen maakte hij Jonathan van kant en verliet Palestina.

Nu was het met de heerschappij der Syriërs over Judea gedaan. Demetrius beantwoordde de overzending van kroon en palmtak, welk teeken van hulding hij, na Tryfon's verraderlijke handelwijze, van de Joden ontving, met volkomen vrijverklaring van hun land; hij had er inderdaad ook geen macht meer over, en een kloek bondgenoot was hem tegen Tryfon, die, na Antiochus vermoord te hebben, zelf koning wilde worden, van meer nut dan een vazal in naam. De Joden schreven van nu (142) af in hunne oorkonden niet meer het jaar der Seleucidische tijdrekening, maar het jaar van Simon's hooge priesterschap, gelijk zij weleer gerekend hadden naar de regeeringsjaren der koningen. De stad Gezer, die nog zijn gezag niet erkennen wilde, bukte voor wapengeweld en eindelijk, op den 23sten der tweede maand (van 141 vóór Chr.), moest ook de burg van Jeruzalem zich overgeven. De bezetting had het zoo lang uitgehouden, niet uit trouw aan den koning van Syrië, maar omdat zij meereendeels uit afvalligen bestond, die een treurige toekomst vóór zich hadden: als ballingen moesten zij gaan zwerven en daarbij zorgvuldig alle plaatsen vermijden, waar Joden woonden. Onder gejubel en muziek, de palmtakken zwaaiend, deed Simon met de zijnen den intocht in de stad David's. Al wat afgodisch was werd vernield, met plechtigen omgang en besprenging van wijwater het zoo diep verontreinigd stads-kwartier weer rein gemaakt, en de burg, — niet gesloopt, zooals Jozefus vertelt, maar — nog meer versterkt en met trouwe krijgers bezet.

Zoo hadden zich dan de Joden na een oorlog van het vierde eener eeuw ontworsteld aan de overheersching der Syriërs. Dat

zij uit zulk een stormachtigen tijd zoo glansrijk waren te voorschijn gekomen, zij dankten het aan den moed, de volharding en het schrander staatsbeleid der Hasmoneën, waarvan nu vier een bloedigen dood voor hun volk waren gestorven. Met dankbaarheid en eerbied mochten zij het gedenkteeken gadeslaan, dat Simon te Modin stichtte: een hooge steenen graf-tombe met zeven pyramiden, voor zijn vader, zijn moeder, zijn vier broeders en zichzelf; weinige familiën toch hebben zooveel voor haar volk gedaan als deze, en zeker zijn er niet vele voorbeelden te vinden van zulk eene gelijkgezindheid en trouwe samenwerking als deze vijf broeders ons te aanschouwen geven. Elkanders evenknieën in geloofskracht en moed, hebben zij met onwrikbare standvastigheid het groote doel gejaagd, dat hun steeds duidelijker voor oogen stond: aan Israël de vrije uitoefening van zijn godsdienst verzekeren en het, als het kon, tot een onafhankelijk volk maken. Geen twist heeft hunne onderlinge goede verstandhouding gestoord: de oudste heeft zonder najver twee zijner broeders aan het hoofd van het volk zien staan, terwijl hij zich met een lageren rang vergenoegde, om, zoodra de nood drong, te toonen, dat ook hij voor de eerste plaats in zijn land ten volle geschikt was. Getrouw aan de Wet en gereed voor hun geloof te sterven, waren zij vrij van die treurige onverschilligheid voor de tijdelijke belangen des volks en de natuurlijke middelen om deze te bevorderen, waardoor de godsdienstigheid van vele hunner geloofsgenooten zoo ontluisterd werd. Steunende op de almachtige hulp van hun God, maakten zij met praktischen zin, groote gematigdheid en scherp doorzicht gebruik van alle geoorloofde middelen, die onder hun bereik lagen, om tot hun doel te geraken. Eere den zonen van Mattathias!

HOOFDSTUK VII.

De Joden in Egypte.

JOZEFUS OUDH. XIII : 3; JOODSCHE OORLOG VII : 10 § 2 en 3.

Voordat wij de geschiedenis van den vrijen Joodschen staat onder de Hasmoncëen behandelen, moeten wij het oog vestigen op de Joden in Egypte, waarbij het ons trouwens niet aan gelegenheid ontbreken zal, ook op hunne broederen in Palestina eenig licht te doen vallen.

Wij weten, dat de Joden onder de eerste Ptolemeën in Egypte een in menig opzicht benijdenswaardig lot hadden: op posten van eer en vertrouwen gesteld en in Alexandrië zelfs met het Grieksche burgerrecht begiftigd, mochten zij zich stellig boven velen bevoorrecht rekenen. Toch had hun toestand ook zijn schaduwzijden. Immers, geheel thuis waren zij in Egypte niet. Voor de godsdienstigen onder hen mocht de verwijdering van den tempel en het „heilige land” iets smartelijks hebben, dit was toch het ergste niet: ieder volgend geslacht voelde hiervan weer iets minder. Maar hun verhouding tot hunne omgeving was volstrekt niet de gewenschte. Zooals toch vanzelf spreekt, konden alle mogelijke rechten, hun door de koningen verleend, niet verhinderen, dat de Grieken op hen als „barbaren” minachtend neerzagen, terwijl de inboorlingen hen als begunstigde vreemdelingen benijdden en haatten.

Dit blijkt onder andere uit het geschrift van den Egyptischen priester Manetho, die onder Ptolemeüs Filadelfus in zijn Egyptische geschiedenis een oud verhaal over de verdrijving van melaatschen uit Egypte op de Joden toepaste. ¹⁾ Hoe gemakkelijk deze en

1) Vgl. Deel II bl. 10, 51 vgg.

dergelijke beschuldigingen en bespottingen ingang vonden, blijkt genoegzaam uit het feit, dat in dezen tijd ettelijke Joodsche geschriften zijn verschenen tot verheerlijking des volks en zijdelingsche weerlegging van lasteringen. Wij hebben er slechts fragmenten van over, en wel hoofdzakelijk in een werk van den kerkvader Eusebius ¹⁾, die ze op zijn beurt ontleende aan het boek van een Griekschen schrijver, Alexander Polyhistor. Dientengevolge liggen zij zoo door elkaar en zijn hier en daar zoo verminkt, dat het uiterst moeilijk is, ten aanzien van ieder fragment uit te maken, welke de strekking, het vaderland en de leeftijd zijn van het werk, waartoe het behoorde. Maar de hoofdzaak is duidelijk. Het waren Joodsche, voor een deel misschien Samaritaansche, geschriften, in het Grieksch, sommige zeker in Egypte, enkele wellicht in Palestina opgesteld. De richtingen of denkwijzen der schrijvers zijn zeer verschillend, maar hun onderwerp is steeds grootendeels aan den Bijbel ontleend.

Daar hebt ge Demetrius, die een soort van kroniek schreef, waarin hij allerlei vragen zocht te beantwoorden, als: Waarom heeft Jozef negen jaar laten verloopen, voordat hij zijn vader naar Egypte liet komen? Waarom gaf hij aan Benjamin juist een vijfvoudig deel? Hoe kwamen de Israëlieten in de woestijn aan wapenen?

Een ander verhaalde, hoe Babel door reuzen gebouwd is, alsmede dat Abraham uit Ur der Chaldeën de Babylonische wetenschap naar Fenicië overbracht, op den berg Geriziem met Melchisedek sprak en, gedwongen naar Egypte te verhuizen, de inwoners van dat land in de sterrenwielarij onderwees.

Uitvoerig behandelt Eupolemus — misschien wel dezelfde, dien Judas de Makkabeër als gezant naar Rome heeft gezonden ²⁾ — in het nog voorhanden gedeelte van zijn werk de geschiedenis van David en Salomo, vooral den tempelbouw; waarbij hij alles behalve bevreesd is aan zijn verbeelding den teugel te vieren.

Dit was ook Artapanus niet, die ons een wonderlijk mengelmoes levert van Joodsche en heidensche denkbeelden: Mozes is dezelfde man, dien de Grieken onder den naam Hermes, de Egyptenaren onder dien van Thot als god vereeren; hij heeft

1) Praep. Evang. IX: 17—39. 2) 1 Makk. VIII: 17; vgl. boven, bl. 98.

in Egypte de vereering van vele goden en heilige dieren ingevoerd, daarenboven ettelijke steden gebouwd.

Ook eenige dichters, of liever verzenmakers, togen aan het werk om hun volk te verheerlijken. Zoo vervaardigde zekere Ezechiël een Grieksch treurspel over den uittocht uit Egypte, gedeeltelijk volgens het verhaal van Exodus, gedeeltelijk uit eigen vinding of naar in omloop zijnde verhalen. Hierin laat hij, bij voorbeeld, Mozes aan Rehuel in Midian vertellen, dat hij in een droom op een bergtop een hemelhoogen troon had gezien en daarop een aanzienlijk man met een scepter in de linkerhand, die hem had toegewent op den troon te stijgen; waarna hij met scepter en kroon zijn plaats had ingenomen en van die hoogte de gansche aarde had overzien, ja, zelfs aanschouwd, wat onder de aarde en boven den hemel is; toen het sterrenheer aan zijn voeten viel, had hij het geteld, terwijl de stervelingen hem als een lijfwacht omgaven. Eindelijk was hij verschrikt ontwaakt. Rehuel aarzelde niet, hieruit de toekomstige koninklijke heerlijkheid van zijn schoonzoon en zijn ongeëvenaarde wetenschap van het heden zoowel als van het verleden en de toekomst te voorspellen.

Behalve van dezen Ezechiël zijn ons nog van zekeren Filo, den ouderen bijgenaamd, eenige regels overgeleverd, over Abraham en andere aartsvaders, waarin hij God den bijnaam van „den geweldigen schreeuwer” geeft, een bijnaam, waarmee Homerus den Griekschen god Ares (Mars) versiert — een der vele aanwijzingen van den invloed der heidensche denkbeelden en uitdrukkingen op deze Joodsche schrijvers.

Behalve hetgeen wij van deze auteurs met name over hebben, bezitten wij zeker nog menig gedeelte van hunne werken in de verhalen en opvattingen der latere Joodsche geschiedschrijvers, onder anderen van Jozefus. Aan hen ontleende deze zeker vele dier trekken, waarmee hij de Bijbelsche verhalen opsmukte en waarvan wij een enkele reeds hebben leeren kennen ¹⁾.

Zoo voelden zich dus de Joden, zoowel in Palestina als elders, vooral in Egypte, gedrongen naar de pen te grijpen,

1) Deel II bl. 14 vg.

om aan hun volk een eervolle plaats te verzekeren; waartoe zij al geen beter middel wisten dan het voorgeslacht in hunne verhalen op te hemelen. Wij zullen straks hiervan meer voorbeelden zien.

Zoo door hunne medeburgers geminacht of gehaat, hadden de Joden dringend behoefte aan de bescherming des konings; is deze nu hun reeds onder de eerste Lagiden in ruime mate ten deel gevallen, nooit wellicht overvloediger dan onder Ptolemeüs VI Filometor (180—146).

Deze Ptolemeüs, nauwelijks veertien jaar oud toen hij koning werd, zag zich na den dood zijner moeder, onder wier voogdij hij eenigen tijd gestaan had en die ook na zijn kroning grooten invloed behield, in oorlog gewikkeld met Antiochus Epifanes. De Syrische koning nam hem zelfs in den slag bij Pelusium (170) gevangen en veroverde zijn land; waarop de inwoners van Alexandrië den broeder van Filometor, bijgenaamd Euergetes II of Fyscon, op den troon zetten. Hoewel de beide broeders weldra de handen ineensloegen om hun land van de heerschappij der Syriërs te verlossen, moesten zij evenwel opnieuw voor Antiochus onderdoen en riepen nu de hulp der Romeinen in, die, zooals wij reeds zagen ¹⁾, Antiochus tot den aftocht dwongen. Kort daarna brak echter de twist tusschen de beide gekroonde broeders weder uit; Filometor werd uit het land gejaagd en ging naar Rome om hulp (164). De Romeinsche Senaat ontbood ook Fyscon derwaarts en besliste den strijd door aan Filometor Egypte en aan zijn broeder Cyrene en Cyprus te geven. Niet zonder strijd is ten slotte Filometor heer van Egypte, met Cyprus er bij, gebleven. In deze oorlogen nu met zijn broeder waren twee Joden, Onias en Dositheüs, de opperbevelhebbers van zijn leger, en wanneer Jozefus, niet zonder grootspraak, aan de vermelding hiervan toevoegt, dat hij zijn gansche koninkrijk aan Joden toevertrouwde ²⁾, dan doelt hij zeker op het ook van elders bekende feit, dat Joden zeer vele gewichtige posten in Egypte bekleedden ³⁾.

1) Zie boven, bl 71, 73. 2) Tegen Apion II: 5.

3) Vgl. boven, bl. 34 en Makk. III: 21.

Deze Onias nu was waarschijnlijk de zoon van Onias III, dezelfde, die, naar wij gisten, in den strijd tusschen Jazon en Menelaüs door de rechtzinnige partij in Jeruzalem hoogepriester gemaakt en toen door de Syriërs verdreven was¹⁾. Althans, toen hij — gelijk wij straks uitvoeriger bespreken zullen — aan den koning vergunning vraagde om in On of Leontopolis een tempel voor den God Israëls te bouwen, beriep hij zich, volgens Jozefus, op de diensten, die hij den koning in den oorlog bewezen had. Doch hetzij de hoogepriester en het legerhoofd één en dezelfde persoon zijn geweest, hetzij de overeenkomst in naam toevallig is, zeker is het, dat Onias, de zoon van den Jeruzalemschen hoogepriester, met toestemming des konings, in Egypte een heiligdom voor Jahwe heeft gesticht; en dit doet ons zien, niet slechts, dat de vorst hem persoonlijk erkentelijk was, maar ook dat hij zijn Joodschen onderdanen over het geheel een goed hart toedroeg, of althans dat zijn staatkunde het meebracht hen aan zich te verplichten. Nu wordt ons dan ook van Filometor bericht,²⁾ dat hij een Joodschen priester, Aristobulus, tot leermeester had. Daarenboven heeft hij niet alleen zijn Joodsche onderdanen begunstigd, maar ook het aanzien hunner geloofsgenooten in Palestina bevorderd; hij toch was het, die (150) met Alexander Balas te Ptolemaïs Jonathan den Hasmonëer eervol ontving en in vorstelijk gewaad nevens zich op een troon deed plaats nemen.

Na zijn dood heeft zijn weduwe Kleopatra getracht, Fyscon van den troon te weren, waarbij de Joden haar kloek ter zijde hebben gestaan door Alexandrië tegen hem te verdedigen. Geen wonder daarom, dat, toen Fyscon met hulp der Romeinen weldra den troon had beklommen, hun gelukszon ging tanen. Konden wij hier Jozefus gelooven, dan zouden zij onder zijne regeering zelfs groot gevaar hebben geloopt, uitgeroeid te worden, daar de koning, vertoornd over de standvastigheid waarmee zij zijn schoonzuster tegen hem bijstonden, alle Joden met vrouwen en kinderen naakt en geboeid voor dronken gemaakte olifanten liet werpen. Doch die dieren zouden zich omgewend en op

1) Zie boven, bl. 73. 2) 2 Makk. I: 10. 3) Tegen Apion II: 5.

het gevolg des konings geworpen hebben. Noch hierdoor, noch door eene van God verordende schrikgestalte weerhouden, zou Fyskon toch zijn opzet niet hebben laten varen, indien niet een zijner bijwijken hem bezworen had, er van af te zien. Dit verhaal oordeelt zichzelf; doch er kan eenige waarheid aan ten grond liggen, en zeker hebben zij op de eene of andere wijze den haat van den wreeden vorst moeten ondervinden, vooral toen hij, na de vermeerstering van Alexandrië, daar een vreeselijk bloedbad aanrichtte, door een Latijnsch schrijver met klaarblijkelijke overdrijving in dezer voege vermeld, dat de stad schier ontvolkt werd en de koning er alleen met zijn vrienden in overbleef.

Na zijn dood (117) vinden wij opnieuw twee Joden als bevelhebbers van het Egyptische leger. Overigens vernemen wij weinig van hunne uiterlijke omstandigheden, maar over het geheel werden ze niet gunstiger, zoodat de Joden met vreugde, in 30 v. Chr., Egypte een Romeinsch wingewest zagen worden.

Het is zeer verklaarbaar, dat hun toestand steeds onaangenamer werd. Immers, dat de koningen hen noodig hadden en deswege ontzagen en begunstigen, was de voornaamste grondslag van hun voorspoed. Hoe meer nu het huis der Ptolemeën in Egypte inheemsch en hunne buitenlandsche afkomst vergeten werd, hoe meer zij derhalve op de inboorlingen konden steunen en hunne legers voor een deel uit hen samenstellen, gelijk reeds Filopator had gewaagd, des te minder waren zij afhankelijk van de vreemdelingen; en onder dezen liepen de Joden altijd grooter gevaar dan anderen, omdat zij wegens hun afzondering meer gehaat waren. Daarenboven werd de maatschappelijke toestand van geheel Egypte onder de laatste Ptolemeën steeds slechter. De vorsten, door zwelgerijen ontzenuwd en door herhaalde twisten over den troon buiten staat de teugels van het bewind stevig vast te houden, werden al meer en meer een plaag voor hunne onderdanen, zoodat het voor Egypte een weldaad was, toen de Romeinen, die toch reeds geruimen tijd feitelijk meesters van het land waren, aan de regeering van dit geslacht een eind maakten.

Zijn wij omtrent den maatschappelijken toestand der Joden

in Egypte slechts gebrekkig ingelicht, ook onze kennis van hun godsdienst onder de regeering der Ptolemeën laat veel te wenschen over; toch zijn ons dienaangaande eenige belangrijke zaken bekend.

Het eerste merkwaardige feit dan uit het godsdienstig leven der Egyptische Joden is de vertaling der Wet in het Grieksch. De overlevering laat ze onder Filadelfus (285—247) ontstaan, en er pleit niets tegen, veel vóór de geloofwaardigheid dezer opgaaf. Het kan toch niet anders, of de behoefte aan zulk een overzetting heeft zich, vooral onder de Alexandriërs, reeds zeer spoedig sterk doen gevoelen. Immers, zooals in Palestina het Arameesch, zoo was hier het Grieksch der Joden dagelijksche taal; midden onder een vreemde, grootendeels Grieksch sprekende bevolking levende, verleerden zij hun Hebreeuwsch zelfs veel eerder dan hunne broeders in Judea. Kon hier nog anderhalve eeuw vóór Chr. een Hebreeuwsch boek vele lezers vinden, daar was dit reeds een eeuw vroeger onmogelijk. Nemen wij nu hierbij in aanmerking, dat de Wet in Alexandrië nog meer in eere moest zijn dan in Jeruzalem! Hier toch had de geloovige ook den tempel, dáár niets dan de synagoge, alwaar de dienst hoofdzakelijk uit voorlezing en toespraak bestond. Zouden de bezoekers der synagoge eenig nut van die voorlezing hebben, dan moest een Grieksche vertaling aan de Schriftwoorden worden toegevoegd of ze vervangen. De overzetting, welke dientengevolge allengs ontstond, gewoonlijk — waarom, weten wij niet — die der Zeventig geheeten, is ras verbreid, niet slechts in Egypte maar zelfs in Palestina, werd straks gevolgd door eene vertaling der Profeten en andere Geschriften, heeft krachtig meegewerkt om eene Grieksch-Joodsche letterkunde in het leven te roepen, heeft voortdurende gedachtenwisseling over godsdienstzaken tusschen de Joden in Egypte en in Judea gemakkelijk gemaakt, en is de vaste grondslag geworden voor het godsdienstig leven niet alleen van de Alexandrijnsche, maar ook van elders wonende Joden. Hierom is zij een zaak van hoog belang.

Hierom: namelijk omdat zij getuigt van levendige belangstelling bij de gemeente, waarin zij tot stand kwam, en omdat zij zulke rijke vruchten heeft gedragen; maar niet, omdat zij op last eens konings

en op wonderbare wijze zou vervaardigd zijn, zooals men later met ophef vertelde, ten einde die vertaling der Wet te verheerlijken en het volk, dat zich naar deze wet richtte, aan te bevelen bij Grieken en Egyptenaren. Ziehier in korte trekken — eene uitvoerige behandeling verdient zij te dezer plaatse niet — de fabel, zooals die in „den brief van Aristeas” is te vinden!

Aan het hof van Ptolemeüs II Filadelfus leefde zekere Aristeas, die aan zijn broeder Polykrates in een brief meedeelde, hoe de vertaling der Joodsche wet ontstaan was. Op raad van Demetrius Falereüs, zijn bibliothecaris, had de koning besloten, de wetten van Mozes in het Grieksch te doen overzetten, ten einde ze in zijn groote boekerij op te nemen. Hij bereidde dit werk voor door alle Joodsche slaven in Egypte vrij te koopen, wat hem honderden talenten kostte; zoo trachtte hij de toongevers in Judea gunstig te stemmen. Hierna vaardigde hij een gezantschap af tot den hoogepriester Eleazar, met kostbare geschenken en het verzoek, hem geleerden te zenden, die de Wet konden vertalen; waaraan de prelaat voldeed door twee en zeventig mannen, uit elken stam zes, met een prachtexemplaar der Wet tot zijn beschikking te stellen. De koning wilde, voordat hij hen met hun werk liet beginnen, de proef nemen van hunne wijsheid en deed daarom aan ieder een vraag, die telkens zoo uitmuntend beantwoord werd, dat hij uitermate tevreden was en hen rijk begiftigde. Toen werden zij naar het eiland Faros, tegenover Alexandrië, gebracht, om daar, in stilte en eenzaamheid, hun taak te volbrengen. Na twee en zeventig dagen was de vertaling voltooid, en wel zoo, dat de Alexandrijnsche Joden haar zeer roemden, om een afschrift verzochten en een vloek uitspraken over ieder, die haar door bijvoeging of verkorting zou schenden. Met rijke geschenken vereerd, keerden de geleerden naar huis.

Welke de bedoeling was van den opsteller dezer fabel, die reeds door Jozefus wordt overgenomen ¹⁾ en aan wier geloofwaardigheid men tot na de Hervorming niet getwijfeld heeft, is duidelijk: hij wilde zijn volk verheerlijken. Hoe was het mogelijk, dat men zich vaak niet ontzag, de Joden te smaden? Had

1) Oudh. XII: 2.

niet Ptolomeüs Filadelfus hen zoo geëerd, dat hij bij het inkoopē der 100,000 Joodsche slaven op geen geld zag, maar zelfs voor ieder Jodenkind den vollen prijs betaalde? Hoe zou men hun goed- of afkeuring weinig tellen, terwijl die groote vorst in tranen was uitgebarsten, toen de Joodsche geleerden in zijn paleis hem Gods zegen toebaden? Men durfde met de Joodsche spijswetten spotten! En dat, terwijl toch de koning, toen hij de vertolkers onthaalde, bevolen had, alles stipt volgens de Wet in te richten, zoodat hun niets ongeoorloofds voorgezet werd! Hoe waagde men het, de Grieksche wijsheid boven de Joodsche te verheffen! Had Filadelfus zich niet van de alles te boven gaande geleerdheid en scherpzinnigheid van al die twee en zeventig Jeruzalemsche rabbijnen ten volle overtuigd?

Zoals het gewoonlijk gaat, het verdictsel werd later nog meer opgesierd. De vertolking werd beschouwd als van God ingegeven; men vertelde, dat al de vertalers zonder ruggespraak met elkaar te houden, in twee en zeventig verschillende kamers, waarvan men eindelijk de overblijfselen den goedgeloovigen pelgrims aanwees, hun werk hadden afgedaan, en ziet, al die overzettingen waren letterlijk gelijkkluidend! Een Christen-Kerkvader voorts laat, in plaats van de Wet-alleen, de geheele Heilige Schrift der Joden bij die gelegenheid overzetten; vandaar de naam „vertaling der LXX” voor de Grieksche vertolking van het geheele Oude Verbond.

Doch wij hebben noch andere berichten betreffende het godsdienstig leven der Egyptische Joden. Vooraf deze algemeene opmerking! Daar, zoowel in Egypte als in Judea en elders, de Wet door de Joden als richtsnoer van hun gedrag was aangenomen, en er druk verkeer was tusschen die landen, spreekt het vanzelf, dat de godsdienstige ontwikkeling, wat de hoofdzaken betreft, hier en ginds dezelfde richting hield; in punten van ondergeschikt belang was er natuurlijk onderscheid naar gelang der verschillende omstandigheden. Ook ligt het in de reden, dat de vervolging van Antiochus en de daarop gevolgde vrijheidsoorlog met al de daarin ondervonden rampen de Judeërs veel meer verbitterde en in spanning hield dan de Alexan-

driërs, al betreurden dezen ook de tijdelijke staking van den tempeldienst en het leed, aan hunne geloofsgenooten aangedaan; zoodat de klove tusschen Jood en heiden in Judea veel moeilijker te overbruggen was dan in Egypte en de Joden hier veel eerder heidensche denkbeelden overnamen dan ginds.

Men kan zich licht voorstellen, dat de Joodsche gemeenten in Egypte en vooral die te Alexandrië, door den koning begunstigd en door handel welvarend, geen kosten spaarden voor de oefening van haar godsdienst. Zoo had de Alexandrijnsche gemeente, behalve vele kleinere, een hoofdsynagoge, waarvan men later wonderveel schoons vertelde. Een schriftgeleerde uit de tweede eeuw na Chr. laat zich aldus hooren: „Wie den dubbelen zuilengang van de Alexandrijnsche synagoge niet geeft gezien, heeft Israël's heerlijkheid niet aanschouwd. Zij geleek op een groote *basilica* (de Latijnsche benaming voor de openbare gebouwen, die zoowel voor de rechtspleging als voor handelszaken dienden), de éene ruimte achter de andere. Soms bestond het gehoor voor de helft uit buitenlanders. Zij had ten dienste van de raadsleden zeventig gouden zetels, waarvan ieder 250,000 denariën kostte (een millioen gulden ongeveer; volgens een ander bericht was iedere zetel niet minder dan 210,000 talenten goude waard!). In het midden der synagoge was een houten gestoelte, waarop een bediende stond met een doek in de hand, om daarmee na iedere bede aan de toeschouwers (die wegens den afstand den voorbidder niet konden hooren) het teeken te geven, dat zij Amen! moesten zeggen. De gemeente zat niet bont dooreen; maar de goud-, de zilver-, de ijzersmeden, de zwaardvegers, de wevers en alle andere gilden afzonderlijk. Kwam er een vreemd handwerksman, dan kon hij dus dadelijk zijn vakgenooten vinden.”

Dat wij hier een schromelijke overdrijving vóór ons hebben, is duidelijk; zulke hooge cijfers als hier genoemd worden hebben geen historische waarde hoegenaamd. Maar groot en prachtig is die synagoge ongetwijfeld geweest, en het is even begrijpelijk, dat de Alexandriërs er niet weinig trotsch op waren, als dat de Jeruzalemmers soms najiverig werden op die weelde en in de Egyptische stad eene mededingster der heilige tempelstad zagen.

Intusschen, al was dat bedehuis nog zoo prachtig, het was toch altijd maar een synagoge, die uit den aard der zaak nooit met den tempel kon wedijveren. De Alexandriërs mochten hun best doen om aan de Jeruzalemsche priesters in sommige opzichten de loef af te steken, zij waren en bleven toch van hen afhankelijk. Trouwens de Egyptische Joden waren geenszins geneigd, zich van de Palestijnsche priesterschap los te maken, wat vooral na de stichting van het heiligdom, dat gewoonlijk de tempel van Onias heet, gebleken is.

Wij weten hiervan niet veel, maar uit Jozefus en enkele rabbijnsche overleveringen vernemen wij genoeg om ons eene min of meer nauwkeurige voorstelling te maken van den oorsprong van dat heiligdom en de plaats, die het onder de Egyptische Joden vervuld heeft.

Volgens Jozefus dan heeft Onias aan Ptolemeüs Filometor en de koningin Kleopatra verzocht, hem een vervallen tempel van Bubastis, waarin onder andere een overvloed van heilige dieren was, met den noodigen grond af te staan, om daar een tempel in den trant van den Jeruzalemschen op te trekken en eene Joodsche volkplanting te stichten. Hij drong dit verzoek aan door verwijzing naar den profeet Jezaja, die voorspeld had, dat eenmaal in Egypte een altaar voor Jahwe gebouwd zou worden. De koning en de koningin schreven hem hierop terug, dat zij zich verwonderden, hoe hij het geoorloofd en wenschelijk kon achten, op zulk een onheilige plaats voor zijn God een tempel te plaatsen; indien echter Jezaja het voorzegd had, wilden zij hem hunne toestemming niet onthouden. Alleen moest hij goed toezien, dat alles volgens de Wet gebeurde: anders zouden ook zij zich onwillens aan de godheid vergrijpen.

De angstvalligheid, waarmee die Egyptische vorsten voor de instandhouding der Joodsche inzettingen zorgen en waardoor zij zelfs er toe gebracht worden, een heiligdom der Egyptische godin Bast, aan wie de katten gewijd waren en in wier tempels mummieën van katten geplaatst werden, een onreine plaats te noemen, is even ongelooflijk als de eerbied, waarmee zij hunne twijfelingen doen zwichten voor het woord van den profeet Jezaja. Het spreekt daarbij vanzelf, dat, evenals zij op hun eigen belang het oog

hadden, toen zij Onias vergunden een Joodsche kolonie te stichten, ook Onias ongetwijfeld andere drijfveeren had dan het vervullen eener godspraak van Jezaja. De wensch om zijn geloofsgenooten van dienst te zijn, gekrenkte eigenliefde omdat hij van het Jeruzalemsche hooge priesterschap verstoken was, en de zucht om den luister en invloed van zich en zijn geslacht door deze volkplanting met een tempel als middelpunt te verhoogen, zullen wel in ruime mate in het spel geweest zijn.

Wat die godspraak van Jezaja betreft, wij lezen bij dezen profet¹⁾: „Te dien dage zijn er vijf steden in Egypte, die de taal van Kanaän spreken en bij Jahwe der heerscharen zweren zullen, waarvan éene Zonnestad²⁾ zal heeten. Dan zal er midden in Egypte een altaar voor Jahwe zijn en een gedenkteeken bij 's lands grens ter eer van Jahwe. En dit zal ten teeken en getuige zijn voor Jahwe der heerscharen in Egypteland; want zij zullen tot hem roepen wegens de onderdrukkers, en hij zal hun een helper en voorvechter³⁾ zenden, die hen redden zal. Dientengevolge zal Jahwe in Egypte bekend worden en de Egyptenaren zullen hem te dien dage erkennen en dienen met offers en geschenken; zij zullen aan Jahwe geloften doen en betalen. Dan zal hij Egypte slaan met heelbare slagen; zij zullen tot hem terugkeeren, en hij zal zich laten verbidden en hen genezen. Te dien dage zal er een weg loopen van Egypte naar Assur: Assur zal in Egypte komen en Egypte in Assur, en Egypte met Assur zal Jahwe dienen⁴⁾. Dan zal Israël de derde zijn in het verbond van Egypte met Assur, een toonbeeld van zegen in het midden der aarde, daar Jahwe der heerscharen het zegenen zal met de woorden: Gezegend mijn volk, Egypte, en het maaksel mijner handen, Assur, en mijn erfdeel, Israël!”

Heeft Jezaja dit werkelijk geschreven, zoodat Onias er gebruik van kon maken om, niet den koning, die zich hierover zeker niet bekommerde, maar zijn geloofsgenooten in Egypte gunstig voor zijn plan te stemmen? Of heeft hij, op het voet-

1) Jez. XIX : 18—25.

3) Onzekere vertaling.

2) Zeer onzekere lezing en vertaling.

4) Onzekere lezing en vertaling.

spoor van menigen priester en schriftgeleerde, zelf de voorspelling opgesteld en in een Hebreeuwsch handschrift ingelascht, zooals de Samaritanen hebben gedaan, ten einde hun tempel op den Geriziem te wettigen ¹⁾. Of hebben wij de verzen in *Jezaja* te danken aan een Palestijnschen Jood, die, eenigen tijd na de stichting van den Onias'-tempel, verrukt, dat Israël's god door dat heiligdom ook in Egypte verheerlijkt werd, en vrijzinnig genoeg om zich aan het onwettig karakter er van niet te ergeren, op die manier wilde medewerken om den roem diens tempels te verhooggen? Was het een voormalig aanhanger van Onias, die hem aanduidde als den helper, door wien Egypte zou gered worden? Had hij met dat klaverblad: Egypte, Israël, Assur (dat is dan Syrië), het oog op de bijeenkomst te Ptolemaïs, waar de zetel van Jonathan den Hasmoneër tusschen die van Ptolemeüs Filometor en Alexander Balas stond? Er pleit inderdaad veel vooral voor de laatste onderstelling.

Hoe dit zij, Onias kreeg de gevraagde vergunning en daarenboven de vrije beschikking over eene landstreek rondom de plaats, waar hij zijn tempel zou bouwen, zoowel tot woonplaats voor zijn medekolonisten, als tot eigendom van den tempel, opdat uit de opbrengst de kosten van den eeredienst en het onderhoud der priesters mochten gevonden worden. Het gewest, ongeveer zes uur ten noordoosten van Memfis gelegen, was het district van Heliopolis of, in het Egyptisch, On en werd later „Onias-land” genaamd ²⁾. Daar bouwde Onias een vesting ³⁾ en een heiligdom, dat zooveel mogelijk op het Jeruzalemsche moest gelijken, maar er toch in sommige opzichten van verschilde, althans volgens Jozefus, die evenwel den tempel van Zerubbabel niet gekend heeft. Het was een gebouw, zestig (Joodsche) ellen hoog, uit groote steenblokken opgetrokken. Van het Allerheiligste weten wij niets; het Heilige was als het Jeruzalemsche ingericht; alleenlijk waren de lampen niet op een zevenarmigen kandelaar, maar op een kroonluchter, die aan den zolder hing, geplaatst. Vóór het gebouw stond het brand-

1) Zie boven, bl. 15 vg.

2) Joz. Joodsche Oorl. I, 9 § 4, VII, 10 § 2; Oudh. XIV, 8 § 1.

3) Joz. Joodsche Oorl. I, 1 § 1; Oudh. VII, 10 § 3.

offeraltaar, in navolging van het Jeruzalemsche vervaardigd, en het voorhof was door een muur van tichelsteen met steenen poorten omsloten. Over het algemeen was alles hier kleiner en minder rijk dan te Jeruzalem. Onias was er hogepriester, en de bedienaars van het altaar en verdere tempelambten waren niet slechts uit den stam van Levi, maar zelfs van priesterlijken bloede, en zoo gesteld op de zuiverheid van hun geslacht, dat zij vóór het aangaan van een huwelijk op de geslachtregisters, die te Jeruzalem bewaard en bijgehouden werden, deden nazien, of de vrouw die zij wilden trouwen wel van zuiver Israëlietische afkomst was en dus waardig, echtgenoot van een priester te worden¹⁾. Waren zij in dit opzicht zoo stipt, zij zullen zich ook in al het overige wel streng aan de Wet gehouden hebben: de latere schriftgeleerden, die natuurlijk volstrekt niet ingenomen waren met den tempel van Onias en er zelfs in allen ernst over redeneerden, of het een tempel van Jahwe mocht heeten dan wel een afgodshuis moest genoemd worden, hebben dan ook nooit beweerd, dat de dienst er niet op de rechte wijze werd waargenomen.

Ook hebben de Palestijnsche priesters uit den tijd vóór de verwoesting van Jeruzalem nooit zoo vijandig tegenover den tempel van Onias gestaan als tegenover den Samaritaanschen. Wel is waar verloor een priester, die eenmaal in Egypte het altaar bediend had, daardoor zijn bevoegdheid, een betrekking in den tempel te Jeruzalem waar te nemen; maar de Palestijnsche schriftgeleerden waren toch gedwongen toe te geven, dat, wanneer iemand een offer aan Jahwe beloofd en er uitdrukkelijk bij gezegd had, dat hij het in den Onias'-tempel zou brengen, hij zich aldaar van zijn plicht kwijten mocht — hoewel het ook dan nog beter was, de gelofte in Jeruzalem te vervullen²⁾: de openbare meening en het gebruik maakten deze halve erkenning van het buitenlandsche heiligdom gewis noodzakelijk. Zelfs is het niet onwaarschijnlijk, dat sommige stipte Palestijnsche Joden, wanneer hun de toegang tot het Jeruzalemsche heiligdom op Pascha ontzegd was, hun lam in Egypte

1) Joz. tegen Apion 1: 7.

2) Menachôt XIII: 10.

gingen slachten ¹⁾). Al bleef Jeruzalem Jahwe's uitverkoren stad, bij gebrek aan beter kon men het dan toch met den Onias'-tempel doen.

Ook de Egyptische Joden oordeelden er niet anders over. Opmerkelijk is het, dat in het jaar 30 vóór Chr. zelfs de bewoners van den omtrek des tempels zoo bereidvaardig waren, den Jeruzalemschen hoogepriester als hun leidsman, ook in staatkundige aangelegenheden, te eerbiedigen, dat zij, hoewel gereed staande om aan de medestanders van Julius Cesar met geweld den toegang tot Egypte te versperren, hiervan afzagen en zich onverwijld aan zijn zijde schaarden, zoodra het uit een brief van den Jeruzalemschen hoogepriester bleek, dat deze Cesar's partij gekozen had ²⁾). Voorts laat zich licht begrijpen, dat de Alexandrijnsche gemeente niet hoog ingenomen was met den Onias'-tempel. Behalve de oorzaak van tegenzin, die voor alle Joden dezelfde was, het duidelijke verbod der Wet, waaraan zich de kracht der overlevering en gewoonte paarde, werkte hier nog een plaatselijke oorzaak mee: Alexandrië was na Jeruzalem tot nog toe de eerste geweest; nu zou ook die nieuwe kolonie haar overschaduwden!

Doch door welke oorzaken ook, een feit is het, dat de band tusschen de Egyptische Joden en Jeruzalem door de stichting van Onias niet losgemaakt is. Wel werd er, vooral in den eersten tijd, veel gebruik gemaakt van het nieuwe heiligdom: men bracht daarheen zijn tienden; men betaalde er zijn geloften en offerde er zijn dank- en schuldoffers. Geen wonder! Ook na de hervatting van den wettigen tempeldienst, was het voor de Egyptische Joden in het eerst zeer bezwaarlijk naar Jeruzalem op te gaan: de weg was soms onveilig, ja, jaren lang kon een karavaan bedevaartgangers er onmogelijk komen, daar Idumea en de zeekust door 's volks vijanden bezet waren. Daarbij was het zeer weinig uitlokkend, feest te vieren, terwijl de Syrische bezetting ieder oogenblik de tempelbezoekers kon overvallen. De twijfel, of de Hasmoneën eigenlijk wel wettige hoogepriesters waren, heeft misschien ook medegewerkt om sommigen

1) Joz. Oudh. XIV, 2 § 1. 2) Joz. Oudh. XIV, 8 § 1.

te weerhouden, naar Jeruzalem op te gaan. Zoo kwam de Onias'-tempel eenigermate in eere.

Maar recht gebloeid heeft hij toch nooit; het stond te duidelijk in de Wet, dat alleen in de uitverkoren stad offers mochten gebracht worden, en de Joden hadden in de synagoge reeds een te goede plaatsvervangster voor den tempel, dan dat zij zich niet liever hieraan zouden gespeend hebben dan aan een toch minstens half-onwettigen dienst deelnemen. Daarom ging men, zoo spoedig het maar even doenlijk was, weer naar Jeruzalem en bracht daarheen zijn belasting, hoofdgeld, tienden enz.; men nam maatregelen om dit den geloovigen gemakkelijk te maken, richtte in Alexandrië en elders kantoren op, waar men het verschuldigde storten kon en van waar alle gaven gezamenlijk, niet zonder praal en onder sterk geleide, naar Jeruzalem gebracht werden; men was overgelukkig, als men zelf, om te bidden en te offeren, naar den tempel kon opgaan, die ook bij de Egyptische Joden nog altijd het „vaderlandsehe heiligdom” heette ¹⁾: hier zich van zijn godsdienstplicht te kwijten was toch maar het ware!

Dat niet de Onias'-tempel maar het heiligdom op den Sion de eerste plaats vervulde in het godsdienstig leven der Egyptische Joden, met name der Alexandriërs, blijkt mede uit een godsdiensttwist, tusschen hen en de Samaritanen uitgebarsten. Over de verhouding tusschen Joden en Samaritanen in Egypte hebben wij, van beider vestiging aldaar tijdens Alexander tot op de regeering van Filometor, geen enkel bericht. Maar dadelijk op het verhaal over de stichting van den tempel in Leontopolis laat Jozefus volgen, dat die koning nog in een ander opzicht zijn welgevallen in de Joden heeft getoond. Toen dezen namelijk te Alexandrië met de Samaritanen hevigen twist kregen, heeft Filometor beide partijen voor zich gedagvaard en, na het pleidooi te hebben aangehoord, de woordvoerders der Samaritanen, Theodosius en Sabbeüs, laten ter dood brengen. Wat hiervan waar is, valt moeilijk te beslissen; de Samaritanen vertellen, dat de uitslag juist andersom was. Maar

1) Filo II, 646.

wel mogen wij aannemen, dat Jozefus geloof verdient, als hij de vraag, waarover men streed, aldus opgeeft: Sion of Geriziem? en er bijvoegt, dat de Alexandrijnsche Joden zeer gekrenkt zouden geweest zijn, indien aan de eer van den overouden en wereldberoemden Jeruzalemschen tempel iets was te kort gedaan.

Al waren de Alexandrijnsche en alle Egyptische Joden van het land der vaderen verwijderd, al waren hunne levensomstandigheden geheel anders dan die hunner broeders in Palestina, zij bleven toch innig belangstellen in hun lot. Immers, het was niet alleen de dienst van den god Israël's, waaraan zij gehecht waren; hun volksbewustzijn kwijnde in Egypte evenmin weg: zij bleven zich daar vreemden gevoelen, en de vurigsten onder hen schiepen zich idealen van een herstelling hunner natie, evengoed als de schrijver van het boek Daniël. Dit zien wij, om eene schitterende proeve te noemen, uit „de Zangen der Sibylle.”

Sibyllen waren bij de oude Grieken en Romeinen een soort van profetessen, die in de hooge oudheid geleefd en in duistere taal het raadsbesluit der goden over stammen en volken verkondigd hadden. Oorspronkelijk waren het wellicht die half-goddelijke wezens, wier stem men in het ritselen der bladeren en het gekabbel van in rotskloven vlietende beken meende te hooren ¹⁾. Vele dier aan Sibyllen toegeschreven godspraken in versmaat waren, evenals bij de Romeinen, bij de Grieken in omloop. Gelijk nu de schrijver van *Daniël* wat hij aan zijn volk tot troost en vermaning wilde meedeelen, aan een profeet uit de Ballingschap op de lippen legde, zoo gebruikten sommige Joden in Alexandrië, later ook Christenen, hiertoe de heidensche waarzegsters, lieten haar kortelijk, in den vorm eener voorspelling, verkondigen wat voor den dichter tot het grijs verleden behoorde, en deden haar uitvoerig de voornaamste gebeurtenissen van hun eigen tijd beschrijven, om hieraan beloften of bedreigingen vast te knoopen.

Zulke „Sibyllijnsche liederen” van Joodschen en Christelijken

1) Vgl. Deel I bl. 128 vg.

oorsprong zijn er vele geweest, en groot was de eer, welke zij genoten; zij werden in sommige Christen-gemeenten op één lijn met de Heilige Schrift geplaatst, zoodat men bij voorbeeld van „David en de Sibylle” als verkondigers van Gods wil sprak. Door de onverschilligheid der Kerk zijn zij echter geheel in het vergeetboek geraakt, om ten slotte uit het stof der boekerijen weer opgedolven te worden. De veertien zangen, die wij nog bezitten, elk uit eenige honderden versregels bestaande, zijn meest van Christelijken oorsprong, maar sommige stukken zijn door Joden gedicht, en één zang behoort hoogstwaarschijnlijk grotendeels thuis in den tijd van Ptolemeüs Fyseon¹⁾. Ik wil het een en ander uit dit gedicht meedeelen, opdat men den geest en de strekking er van begripe — eene bijdrage tot onze kennis van het Alexandrijnsche Jodendom.

Het gedicht begint met den bouw van den toren te Babel, die moest dienen om den hemel te bestormen, maar door den grooten God is vernield, waarna de menschen twist kregen, verschillende talen aannamen en zich over de aarde verstrooiden. Is reeds deze aanhef gedeeltelijk aan Genesis XI²⁾, maar gedeeltelijk ook aan heidensche verhalen ontleend, de invloed der Grieksche fabelleer doet zich nog duidelijker gevoelen bij het vervolg, waarin de dichter schetst, hoe, in het tiende geslacht na den zondvloed, Kronos, Titan en Jápetos op aarde regeerden, wezens, die door de menschen zonen van den Hemel en de Aarde genoemd werden en ver boven alle stervelingen uitmunten. Was er eerst algemeene vrede, weldra brak de oorlog tusschen die bovenmenschelijke wezens uit, en Kronos (de Romeinsche Saturnus) werd alleen op deze voorwaarde door de Titanen als koning erkend, dat, als hem zonen geboren werden, dezen dadelijk zouden gedood worden. Toen evenwel Zeus, Poseidon en Ploeton (de Romeinsche Jupiter, Neptunus en Pluto) aan dit gevaar ontkwamen, deden de Titanen Kronos den oorlog aan: dit is de oorsprong van den krijg bij de stervelingen. — Maar nu kwam God tusschenbeide en verdelgde zoowel de nakomelingen van Kronos als de Titanen.

1) Sibyll. III, 97—807.

2) Deel I bl. 110.

Daarop volgde het Egyptische koninkrijk, dan dat der Perzen en der overige volken, eindelijk de Romeinen. „En nu beveelt God mij, den menschen de toekomst te voorzeggen, zooals Hij mij van oudsher de lotgevallen der volken geopenbaard heeft.”

Was het niet om de gedurige vermelding van „God” als albestuurder, wij zouden meenen, dat wij hier het werk van een heiden vóór ons hadden, die een Hebreeuwsche legende samen koppelt met verhalen over de Grieksche goden, waarvan hij, naar de leer van den wijsgeer Euhémerus ¹⁾, koningen maakt. Doch dat wij hier een Jood hooren, is zonneklaar uit het vervolg. Nadat hij namelijk in weinige regels, hoofdzakelijk aan een alles behalve vleierende beschrijving der Romeinen gewijd, de heidensche volken heeft afgehandeld, worden de Joden op deze wijze ten tooneele gevoerd: „Dan zal wederom machtig zijn het volk van den grooten God, dat alle stervelingen leert goed te leven”; en na een nieuwe uitweiding — telkens wordt in deze gedichten de draad van het verhaal afgebroken en vaak zeer onhandig weer aangeknoopt — krijgen wij eene hoogst eervolle beschrijving van de Joden ²⁾. Altijd zijn zij uitstekend gezind en overvloedig in goede werken. Zij bekommeren zich niet om den loop van zon of maan noch om de verbazingwekkende gewrochten op aarde; zij zoeken niet naar de diepte van den helderen Oceaan, noch vragen naar de voorspellingen der niezende wichelaars; waarzeggers en toovenaars hebben zij niet, en met de bedriegerijen der dwaze buiksprekers willen zij zich niet ophouden, evenmin als met die Chaldeeusche kunstnarigen: altemaal slechts bedriegerij en tijdverspilling, waaruit allerlei kwaad en zedenbederf ontstaat. Zij daarentegen bekommeren zich om gerechtigheid en deugd, en niet om geldgierigheid, die duizenden rampen, oorlog en hongersnood baart. Wat zijn zij gelukkig! Hunne landerijen en huizen zijn billijk verdeeld; zij bestelen elkaar 's nachts niet; zij voeren geen kudden weg en verzetten de grenspalen hunner burenen niet; de rijke onderdrukt den arme niet noch bedroeft de weduwe, maar helpt hen veeleer door hun omniet koorn, wijn en olie te geven. Zoo is men

1) Vgl. Deel I bl. 123 vg.

2) Vs. 218 vgg.

vrijgevig voor den arme en wordt te zijnen bate op godlijk bevel de akker onafgemaaid gelaten; want „de grond is gemeen eigendom.”

Blijkbaar hebben wij hier niet met eene beschrijving van de werkelijkheid, maar een ophemeling van Israël, waartoe vooral eenige wetsvoorschriften ¹⁾ den dichter de stof aan de hand deden en die dienen moest om zijn volk bij de heidenen aan te bevelen.

Dat trouwens de Babylonische ballingschap aan 's volks zonden te wijten was, wordt niet ontkend, en bij die gelegenheid wordt de lezer vermaand, aan God getrouw te zijn. Met ophef wordt Cyrus, „de uit den hemel gezonden koning”, benevens al de weldaden, door hem en zijn opvolgers den Joden bewezen, vermeld, en natuurlijk de herstelling van den tempel in zijn vorigen luister niet vergeten.

Hiermee sluit het eerste deel, dat door twee andere gevolgd wordt, waarin de Sibylle zich vooral met heidensche volken bezighoudt. Opmerkelijk is haar uitvoerige bespreking van Griekenlands ondergang ²⁾, waarbij de dichter blijkbaar het oog heeft op de inneming en verwoesting van Athene en Korinthe door de Romeinen (146). Hij beklagt niet slechts het ongelukkig lot der Grieken, maar vorsch ook naar de oorzaak er van, die hij vindt in hun afgoderij. Al bekeeren zij zich nog tot den waren God, het zal te laat zijn. Daarentegen zal het heilig volk voorspoed genieten; want het zal den grooten God in zijn tempel wettige offers brengen, reine handen ten gebede opheffen en zich van de gruwelijke zonden der heidenen onthouden. En wanneer de goddelooze koning (Antiochus Epifanes) alles verwoest en ook Egypte plundert, dan zullen ook de heidenen hunne beelden in het vuur werpen en zich tot God bekeeren. Op zijn beurt zal die goddelooze koning mede overwonnen en vernederd worden, en dan God zendt van het Oosten een vorst, die over den geheelen aardbodem, door den één te dooden en met den anderen een verbond te sluiten, den oorlogsgloed bluscht, niet naar eigen inzicht maar op godlijken last handelend. Dan zal het volk van den grooten God opnieuw

1) Lev. XIX. 2) Vs. 520 vgg.

rijk zijn in goud en zilver en purperen opschik, terwijl de heidensche vorsten elkander beoorlogen. Daarna evenwel zullen zij gezamenlijk een inval doen in het heilige land, hunne altaren bij de stad Gods plaatsen en de heiligschennende hand aan zijn tempel trachten te slaan. Doch thans komt de Almachtige tusschenbeide, doet vurige zwaarden en heete zwavelstroomen van den hemel vallen en verdelgt de heidensche legers. Als na dit ontzettend gericht het van God gezegend volk in rust en voorspoed rondom zijn tempel woont, erkennen alle natiën Gods heerlijkheid, brengen Hem offeranden en doen van hunne zonden afstand. Zoo begint de eeuwige vrede op aarde, en Gods profeten breken de zwaarden.

Indien dit gedicht een oorspronkelijk werk was, dan zou het van een vurig geloof, een levendige verbeelding, een hartelijke godsvrucht getuigen, maar het is grootendeels samengesteld uit stukken van oudere schrijvers; inzonderheid aan Israël's profeten zijn de meeste denkbeelden en voorstellingen ontleend, en het geheel gelijkt op een vrij bonte lappendeken. Toen wij *Daniël* bespraken, merkten wij op ¹⁾, dat wij in dat werk volstrekt niet een vrucht van hoogere bezieling hebben, maar veeleer van studie en nacijsfering der oude heilige schriften. Welnu, dit geldt evenzeer van de talrijke navolgingen van dit geschrift, de Joodsche en Christelijke ²⁾ *apocalypsen* of onthullingen van de toekomst: ook zij rieken sterk naar de lamp en zijn zeer opgeschroefd. Er leefde dus volstrekt niet zoo'n vurig geloof in het hart der opstellers als wij uit hun gloeiende taal zouden opmaken.

Met dat al zijn die *apocalypsen*, al is het dan slechts tot op zekere hoogte, getuigen van hetgeen door hare schrijvers en in hunne omgeving gedacht, gevreesd, gehoopt, geloofd werd.

Hoogst merkwaardig is daarenboven de inkleeding van het lied, dat wij bespraken. Als echt kind van zijn tijd, waarin het, onder Joden en Grieken, mode was geschriften onder een verdichten naam uit te geven, *pseudepigrafen*, laat de opsteller hetgeen hij te zeggen heeft door een personage uit den vóortijd uitspreken. Maar terwijl zijn Palestijnsche tijdgenoot — hij is slechts weinig jonger dan de auteur van *Daniël* — zijn

1) Deel IV bl. 278.

2) Vgl. Deel VI bl. 350 vgg.

denkbeelden aan een profeet van Jahwe, die in de Ballingschap zou geleefd hebben, in den mond legt, kiest hij, de Alexandriër, daarvoor een heidensche waarzegster. Geloofd hij dan, dat zulke profetessen door God bezield waren geweest? Blijkbaar wel. En hiermee is het volkomen in overeenstemming, dat hij aan Zeus en andere tot menschen gemaakte goden een plaats geeft naast de Bijbelsche aartsvaders.

In menig opzicht is de blik van onzen dichter ruimer en minder beneveld dan die van de Joden in Palestina. Niet alleen draagt hij kennis van hetgeen bij verscheiden volken gebeurd is, maar hij stelt ook in hen om huns zelfs wil belang. Wat toch berokkent volgens hem aan Griekenland den ondergang? Niet eenig misdrijf tegen het volk Gods, hetgeen bij de oude profeten en ook in *Daniël* de groote grievé tegen de heidenen is, maar hun afgoderij, beeldendienst en zedeloosheid. En deze laatste geeft hem almede aanleiding, ook tegen het machtige volk der Romeinen, ofschoon het aan Israël nog geenerlei leed berokkend had, te velde te trekken.

Doch al doet de dichter een poging om zich boven de enge Israëlische wereldbeschouwing te verheffen, hij kan er zich toch ten slotte niet aan ontrukken; evenmin als eenig ander Joodsch schrijver is hij in staat, zich het godsrijk anders voor te stellen, dan met Israël als middelpunt, Israël, den leermeester aller natiën en den lieveling van „den grooten God.”

Bij dezen schrijver zien wij voor de eerste maal, wat later veel sterker plaats greep, dat in het hoofd en het hart van de meest ontwikkelden onder de Alexandrijnsche Joden twee ongelijksoortige groepen van denkbeelden en voorstellingen samenkwamen, Grieksche en Joodsche. Gelijk in dezen zang der Sibylle zich die twee tot een kwalijk passend geheel vereenigden, zoo verdroegen zij elkaar overal in de wereld der Alexandrijnsche Joden vrij slecht, en wonderlijk tweeslachtig, haast schreef ik, wanstaltig is de levens- en wereldbeschouwing, de godsdienst en wijsbegeerte, uit die vereeniging geboren.

Het Palestijnsche Jodendom, door de vervolging van Antiochus opgeschrikt, stond een bloedigen strijd door, om de voorvaderlijke zeden te bewaren, en heeft na behaalde overwinning een beslist vijandige houding tegen het heidendom aangenomen.

Het Alexandrijnsche Jodendom daarentegen, nog twee eeuwen lang, wel dikwijls gehaat en gekweld, maar toch ook soms geëerd, althans ontzien door de heidenen, heeft van hun geest zooveel in zich opgenomen, dat het gaandeweg gevaar liep, zijn volkskarakter en zijn voorvaderlijken godsdienst daardoor verdrongen, althans onkenbaar gemaakt te zien.

Wij zullen later gelegenheid vinden op tal van geschriften te wijzen, waarin dat half-vergriekschte Jodendom zich heeft uitgesproken; maar vooraf willen wij naar Palestina terugkeeren en Judea op het toppunt van zijn bloei beschouwen.

HOOFDSTUK VIII.

De bloeitijd van het onafhankelijke Joodsche volk.

1 MAKK. XIV—XVI; JOZEFUS OUDH. XIII : 7—10 § 4.

„Er was niemand, die zich tegen hem (Simon den Hasmoneër) verzette, en zijne landgenooten bebouwden hunne akkers in vrede, terwijl het veld zijn oogst opbracht en het geboomte zijn vruchten. Grijsaards zaten op het marktplein, allen spraken samen over het heil des volks, en de jongelingen tooiden zich in krijgsmansdos. Hij voorzag de steden van levensbehoeften en versterkte ze, zoodat zijn naam heinde en ver met eere genoemd werd. Hij maakte vrede voor het land, en Israëel verheugde zich met groote blijdschap. Ieder zat onder zijn wijnstok en vijgeboom, door niemand opgeschrikt, daar geen vijand meer in het land krijg tegen hen voerde en de koningen in die dagen machteloos waren. Alle verdrukten zijns volks richtte hij op; hij zag toe op het naleven der Wet en roeide uit al wie haar uit boosheid overtrad; hij versierde het heiligdom en vermeederde de tempelgereedschappen”. Zoo wordt ons in 1 Makkabeën Judea's geluk onder Simon beschreven. Gelijk al zulke algemeene schilderingen, is ook deze van overdrijving niet vrij te pleiten, zooals wij weldra zien zullen. Maar ongetwijfeld stak de regeering van Simon helder af tegen de voorafgegane dertig jaren van beroering, onzekerheid en burgeroorlog.

Hiertoe droeg de onmacht der Syrische koningen niet weinig bij. Demetrius II toch was in de handen der Parthen gevallen, en zijn broeder Antiochus VII Sidetes (140—131), die toen den troon beklom, had tegen den overweldiger

Tryfon ¹⁾ zoo dringend hulp noodig, dat hij uit eigen beweging niet alleen alle giften en toezeggingen van zijn broeder aan Simon bekrachtigde, maar hem zelfs het recht verleende, eigen munt te slaan.

Dat Simon zulk eene, door den nood afgeperste, vrijgevigheid op de rechte waarde schatte en zich niet op de trouw der Syriërs verliet, blijkt uit het feit, dat hij het voorbeeld van zijn broeder Judas ²⁾ volgde en het bondgenootschap met de Romeinen vernieuwde. Of het verstandig was, aan die veroveringszuchtige natie voet in het land te geven, is zeer de vraag; maar niet zonder goede reden had hij weinig vertrouwen gesteld op de schoone beloften der voormalige beheerschers van Judea.

Immers, terwijl Antiochus, na Tryfons' macht gebroken te hebben, hem in Dor (aan de zeekust) belegerde, voelde hij zich sterk genoeg om iets tegen de Joden te wagen; hij weigerde niet alleen de hulp der troepen die zij hem toezonden, maar verweet ook door zijn afgezant Athenobius te Jeruzalem aan Simon, dat hij misbruik had gemaakt van de gelegenheid om zich plaatsen toe te eigenen, waarop hij geen recht had; immers, terwijl hij in het land groote schade had aangericht, waren niet alleen de burg van Jeruzalem en andere sterkten, maar ook Joppe en Gezer door hem bezet, steden, waarop hij volstrekt geen aanspraak kon doen gelden. Voor deze handeling eischte de afgezant voldoening, en voor het voortdurend bezit dier plaatsen schatting, terwijl hij bij weigering met oorlog dreigde. Simon moest de juistheid van een deel dezer aanklacht beamen: Joppe en Gezer waren inderdaad wederrechtelijk in zijn bezit; maar hij verontschuldigde zich, door er op te wijzen, dat haar bevolking zich zeer vijandig tegen de Joden gedragen had, en bood eene, hoewel in vergelijking met het door Antiochus geëischte zeer kleine, schadeloosstelling aan; in al het overige beweerde hij geenerlei schuld te hebben: hij had slechts het voorvaderlijk erf bezet. De koning nam met het een en ander geen genoee-

1) Zie boven, bl. 106.

2) Zie boven, bl. 98 vg.

gen; weldra werd de oorlog verklaard, en nauwelijks was Dor ingenomen, of zijn troepen deden strooptochten in Judea. Doch de Joden hadden den Syriërs te vaak het hoofd geboden om zoo ras voor hen bevreesd te worden. Onder het opperbevel van Simon's zonen, Judas en Johannes — hijzelf was te oud voor den krijgsdienst — trok een duchtige legermacht te velde, die dicht bij Modin de Syriërs versloeg.

Zich buiten staat gevoelende, de Joden door wapengeweld tot de erkenning van zijn oppergezag te dwingen, althans begeerig naar een sneller en goedkooper middel, nam Antiochus zijn toevlucht tot verraad en vond een willig werktuig in Ptolemeüs, den schoonzoon van Simon. Deze man, schatrijk en gouverneur van Jericho, werd, naar het schijnt althans, door de belofte van de heerschappij over Judea omgekocht om zijn schoonvader en diens zonen uit den weg te ruimen. De toeleg gelukte voor een deel: Simon, niets kwaads vermoedende, nam, bij een rondreis door de steden des lands, zijn intrek in Dok, een kasteel van zijn schoonzoon, dicht bij Jericho, en werd daar, op het gastmaal dat Ptolemeüs voor hem aanrichtte, met twee zijner zonen vermoord, terwijl zijn vrouw in hechtenis werd genomen.

Zoo stierf, na eene regeering van ruim acht jaren (143—135), de laatste van Mattathias' zonen. Geen hunner mocht rustig aan zijn einde komen: twee vielen op het slagveld, drie door verraad.

Het hoofddoel van den afschuwelijken aanslag werd evenwel gemist. Simon's zoon Johannes, die het opperbevel over het leger had en zich in het kamp te Gezer ophield, door iemand uit Dok gewaarschuwd, voorkwam de op hem afgestuurde moordenaars en liet hen terechtstellen; waarop hij ijlings naar Jeruzalem ging, nog juist bijtijds Ptolemeüs verhinderde de stad te bezetten en de teugels van het bewind in handen nam.

Het ligt in de rede, dat Johannes, die nevens dezen Hebreuwschen den Griekschen naam Hyrkanus droeg, zoodra hij de zaken in Jeruzalem eenigermate geregeld en met een plechtig offer de regeering aanvaard had, tegen zijn verraderlijken schoonbroeder, die zich nog in Dok ophield, te velde trok. Het gelukte hem echter niet de vesting te veroveren.

Jozefus — van hier af zoo goed als onze eenige zegsman, daar 1 Makkabeën met de troonsbestijging van Johannes Hyrkanus besluit — verhaalt, dat Ptolemeüs Simon's weduwe op de muren heeft doen pijnigen, ten einde Johannes tot den aftocht te bewegen. Wel spoorde zij hem dringend aan om onverdroten te volharden en zijn vermoorde betrekkingen te wreken, maar hij, door medelijden met zijn moeder en uit vrees haar lot nog te verzwaren, zette des ondanks het beleg minder krachtig door. Toen dit derhalve gerekt werd, zou het invallen van het sabbatsjaar Johannes genoopt hebben om het beleg op te breken. Het is waarschijnlijk, dat de nadering van een Syrisch leger hiertoe veel heeft bijgedragen.

Zooveel is althans zeker, dat dit tegen Judea optrok en Jeruzalem nog in ditzelfde jaar (135) een zwaar beleg moest doorstaan. Nu kwam het den Joden zeer te stade, dat de plaats duchtig versterkt was, zoodat uithongeren het eenige middel was om haar tot de overgave te dwingen; maar ongelukkig voor haar was de inval der Syriërs zoo onverwacht geweest, dat er slechts een geringe voorraad levensmiddelen voorhanden was, waarom de belegerden ras gedwongen waren, vele weerloozen uit de stad te zetten. Daar de Syriërs dezen niet door hunne belegeringsliniën wilden laten trekken, bleven de ongelukkigen vóór de wallen der stad en kwamen daar in menigte om het leven, totdat zij bij gelegenheid van het Loofhuttenfeest uit medelijden weer binnen de muren werden gelaten.

Dit feest gaf den hoogepriester aanleiding om onderhandelingen met den Syrischen koning aan te knopen, wat dezen zeker hoogst welkom was. Immers, hij had gelegenheid te over gehad om in te zien, dat het hem nog weinig zou baten, al kon hij de Joden overwinnen. Wel had hij in zijn leger genoeg Joodsche ballingen, die, verbitterd op hunne volksgenooten en begeerig de Grieksche partij te Jeruzalem weer aan het roer van den staat te zien, hem aanspoorden, het werk, dat aan Antiochus Epifanes mislukt was, weer op te vatten en de Joden te noodzaken, hunne bespottelijke afzondering van andere volken te laten varen en de Wet, die hen hiertoe dwong, te verwerpen. Maar, al zullen zij hem wel, evenals Jazon en Menelaüs vijf

en dertig jaar vroeger Antiochus IV, voorgespiegeld hebben, dat dit niet moeilijk vallen zou, hij wist nu beter en was te verstandig, het onmogelijke te beproeven. Toen dus de gezanten van Johannes Hyrkanus hem een wapenstilstand van zeven dagen verzochten, opdat zij in rust het Loofhuttenfeest zouden vieren, stond hij hun dit niet alleen toe, maar zond daarenboven eenige stieren met vergulde horens, als zijn feestoffer, en een rijk geschenk van, met specerijen gevulde, gouden en zilveren vaten. Het is zeker vrij naïef, als Jozefus, deze handelwijze met die van 's konings voorzaat, die zwijnen op het altaar offeren deed, vergelijkende, eene zoo groote offervaardigheid en mildheid aan zijne godsvrucht toeschrijft. Doch ook vele Jeruzalemmers zullen te dier tijd wel zoo goedge-loovig zijn geweest en zich aangetrokken gevoeld hebben tot een koning, die hun tempel derwijze eerde; ja, de hooge priester en zijne raadsliden, die, zooals vanzelf spreekt, juist oordeelden, hebben er zich wis hartelijk over verheugd; deze daad toch van Antiochus wilde zooveel zeggen als: ik denk er niet aan, u in uw godsdienst te belemmeren, en wensch met u in onderhandeling te treden.

Johannes, door het gebrek binnen de muren gedwongen, maakte van de goede gezindheid des konings gebruik, en na eenig loven en bieden werd men het over de vredesvoorwaarden eens. De meeste moeite gaf de eisch, dat Jeruzalem een Syrische bezetting zou krijgen; hierin wilden de Joden volstrekt niet treden: dit toch zou onophoudelijk aanleiding tot botsingen geven; men herinnerde zich maar al te levendig de tooneelen van vroeger. Toen Antiochus hiervan afzag, kwam men ras tot een overeenkomst. De Joden gaven de wapenen over, betaalden een zware boete en verbonden zich, belasting op te brengen voor het bezit van Joppe en andere buiten Judea liggende plaatsen; terwijl zij voor hun trouw eenige gijzelaars stelden, waaronder een broeder van den hooge priester. Daarenboven liet Antiochus, hetzij overeenkomstig hetzij tegen het verdrag, de tinnen der stadsmuren slopen, waarna hij met zijn leger aftrok.

Zoo ontkwam Judea tamelijk ongedeerd het dreigend gevaar; de geleden schade was het ras te boven, vooral omdat de

Syrische vorst weldra de hulp der Joden zoo noodig had, dat hij op het betalen dier jaarlijksche belasting niet kon blijven aandringen. De verhouding tusschen de vorsten der beide volken werd welhaast zeer vriendschappelijk. Hyrkanus ontving Antiochus feestelijk te Jeruzalem, en toen deze tegen de Parthen ging oorlog voeren, vergezelde hij hem zelf aan het hoofd van eenige troepen. Antiochus van zijn kant was den Joodschen koning zoo te wille, dat hij op zijn verzoek op den sabbat het leger liet rusten en zelfs eenmaal, toen het Pinksterfeest op een Zondag viel, twee dagen achtereen halt hield. Om te begrijpen, waarom de koning zoo uiterst voorkomend voor hem was, houde men in het oog, dat in Mesopotamië zijn grensland aan den kant van het rijk der Parthen, eene menigte Joden woonde, aan wier gunstige stemming hem dus zeer veel gelegen was en die hij zich niet beter te vriend kon houden of maken dan door hunne Wet en den Jeruzalemschen hooge-priester te eeren.

Antiochus sneuvelde in dezen oorlog, en zijn broeder Demetrius II, uit de Parthische gevangenschap ontslagen, regeerde opnieuw eenige jaren (131—127) over Syrië. Maar de kracht van dit rijk was gebroken, en vergeefs beproefden zijn vorsten de machtsontwikkeling hunner vazallen en kleine onafhankelijke bureu te verhinderen, zoodat een ondernemend man als Johannes Hyrkanus, de waardige telg van het dapper geslacht der Hasmoneën, een schoone kans had om zijn grondgebied uit te breiden en het Joodsche volk machtig te maken. Hij heeft haar geenszins laten voorbijgaan.

Hetzij het waarheid of slechts een sprookje is, wat Jozefus mededeelt, dat Hyrkanus uit het graf van David drieduizend talenten zilvers heeft gehaald, zeker is het, dat hem het geld, die zenuw van den oorlog, niet ontbrak. Er vloot voor hem een bron, die milder was dan vele oude koningsgraven bij elkaar, namelijk de godsdienstijver der duizenden Joden, in vele landen verstrooid. Men bedenke: de tempelkas was tevens 's lands schatkist!

Nauwelijks werd hij niet langer belemmerd door de Syriërs,

of hij vormde een staand leger, door vreemde huurlingen versterkt, en begon hiermee een reeks van veldtochten tegen omliggende stammen en de weinige steden, die, hoewel midden in het grondgebied der Joden gelegen, nog steeds van hem onafhankelijk waren. Was de verovering van deze plaatsen onvermijdelijk om den Joodschen staat tot een afgerond geheel te maken, velerlei ook was er, dat hem drong, tegen de naburen te velde te trekken: wraakzucht, godsdienstijver, de begeerte om het rijk van Israël in zijn omvang van weleer te herstellen, en de zucht om den geloofsgenooten, die te midden der heidenen leefden, te hulp te komen.

Hij begon met het Overjordaansche. Medaba, welks inwoners indertijd zijn oom Jonathan zoo benadeeld hadden ¹⁾, werd, hoewel niet dan na een belegering van zes maanden, ingenomen en verwoest. Nadat enkele andere steden in die oostelijke streken hetzelfde lot ondergaan hadden, lag het land der Samaritanen aan de beurt. Bij dezen veldtocht was de volkshaat, door verkeerden godsdienstijver gevoed, duchtig in het spel. Wel moet men niet meenen, dat Samaritanen en Joden van Nehemia's dagen af altijd op vijandigen voet met elkaar gestaan hadden. Al was de tempel op den Geriziem de mededinger van dien op den Moria en dientengevolge de verhouding der beide volken nooit innig, zij stonden toch in handelsverkeer met elkaar; zoo had Jozef ben Tobia in Samaria geld voor zijn reis naar Alexandrië geleend ²⁾. Maar had reeds het optreden van dien Joodschen belastinggaarder zeker bij de Samaritanen kwaad bloed gezet ³⁾, de gedragslijn der aanbidders op den Geriziem tijdens Antiochus Epifanes ⁴⁾ had de getrouwen aan de Wet van Jahwe uitermate verbitterd. Immers, zij hadden veel om des geloofs wil geleden en waren dus in zake van godsdienst zeer prikkelbaar geworden. Waren zij hierdoor nog scherper dan vroeger gekant tegen de heidenen, alle afvalligen waren bij hen dubbel gehaat. En wat anders waren de Samaritanen? Wel was hun godsdienst nooit de

1) 1 Makk. IX: 36 vgg.; zie boven, bl. 100.

2) Zie boven, bl. 38.

3) Zie boven, bl. 40.

4) Zie boven, bl. 77.

ware geweest; wel had men eigenlijk niets beters kunnen verwachten van „het dwaze volk te Sichem, dat zelfs geen volk is”¹⁾; maar toch kon het niet anders, of de wijding van Jahwe's tempel op den Geriziem aan Zeus moest hen grieven.

Dat godsdienstvaak een sterke drijfveer was bij den oorlog van Hyrkanus tegen de Samaritanen, hetzij hijzelf er door beheerscht werd, hetzij de volksmeening, wier bevelen hij uitvoerde, hem dreef, blijkt duidelijk uit zijn handelwijze. Immers, niet op de hoofdstad Samaria trok hij los, maar op Sichem met den daarbij liggenden tempel was het gemunt, en na (omstreeks 120) dit heiligdom vernield te hebben richtte hij zijne wapenen naar elders. De Joden maakten den dag, waarop de Geriziem-tempel verwoest werd, 21 Kisleu (December), tot een jaarlijksch feest, en de haat tusschen hen en hunne naburen, werd door dit wapenfeit onuitroeibaar.

Na het oosten en het noorden moest ook het zuiden de kracht van Hyrkanus' arm gevoelen. Er was reden voor dezen oorlog in overvloed. Wat waren de Joden gedurende den geheelen vrijheidsoorlog geplaagd door die Idumeesche vesting Bethsoer, dat toevluchtsoord der afvalligen, tevens een vast steunpunt voor de Syrische legers, die, langs de zeekust en door het land der Idumeërs trekkende, Jeruzalem's omtrek van de zuidzijde bestookt hadden! Nu was het Judea's beurt, Iduméa te doen sidderen. Spoedig was de strijd beslist: slechts een paar vestingen boden weerstand, het overige land was spoedig veroverd, en de inwoners, wien de keus werd gelaten tusschen ballingschap en het aannemen van het Jodendom, kozen het laatste. Zoo werd, evenals oudtijds, de vereering van Jahwe met het zwaard uitgebreid.

Doch dit vereischt eenige toelichting. Immers, hoe was het mogelijk, dat de bevolking van die geheele streek, voor wapengeweld bukkend, den Joodschen godsdienst aannam? Dit is inderdaad onverklaarbaar, indien men zich een gewest, welks inwoners in ballingschap weggevoerd zijn, voorstelt als „een leeggevischten vijver” en dus meent, dat het ontvolkte Zuid-Judea na Jeruza-

1) Jez. b. Sir. L : 25 vg.

lem's verwoesting in de daarheen verhuisde Edomietische familiën eene geheel nieuwe bevolking gekregen had. Maar zoo moet men zich de geschiedenis dier landstreek niet denken. Dat Edom Zuid-Judea in bezit had genomen, wil zeggen, dat het dit landschap bestuurde, er de orde en rechtspleging handhaafde, in tijd van oorlog daaruit zijn manschappen opriep en er jaarlijks de belastingen inde; in één woord, het was eene provincie van Edom geworden en dit gebleven, zoolang het Joodsch bestuur in Jeruzalem onmachtig was hierin verandering te brengen. Nu hadden zich zeker wel dientengevolge tal van Edomietische familiën in Zuid-Judea gevestigd, maar het gros der bevolking bestond toch uit de nakomelingen der voormalige bewoners, Judeërs en Simeonieten, deels niet in ballingschap gevoerd, deels van Babylonië en elders teruggekeerd. Welnu, evenals de Samaritanen, de Joden in Egypte en overal elders, zoo heeft ook de grootendeels Israëlietische bevolking van Zuid-Judea den invloed van Ezra ondervonden en zijn Wet aangenomen; het kan dus niet anders, of de groote worsteling tegen het heidendom vóór de uitbarsting in 168, de strijd met geestelijke wapenen, is ook daar gestreden. Aan den kamp met boog en zwaard, die hierop gevolgd is, konden de stipte Wetbe-trachters in Zuid-Judea geen deel nemen: de Griekschgezinden, gesteund door de heidenen van Edomietische afkomst, hielden hen in bedwang. Doch het spreekt vanzelf, dat hun moed en kracht toenamen naar gelang de Hasnoneën in aanzien en macht rezen, en dat na den val van Bethsoer de heidensche of Grieksch-Edomietische partij, ontzenuwd en vernederd, zeker meer op eigen veiligheid bedacht was dan in staat, den voorstanders der Wet afbreuk te doen.

Maar, kan men vragen, werd hun dan geen hulp geboden uit het eigenlijk Edom? Neen; want in het gebergte Seir bestond reeds sedert geruimen tijd geen heerschappij der Edomieten meer. Wij weten niet nauwkeurig wanneer, maar althans niet lang na Alexander den Groote was daar het rijk der Nabateërs, waarschijnlijk Arabieren van afkomst, gesticht; Sela of Petra, de aloude Edomietische hoofdstad, was dus voor de Idumeërs in Zuid-Judea niet meer het middelpunt van hun staatkundig leven,

Hiervan beroofd, was zonder twijfel ook hun voorvaderlijke godsdienst in kwijnenden toestand geraakt en volstrekt niet bestand geweest tegen den invloed der Grieksche goden van den éenen, der Joodsche Wet van den anderen kant. Het eigenlijk Edomietisch karakter was dus in Zuid-Judea reeds lang zoo goed als verdwenen, voordat Johannes Hyrkanus met zijn leger er introk; vele Idumeërs hadden wis het Jodendom reeds aangenomen en waren, zooals het met proselieten pleegt te gaan, nog vuriger in het bekeeren hunner stamgenooten dan de geboren Joden. De vorst had dus niets te doen dan een paar vestingen te veroveren, die niet alleen door aanhangers van den voorvaderlijken Edomietischen godsdienst, maar ook door afvallige Joden, door Grieken en door hen, die om daden van geweld en onderdrukking den haat der ijveraars voor de Wet vreesden, bezet werden gehouden. Na de inneming daarvan werden eenige aanvoerders terechtgesteld, velen kochten het leven en de vrijheid door het Jodendom aan te nemen, en wie onschadelijk schenen liet men ongedeerd. Zoo was weldra het geheele land Joodsch; wat niet verhinderde, dat de geboren „zonen Abraham's", prat op hun afkomst, nooit vergaten, welke familiën vreemd bloed in de aderen hadden ¹⁾. Die smet werd in hun schatting door niets uitgewischt; de Herodessen hebben het ondervonden!

Had zich door deze oorlogen de macht van Johannes zeer uitgebreid, hij kon toch nog aan geen anderen dan een gewapenden vrede denken en zou weldra weer het zwaard moeten trekken, ditmaal door toedoen van Syrië. Was reeds op zichzelf de onafhankelijkheid van Judea den voormaligen beheerschers van dit land hinderlijk, dat thans Joppe er bij behoorde, die kostelijke havenplaats, ook door de groote opbrengst der in- en uitgaande rechten, een zeer gewenscht bezit, vooral voor vorsten met ledige schatkist, dat was een voortdurende oorzaak van ergernis. De Joodsche vorst vond het daarom geraden, het bondgenootschap met de Romeinen te hernieuwen, ten einde zich ook door hun gezag het bezit van Joppe en

1) Vgl. Deel II bl. 145 vg., IV bl. 228.

Gezer te verzekeren; maar al konden deswege de Syriërs niet rechtstreeks hierover oorlog gaan voeren, zij bleven er het oog op houden en alle vijanden van Judea steunen.

Tot dezen behoorden vooral de Samaritanen. Verbitterd door de verwoesting van hun tempel, lieten zij zich na eenigen tijd tot daden van vijandschap tegen de Joden verleiden en zagen dientengevolge weldra Hyrkanus' zonen, Aristobulus en Antigonus, met een talrijk leger voor de muren hunner sterke hoofdstad, Samaria, verschijnen. Vergeefs kwam de Syrische koning, Antiochus Kyzikenus (113—95), met een groote heermacht hun te hulp; hij werd geslagen en moest ijlings naar Scythopolis de wijk nemen. Ook Ptolemeüs Lathurus, zoon van Ptolemeüs Fyscon, die over Cyprus regeerde en fel op de Joden gebeten was, kon, al liep hij eenige streken van Judea af, Hyrkanus' zonen niet tot het opbreken van het beleg dwingen. Van twee Syrische veldheeren, door Antiochus achtergelaten om de belegeraars te bestoken, werd de een verslagen en de ander omgekocht om Scythopolis en de geheele vlakte van Jizreël te ontruimen; waarop de heidensche inwoners dezer, nu spoedig Joodsch geworden, steden, verbannen werden, voor zoover zij weigerden den godsdienst hunner nieuwe meesters aan te nemen. Eindelijk viel Samaria (20 Marcheswân, November, 110) in hunne handen en werd tot den grond geslecht.

Zoo was Judea een bloeiende, machtige staat geworden. Onder zijn dapperen en beleidvollen vorst-hoogepriester, door allen ontzien, was het onafhankelijk van buitenlandsche rijken. De tijd van David was teruggekeerd: van Dan tot Berzéba, van de Syrische woestijn tot de Middellandsche Zee, erkenden allen den te Jeruzalem tronenden vorst. Wie zou dezen durven aantasten? De Romeinen waren zijn bondgenooten, de Syriërs ten eenenmale buiten staat hem te benadeelen, en in Egypte heerschte, na den dood van Ptolemeüs Fyscon (117), zijn weduwe, de eerzuchtige en sluwe Kleopatra Kokke, die, in ruil voor de haar bevezende diensten, hare Joodsche onderdanen zoozeer begunstigde, dat zij tot opperbevelhebbers van haar leger Hilkia en Ananias aangesteld had, zonen van Onias, den hoogepriester van

Heliopolis ¹⁾. In menig opzicht was Hyrkanus' rijk zelfs veel sterker dan dat van David en Salomo. Immers, de najver tusschen het noorden en zuiden des lands was thans zoo goed als verdwenen; de naam „Jood" was voor al zijn onderdanen een eernaam; allen, met uitzondering van eenige Samaritanen, wendden zich bij het dagelijksch gebed naar Jeruzalem, de tempelstad, aller geestelijke moeder, het middelpunt van 's volks godsdienstig leven.

Daarenboven bracht het „Israël in de verstrooiing" onnoemelijk voordeel aan het gemeenschappelijk vaderland aan. Vooreerst, een hechten zedelijken steun. Of verhoogt het niet het bewustzijn van kracht en het besef van eigen waarde eens volks, te weten dat heinde en ver duizenden wonen, die met belangstelling zijn lot gadeslaan, over zijn daden spreken, zijn gedragslijn volgen, kortom, indien het gevoelt, toongever te zijn in verschillende deelen der wereld? Voorts, een staatkundigen steun. De beheerschers van Egypte en Syrië toch waren, gelijk wij zagen, niet geheel vrij in hun gedrag jegens Judea, maar moesten steeds rekening houden met hunne talrijke Joodsche onderdanen, op wier vriendschappelijke gezindheid geen vorst kon bouwen, die hunne broeders benadeelde en het ook hun heilig Jeruzalem beoorloogde. Eindelijk, den geldelijken steun, waarop wij reeds wezen. Fabelachtig groot waren de schatten, die jaarlijks naar Jeruzalem vloeiden. Er zijn ons geen uitdrukkelijke opgaven van bewaard; maar wij hebben toch een paar aanwijzingen. Zoo verhaalt ons Jozefus ²⁾, dat toen Crassus den tempel plunderde, hij er tweeduizend talenten aan gouden munten en achtduizend aan baar goud (men rekent een talent op vier- tot vijfduizend gulden) uit medenam en daarenboven een zwaren gouden balk, die in een houten verborgen was, van een priester, den eenige die het geheim wist, ontving, als losprijs voor de kostbare tapijten. Hoevele zulke schatten nog waren er wellicht in holle balken en andere plaatsen verstoppt? Zoo was het dus nog een halve eeuw na Hyrkanus, niettegenstaande Judea na zijn dood voortdurend in oorlog is geweest en de tempelschat zeker telkens aangesproken

1) Zie boven, bl. 119 vgg.

2) Oudh. XIV, 7 § 1.

geworden was. Voor geldgebrek kon dus onder hem nooit vrees zijn. Waarlijk, al heette hij nog geen koning — het schijnt althans, dat eerst zijn zoon dien titel aannam — in menig opzicht konden de koningen der omliggende rijken den man benijden, die, als wereldlijk en geestelijk hoofd tegelijk, den scepter zwaaide over Palestina.

Judea's toestand had, bij zooveel redenen van vreugd, ook een donkere schaduwzijde, vooral in den vinnigen strijd der partijen op staatkundig en godsdienstig gebied onder de Joden-zelfen, zoodat het volstrekt niet onverklaarbaar is, dat op deze jaren van bloei een tijd van diep verval gevolgd is en het schitterend vorstenhuis der Hasmoneën zeer spoedig is gevallen. Wij zullen dit straks zien, nadat wij vooraf der Joden godsdienstigen toestand in eenige bijzonderheden in het oog gevat hebben, en dan tevens ontdekken, waarom niet alle Joden later met ingenomenheid op dit roemrijk tijdvak hunner geschiedenis terugzagen. Maar het zal niemand verwonderen, dat onder de regeering-zelve van den glansrijken hooge priester Johannes menigeen met opgetogenheid hem beschouwde en overspannen verwachtingen aangaande de toekomst van Gods volk koesterde.

Hiervan hebben wij nog een merkwaardige proeve in de oudste gedeelten van het boek Henoch.

Dat er eenmaal een boek van dien naam bestaan had, heeft men altijd geweten uit de aanhaling er van in den brief van Judas, in ons Nieuw Verbond ¹⁾. Maar het is langen tijd op eenige kleine fragmenten na verloren geweest, totdat het een eeuw geleden in eene Ethiopische vertaling is teruggevonden. Hieruit kent men het thans, en in de laatste vijftig jaren hebben verscheiden geleerden het bestudeerd. Deze arbeid nu is evenmin gemakkelijk als aangenaam, want het geschrift, niet minder dan 108 hoofdstukken lang, is zeer duister, deels omdat de vertaling waarin wij het hebben veel te wenschen overlaat, deels om de wonderlijke inkleeding der gedachten, en tevens zeer vervelend. Vele

1) Vs. 14 vg.

vragen, die men bij de lezing stelt, zijn dan ook vooralsnog onopgelost. Zooveel staat vast, dat het uit stukken van zeer verschillenden leeftijd, deels van Joodschen, deels van Christelijken oorsprong, bestaat, en dat hoofdstuk I—XVI, XX—XXXVI, LXXII—CV uit den tijd van Johannes Hyrkanus dagteekenen. Waarschijnlijk is het, dat ook in deze stukken, oudere en jongere bestanddeelen vervat zijn.

Het boek is een zoogenaamde *apokalypse*, gegoten in den vorm van een gezicht, dat den aartsvader Henoch te beurt valt en door hem meegedeeld wordt. Het behelst eene aankondiging en beschrijving van het groote wereldgericht door God, als hij, onder schrikverwekkende teekenen, van zijn tienduizenden engelen omstuwd, komen zal om de goddeloozen te vernietigen en den rechtvaardigen een lang vreugdevol leven te schenken ¹⁾. Aanleiding tot dit oordeel geeft de val van tweehonderd engelen, die de dochteren der menschenkinderen tot ontucht verleidden en haar tooverijen en ziekelijke weelderigheid leerden. Wij vernemen nu, hoe over hen het strafgericht voltrokken werd, en erlangen eene grillige beschrijving der woonplaatsen van verdoemden en gezaligden, benevens een menigte sterrekundige beschouwingen, eene geschiedenis der wereld, in het bijzonder van Israël, besloten met een aankondiging van het godsrijk en een ernstige vermaning aan de zondaars — alles zeer overladen, met tallooze herhalingen en smakelooze, soms onkiesche, beelden, meestal daarenboven van elders ontleend, zonder oorspronkelijkheid en frischheid van gedachte of zuiverheid en schoonheid van voorstelling. Een enkele proeve!

Bij het beschrijven van de geschiedenis der wereld en van Israël ²⁾ beliefdde het den schrijver, alle menschen onder dieregestalten voor te stellen; Adam noemt hij een witten stier, Eva een koe, Kaïn een zwart, Abel een rood stierkalf; Set is weer wit, zooals al de aartsvaders. De engelen, die zich met de dochteren der menschen vereenigen ³⁾, zijn sterren; de uit dien echt gesproten reuzen heeten olifanten, kameelen

1) Hen. 1: 2—9; vgl. Brief van Judas 14, 15.

2) LXXXV.—XC. 3) Gen. VI: 1 vgg.

en ezels. Ziehier hoe de komst en het verblijf der voorvaderen in Egypte verhaald wordt ¹⁾: „Toen die twaalf schapen groot geworden waren, gaven zij een van hen aan de ezels over, welke ezels het schaap aan de wolven overleverden, zoodat het onder deze dieren opwies. En de Heer bracht de elf schapen, opdat zij bij hem wonen en bij hem, midden onder de wolven, weiden zouden, en zij breidden zich uit en werden tot evenveel kudden, zoodat de wolven bang voor hen begonnen te worden . . .” Zoo gaat het voort: Mozes is een schaap, dat, aan de wolven ontvlucht, bij de wilde ezels een schuilplaats vindt; Saul, een ram, die eerst de honden, vossen en wilde zwijnen neervelt, maar daarna zijn waardigheid verloochent en de schapen begint te stooten en te vertreden, alsook onbetamelijk te handelen; de Chaldeën zijn leeuwen, tijgers, wolven en jakhalzen, die de schapen verscheuren. Als Henoch dit laatste zag, stiet hij een jammerkreet uit; maar de heer der schapen bleef er rustig bij, verheugde zich zelfs, dat ze verscheurd werden, en leverde hen aan zeventig herders over om ze te weiden. Die herders zijn waarschijnlijk de beschermengelen der heidenen, waaronder Israëel verstrooid was. Na den terugkeer uit Babel en vele lotgevallen, alle op dezelfde gekunstelde wijze aangestipt, worden de schapen door roofvogels verscheurd, totdat er niet vele overblijven; aan deze worden dan lammeren geboren, die de oogen openen en tot de schapen schreeuwen, maar zij merken er niets van, omdat zij doof en blind zijn. Eindelijk krijgen die lammeren hoornen en weerstaan de raven, totdat een groote hoorn ontspruit en de oogen der schapen opengaan. [Nu loopen alle jonge dieren naar hem toe, en hij strijdt tegen de raven en overwint ze, terwijl vergeefs alle roofvogels te zamen dien hoorn zoeken te breken. Eindelijk komt de heer der schapen hem te hulp; ook zij krijgen zwaarden en trekken op hunne beurt tegen de dieren en roofvogels op; waarna zich de Heer ten gerichte zet en de zeventig herders in den vuurpoel laat werpen, met de verblinde schapen er bij. Daarna wordt een nieuwe tempel opgebouwd, waarin alle schapen, die nu zeer deugdzaam zijn, een plaats

1) LXXXIX: 13 vgg.

vinden. Het zwaard, waarmee zij gestreden hebben, wordt verzegeld. En als nu alle schapen, waarvan het groote, nieuwe huis vol is, ziende zijn geworden, wordt hun een witte stier geboren, voor wiens sterke horens alle dieren des velds vreezen, en nadat alle geslachten op hun beurt insgelijks in witte stieren veranderd zijn, wordt die eerste een groot dier met zwarte horens op den kop; waarover, evenals over de andere stieren, de heer der schapen zich zeer verheugt.

De beeldspraak is doorzichtig genoeg; zooals de lammeren, die eerst tevergeefs tot de doove schapen schreeuwen en later, na zelve horens gekregen te hebben, den raven weerstand bieden, de aan de Wet getrouwe Joden zijn, die ondanks de tegenkanting der Griekschgezinden den heidenen te lijf gaan, zoo kan die groote hoorn, dien alle roofvogels vruchteloos trachten te breken, geen ander zijn dan Johannes Hyrkanus, na wiens regeering het godsrijk moet komen. Ach, met hoe weinige en doffe verven wordt dit geschilderd! De oude tempel, waarin God niet woont en al welks offers onrein zijn¹⁾, wordt zorgvuldig afgebroken, omwikkeld en weggeborgen, evenals Judas Makkabi met de verontreinigde altaarsteen en gedaan had²⁾. Dat er een nieuwe, groote tempel gebouwd wordt, heeft de schrijver uit Ezechiël, maar de scheve voorstelling, dat alle schapen zich in dat heiligdom zouden ophouden, heeft deze priester-profeet hem niet aan de hand gedaan. Dat het zwaard verzegeld wordt, is een min gelukkige navolging van de voorzeggingen der oude profeten over den eeuwigen vrede³⁾; evenals die algemeene voortreffelijkheid der schapen een flauwe nagalm is van het oude: „En niemand zal meer kwaad doen op mijn heiligen berg.” De witte stier is de koning van het godsrijk, zoodat wij hier de verwachting van een Messias terugvinden, welke wij gedurende vier eeuwen onder Israël niet aangetroffen hebben. Dit zou inderdaad belangrijk zijn, indien het boek niet grootendeels namaak was. Nu getuigt het slechts in kleine mate van het geloof des schrijvers aan het optreden van een

1) LXXXIX: 73. 2) 1 Makk. IV: 46. 3) Bijv. Jez. II: 1—4; XI: 1 vgg.; Micha IV: 1 vgg.; Zach. IV: 9, 10.

koning in het godsrijk, en nog minder voor het geloof zijner omgeving ¹⁾).

De schrijver van het boek Henoch, die zeker in verstandelijke ontwikkeling boven het gros zijner tijdgenooten stond en ook, getuige de moeite, die hij zich geeft om zijne beschouwingen ingang te doen vinden, en den aandrang, waarmee hij alle zondaars tot bekeering dringt, een man was van hoogen ernst, geeft ons een alles behalve goeden dunk van den zedelijken toestand der Joden onder de regeering van Johannes Hyrkanus. In zijne, niet minder dan de beschrijvingen en voorspellingen, zeer gerekte en door eindeloze herhalingen krachteloos gemaakte bestraffingen, waarmee hij zijn „onthulling” besluit ²⁾), trekt hij vooral te velde tegen weelde, brooddronkenheid en onbarmhartigheid tegen de armen. Herhaaldelijk wordt een Wee u! uitgesproken over de rijkkaards, die zich wel door hun geld het voorkomen van godsdienstige menschen kunnen geven, maar wier hart hen van ongerechtigheid overtuigt en tegen wie ook zijn woord zal pleiten, om hun hunne boosheden te binnen brengen. Zij begaan onrecht, bedriegen en onderdrukken de vromen. Waar zult gij u bergen, zondaars! wanneer het gebed dier vertrapten u bij God aanklaagt? Wee u, die u door onwettige middelen zilver en goud verwerft en zegt: wij zijn rijk geworden en hebben al wat ons harte lust; nu willen wij al onze plannen ten uitvoer brengen, want onze schuren en magazijnen zijn vol, onze slaven talloos als water! Ja, als water zal uw leugenachtige toestand wegvlieten. Wat hoopt gij op geluk! Weet, dat gij in de handen der rechtvaardigen zult overgeleverd worden en zij u den hals zullen afsnijden. Wee u, die uwe huizen ten koste van anderer zweet optrekt en wier bouwstoffen enkel tegels der zonde zijn! Gods toorn zal over u ontbranden. Een algemeen bloedbad zal ontstaan, het paard tot den borst in het bloed der zondaars rijden en de wagen er tot den rand inzinken. Terwijl God zijne heiligen als zijn oogappel bewaakt, zult gij in de duisternis en den vuurpoel geworpen worden. De engelen houden

1) Vgl. boven, bl. 129.

2) XCII—CV.

aanteekening van uwe daden, en de wolken, de nevel en de dauw treden als getuigen op tegen u, zoodat uwe veroordeeling onontwikkbaar is.

Eigenlijk is, volgens den schrijver, alle weelde uit den Booze. De ongehoorzame engelen, die zich met de vrouwen vereenigen, hebben haar onnoemelijk veel slechts geleerd, als: toovermiddelen en bezweringen gebruiken, zwaarden en messen, schilden en pansers smeden, spiegels en andere kunstwerken vervaardigen, voorwerpen van opschik en toiletartikelen, zooals blanketsel en zalven, bereiden, edelgesteenten en allerlei metalen tot versiering des lichaams aanwenden ¹⁾.

Dat aan het voortwoekeren dier euvelen door zedelijke verbetering der zondaars paal en perk zal worden gesteld, verwacht de schrijver niet. Wel dringt hij herhaaldelijk en met een overvloed van woorden op bekeering aan, maar hij doet het alleen, opdat de overtreders gewaarschuwd mogen zijn en zij derhalve terecht veroordeeld zullen worden! Het Gehennavuur, den duivel en zijnen engelen bereid, is voor de zondige wereld niet te ontgaan. Eerst wanneer de groote wereldbrand, door Gods toorn gloed ontstoken, aan de tegenwoordige orde van zaken een einde zal gemaakt hebben, zullen de uitverkorenen zondeloos leven en ongestoord oud worden ²⁾.

Getuigt een en ander niet van een verheven geloof of een innig gemoedsleven, dat een boek als dit door tijdgenoot en nakomeling niet slechts gelezen en bewaard, maar ook, blijkens de omwerkingen en uitbreidingen die het onderging, op hoogen prijs gesteld is, pleit niet te hunnen gunste. Het geheimzinnig waas, waarin de schrijver zijn voorstellingen hulde, en de schelle kleuren zijner schilderingen van het paradijs, voor de vromen, en van de Gehenna, voor booze engelen en goddeloozen bestemd, hebben zeker de lezers machtig aangetrokken. Maar dit getuigt niet voor hun goeden smaak, en evenmin voor hun gezond godsdienstig gevoel. Immers, bonte, helkleurige voorstellingen, een uitstekend voedsel voor de dweepzucht, plegen, bij innerlijk versterf, de denkbeelden te vervangen, die bij menschen van ernstig naden-

1) VII, VIII.

2) V: 7—9.

ken en krachtig zedelijk gevoel, door het geloof en de hoop gevormd worden.

Helaas, het boek Henoch was een teeken des tijds. Bij de onderdanen van Johannes Hyrkanus was wel de godsdienst in groote eer, maar het nadenken en het zedelijk gevoel vervulden daarbij een zeer ondergeschikte rol.

HOOFDSTUK IX.

Het godsdienstig leven der Joden.

De tempeldienst.

Niets is natuurlijker dan dat het godsdienstig leven bij de Joden zich onder de Hasmoneën krachtig ontwikkelde. Had reeds de langdurige worsteling tegen het Hellenisme de rechtzinnigen al sterker en sterker naar de tegenovergestelde zijde, het onvoorwaardelijk vasthouden aan de Wet en voorvaderlijke zeden, gedreven, de daarna geleden verdrukking had bij hen de vruchten gedragen van elke geloofsvervolging, indien zij haar doel mist: hunne liefde voor de Wet, hunne gehechtheid aan den tempel, hunne ingenomenheid met al wat tot hun godsdienst behoorde, was er zeer door versterkt. Nauw waren zij ontslagen van het juk der heidenen, of zij begonnen op hun beurt te vervolgen, met ballingschap of het zwaard andersdenkenden te straffen, terwijl rechtzinnigheid en ijver voor de Wet de beste aanbeveling bij hen werden.

Voordat wij zien, welke gevolgen deze richting voor 's volks lotgevallen gehad heeft, willen wij het godsdienstig leven-zelf in eenige bijzonderheden gadeslaan, en achtereenvolgens op den tempeldienst, de Synagoge, de huiselijke godsdienstgebruiken en het zedelijk leven het oog vestigen.

Toen wij de Mozaïsche wet bespraken ¹⁾, hebben wij het een en ander aangestipt om haar karakter in het licht te stellen. Doch men mete daarnaar alleen het godsdienstig leven der Joden niet af! Wil men dit kennen, dan mag men zich niet

1) Deel IV bl. 208 vgg.

vergenoegen met het bestudeeren der voorschriften van den Pentateuch. Gelijk toch die Wet, door Ezra en andere priesters na hem opgesteld, een vergelijk was van de beginselen der Mozaïsche partij met de oude eerediensten der Israëlietische stammen en familiën, zoo is ook de godsdienst na de invoering der Wet feitelijk een vergelijk geworden, waarin de volksgebruiken een nog ruimer plaats erlangden. Wel heeft de Wet voortdurend vele wijzigingen in den bestaanden toestand aangebracht, menig gebruik doen verouderen en verdwijnen, aan menig ander het burgerrecht verschaft, maar zij heeft nooit op alle punten de overwinning behaald: de rabbi's van later tijd hebben moeite genoeg gehad om eene verklaring te vinden voor al die afwijkingen! Waarom werd bij voorbeeld het paaschlam niet op den 10^{den} der maand Nisan aangekocht om tot den 14^{den} bewaard te worden? Waarom bestreek men de deurposten niet met het bloed en at men het dier nooit staande, met den staf in de hand en de schoenzolen aan de voeten? De Wet schreef dit alles toch nadrukkelijk voor¹⁾. Zij nu gaven op deze en menige dergelijke vraag zeer onvoldoende antwoorden: de hier genoemde zochten zij op te lossen door onderscheid te maken tusschen het Pascha, gelijk het in Egypte, en gelijk het daarna gevierd was. De ware verklaring intusschen is boven gegeven: de Wet heeft nooit ten volle het godsdienstig leven kunnen regelen. Veel geschiedde dientengevolge steeds in strijd met hare voorschriften, maar er gebeurde nog veel meer, waarvan zij niets zegt; tal van gebruiken bleven eeuwen in stand, geheel buiten haar om.

Wij weten hiervan het een en ander uit toevallige vermelding bij de Joodsche schrijvers van dezen tijd, maar vooral uit het Joodsche wetboek, dat tegenwoordig onder de Joden even groot gezag heeft als hunne Heilige Schrift, de Misjna, en verder uit de reuzenwerken, welker bestudeering door de Joden-zelfen met het bevaren van een zee vergeleken wordt, de jongere deelen van den Talmud of Gemara's, die hoofdzakelijk verklaringen van de bepalingen der Misjna en uitweidingen

1) Vgl. Deel II bl. 45 vgg.

daarover bevatten. Later over de inrichting dezer laatste meer! Hier zij slechts vermeld, dat zij eerst ongeveer twee eeuwen na Chr. is samengesteld, waarschijnlijk ook opgeschreven, en ons dus het toenmalig ideaal van het godsdienstig leven doet kennen. Men kan derhalve vragen, met welk recht wij haar mogen raadplegen om inlichtingen te erlangen over het godsdienstig leven van drie eeuwen vroeger. Inderdaad mag men dit ook niet zonder nadrukkelijk voorbehoud doen. Sommige instellingen en gebruiken zijn vast eerst na den val des tempels in het jaar 70 sterk ontwikkeld; wij behandelen ze daarom eerst na het bespreken van den ondergang des Joodschen staats. Ook wat betrekking heeft op den tempeldienst heeft zeker in den loop des tijds niet geringe wijziging ondergaan. Maar de hoofdzaak, het karakter van het godsdienstig leven en de voornaamste gebruiken, is wis onder Johannes Hyrcanus ongeveer dezelfde geweest als anderhalve eeuw later. Wat hier volgt komt dus zeker in groote trekken met de werkelijkheid onder de Hasmoneën overeen.

Daar het ons veel te lang zou ophouden, alle deelen van den Joodschen eeredienst te behandelen, laat ik hier bij voorkeur die, waarvan de hoofdzaken vroeger vermeld zijn, als Paschen, Groote Verzoendag, de soorten van offers en de zuiveringseed¹⁾, onbesproken.

Het eerst begeben wij ons naar den tempel. Aangaande het uiterlijk voorkomen en de inrichting van dit heiligdom en zijn naaste omgeving is ons weinig bekend, daar het door Herodes afgebroken is, zoodat alle opgaven in de Misjna en andere jongere Joodsche geschriften op den Herodiaanschen tempel, niet op dien van Zerubbabel, betrekking hebben. Doch wij zijn vast niet ver van de waarheid, als wij stellen, dat hij op dezelfde plaats stond als die van Salomo, van welks puinhoopen de bouwlieden onder Darius wel zooveel mogelijk partij zullen getrokken hebben. De hoofdverdeeling van het gebouw in het Voorportaal, het Heilige en het Allerheiligste was na-

1) Deel IV bl. 208 vgg.

tuurlijk behouden. In het Allerheiligste ontbrak de ark; wel had de Wet van Ezra bevolen dat er een moest zijn, en haar zelfs nauwkeurig beschreven ¹⁾; maar gelijk dat voorwerp vóór de Ballingschap menig profeet een ergernis was geweest, zoo hadden zeker velen in Ezra's tijd en later zich tegen de vervaardiging van een nieuwe verzet, en de voorstanders er van hadden geen kans gezien de zaak door te drijven; de binnenste kamer van het heiligdom was dientengevolge geheel ledig.

In het Heilige stonden het gouden wierookaltaar, de zeven-armige kandelaar en de gouden tafel, waarop iederen sabbat verse toonbrooden werden neergelegd. Die toonbrooden met de schalen reukwerk er tusschen waren in zeker opzicht een gedurige ergernis voor de priesters. Zou het niet passend zijn, dat zij, priesters, zelve die spijs van Jahwe bakten? Dan ziet, Levieten deden dat. Hoe kwam die familie Garmoe toch zoo bekwaam op dit punt? Niemand zag kans, zulke brooden, die aan beide kanten over den rand der tafel heenstaken, tien palm lang, vijf breed, met horens van zeven vingerbreedten, twee naast elkaar en zes boven elkaar, met niets dan gouden stijltjes er tusschen ²⁾, zoo te bakken dat ze niet doorbogen. En dan dat reukwerk! Niemand kon het den leden der familie Abtinus nadoen. Maar stond het nu dien menschen vrij, die kunsten als geheimen te bewaren? Neen; geen weldenkend man kon hun naam noemen zonder er bij te voegen: „De naam der goddeloozen moge vergaan!” ³⁾

In het Voorportaal, dat geen deuren had, stonden een marmeren tafel, waarop de verse toonbrooden, en een gouden, waarop de oude, uit het Heilige weggenomen, neergelegd werden. Daar stond, naast de deur van het Heilige, met ketenen aan de zolderbalken vastgemaakt, de groote gouden wíngerd ⁴⁾, waaraan de geloovigen, ter vervulling hunner geloften, gedurig meer kostbare loten, bladen en druiventrossen hingen: een kolossaal prachtstuk! Eenmaal, misschien bij gelegenheid van een schoonmaak, waren er, zooals men verhaalde, driehonderd

1) Ex. XXV: 10—22. 2) Menachót XI: 4 vgg. 3) Joma III: 11.

4) Joz. Oudh. XV: 11 § 3; Joodsche Oorl. V: 5 § 4.

priesters noodig geweest om het van zijn plaats te zetten ¹⁾. Van het portaal waren verder wanden en zuilen behangen met wijgeschenken, hier gouden of zilveren voeten, handen en andere ledematen tot aandenken aan ongedachte, door Gods wondermacht bewerkte genezingen, dáar marmeren of metalen platen met dankbare vermelding van 's Heeren gunstbewijzen; aan de hanebalken hingen gouden kronen ²⁾, en daarnaast vergulde ketenen, waarlangs de priesterkweekelingen dikwijls opklouterden om die oude gedenkstukken van naderbij te bekijken.

Aan de voorzijde, dat is ten oosten van den tempel, was een brandofferaltaar geplaatst, grooter dan hetgeen vóór de Ballingschap in gebruik was geweest: er waren nu veel meer aanbidders, dus meer offeranden, dan toen.

Hoewel de afscheiding tusschen priesters en leeken thans veel scherper geteekend was en strenger gehandhaafd werd dan weleer, was er toch nog geen muur of staketsel, waardoor de priesters van het volk waren afgezonderd. Doch het voorhof, waarin het brandofferaltaar stond en het heilig dienstwerk verricht werd, en dat in den algemeenen naam van „het heiligdom” begrepen is, was door muren van den tempelberg of de tempelvlakte, die gewoonlijk, maar ten onrechte, het voorhof der heidenen genoemd wordt ³⁾ en die slechts in geringe mate heilig geacht werd, afgescheiden. Aan de oostelijke zijde van het binnenste voorhof verhief zich waarschijnlijk reeds toen de prachtige Nikanor-poort ⁴⁾, vijftig el hoog en veertig breed (een Joodsche el is ongeveer een halve meter) met deuren van koper, die glansden als goud. De legende ging er van, dat een vroom man, Nikanor, ze in Alexandrië had laten maken, en dat, toen het vaartuig, waarop ze naar Palestina vervoerd werden, door hevigen storm beloopen was, de scheepslieden een van beide overboord hadden geworpen, terwijl de eigenaar de andere met moeite voor ditzelfde lot had bewaard door er zich aan vast te klemmen; en ziet, toen zij te Ptolemaïs aankwamen, vonden zij de eerste daar aangespoeld! —

1) Middôt III: 8.

2) Zach. VI: 14.

3) Vgl. de kaart achter

Deel IV.

4) Verg. boven, bl. 98.

Of van den tempelberg toen reeds een ruimte afgeschoten en gedeeltelijk voor Israëlieten in het algemeen, gedeeltelijk voor vrouwen, nazireërs en herstelde melaatschen in het bijzonder, bestemd was, is onbekend. Gaanderijen schijnen er in geweest te zijn, al waren zij niet zoo prachtig als in later eeuwen. Voorts was sedert Judas Makkabi het geheel met borstweringen voorzien, en een eeuw na hem verbond een brug over het Kaasmakersdal die tempelvesting met de David's-stad ¹⁾.

Dit heiligdom nu was het middelpunt van de werkzaamheid der priesters. Ook daarbuiten hadden zij gelegenheid te arbeiden en hun brood te verdienen: zij werden in hunne woonplaatsen te hulp geroepen om te beslissen, of een spijs al dan niet rein was; zij deden uitspraak over melaatschheid van menschen, huizen en kleederen; zij bepaalden voor een nauwgezet geloovige, wat hij als eersteling van kudde of oogst moest geven; in één woord, zij hielpen de onkundigen in het onderhouden der Wet, en werden daarvoor met eerbewijzen en geld soms ruim beloond. Ook werden zij zeker de geschiksten geacht om droomen uit te leggen, voortekenen te verklaren, tooverformulen op te schrijven, booze geesten te bezweren, amuletten te vervaardigen, kortom de menschen in al die bijgeloovigheden ter zij te staan, waartegen de Wet wel te velde trok, maar die toch in Israël, evenals in de geheele oudheid, gedurig voorkwamen en, gelijk wij later zien zullen, een belangrijk bestanddeel van het godsdienstig leven uitmaakten. Doch hadden zij in het een en ander ook tehuis ieder zijn arbeidsveld, wanneer de afdeeling waartoe zij behoorden aan de beurt was, dus eenmaal om de vierentwintig weken, moesten zij van den éenen sabbat tot den volgenden in de nabijheid van den tempel zijn, ten einde daar den dienst waar te nemen; al naar gelang hunne afdeeling talrijk was of niet en er al dan niet dagen van drukken dienst in die week vielen, moest elk priester één dag of meer het werk verrichten en dag en nacht op den tempelberg vertoeven.

Dan was hun dagelijksch werk als volgt: 's morgens en 's avonds

1) Joz. Oudh. XIV: 4 § 2.

een lam met de bijbehorende hoeveelheid wijn, olie en meel offeren, verder wierookten, den luchter schoonmaken en aansteken, het altaar reinigen en van hout voorzien, drie der wachtposten betrekken, — de andere een en twintig werden door Levieten waargenomen — daarenboven den geloovigen ten dienste staan in het brengen van bijzondere offers, meestal van duiven voor herstelde kraamvrouwen en anderen, wien dit tot hunne reiniging was voorgeschreven, maar ook van lam, bok of rund, als dank- of zondeoffer gebracht, van eerstelingen uit schaapskooi of schuur en van vrijwillige giften. Buitendien kwam menigeen in den tempel om raad en voorlichting, en vonden de dienstdoende priesters hierbij arbeid en voordeel.

Of een dienstweek min of meer begeerlijk was, hing van allerlei omstandigheden af, vooral van den toevloed van bezoekers. In een tijd van drukte, omstreeks de groote feesten, of als er door andere aanleidingen veel gaven gebracht werden, was het een winstgevende zaak. Wel is waar, niet alles wat inkwam viel den dienstdoenden priesters ten deel. Vooreerst waren de tienden, in strijd met de Wet, die ze den Levieten toewijst met bevel aan dezen, daarvan een tiende deel aan de priesters te geven ¹⁾, voor alle priesters gezamenlijk; en dan was ook ten aanzien van buitengewoon rijke gaven gezorgd, dat zij niet door den toevallig eerst aanwezigen werden geïnd, maar onder al de priesters van den dag of van de week werden verdeeld. Doch al bevorderden de tempelvorsten zooveel mogelijk de gelijkmatigheid, ook hier gold: wie het dichtst bij het vuur zit, warmt zich het best; wanneer er veel in den tempel te doen was, waren er altijd nog al buitengewone voordeelen. In allen gevalle was er dan steeds offervleesch in overvloed, en zulk een maaltijd kwam anders alleen bij feestelijke gelegenheden voor.

Minder aantrekkelijk was de dienst op dagen van weinig bezoek, vooral wanneer het weer ongunstig was. Een brandende zon moet in het onbelommerde, hoog gelegen voorhof bijna onuitstaanbaar geweest zijn, maar niet minder onaangenaam was

1) Num. XVIII: 20—28.

het in den winter. Wanneer er sneeuw lag, en dit komt in Jeruzalem van tijd tot tijd voor, of het vroom een paar graden, of er waren plasregens gevallen, dan waren de priesters alles behalve te benijden, die, dun gekleed — zij mochten toch niet anders dan een linnen broek, hemd, gordel en tulband dragen — blootsvoets, op den marmeren vloer van het voorhof, lang vóór zonsopgang hun werk moesten beginnen. Er was daarom niet zonder reden in den tempel een geneesheer, bepaald voor ingewandsziekten ¹⁾. Bij zulk een gelegenheid kon het licht wat later worden, en dit gebeurde dan ook soms; eens althans is het morgenofer niet vóór de vierde ure (ongeveer tien uur) gebracht ²⁾. Wij kunnen den priesters dit plichtverzuim niet erg kwalijk nemen; het moet bij zulk een gelegenheid al zeer weinig opwekkelijk in het voorhof zijn geweest: van de prelaten niemand aanwezig, op het orkest hoogstens zoo vele muzikanten als er volgens het reglement moesten zijn, dat is twaalf ³⁾, geen een toeschouwer, buiten de afgevaardigden der synagogale districten — waarover straks meer!

Dan was het anders op hoogtijden en bij fraai weêr! Een schaar priesters, die elkander de eer en het voorrecht betwist hadden om iets, al was het nog zoo weinig van het ambtswerk te verrichten, deed den dienst; de hoogepriester-zelf, of althans zijn plaatsvervanger, had er een deel van op zich genomen; de hooge tempelbeambten, als de leiders van den dienst, het hoofd der priesterafdeeling, dat der politie van den tempelberg, schatmeesters, sleuteldragers, ontvangers, opziensers over de priesterkleeding, de reukwerkberedding, het tapijtenmagazijn, de muziekinstrumenten, de toonbroodbakkerij enz. enz., waren, met de teekenen hunner waardigheid bekleed, aanwezig; het orkest was dicht bezet met zangers en muzikanten; de gemeente was niet officieel vertegenwoordigd: waartoe zou het gediend hebben? De geloovigen verdrongen zich immers tot buiten het voorhof! Als dan de cymbaal, bij het plengen van den wijn, het sein gaf tot de muziek, het geratel der tamboerijns, het geschetter der trompetten,

1) Sjekalim V : 1.

2) Edoejôt VI : 1.

3) Erachin II : 6.

het getril der tallooze cithers en harpen weerklonk, en daarna de muziek vervangen werd door het recitatief en het koorgezang, waarmee de gemeente, zich neerbuigend, instemde, ja dan moest men opgewekt worden en kon zelfs een priester, die anders het meest gevaar liep onder alles koud te blijven, iets gevoelen voor hetgeen daar gebeurde en van harte medezingen: „Looft Jahwe, want hij is goed en zijn goedertierenheid duurt tot in eeuwigheid!”

In den regel evenwel kan de geestelijke dampkring in het heiligdom niet gezond zijn geweest.

Eigenlijk was het offer, ja, de geheele tempeldienst uit den tijd. Immers, een tempel heeft dan alleen beteekenis, wanneer men gelooft, dat de Aangebedene daarin werkelijk woont, en het offer heeft dan alleen recht van bestaan, wanneer de bringer meent, daarmee zijn god een dienst te bewijzen: als het vleesch en het meel, met zout en olie toeberaid, hem tot spijs strekt, hij door den wijn opgewekt wordt, en zoowel de wierook als de braadlucht hem als liefelijke reuk verkwikt. Maar zoo kon toch de Israëliet uit den tijd der Hasmoneën het een en ander niet beschouwen. Sedert eeuwen reeds was Jahwe hem beschreven als de God, die hemel en aarde vervulde, dien zelfs de hemel niet bevatten kon, die zoo verheven was, dat men geen zijner waardig offer zou brengen, al bouwde men een houtstapel van al het geboomte dat op den Libanon groeide, en al verbrandde men daarop zooveel dieren als op dat gansche gebergte leefden. Wie zou Hem dan een dienst kunnen bewijzen? Dat Israël den Allerhoogste, den onzienlijken, oneindigen God, aan wiens naam men geen minderen zin gaf dan „Hij die is,” in den tempel met offers vereerde, is wel het sterkste bewijs van het wonderlijk tweeslachtig karakter van zijn godsdienst, dat mengelmoes van profetische met priesterlijke denkbeelden, van kinderlijke, vaak kinderachtige met zuivere en verheven voorstellingen, van oude met nieuwe gebruiken en zinnebeelden.

Maar godsdienstgebruiken kunnen eeuwenlang bestaan zonder anderen steun dan overlevering en gewoonte: al paste de

tempeldienst eigenlijk volstrekt niet bij de overtuiging der meest ontwikkelde Joden, dit verhinderde niet, dat hij in het godsdienstig leven van nagenoeg allen een belangrijke plaats innam. Volgens de Wet driemaal 'sjaars ten tempel gaan, dat konden alleen de bewoners van Jeruzalem's naasten omtrek; maar de verder wonenden trachtten toch zoo dikwijls mogelijk dien plicht te volbrengen, en in het buitenland werd hij gelukkig geprezen, die, al was het maar eenmaal in zijn leven, de heilige plaats had gezien.

Lokten de groote feesten van heinde en ver tallooze aanbidders naar den tempel, ook op andere tijden hadden plechtige bedevaartgangen derwaarts plaats. Zoo bij gelegenheid van het brengen der eerstelingen, tusschen Pinksteren en Loofhutten. Eigenlijk moest ieder Israëliet dit van alle edele velden boomvruchten doen; doch daar onmogelijk al de ver afwonenden hiervoor telkens naar Jeruzalem komen konden, deden de godsdienstige bewoners van een district dit vaak gezamenlijk eenmaal 'sjaars¹⁾. Men legde het noodige bijeen en benoemde een aanvoerder. In de hoofdplaats kwamen, des avonds vóór den bepaalden dag, uit de omliggende dorpen de deelhebbers bijeen, ieder met zijn gaven; dezen, met versche vruchten, in de hoop ze nog onbedorven in den tempel te kunnen brengen, genen, met gedroogde; groenten, olie, honig, van al wat boomgaard of moestuin opleverde het edelste en schoonste, was zorgvuldig in de korven neergelegd, met bloemen er bij tot opschik. De rijksten voerden een lam of geit mee ten offer, en op gemeenschappelijke kosten was een stier met vergulde horens aangeschaft. „Komt, laat ons opgaan naar Sion!” klonk het 's morgens vroeg, en men ging feestelijk, met de fluit voorop. Was de weg ver, dan raakte de karavaan gaandeweg in wanorde, maar dicht bij Jeruzalem had men gelegenheid tot herzamelen; daar toch hield men halt en zond een bode vooruit om de priesters van de aankomst te verwittigen. Dezen lieten dan den stoet afhalen; was het een aanzienlijk gezelschap, dan ging een hoog tempelbeambte;

1) Vgl. Bikkoerim III : 1—8.

waren het eenvoudige burgers, dan maakte men er minder omslag mee. De bedevaartgangers, die inmiddels hun kleeding in orde gebracht, de vruchten en bloemen zoo sierlijk mogelijk gerangschikt en zichzelf geschaard hadden, trokken feestelijk de stad binnen: voorop de fluitblazers, dan de met bloemenkransen omwonden stier, en daarachter de juichende stoet. In de straten, waar zij doortrokken, stonden de handwerkslieden op, als zij voorbijgingen — bij de meeste ambachten toch was de werkplaats aan den openbaren weg — en begroetten hen met een: „Wees gezegend, broeders uit Sichem!” „Welkom, vrienden uit Hebron!” Zoo besteeg men den tempelberg; ieder, zelfs de rijkste niet uitgezonderd, nam zijn eigen korf op den schouder; het fluitspel hield op en werd vervangen door het orkest, dat Psalm XXX — een vreemde keus! — aanhief; de priesters onderzochten de eerstelingen: wat niet gaaf was werd afgekeurd; nu trokken de feestvierenden het voorhof in, gingen rondom het altaar en bleven daarvoor staan met de korven op de schouders; men las, indien men kon, zelf het formulier ¹⁾ — later, toen het bleek dat menig ongeletterde uit schaamte over zijn onkunde wegbleef, lazen de priesters het altijd voor — midden in het formulier tilden de feestgenooten de korven van de schouders; de priesters legden er de hand onder en maakten eene beweging, waarmede zij de wijding der gaven aan den Heer aanduiden; na de voorlezing der Schriftafdeeling zetten de brengers hunne gaven neer en gingen buigend heen, om getuigen te zijn van het offeren van hun stier en zich aan het vreugdemaal te vereenigen. De eerstelingen, met de korven, die soms van goud- of zilverdraad waren gevlochten, vielen aan de priesterafdeeling van de week ten deel; zij mocht er vrij over beschikken, zelfs ze verkoopen — wat niet bij alle giften geoorloofd was: het offervleesch bij voorbeeld moest door henzelfen in het heiligdom genuttigd worden.

Was de bepaling van den dag, waarop zij hunne eerstelingen wilden brengen — evenwel niet anders dan tusschen Pinksteren en Loofhutten — den offerenden overgelaten, er waren

1) Deut. XXVI : 5—10.

ook enkele dagen, waarop bepaalde familiën of vereenigingen haar bijzonder tempelfeest hadden. Dit waren de dagen der houtlevering.

In den tempel werd ontzaglijk veel hout verbruikt, vooral voor het altaar was er veel noodig. Men stelle zich het vuur hierop niet zoo klein voor, als het gewoonlijk op prenten afgebeeld wordt. Het altaar had een vuurhaard van ongeveer twaalf meter in het vierkant; het midden dier vlakke was dus voor den priester onbereikbaar, en slechts de rand kon gebruikt worden. Hierop had ieder bijzonder soort van offer, het brand-, het dank-, het schuld- en het zondeoffer, zijn afzonderlijke plaats. Welnu, op sommige dagen ging er zooveel om, dat er, om slechts iets te noemen een plek aangewezen was, waar het brandoffer van gevogelte gebracht moest worden, indien er op de gewone plaats, den oostelijken kant, geen ruimte meer voor was ¹⁾. Meermalen zeker was die geheele rand des altaars, acht en veertig meter lang, belegd met brandend vleesch. Hoeveel hout moet hiervoor niet noodig zijn geweest! Elken morgen werd het altaar geruimd; de asch werd gewoonlijk in het midden opgestapeld; zoo'n aschbult, soms van zeshonderd Hektoliter, was een sieraad voor het altaar ²⁾, dewijl hij getuigde van de offervaardigheid der geloovigen. Daarna werd een nieuwe houtmijt gebouwd van stevige balken, wier achtereinden in den aschhoop staken, terwijl de vooreinden uit elkaar liepen, zoodat zij een V vormden met de opening naar het oosten. Alleen voor het wierookoffer in het Heilige behoefde men dagelijks ongeveer twee en dertig liter houtskool, dat van uitgelezen stukken bereid werd; op den sabbat nog meer, voor den wierook op de toonbroodentafel.

Welnu, al dat hout was zeer kostbaar. De soort deed er weinig toe: behalve olijven- en wijngaardenhout toch, waren alle soorten goed — gewoonlijk was het van vijgen-, noten of pijnboomen; maar het moest volkomen gaaf zijn: een enkele aangestoken plek maakte, dat de beambte der houtkamer het

1) Zebachim VI : 3.

2) Tamid II : 2.

afkeurde, en de omtrek van Jeruzalem was niet houtrijk, zoodat het benoodigde van verre moest worden aangevoerd. Ziehier dus in schrale tijden een groot bezwaar voor de tempelkas en altijd door een goede gelegenheid voor de vrienden van den eeredienst om hunne offervaardigheid te toonen. Toen de ijveraars voor de Wet, door Ezra en Nehemia aangevuurd, zich verbonden tot getrouwe inachtneming van Gods voorschriften, werd dan ook uitdrukkelijk de houtlevering vermeld en lootte men, welke familie de eer en den plicht hebben zou, jaarlijks op bepaalde tijden het noodige te geven ¹⁾. Gaandeweg is in die regeling natuurlijk verandering gekomen: deze familie stierf uit; gene werd onmachtig of onwillig, het hare te doen; omgekeerd kwam er eene tot aanzien en wedijverde met andere in ijver en mildheid; en wij kunnen ons licht denken, dat zulk een jaarlijksche offerdag van een geslacht een hoogtijd voor de leden werd en veraf wonende gezinnen, om niet van den familiekring los te raken, zich beijverden het hunne bij te dragen en zich te Jeruzalem op het feest lieten vertegenwoordigen; de leverantie had met dergelijke plechtigheden als het brengen der eerstelingen plaats; de dienstdoende priesters smeekten 's Heeren zegen af over de offerende familie, en ten slotte vereenigde deze zich aan een vroolijken maaltijd, waar veel gegeten, gedronken, gezongen, gedanst en geschertst werd; want men denke zich zulke feesten niet als bijeenkomsten, waar de ernst voorzat! De 15de der maand Aab (ongeveer Augustus) was het algemeene houtlevering ²⁾; dan gaven niet die weinige oude aristocratische familiën, maar ieder die wilde; zelfs de afstammelingen der voormalige heidensche tempel-slaven mochten meedoen. Dan vierde dus half Jeruzalem feest; dan wemelde het in de wijngaarden nabij die stad van in het wit gekleede meisjes, die onder vroolijk dansen in dartele liedjes hare trouwlustigheid aan den dag legden. Die dag was onder de uitgelatenste van het jaar!

„Zich verheugen voor 's Heeren aangezicht“: dit was van

1) Neh. X : 35.

2) Taänit IV : 5, 8; Joz. Joodsche Oorl. II : 17 § 6.

oudsher het karakter van de Israëlietische feesten geweest en was het nog. Om nu den Nieuwjaarsdag, Poeriem en het Lichtenfeest, waarbij de tempeldienst geheel op den achtergrond trad, daar te laten — zij zullen straks hun plaats vinden — ook de drie groote feesten, de „bedevaartsdagen,” zooals de Joden ze noemden, Paschen, Pinksteren en Loofhutten, werden door uitbundige vreugd gekenmerkt. Men krijgt er een geheel verkeerden indruk van, wanneer men alleen de Bijbelsche voorschriften hierover kent en waant, dat die offers, waarvan de Wet schier uitsluitend gewaagt, de hoofdzaak waren. Voor den wetgever mogen zij dit geweest zijn, maar niet voor het feestvierende volk, noch zelfs voor de priesters, die wel als offeraars en reinigers de uitvoerders der Wet waren, maar tevens, als kinderen van hun volk, de voorvaderlijke gebruiken hielpen in stand houden.

Zoo waren van oudsher „de dagen der ongezuurde brooden” een feest tot opening van den oogst, en de wetgevers hebben wel getracht er eene andere beteekenis aan te geven ¹⁾, maar, buiten staat de gebruiken af te schaffen, hebben zij zich moeten vergenoegen met ze in te lijven in den officiëlen eeredienst en dus als het ware kerkelijk te stempelen.

Ziehier het oude gebruik, voor zoover het door de overheid gewettigd was ²⁾. Wanneer het Paaschfeest naderde, wees de groote Raad een akker aan, waarop de gerst rijp was, liefst zoo dicht mogelijk bij Jeruzalem, maar desnoods ver weg. Op den eersten dag der ongezuurde brooden (15 Nisan) gingen dan des avonds drie afgevaardigden van den Raad derwaarts, en de bewoners van den omtrek vloeiden er in getale samen. Reeds terwijl het nog dag was, werden de noodige toebereidselen gemaakt, door het samenbinden der vereischte aren, zoodat ze maar af te snijden waren. Na zonsondergang zou dit plaats hebben. Ziet, met korf en sikkel gewapend, gaan de drie hoofdpersonen naar de bepaalde plek, zeker door de overheid der plaats en vele aanzienlijken en priesters begeleid, buitendien voorafgegaan en

1) Ex. XIII: 1 vgg.

2) Joz. Oudh. III: 10 § 5; Menachôt X: 1 vgg.

gevolgd door een feestvierende, dat wil zeggen, een tierende, zingende en dansende menigte: hoe grooter toeloop des te beter! Ter plaatse gekomen, gebiedt men stilte. „Is de zon onder?” roept een der afgevaardigden. „Ja!” galmt het antwoord. De tweede doet dezelfde vraag en krijgt hetzelfde bescheid. Zoo worden al de volgende vragen driemaal gedaan. „Is dit een sikkel?” „Ja! Ja!” „Is dit een korf?” „Ja!” „Is het sabbat vandaag?” „Ja!” „Zal ik afsnijden?” „Ja! Ja! Ja!” schreeuwt men. Nauwelijks is dit voor den derden keer beantwoord, of de sikkel wordt in de halmen geslagen en de gerst gemaaid, in de korven neergelegd en naar het tempelvoorhof gebracht. Daar worden de aren gezengd of eerst zorgvuldig gedorscht en daarna geroosterd; eindelijk wordt er met veel omslag het fijnste meel van bereid en hiervan, met olie en wierook, door den priester een handvol op het altaar gebracht. Van dezen middag af mocht men de gerst maaien, bereiden en verkoopen. Dat gewoonlijk reeds den 16den Nisan op de markt te Jeruzalem geroost koren en meel van den nieuwen oogst te koop geboden werd, vond de strenge wetsbe-trachter afkeurenswaardig, maar de groote hoop nam het zoo nauw niet.

Aldus werd de oogst officieel geopend, maar men begrijpt licht, dat het volk zich met deze éene ceremonie niet tevreden stelde. Zeker gingen in alle streken des lands de menschen garst snijden, een paar priesters of leeken met sikkels en korven voorop, het volk zingende mee; onder gejuich werden dan de halmen afgesneden en naar het dorp gebracht, een vuur ontstoken, de aren geroosterd, en nadat een deel in de vlammen geworpen was, plukhaarden de toeschouwers om de rest, ten einde het bemachtigde te bewaren als voorbehoed-middel tegen brand of veepest. De mannen der Wet schud-den er het hoofd bij; maar wat was er tegen te doen?

Zoo hebben de Joden zeker ook in alle steden en dorpen de plechtigheid van Pinksteren, het feest van den voleindigden oogst, in stand gehouden. Bepaalt de latere wet alleen, hoe groot de twee brooden moesten zijn, die plechtig in den

tempel werden gebracht, en wat men daarmee doen moest ¹⁾; het oogstfeest werd overal naar oud gebruik met het rond-dragen van monsterbrooden en het brengen van andere gaven, waarbij de rijken met elkaar in mildheid wedijverden, onder groot vreugdegejuich gevierd ²⁾).

Maar in uitgelatenheid kon geen hoogtijd met Loofhutten ver-geleken worden, het feest van den voleindigden vruchten- en wijnoogst, „het feest” bij uitnemendheid genoemd. Van de viering in andere plaatsen dan Jeruzalem hebben wij geen beschrijving uit den ouden tijd, maar wel van hetgeen in den tempel, onder het oog en met medewerking der priesters, ge-beurde ³⁾, en dit was van dien aard, dat de Grieken, die er getuigen van waren, het niet zonder reden een Dionysosfeest noemden. Het was dan ook zonder twijfel hiermee gelijksoortig.

In den vroegen morgen van elk der zeven feestdagen be-gaf zich een priester, door eene opgewonden menigte verge-zeld, naar den vijver Silóah, om in een gouden kruik water te putten. Hiermee ging hij naar het tempelvoorhof terug en het altaar op, om het plechtig in een hiervoor bestemde schaal uit te gieten. Rondom het altaar waren lange, niet van bladeren beroofde takken geplaatst; daar speelden dagelijks de leden van bepaalde familiën, die hierop een oud recht had-den, de fluit, en ieder feestganger droeg steeds in de linker-hand een citroen, in de rechter een met wollen draden en andere sieraden omwonden stok (de *loelaab*), met onzen „palmpaasch” te vergelijken. Zooveel zij konden huisden zij in hutten, van takken gemaakt en met bloemen versierd: het was daar wel eens minder aangenaam door de hitte, want het kan in de maand Tisri (October) in Palestina soms zeer warm zijn; maar 's avonds was het er luchtig, en men vierde er zooveel mogelijk feest in.

Haar toppunt bereikte de vreugde in het tempelvoorhof des nachts. Daar weerklonken 's avonds de bazuinen der priesters, en op dat geluid zette zich eene, alles behalve deftige, pro-cessie in beweging. Priesterkweekelingen waren de hoofdper-sonen: met afgelegde priesterkleederen, tot monsterpitten in-

1) Menachôt X : 6, XI : 4, 6. 2) Deut. XVI : 10. 3) Sukka IV en V.

eengedraaid, gingen dezen naar de vier kolossale kandelaars, die in het buitenste voorhof stonden, en weldra was niet alleen de tempelberg, maar ook, zooals de rabbijnen roemden, geheel Jeruzalem verlicht door den glans, die van het voorhof straalde. Deze kwam niet alleen van die groote lampen met de brandende kleedingstukken, maar ook van de fakkels, die de feestvierenden in de hand droegen en waarmee zij zingende dansten; de eerwaardigste mannen schroomden niet, zich onder den dollen hoop te mengen en, liedjes aanheffende, onder wilde buitelingen hunne fakkels in de hoogte te werpen en weer op te vangen. Of hierbij geen min oorbare uitspattingen plaats hadden? Men kan dit licht gissen, als men hoort, dat de laatste feestvierenden 's morgens met geweld moesten verwijderd worden, en dat het raadzaam geworden is, in het voorhof een gaanderij te maken, van waar de vrouwen ongemoeid de vreugd konden aanzien. Op den laatsten dag werden de takken, die rondom het altaar stonden, uit den grond gerukt en met geweld afgeslagen, zoodat het voorhof met de bladeren bestrooid was, terwijl tevens de feestgangers hunne citroenen, bloemen en *loelaab's* wegwierpen.

Met al die Bacchanaliën vormde zeker de voorlezing der Wet in het voorhof op den eersten dag, door haar sober karakter, een wonderlijke tegenstelling.

Trouwens, zoo tweeslachtig was niet alleen hetgeen in den tempel gebeurde, naar het geheele godsdienstig leven der Joden; de oude gebruiken waren bont, grillig, wild; wat de wetgevers reeds van vóór de Ballingschap invoerden, was streng, eenvoudig, nuchter, vormelijk.

HOOFDSTUK X.

Het godsdienstig leven der Joden.

De Synagoge.

SUZANNA; BEL EN DE DRAAK.

Toen de hervormingspartij onder Jozia haar grooten slag sloeg en de afgoderij uit Israël verdolgde, meende zij een goed werk te doen door alle heiligdommen van Jahwe behalve den Jeruzalemschen tempel te vernielen: zoo toch werden de oude volksgodsdiensten, naar men hoopte, uitgeroeid. Aan één tempel moest de Israëller naar Jahwe's hart genoeg hebben. Welk eene kortzichtigheid! Alsof die talrijkheid der „heilige plaatsen” willekeurig was! Indien zij daarentegen ontstaan was tot voldoening aan zielsbehoeften, hoe kon men dan wanen, dat de op ruwe wijze van hare heiligdommen beroofde menigte zich in die gewelddadige beperking van den geheelen eeredienst tot Jeruzalem-alleen voegen kon? Noch vóór noch na de Ballingschap hebben de Joden dit gedragen; zij moesten bepaalde plaatsen hebben, waar zij konden bidden en Gods zegen ontvangen. Al zijn dus de meest in het oog springende godsdienstige handelingen, met name de offers, onder de teruggekeerden uit Babylonië alleen in den tempel volbracht, al kreeg dit heiligdom, juist omdat het geen mededinger had, buitengewone waarde, de synagogen traden zooveel mogelijk in de plaats der „hoogten” en andere heiligdommen. Geheel overeenkomstig de aloude gehechtheid aan „heilige plaatsen”, zegt een rabbijn uit de tweede eeuw na Chr.: „Ieder die een plaats voor zijn gebed bepaalt, Abraham's god komt hem te hulp, en als hij sterft, zegt men van hem: Waar is de zachtmoe-

dige, de vrome, de leerling van onzen vader Abraham?" — waarop hij voortgaat te betoogen, dat Abraham-zelf een vaste gebedsplaats heeft gehad ¹⁾. De synagogen, voor wier grond zelfs vaak bijgeloovige eerbied werd gekoesterd, heetten de „godshuizen” ²⁾ en werden in menig opzicht gevaarlijke mededingsters van den Jeruzalemschen tempel. Wel bleven de rechten der officiële priesterschap, haar door de Wet toegekend, onverkort; doch de Synagoge riep een nieuwen stand van geestelijke leidlieden in het leven, waardoor de schare zich als was kneden liet.

Hoe de gebouwen, die wij met een Grieksch woord synagogen, dat is verzamelplaatsen, noemen, gewoonlijk waren ingericht, op welke tijden er dienst was, waaruit deze bestond en wie er bij voorgingen, is reeds elders besproken ³⁾. De synagogen heetten ook „gebedsplaatsen”, welken naam zelfs de tempel een enkelen keer draagt ⁴⁾. Waar, om de armoede der gemeente of, buiten Palestina, wegens verbod der overheid, geen gebouw voor de gemeenschappelijke godsdienst oefening bestond, zonderden zij hiertoe ruimten in de open lucht af, liefst bij stroomend water ten dienste der godsdienstige wasschingen ⁵⁾. Waar eene talrijke gemeente was, had deze meer dan éene, soms vele, gebedsplaatsen.

Hier dan deden de godsdienstige Joden bij voorkeur hunne dagelijksche gebeden, die bij hen, evenals iedere andere godsdienstige handeling, steeds meer een bepaalden vorm aannamen en grootendeels in het opzeggen van een formulier bestonden.

Wij weten niet nauwkeurig, waaruit het voorgeschreven gebed ten tijde der Hasmoneën was saamgesteld, maar ongetwijfeld maakte dat, hetwelk naar den aanhef „Hoor, Israël! de Heer onze God is eenig”, het *sjema'*, d. i. „hoor”, heet en nog altijd de eereplaats in de Joodsche gebeden bekleedt, er het voornaamste gedeelte van uit. Het bestaat uit Deut. VI: 4—9, XI: 13—21, Num. XV: 37—41. Wanneer men deze plaatsen naleest, dan zal men zien, dat de inhoud al zeer weinig strookt

1) B. Berachôt 6b.

2) Ps. LXXIV: 8.

3) Deel V bl. 166 vgg.

4) Jez. LVI: 7.

5) Vgl. Deel VI bl. 249.

met onze opvatting van het gebed. Immers, zij behelzen geen woorden tot God gericht, maar vermaningen aan de Israëlieten, niet slechts om God lief te hebben, maar ook om Zijne geboden op hunne handen, voorhoofden, deurposten en poorten te schrijven, en zich kwasten met een hemelsblauwen draad te maken, benevens beloften Gods, indien zij gehoorzaam zouden zijn, en bedreigingen, in geval zij zich weerspanning betoonden.

Hieraan sloten zich vast toen reeds eenige der zoogenaamde „achtien zegeningen” of „beden” aan, door de Joden ook wel kortweg „het gebed” genoemd, dat in zijn geheel, zooals het nog in zwang is, eerst uit den tijd na den val des tempels van het jaar 70 dagteekent. Dit formulier is als gebed veel schooner en gepaster dan het *sjema*, daar het aanroepingen van God bevat, betuigingen van eerbied en liefde voor Hem, schuldbelijdenissen met smeekingen om vergeving, benevens beden om voorspoed en redding voor Israël.

In de synagogen werden op bepaalde tijden gedeelten uit de Wet voorgelezen, alsmede uit andere boeken, zoowel uit die, welke later in den Kanon opgenomen zijn, als uit zulke, die men deze eer niet waardig gekeurd heeft; in den tijd der Hasmoneën toch werden er wel nevens de Wet een paar bundels geschriften als heilig beschouwd, maar de Kanon was nog niet gesloten.

Men kwam in de synagogen, zooals voor de hand ligt, vooral op feestdagen bijeen; men las er op Poeriem het boek Esther voor; men kondigde er den sabbat af; men juichte er op de nieuwemaansdagen ter eer van het weer verschenen hemellicht en volbracht er vele andere godsdienstige handelingen, waarvan wij eenige straks zullen beschrijven; ook gebruikte men er, òf in het daarlangs stroomend water òf in hiertoe ingerichte vertrekken, de baden, bij onderscheiden verontreinigingen voorgeschreven.

De band tusschen de synagogen en den tempel werd op eigenaardige wijze onderhouden. Iedere week, wanneer een nieuwe priesterafdeeling naar Jeruzalem optrok, om er de vorige af te lossen en den dienst waar te nemen, ging ook, beurtelings uit een der vier

en twintig synagogale districten, waarin Palestina gesplitst was, een afdeeling leeken derwaarts. Ook zij deed er eenigermate dienst, want zij vertegenwoordigde bij elk offer, behalve bij die gelegenheden, waarbij men zeker was van een genoegzaam aantal toeschouwers, de gemeente, en werd, evenals de priesters en de zangers, officieel door den heraut opgeroepen, om op haar post te zijn, als het offer werd gebracht. Haar hoofdman kreeg daarenboven de bepaalde taak, onreinen door de oostelijke poort uit den tempel te geleiden. Voor die „mannen, die op post staan”, gelijk zij genaamd werden, omdat zij bij het altaar stonden, was de tijd van hun verblijf te Jeruzalem een tijd van voortdurende godsdienstoefening: zij lazen dagelijks de Wet, deden gemeenschappelijk de plichtgeboden in het tempelvoorhof en hielden strenge vasten, in later tijd zelfs iederen Maandag en de drie volgende dagen. Inmiddels was die week ook voor hunne gemeenten een tijd van godsdienstig samenzijn. Van hunne stad- en dorpsgenooten toch kwamen de ijverigsten dagelijks in de synagoge der hoofdplaats van het district bijeen om te bidden, Genesis I in zes afdeelingen te lezen en te vasten; wie dichtbij woonden gingen iederen avond naar huis, die van verre kwamen en er gelegenheid toe hadden, overnachtten in de hoofdplaats.

Zoo was de Synagoge voortdurend een kweekschool van godsdienstig leven en biedt ons als zoodanig een enig verschijnsel in geheel de oudheid aan. Tempels toch en andere heilige oorden, waar de godheid heette te wonen en waarheen de geloovigen opgingen om haar te eeren en te dienen, die vindt men overal; doch hier treffen wij plaatsen aan, waar de leden eener gemeente samenkwamen om door onderlinge godsdienstoefening elkander op te wekken tot getrouwheid aan den wil van hun god en te versterken in hun geloof. Hier traden als voorgangers op, niet mannen, die het recht hiertoe ontleenden aan geboorte of officiële aanstelling, maar zonen des volks zonder titel, zonder van hoogerhand verordende wijding, zonder voorgeschreven opleiding; hier kon ieder zijn broederen voorgaan in het gebed of in de lezing der Heilige Schrift; hier was het niemand verboden, te zeggen wat hij tot leering,

vermaning of vertroosting op het hart had. Zoo natuurlijk en doeltreffend was de vorm van eeredienst in de synagogen, dat, toen de protestanten, afkeerig van den praal en de talrijke ceremoniën der Roomsche Katholieke Kerk, hun godsdienstoefeningen regelden, zij niets beters hebben weten te doen dan terug te keeren tot hetgeen zij noemden den eenvoud van den Apostolischen tijd, dat is den Joodschen dienst in de synagogen, waarvan dus de protestantsche godsdienst in haar geheel slechts eene navolging is.

Wanneer wij de synagogen brandpunten en kweekplaatsen van godsdienstig leven noemen, dan hebben wij reeds hiermee haar een belangrijke plaats aangewezen. Toch is daarin bij lange na niet alles gezegd. Om goed te begrijpen, welk een invloed de Synagoge oefende, bedenke men, dat onder Israël geen sprake was van scheiding tusschen wat wij noemen Kerk en Staat, maar dat de laatste grootendeels in de eerste opging. Evenals de tempelkas te gelijk 's lands schatkist en de hooge priester het wereldlijk hoofd des volks was, terwijl de Raad of het Sanhedrin onder hem zoowel de godsdienstvragen oploste als recht sprak en over oorlog of vrede besliste, zoo was ook de synagoge oudtijds evenzeer bedehuis als leerschool en rechtzaal. Daar werd nu eens gebeden en gezongen, dan weer godsdienst-onderwijs gegeven, maar ook een wetsovertreder veroordeeld en gegeeseld ¹⁾; en dat alles onder leiding van dezelfde mannen, de schriftgeleerden.

Over de eer, welke dezen genoten en over hunne verhouding tot de andere leidlieden des volks, priesters en vorsten, zullen wij spreken, wanneer wij over de partijenschappen handelen. Nu moeten wij de richting aangeven, waarin zij hun volk stierden.

Welk haar hoofdbeginsel was, wordt door hun naam: schrift- of wetgeleerden, reeds aangeduid. De vijf „boeken van Mozes” welker inhoud regelrecht door God aan dien grooten profeet ingegeven was, waren hun de bron van alle kennis, en

1) Vgl. Matth. X : 17, Hand. XXII : 19, 2 Kor. XI : 24.

hieraan sloot zich de mondelinge overlevering aan, die ook van Mozes heette te dagteekenen en volmaakt zuiver van geslacht op geslacht overgeleverd te zijn ¹). Het eerste wat de mensch dus noodig had, was, met dat woord Gods vertrouwd te zijn. „Wie Wetskennis verwerft, verwerft het eeuwige leven” ²). Nu zijn ongetwijfeld de eerste vijf Bijbelboeken rijk aan leering; maar om die er in te vinden, moet men een oog voor hunne schoonheden hebben en bij de lezing en bestudeering zijn toegerust niet alleen met gezond verstand, maar vooral met een krachtig zedelijk gevoel, alsmede met de begeerte om wijzer en beter menschen te worden en eene oplossing te vinden van de levensvragen, die soms in het hart oprijzen. Doch de Joodsche schriftgeleerden waren kinderen van hun tijd, een tijd van zeer groote geestelijke verslapping, een tijd zonder gezond staatkundig en maatschappelijk leven, een tijd die teerde op de geestelijke schatten, van de vaders geërfd.

Tevergeefs zoekt men dientengevolge bij hen naar nieuwe, frissche gedachten. Zijzelfen maakten ook volstrekt geen aanspraak op oorspronkelijkheid. Integendeel! De bij de oude profeten zoo gewone tegenstelling, dat al hunne woorden van God en niet uit hun eigen hart kwamen, wordt door de schriftgeleerden met even grooten nadruk gemaakt, maar alleen toegepast op hun grooten held Mozes: wie zegt, dat Mozes ook slechts één vers van de Wet uit zichzelf heeft geschreven, is een verachter van Gods woord; wat de profeten betreft, in de schatting der schriftgeleerden was hunne voornaamste verdienste, dat zij de mondelinge wet, die Mozes aan Jozua en deze weer aan de oudsten had gegeven, ongeschonden hebben overgeleverd; wat de schriftgeleerden-zelfen aangaat, zij wilden niets zijn dan tolken van Mozes en deden al hun best zich te vrijwaren voor de verdenking, zelve iets bedacht te hebben. Rabbi Jochanan ben Zakkai, die tijdens de verwoesting des tempels leefde, meende zijn leerling Eliëzer ben Hyrkanus boven alle anderen te eeren, toen hij hem een goed bepleisterden regenbak

1) Vgl. boven, bl. 56 en Deel V blz. 327 vg. 2) Abôt II: 7.

noemde, die geen druppel doorliet ¹⁾ — wij zouden met dien lof alleen van zoo'n voortreffelijk geheugen te hebben, nog niet tevreden zijn.

Het spreekt vanzelf, dat de schriftgeleerden dezelfde volkomen onderwerping, waarmee zij zich inbeeldden aan Mozes te gehoorzamen, op hun beurt van hunne leerlingen eischten. Hoe ver zij hierin gingen, blijkt reeds uit den raad: „Verlaat u niet op uw eigen inzicht” ²⁾, maar veel meer nog uit deze vermaning ³⁾: „Kies u een leermeester, opdat gij allen twijfel vermijdt; ja, geef zelfs niet te veel tienden op goed geluk af.” Als dus iemand eenigen plicht wilde vervullen, bij voorbeeld de tienden van zijn oogst geven, en hij was niet zeker van zijn zaak, hoeveel hij van dit of dat gedeelte afstaan moest, wat vaak zeer moeilijk te bepalen was, dan mocht hij niet doen, wat wij zeker niet wraken zouden: naar gissing liever te veel dan te weinig geven; neen, hij moest een deskundige in de arm nemen, dezen de zaak laten uitmaken en dan juist zooveel geven als hij besliste, niet minder maar ook niet meer. Trouwens, ook te veel geven was verkeerd; want dan gaf men onder den naam van „tiende”, wat men als vrijwillige gave had behooren te schenken.

Mannen nu, die zoo volstrekt het beginsel van gezag huldigden en zoo blind waren voor de verdienste der oorspronkelijkheid, dat zij deze zelfs in de profeten niet zagen of waardeerden, zulke mannen kunnen geen helderen en ruimen blik op de Schrift hebben geworpen, die zij bestudeerden. In de synagogen is dan ook door hun onderricht weinig gezond godsdienstig leven gekweekt.

Tweeërlei in smaak zeer onderscheiden voedsel ontvingen de bezoekers der synagogen van hunne voorgangers. Men noemt het *halacha* en *haggada*.

Halacha beteekent „dat wat gangbaar is”, dus eene bindende wetsbepaling. Om goed de reden te begrijpen, waarom die *halacha's* zoo ontzaglijk vermenigvuldigd zijn als wij zullen zien dat het geval is geweest, houde men in het oog, dat het in den aard van elken wettelijken godsdienst ligt, steeds uit-

1) Abôt II : 8.

2) Abôt IV : 14.

3) Abôt I : 16.

voeiger te worden. Immers, als een wetgever zich niet vergenoegt met algemeene beginselen voor te schrijven, maar nauwkeurig bepalen wil, hoe het uiterlijk gedrag zijner medeburgers in bijzonderheden wezen moet, dan is hij genoodzaakt in kleinigheden af te dalen, zooveel mogelijk alle gevallen te stellen, waarin een algemeene regel moet toegepast worden en uit te maken, wat in elk geval goed is, ten einde de menschen zooveel hij kan voor overtreding te vrijwaren. Dit noemden de Joodsche schriftgeleerden „een heining rondom de Wet maken” ¹⁾. Nu werden zij door de omstandigheden krachtig in die richting voortgedreven; immers, om hun volk te redden uit den maalstroom van het Hellenisme, was de Wet hun eenig plechtanker. Zou zij evenwel als zoodanig dienst doen, dan moest zij worden uitgewerkt en mocht niets aan de willekeur der geloovigen worden overgelaten.

Dit nu leidt tot schromelijke kleingeestigheid. De rabbi's stelden hun eer in het fijn uitpluizen van elke uitspraak der Schrift, ten einde er alles uit te halen, wat zij meenden er in te kunnen vinden. Inderdaad hebben zij hierin een verbazende mate van scherpzinnigheid geopenbaard, maar tevens zijn zij, door het herhaaldelijk bezien, ontleden en bespreken van elk woord, te éenen male onvatbaar geworden om een afdeeling der Schrift in haar geheel te overzien en menigmaal blind voor de beteekenis van 's menschen leven en het wezen van godsdienst en zedelijkheid.

Bij het lezen van uitspraken als deze: „Wanneer twee bij elkaar zitten zonder over de Wet te spreken, zijn zij eene verzameling van spotters; maar loopt hun gesprek over de Wet, dan is God tegenwoordig” ²⁾, of: „Wie al wandelend de Wet opzegt, maar zichzelf in de reden valt met den uitroep: Hoe schoon is deze boom! dit stuk land! dien rekent de Schrift het toe als doodzonde” ³⁾, — bij het lezen hiervan zal men dit, ja, voor zeer overdreven en eenzijdig houden, maar toch misschien nog meenen, dat mannen die zulke dingen elkander

1) Abôt I : 2; vgl. boven, blz. 56. 2) Abôt III : 2.

3) Abôt III : 7 (andere indeeling 8).

voorhielden verheven gedachten hadden. IJdele waan! Niets is minder verheven dan de gewone gedachtenkring der Joodsche schriftgeleerden. De vraagstukken, waarover zij zich warm maakten, boezemen ons, niet zonder goede reden, zeer geringe belangstelling in en zijn ook gewoonlijk uitermate kinderachtig. Hunne *halachische* werken bestaan uit spitsvondige wetsverklaringen, tekstvergelijkingen en splinterfijne redeneeringen, waarbij niet alleen alle gevallen moesten worden opgesomd, waarin een gebod van toepassing was, maar ook uit de letter der Schrift werd bewezen, dat hunne beslissing van hetgeen in elk geval geoorloofd was, wettig moest heeten. Straks zullen wij verscheiden voorbeelden hiervan nagaan; nu slechts één tot toelichting!

Het voorschrift, dat na de Ballingschap een der hoofdgeboden geworden is, de heiliging van den sabbat, was een geliefkoosd onderwerp hunner nasporingen. Nagenoeg het eenige, waarop het bij de heiliging aankwam, trouwens volkomen overeenkomstig de Schrift, was de onthouding van allen arbeid. Nu is het onmogelijk, streng genomen allen arbeid te vermijden: men moet toch, om slechts iets te noemen, zieken, kinderen en vee verzorgen, een uitgebroken brand blusschen en een licht aanhouden, indien het dreigt uit te gaan. In hoeverre is dan het een en ander geoorloofd? Ziedaar vragen, zooals in grooten getale door de schriftgeleerden gesteld, verschillend beantwoord en zeer omslachtig besproken werden. Alleen het tractaat in de Misjna, dat hierover handelt, bevat, in 24 hoofdstukken, niet minder dan 139 voorschriften, waarin 39 soorten van arbeid worden opgeteld en alle zoo nauwkeurig mogelijk omschreven. Zoo mocht men op sabbat niet schrijven; gesteld nu eens dat iemand *bij ongeluk* op een sabbat twee letters schreef, dan is hij, zoo luidt de beslissing, toch schuldig, waarmee, waarop of hoe hij dit ook gedaan heeft, tenzij hij in een donkere vloeistof schreef of in het zand. Ook wordt men niet schuldig en behoeft dus geen schuldoffer te brengen, als men twee letters met den voet of den mond of den elleboog geschreven heeft, of op twee afzonderlijke bladen. Maar als nu eens iemand 's morgens één letter en 's avonds nog één schrijft? Zie, daarover was

men het niet eens. Evenmin over de vraag, of een verminkte, die een houten been droeg, hiermee op sabbat mocht uitgaan: dat was toch „dragen“! Maar vaststond, dat de schapen, onder wier vetstaart men vaak een wagentje vasthechte, om ze voor kwetsen bij het schuren over den grond te behoeden, er op sabbat niet mee mochten rondloopen. Was „dragen“ ongeoorloofd, men moest wel onderscheid maken tusschen de hoeveelheid, welke men droeg. Immers, als iemand nu eens één enkelen broodkruimel of één inktdruppel verplaatste, was hij dan schuldig of niet? Om deze en dergelijke vragen op te lossen, was het noodig, de hoegrootheid van de dagelijks voorkomende stoffen te bepalen en hoeveel men er van mocht dragen. Intuschen was het hierbij nog niet hetzelfde, of men een voorwerp binnenshuis van plaats deed veranderen dan wel op straat er mee rondliep; dit laatste vooral moest vermeden worden. Doch nu kwam de vraag te berde: Wat is „op straat“? Dadelijk buiten de deur van een huis? Maar de deel van een hoeve dan? of de gemeenschappelijke hof van vele woningen? enz. Enkele malen hebben de schriftgeleerden-zelfen, bij het stellen van alle mogelijke gevallen, hunne uitpluizingen afgebroken met een: „Zoo komt er nooit een einde aan!“ maar dit kan men telkens zeggen bij het lezen van hunne wetsbepalingen.

In dezen trant stelden de schriftgeleerden *halacha's* vast en leerden zij dienvolgens in de synagogen, zeker vooral wanneer zij er hunne kweekelingen onderwezen.

Hoe dierbaar ook den schriftgeleerden en hunnen hoorders de Wet was en hoe na het hun aan het hart lag, ze te „omheinen“, toch deden zich bij hen ook andere behoeften gelden: zij geloofden aan God en peinsden dus over zijn wesen; zij dachten zich den hemel met engelen bevolkt, en wilden zich hiervan gaarne een voorstelling vormen; zij namen voor de rechtvaardigen een opstanding uit de dooden aan: zouden zij niet naar nadere kennis omtrent dit toekomstig lot verlangd hebben? Voorts zagen zij met eerbied naar de helden van het voorgeslacht terug en wenschten zich hunne grootheid levendig voor den geest te roepen.

Ook deze behoeften zocht de Synagoge te vervullen. Wanneer de schriftgeleerden voor de gemeente optraden, ten einde na de voorlezing van een gedeelte der Wet, of naar aanleiding hiervan, of aan de hand van een ander geschrift, of zonder zulk een uitgangspunt, tot haar te spreken, dan waren het zeker in den regel geen dorre *halacha's*, waarmee zij hunne hoorders onderhielden, maar gaven zij gewoonlijk stichtelijke toespraken, beschrijvingen van den hemel of van het helsche vuur, uitboezemingen over God en de engelen, vooral gelijkenissen en verhalen, sagen en legenden, ten beste. Dit alles noemt men met een algemeen naam: *haggada*, d. i. meedeeling. Ook deze werd aan de Schrift vastgeknoopt, en de wetgeleerden deden hun best om te bewijzen, dat al wat zij voordroegen daarin stond of er bij wettige gevolgtrekking uit was af te leiden; maar viel dit reeds bij de *halacha* zoo moeilijk, dat de rabbijnen-zelfen in den loop des tijds begonnen te vreezen, geen schriftuurlijken grond meer voor al hunne overleveringen te hebben, bij de *haggada* was die band nog veel losser en moest de bewijsvoering menigmaal geheel achterwege blijven. Op dit gebied kon zich dus het zedelijk karakter des sprekers, zijn hoop en vrees, zijn voorliefde en haat, zijn zienswijze in maatschappelijke en staatkundige vraagstukken, openbaren; hier sloeg de verbeelding haar vleugelen uit; hier was gelegenheid met vuur te spreken en anderen op te wekken.

In groote mate werd van die gelegenheid gebruik gemaakt: het is alsof het gewoonlijk in wetsbepalingen benepen gemoed hier lucht zocht, zoodat de voortbrengselen der *haggada* eene wonderlijke tegenstelling vormen met die der *halacha*: even akelig nuchter, doodsch en dor als deze zijn, zoo wild en fantastisch menigmaal gene.

Wij hebben er reeds iets van gezien; immers, het karakter der *haggada* kunnen wij onder andere uit de *apocalypsen* leeren kennen: boeken als *Daniël* en *Henoch*, geven voor een deel den geest der schriftgeleerden weer.

Dat vooral het laatste alles behalve smaakvol is, hebben wij reeds gezien. Hoe schelkleurig en overladen het is, blijke uit nog

éene proeve. Ziehier, hoe Henoch God aanschouwt 1): „Wolken noodigden mij in het nachtgezicht, en een nevel lokte mij; de loop der starren en der bliksemschichten dreef en drong mij; de winden gaven mij vleugelen en jaagden mij voort. Zij namen mij op in den hemel, en ik kwam dicht bij een muur, van kristalsteen en gebouwd en door vuurvlammen omgeven, zoodat ik bang begon te worden. Toch trad ik in de vlammen en naderde een groot huis, van kristal opgetrokken; de wanden geleken op een kristallen vloer in mozaïek en de bodem was kristal; de zolder geleek op de banen der sterren en bliksemen, met vurige cherubs daartusschen, aan een hemel van water. Een vlammend vuur omgaf die wanden, en de deuren brandden van vuur. Ik trad in dat huis; het was heet als vuur en koud als ijs; niets verkwikkelijks en geen leven was daarin; vrees bedekte mij en schrik greep mij aan. Toen ik nu ontroerd neerviel, zag ik een ander huis, grooter dan het eerste; al de deuren stonden voor mij open, en het was gebouwd met vuurvlammen; het was zoo overstelpend in heerlijkheid, pracht en grootte, dat ik u geen beschrijving geven kan van zijn heerlijkheid en grootheid. Doch de bodem was vuur” Maar laat ons ophouden! Men kan zich licht denken, hoe Henoch God ziet; natuurlijk alweer vuur en zonnegloed. Van dit alles geldt, wat hijzelf van dat eerste huis zegt: „Niets verkwikkelijks en geenerlei leven is er in.” Wat zijn wij hier ver verwijderd van de schoonheid van Jezaja VI 2)! Ook daar ziet de profeet God; maar de beschrijving is kort, duidelijk, sober. Zelfs het gezicht van Ezechiël's roeping 3) is eenvoudig, vergeleken met die gedachtelooze woordenpraal van *Henoch*.

Welnu, wij mogen niet stellen, dat zulke schilderingen van God en den hemel, waarin groote getallen, harde kleuren en bijvoegelijke naamwoorden in den overtreffenden trap de zinnelijkheid moeten bedekken en wat er beteekenisvol inligt, aan Bijbelplaatsen ontleend is, dat deze rechtstreeks het werk van schriftgeleerden zijn; maar hunne richting moest er toe leiden,

1) XIV : 8 vgg. 2) Deel III bl. 300 vgg. 3) Ez. I; vgl. Deel IV bl. 89 vgg.

dat het volk hierin smaak vond. In dit alles toch is geen teeken van warmen eerbied voor God, die met vertrouwen en kinderzin gepaard moet gaan, en hetzelfde gekunsteld ontzag, dat er hier de plaats van inneemt, openbaarde zich in het onderricht der Schriftgeleerden, onder andere in bijgeloovige vrees voor het gebruik van den naam Gods. Steeds schuwer werden zij, hem Jahwe te noemen; en in overeenstemming met al hun streven om alles nauwkeurig te bepalen, werd ook ten dezen voorgeschreven, wanneer men dien naam mocht en in enkele gevallen moest uitspreken: soms in den tempel, in de synagoge, ook wel in het dagelijksch leven, als bezweringsmiddel. Dan stootte men zich aan vele uitdrukkingen der Schrift, waar van God als van een mensch gesproken en Hem bij voorbeeld hand, oog, neus, toorn of berouw toegekend wordt, en ving aan, dit alles bij de vertalingen der Schrift in de synagogen te vermijden.

Omgekeerd begon men met allerlei grillige bespiegelingen over „den wagen”, dat is de cherubgestalten van Ezechiël I, of over de schepping, waarin men bijzonder behagen vond. Van welk gehalte toch die uitleggingen van het scheppingsverhaal waren, waarmee zich de bezoekers der hoofdsynagogen stichtten in het district, welks afgevaardigden aan den tempeldienst deelnamen¹⁾, leeren wij uit deze uitspraak: ²⁾ „Tien dingen zijn op Vrijdag in de schemering vóór den sabbat geschapen: de afgrond (waarin Korach en de zijnen zijn neergedaald?), de mond der bron (waaruit Mozes water sloeg), de ezelin (van Bileam), de regenboog, het manna in de woestijn, de staf (van Mozes), de *sjamier*, tweeërlei schrift en de steenen tafelen (waarop de Tien Woorden stonden). Volgens sommigen ook de booze geesten, het graf van Mozes en de ram van onzen vader Abraham; naar de meening van nog anderen daarenboven de eerste tang, waarmee de andere gemaakt zijn.” Men bedenke hierbij wel, dat wij in deze optelling niet den dollen inval van den een of ander half-

1) Zie boven, bl. 170 vg.

2) Abót V : 6 (andere indeeling 8).

krankzinnige vóór ons hebben, maar een beslissing, blijkbaar niet dan na ernstige over- en weerspraak vastgesteld, waardoor men evenwel niet volkomen eenstemmig over de zaak had kunnen worden, vervolgens eerbiedig aan volgende geslachten overgeleverd, en eindelijk, als vrucht van der vaderen wijsheid, half begrepen — want wat die tweeërlei schrift en die tang beteekenen, weten de rabbijnen-zelfen niet meer — in het wetboek opgenomen. Elk dier artikelen gaf weer, zooals vanzelf spreekt, aanleiding tot tal van bespiegelingen. Zoo werd van de steenrots in de woestijn verhaald, dat hij het Israelietisch leger overal volgde ¹⁾. De *sjamier* was een kleine worm, die rotsen doorsneed, als hij er op gelegd werd. Met zijn hulp heeft Salomo de steenblokken voor den tempel gespleten; hoe zou het anders mogelijk geweest zijn, dat, volgens de Schrift ²⁾, bij den opbouw het geluid van geen ijzeren werktuig gehoord is? De vragen, waar die worm dan leeft, hoe Salomo dien in zijn macht kreeg enz., gaven vervolgens aan tal van verhalen het aanzijn, waarin aan tooverijen en booze geesten geen gebrek is en die bij Joodsche en Mohammedaansche schrijvers in rijke verscheidenheid te vinden zijn. Natuurlijk kwam men, eenmaal op dezen weg, van de éene dwaasheid tot de andere.

Wat het punt van uitgang voor deze bespiegelingen over de schepping is geweest, is niet volkomen duidelijk, maar toch ook niet geheel onbegrijpelijk. Op den Vrijdagavond, vlak vóór den ingang van den godlijken sabbat, moesten die wezens of voorwerpen geschapen zijn, waarin zich Gods grootheid het meest openbaarde, en de schriftgeleerden rangschikten hieronder — een zeer gewone zaak! — al wat zij niet begrepen. De Bijbelsche verhalen leverden hun de meeste der opgesomde voorwerpen, en het getal tien werd hun door de tien plagen in Egypte of de tien woorden van den Decalogus aan de hand gedaan. Zoo was de wereld door tien bevelwoorden Gods geschapen, waren er tien menschengeslachten tusschen Adam en Noach geweest, insgelijks tien van Noach tot Abraham, had

1) Vgl. Deel II bl. 61; 1 Kor. X: 4. 2) 1 Kor. VI: 7.

Abraham tien verzoekeningen moeten doorstaan, evenals de Israëlieten in de woestijn ¹⁾, en hadden de vaderen, zoolang de tempel stond, in tien wonderen 's Heeren voorkeur voor deze zijne woonplaats ervaren: geen vrouw namelijk kreeg eenig ongeval door den reuk van het heilig vleesch; nooit werd een vlieg in het tempelslachthuis gezien, en wat dies meer zij ²⁾. Ook aan de getallen zeven en vier knoopte men soortgelijke bespiegelingen vast ³⁾, gewrochten eener door geen wetenschap beteugelde verbeelding.

Een even vruchtbaar veld voor bespiegelingen leverden de engelen, waarmee zich de verbeelding Gods troon omringd dacht. God toch deed, volgens de Joodsche leeraars, niets rechtstreeks, maar alles door middelaars, zooals reeds in het „Laat *ons* menschen maken” van Genesis I : 26 was aangeduid. Werd niet in Daniël IV : 14 duidelijk geleerd, dat Hij steeds met „het hemelsch huisgezin” raad spande? Alle werkzaamheden, zoowel natuurverschijnselen als geestelijke zaken, werden dan door de engelen ten uitvoer gelegd. In tallooze menigte zijn zij door God geschapen, want als wij lezen ⁴⁾, dat door 's Heeren woord de hemelen gemaakt zijn en door den adem zijns monds al hun heerleger, dan worden daarmee de engelen bedoeld. Hun gedaante is die van een mensch, zooals zij zich dan ook altijd vertoond hebben; ook behoeven zij voedsel, geen aardsche spijs ⁵⁾, maar hemelbrood — het manna, dat de Israëlieten in de woestijn kregen ⁶⁾. Zij zijn in rangen en klassen verdeeld, aan wier hoofd zeven aartsengelen staan ⁷⁾; alleen deze „engelen des aangezichts” mogen in den zesden hemel opklimmen, om de gebeden der heiligen tot God te brengen. Boven allen steekt Michaël uit, de hemelsche hoogepriester, aan wien bepaaldelijk de zorg voor Israël is toevertrouwd; nevens hem is Rafaël gesteld over genezingen van lichaam en ziel, gelijk Gabriël over oorlogszaken. Staat deze gewoonlijk aan de rechterhand Gods ⁸⁾, Rafaël, de engel van Gods goedheid, de

1) Num. XIV : 22.

2) Abôt V : 1 vgg.

3) Abôt V : 7 vgg.

4) Ps. XXXIII : 6.

5) Tobit XII : 19.

6) Ps. LXXVIII : 25,

Wijshheid XVI : 20.

7) Ez. IX : 2, Tobit XII : 15, Openb. VIII : 2.

8) Vgl. Luk. I : 11.

man naar zijn hart, staat steeds aan de linkerzijde, den kant van het hart. Toen, volgens Genesis XVIII, de drie engelen aan Abraham verschenen, ging dan ook Michaël in het midden en Gabriël aan zijn rechter-, Rafaël aan zijn linkerhand. Naast Gabriël staat weer de vuurengel Uriël, aan Rafaël's zijde de lucht- of windengel Ruchaël.

Verder was er een hemelsche Raad benevens legers van engelen. Ieder dier wezens had zijn eigen taak. Er was geen volk, geen familie, geen mensch, geen natuurverschijnsel, zelfs geen grassprietje, of er was een engel over gesteld. Er waren engelen van den wind, de wolken, de duisternis, den hagel, de koude, de warmte, den zomer, den winter enz. 1). Er waren zoowel doodsengelen, als helpende, zegenende en beschermende geesten. Gelukkig wie de namen dier boden Gods kende, want door ze op hun pas te gebruiken kon menig euvel verholpen, menige zegen verworven worden!

Bij het ontwikkelen van hunne leer over de engelen gingen de schriftgeleerden uit van de volksovertuiging en voldeden zij aan eene diep gevoelde behoefte. Het geloof toch aan engelen had na de Ballingschap eene steeds ruimere plaats in het godsdienstig leven der Joden ingenomen, wat voornamelijk toe te schrijven is aan de omstandigheid, dat het Godsbegrip, zooals het na Jozia's hervorming werd verkondigd, aan den éenen kant verre boven hunne bevassing was, aan den anderen met de behoeften van hun hart niet strookte. Grootsch en verheven, vrij van menschelijke vormen en hartstochten, was de éene, onzienlijke, eeuwige en alles besturende God, wiens naam beteekende: „Hij die is”; maar Hij was den menschen niet nabij, ja, stond van zijne aanbidders zoo oneindig ver af, dat dezen niet veel anders dan stommen eerbied voor Hem konden koesteren. Het oude veelgodendom, het geloof in die menigte Baäls, stam-, familie-, huisgoden, waarvan vele afgebeeld werden, die hunne bijzondere openbaringsplaatsen hadden, die met nauwe banden vereenigd waren met hunne aanbidders, wier vereering tot allerlei geliefde gebruiken en feesten

1) Jubileën II.

aanleiding gegeven had, dat veelgodendom was veel meer overeenkomstig de bevatting der schare dan het verheven maar koude éengodendom van de groote profeten der zesde eeuw en daarna. Hierom had het zooveel moeite gekost, de afgoderij in Israël uit te roeien.

Intusschen, zij had moeten zwichten voor de zedelijke meerderheid der groote profeten, die Jahwe, den onafbeeldbaren, als den eenigen god hadden verkondigd, alsmede voor de kracht van den wereldlijken arm, die van Jozia's tijd af tegen de vereering van andere goden gekant was geweest. Tijdens de Hasmoneën spraken alle Joden dagelijks de belijdenis uit: „Hoor, Israël! de Heer, onze god is eenig” en haatten de afgoderij als verfoeilijk, Israël onwaardig, heidensch. Doch de zielsbehoeften, waaraan aldus te kort was gedaan, maakten, dat het geloof aan engelen zich uitbreidde. Die tusschenwezens, die „heiligen” zooals zij somtijds heeten, namen in menig opzicht de plaatsen der aloude goden in. Gelijk weleer door dezen, zoo zagen nu de geloovigen door genen de natuur beziel en zichzelf van goddelijke wezens begeleid, beschermd, gewaarschuwd, gezegend, gestraft.

Zoo lag dus aan die soms zoo grillige bespiegelingen der schriftgeleerden oprecht geloof ten grondslag en spraken zij bij hunne engelenleer naar den smaak hunner hoorders, zoodat zij tegelijk in sommige opzichten voldeden aan hunne zielsbehoeften, in andere hun bijgeloof in groote mate bevorderden.

Het spreekt vanzelf, dat de schriftgeleerden zich bij hunne toespraken in de synagogen bijzonder beijverden om het voor geslacht te verheerlijken. Is het op zichzelf niet meer dan natuurlijk en prijzenswaard, dat een volk, hetwelk een roemruchtig verleden heeft, de mannen, aan wie het veel verschuldigd is, herdenkt, dit wordt gewoonlijk in een tijd, die zelf arm is aan groote gedachten, overdreven. Voor den Jood was er een breede kloof tusschen den vorigen tijd en den tegenwoordigen en hadden bepaaldelijk de eeuwen tot aan het uitsterven van het profetisme, een geheel ander karakter dan de tijd daarna: de helden van vóór Ezra en Nehemia stonden in den reuk van heiligheid.

Zoo heft Jezus ben Sirach zijn lofzang op de groote mannen der oudheid ¹⁾ aldus aan:

Laat ons beroemde mannen prijzen,
 hen die de vaderen zijn van ons geslacht!
 Veel schoons schiep de Heer
 tot zijn eeuwige verheerlijking.

Daarna doorloopt hij de reeks van groote mannen, van Henoch en Noach tot Nehemia, vermeldt ten slotte met bijzonderen lof Henoeh, Jozef, Sem en Set, verklaart dat Adam toch boven allen staat, en begint eerst daarna den uitvoerigen lofzang op Simon den Rechtvaardige ²⁾, dien hij, hoe hoog hij hem acht, toch blijkbaar tot een andere soort rekent dan de vroeger bezongenen. Hoe meer zich nu het Jodendom bewust werd van zijn volslagen gemis aan oorspronkelijkheid, hoe krampachtiger het zich vastklemde aan de letter der Schrift, des te meer stonden de mannen der Schrift voor de oogen van het nageslacht getooid met een heiligenkrans, en ... bij heiligen behooren legenden tot hunne verheerlijking.

Welnu, legenden ontstonden dan ook in grooten getale, meestal kleurig en smakeloos, zeer enkele malen met diepen zin en in schoonen vorm.

Wij bezitten nog een merkwaardig Joodsch geschrift, dat ten voorbeeld kan dienen van de manier, waarop men Bijbelsche personen en zaken opsmukte en tot geestelijk voedsel naar den smaak des tijds verwerkte. Ik bedoel het werk getiteld: „de Jubileën; de kleine Genesis”. Het heeft in zeker opzicht dezelfde lotgevallen gehad als het boek Henoeh ³⁾: na nog door de Christelijke kerkvaders der eerste eeuwen gebruikt te zijn, is het verloren gegaan, om eindelijk in het Ethiopisch, weinige jaren geleden ook voor een deel in een Latijnsche vertaling, teruggevonden te worden. Het is een *apocalypse* of openbaring, aan Mozes gedurende zijn veertigdaagsch verblijf op den Sinaï te beurt gevallen, waarin „de engel van Gods aangezigt” hem zoowel het verledene als de toekomst tot aan Israël's intocht in Kanaän mededeelt. Het spreekt dus vanzelf,

1) XLIV vgg.

2) Vgl. boven, bl. 53.

3) Zie boven, bl. 144.

dat Genesis en de eerste hoofdstukken van Exodus den hoofdinhoud leveren. De auteur maakt van de tijdrekening veel werk en gebruikt bij de bepaling van de jaren, waarin alle gebeurtenissen, die hij vermeldt, plaats gehad hebben, dikwijls het getal zeven en tijdperken van zeven maal zeven jaren. Omdat nu na verloop van zulk een tijdvak volgens de Wet een jubeljaar moest gevierd worden ¹⁾, heette het een jubileum of jubel-tijdvak; van daar denaam van zijn boek.

Over de hoofdstrekking er van spreken wij later, als wij den tijd behandelen, waarin het geschreven is, hetgeen kort vóór den val van stad en tempel in 70 heeft plaats gehad. Nu wijzen wij er slechts op, als een verzameling *haggada's*.

Wij vinden hier overvloed van proeven, hoe de Joden de leemten, die zij in hunne oude geschiedboeken ontdekten, aanvulden; want het is verwonderlijk, wat deze auteur al niet weet te vertellen: hij kent de namen der vrouwen van al de aartsvaders vóór den zondvloed en weet het jaar, soms zelfs den dag, wanneer het een of ander heeft plaats gehad. Bij sommige Bijbelsche personen houdt hij zich lang op. Zoo bij Noach ²⁾, van wien hij onder andere mededeelt, dat hij door het lot den geheelen aardbodem onder zijn drie zonen verdeeld heeft: Sem kreeg het beste deel, namelijk de landen waarin de heilige plaatsen liggen en die een gematigd klimaat genieten, terwijl Jafet in de koude, Cham in de heete luchtstreek moesten wonen. Dat Kanaän, Cham's zoon, zich op Sem's erfdeel vestigde, haalde hem den vloek op den hals, waarmee Noach's zonen zich verbonden hadden, den uitslag van dit lot te zullen eerbiedigen. Toen Noach bespeurde, dat de démonen zijn nakomelingen begonnen te verleiden, gelijk zij het geslacht dat in den zondvloed omgekomen was bedorven hadden, smeekte hij God zoo ernstig, die booze geesten in de plaats der verdoe-menis vast te binden, opdat zij geen macht meer zouden hebben over de menschen, dat God werkelijk aan de engelen hiertoe het bevel gaf. Maar Satan kwam voor zijn onderhoo-rigen op en bracht God onder het oog, dat hij, heer der dé-

1) Lev. XXV : 8 vgg.

2) Jubileën V—X.

monen, indien hem geen handlangers ten dienste stonden, buiten staat zou zijn, de menschen voor hunne euvel daden te straffen; waarop God, de juistheid dier opmerking inziende, zijn bevel wijzigde en slechts negen tienden der démonen liet binden. Nu leerden de engelen aan Noach geneesmiddelen tegen de krankheden, die de booze geesten veroorzaakten, en hij schreef ze in een boek op, dat hij bij zijn sterven aan zijn meest geliefden zoon, Sem, naliet.

Dat Abraham's leven hier rijk opgesierd wordt, laat zich denken²⁾. Reeds vroeg begon hij den zondigen toestand van het menschdom in te zien en God te bidden, hem voor de verzoeking te bewaren. Dat hij, slechts veertien jaar oud, reeds macht over de booze geesten had, bleek, toen de raven, die de Satan jaarlijks zond om der menschen zaaikoren en vruchten op te eten, op zijn bevelwoord van den akker, waarop hij zich bevond, afbleven en terugkeerden naar de plaats, van waar zij gekomen waren. Nog grooter dienst bewees hij, eenige jaren daarna, den menschen, toen hij een werktuig uitvond, dat, aan den ploeg verbonden, het zaaikoorn met aarde bedekte. Doch al wat in hem stak bleek eerst, toen hij het waagde, zijn vader aan te spreken over zijne afgoderij en te vermanen alleen God te dienen. Ach, Terach wilde niets liever, maar was bang voor zijn bloedverwanten, en niet zonder reden, zooals Abraham-zelf bespeurde, toen hij er zijn twee broeders, Aram (Syrië) en Nahor, over aansprak en hun toorn ondervond. Hierdoor werd hij voor een tijd afgeschrikt, maar eindelijk nam hij een kloek besluit en stak den afgodentempel in brand, waarbij zijn broeder Aram, die er nog iets uit redde wilde, in de vlammen omkwam.

Daarna verhuisde Terach met zijn overgebleven zonen en vestigde zich in Haran. Hier zat eens Abraham, op den eersten dag der zevende maand, de starren waar te nemen, ten einde uit hun stand op te maken, welke de weersgesteldheid in het aangevangen jaar zijn zou. Maar na den ganschen nacht zich hiermee bezig gehouden te hebben, kwam hij tot betere gedach-

1) Jubileën XI vgg.

ten en sprak: „De Heer bepaalt alle verschijnselen aan den hemel. Waartoe zou het dienen, dat ik ze navorsch? Hij laat den regen neerdalen, vroeg en laat, wanneer hij wil; alles is in zijn hand!” Toen bad hij, dat God hem mocht behoeden voor de macht der booze geesten, en vraagde den Heer, wat hij doen moest: naar Ur der Chaldeën terugkeeren, of in Haran blijven; waarop God hem gelastte, zijn land en zijns vaders huis te verlaten. Nu leerde „de engel van Gods aangezicht” hem Hebreeuwsch, en maakte Abraham aanstalten naar Kanaän te trekken.

Zoo gaat het voort, het geheele boek door. Wij herkennen er denzelfden geest in, die ook spreekt uit die fragmenten der Grieksch-Joodsche letterkunde, waarop wij vroeger de aandacht vestigden ¹⁾. Van deze en soortgelijke verhalen, welke wij in latere Joodsche geschriften, alsmede bij Mohammedaansche schrijvers die veel van de Joden overnamen, vinden, is het meestal onmogelijk uit te maken, in hoever zij van oude dagteekening dan wel jonger voortbrengselen der opsierende verbeelding zijn, maar zij ademen alle hoofdzakelijk denzelfden geest.

Ziehier nog een paar over Abraham, uit latere geschriften!

Toen Abraham geboren was, werd hij, uit vrees voor Nimrod, die hem wilde dooden, in een hol grootgebracht. Als hij nu voor het eerst die grot verliet en den hemel boven zich en de natuur rondom zich aanschouwde, begon hij na te denken, wie dat alles toch wel geschapen had. Juist ging de zon in volle pracht op, bij welken aanblik hij, meenende dat dit de schepper der wereld was, zich voor het hemellichaam neerwierp en het den ganschen dag aanbad; maar toen het avond werd en de zon onderging, begreep Abraham, dat de zon niet de maker van alles was. Nu ging de maan in het oosten op en werd tevens een talrijk starrenheer zichtbaar. „Waarlijk,” riep bij dien aanblik Abraham uit, „de maan is de heer des heelals, en de starren zijn zijne dienaren!” en hij boog zich aanbeddend neer. Maar als ook de maan onderging, de glans der starren verbleekte en de zon weer aan den gezicht-

1) Zie boven, bl. 110 vgg.

einder verscheen, sprak hij: „Voorwaar, al deze hemellichamen kunnen de wereld niet geschapen hebben; zij gehoorzamen samen aan een onzichtbaren gebieder, wien alles het aanzijn dankt; Hem alleen wil ik voortaan dienen en vereeren.”

Een ander verhaal, dat ons bij den ondergang van stad en tempel ten tijde van Jeremia verplaatst, is blijkbaar eene navolging van Genesis XVIII. — Als Jeruzalem verwoest was, verscheen eens Abraham's gestalte tusschen de puinhoopen, en de stem Gods riep tot hem: „Sedert mijn vriend ¹⁾ uit de wereld heenging, is hij nooit vóór mij verschenen; wat wil mijn lieveling dan nu in mijn huis?” Abraham antwoordde: „Ter wille mijner kinderen ben ik gekomen!” God hernam: „Omdat zij gezondigd hebben, is ballingschap hun lot.” Abraham: „Wellicht zondigden zij uit onwetenschap!” God: „Neen! Schandelijkheden begingen zij opzettelijk en moedwillig.” Abraham: „Misschien was het aantal hunner overtredingen slechts gering.” God: „Zeer velen zondigden.” Abraham: „O God! zijt gij niet indachtig geweest aan uw verbond, dat gij met mij sloot, toen ik op uw last nog in hoogen ouderdom mij aan de besnijdenis onderwierp?” God: „Ook deze wet hebben zij veronachtzaamd.” Abraham: „Wellicht zouden zij, indien hun tijd gelaten was, berouwvol zijn teruggekeerd.” God: „Maar zij juichten steeds over hunne daden, en dit is geen teeken van ontwakend berouw.” — Toen legde Abraham vertwijfelend de handen op het hoofd en riep weenend uit: „Zoo is er dan, wat God verhoede! geen redding mogelijk!” — En de engelen des hemels stemden hiermee klagend in: „O Heer des heelals! zal de weelacht van hem, dien gij uw vriend hebt genoemd, hier vruchteloos klinken?” — Toen riep een stem uit de hoogte: „Welaan, de Heer noemde u een groenenden olijfboom, schoon in vrucht en gedaante ²⁾. Zoo zal dan ook Israëel, gelijk de olijfboom eerst laat groen wordt en vruchten draagt, nog in de verre toekomst groenen.” —

Enkele der oude *haggada's* zijn opgenomen in de Apokriefe boeken, die in de Grieksche Bijbelvertaling naast de Kanonieke

1) Jez. XLI: 8.

2) Jer. XI: 16.

een plaats hebben gekregen, namelijk: „het gebed van Manasse, den zoon van Hizkia”, dat heet uitgesproken te zijn in den kerker te Babel¹⁾, en eenige toevoegsels op de boeken Daniël en Esther, benevens 3 Ezra²⁾.

Het meest bekend zijn de bijvoegsels tot *Daniël*. Zij zijn vooreerst „het gebed van Azarja en de lofzang der drie jongelingen” namelijk in den vurigen oven³⁾, „Suzanna” en „Bel en de Draak.” De beide laatste strekken tot verheerlijking van Daniël.

Ziehier het verhaal van Suzanna, de schoone en godvreezende vrouw van een Jood in Babel! Door twee overheidspersonen, die haar vruchteloos hadden trachten te verleiden, uit wraak, van overspel beticht, werd zij ter dood veroordeeld. Als zij dan werd weggevoerd om terechtgesteld te worden, riep eensklaps Daniël, die nog zeer jong was: „Ik ben onschuldig aan haar bloed!” en toen de omstanders hem naar de beteekenis dezer woorden vraagden, verweet hij hun hunne overijling en beschuldigde de aanklagers van laster. Hierop werd het onderzoek hervat en Daniël uitgenoodigd om de getuigen te ondervragen. Hij deed dit, door ieder afzonderlijk de vraag te stellen, onder welken boom Suzanna zich bevond, toen zij door hen op overspel betrapt werd. Zij vielen in den strik en noemden verschillende soorten van boomen; waarop zij als lasteraars ter dood gebracht werden. Van toen af was Daniël beroemd bij zijn volk.

Onder de regeering van Cyrus, zoo wordt ons in de andere vertelling meegedeeld, was Daniël geëerd aan het hof. De Babyloniers nu dienden den afgod Bel en offerden hem dagelijks een menigte brood, vleesch en wijn. Toen nu eens de koning aan Daniël vraagde, waarom hij Bel niet aanbad, zei hij ronduit, dat die god, van binnen leem en van buiten koper, niets van al die offergaven gebruikte; waarop de koning de priesters met den dood dreigde, indien zij hem niet bewezen, dat Bel, en niemand anders, de offers nuttigde; maar konden zij

3) 2 Kron. XXXIII : 11—19.

2) Zie Deel IV bl. 229.

3) Dan. III : 20.

dat aantoonen, dan zou Daniël sterven. De priesters noodigden daarop den koning uit, den tempel, nadat zij de spijs met den wijn vóór het beeld hadden neergezet, te sluiten en met zijn ring te verzegelen. Doch Daniël liet, slechts met des konings voorkennis, den vloer des tempels met asch bestrooien. Den volgenden dag nu werd werkelijk het zegel aan de deur ongeschonden bevonden en waren spijs en wijn verdwenen; maar de voetstappen van mannen, vrouwen en kinderen ontdekten den koning, dat de priesters met hunne gezinnen 's nachts door een verborgen ingang den tempel waren binnengekomen en alles zelven hadden genuttigd. Toen werden zij gedood, en de tempel met het beeld door Daniël vernield.

Niet beter kwam, mede te Babel, een Draak met zijn aanbidders er af. Daar dit geen koperen beeld maar een levend wezen was, stofte de koning tegen Daniël er op, dat dit een echte god was; waarop Gods dienaar hem vergunning verzocht, het monster, als hij kon, te dooden. Het gelukte hem ook volkomen, toen hij hem vetballen, met pek en haar er in gekookt, in den muil had geworpen, want daardoor barstte hij. Toen evenwel de Babyloniërs, zeer verbitterd over het ombrengen van hun god, van den koning eischten, dat hij Daniël in den leeuwenkuil zou werpen, heeft hij dit gedaan. Doch de dieren, hoewel uitgehongerd, verscheurden hem niet. Intuschen beval een engel den profeet Habakuk, die in Judea was, aan Daniël spijs te brengen; en toen hij zei, noch Babel noch den leeuwenkuil te kunnen vinden, nam de engel hem bij de haren en bracht hem in een oogwenk ter bestemde plaatse; de profeet verkwikte en troostte nu den gevangene; waarna hij op dezelfde wijze werd teruggebracht. Den zevenden dag liet de koning Daniël uit den kuil halen en zijn vijanden er in werpen.

Niet geestiger dan deze verhalen zijn de zeven toevoegselen op *Esther*, waarin wij lezen: een droom van Mordechai over de gevaren die de Joden bedreigden, de ontdekking der samenzwering tegen den koning, den lastbrief van Artaxerxes om de Joden uit te roeien, Mordechai's en Esther's gebeden enz.

Wanneer ik deze verhalen aanhaal als staaltjes van *haggada*, dan beweer ik hiermee niet, dat zij inderdaad in synagogen zijn

voorgedragen; maar of dat al dan niet gebeurd is, doet weinig ter zake. Hetzij eerst mondeling meegedeeld, hetzij dadelijk te boek gesteld, doen ze ons zien, in welken trant de schriftgeleerden in de bedehuizen spraken; dit was het geestesvoedsel, aldaar den geloovigen aangeboden. Gewoonlijk stelt men, dat die verhalen in Egypte ontstaan zijn; maar er is eigenlijk geen grond voor die meening, en althans de toevoegsels op *Esther* zijn van Palestijnschen oorsprong, daar het onderschrift uitdrukkelijk zegt, dat Lysimachus ben Ptolemeüs van Jeruzalem het boek uit het Hebreeuwsch vertaald, dus vast ook de aanvullingen zelf opgesteld heeft.

Trouwens, in Egypte en in Palestina, in Syrië en in Babyloonië, en waar ook Joodsche gemeenten waren met synagogen en schriftgeleerden, overal ontmoeten wij ongeveer dezelfde richting. Min of meer mocht deze zich wijzigen naar de plaatselijke omstandigheden: in Egypte moge het Jodendom meer Grieksch, in Midden-Azië meer Perzisch gekleurd zijn geweest; in tijden van haat en vervolging moge de stemming tegen het heidendom bitterder zijn geweest dan wanneer er, althans oogenschijnlijk, eene goede verstandhouding tusschen de Joden en hunne andersdenkende medeburgers heerschte; de hoofdrichting, waarin het Jodendom zich ontwikkelde, was toch dezelfde: de Wet werd uitgebreid, toegepast, ingescherpt, en het gemoed, dat hieraan weinig deel nam, werd tevreden gesteld door allerlei, de verbeelding prikkelende voorstellingen en verhalen, die zonder zweem van kritiek door de uitermate lichtgeloovige en bijgeloovige menigte voor onbetwistbare waarheid werden aangenomen. —

Zoo werkte de Synagoge, de merkwaardige inrichting, die bestemd was den tempel te Jeruzalem met al zijn luister eeuwenlang te overleven. Men vergete bij het beoordeelen van den geest die haar bezielde niet, dat toentertijd nergens ter wereld gezonder voedsel voor het godsdienstig zedelijk leven verstrekt werd.

HOOFDSTUK XI.

Het godsdienstig leven der Joden.

Buiten tempel en synagogen.

Toen de geschriften, die de zogenaamde Wet van Mozes bevatten, in den loop der derde eeuw vóór Chr. een afgesloten geheel waren geworden, had de mondelinge overlevering, die nu van lieverlede met hetzelfde gezag bekleed was, in twee opzichten de taak der Schrift op te vatten en te voltooien. Vooreerst moest zij hetgeen tot dusver slechts in algemeene bewoordingen of met gebrekkige bepalingen was voorgeschreven, duidelijk maken, omschrijven, toepassen; voorts diende zij af te rekenen met eene menigte godsdienstige gebruiken, waarop de Schrift geen acht sloeg en die toch een belangrijke rol in der Joden leven speelden.

Toen wij den tempeldienst bespraken, hebben wij gezien, dat het onmogelijk is, een scherpe lijn te trekken tusschen de plechtigheden en gebruiken in den tempel en die daarbuiten. Bij hetzelfde feest bij voorbeeld had men, behalve de voorgeschreven of geijkte offers en andere handelingen, zijne min of meer goedgekeurde, zachter of scherper veroordeelde, openlijk volbrachte of slechts in stilte aangehouden gewoonten. De Synagoge nu kon niet doen, alsof zij deze niet kende; zij moest er haar oordeel over uitspreken en ze dus òf bestrijden òf opnemen onder de Gode welgevallige practijken, maar in het laatste geval ook regelen: iets overlaten aan ieders vrijheid was wel het laatste waartoe men besluiten kon, en waartoe men dan ook noode, in zeer zeldzame gevallen, is overgegaan.

Of de schriftgeleerden vele dier gebruiken hebben op zij gezet,

weten wij niet. Van de in ruimen kring verbreide zeker slechts enkele. Zij lieten zich veel te weinig door vaste beginselen leiden, om niet allerlei te kunnen dulden, op voorwaarde altoos van het te reglementeeren. Vandaar dat wij uit hunne voorschriften de oude gewoonten nog vrij zuiver kunnen leeren kennen. Evenwel, zij hebben ook zooveel mogelijk eenvormigheid bevorderd, en dien-tengevolge zal wel menige eigenaardige plaatselijke instelling verdwenen zijn.

Laat ons sommige godsdienstgebruiken gadeslaan, die grootendeels buiten den dienst in den tempel en de synagogen om, bestonden! Vóór alle andere worde de viering van den Nieuwjaarsdag op 1 Tisri (October) vermeld. Noode werd deze door de priesterschap geduld; want zij had in de Wet uitdrukkelijk verklaard, dat Nisan, de maand waarin het Pascha viel, de eerste van het jaar moest zijn ¹⁾. Maar vergeefs had zij getracht deze Babylonische tijdrekening in te voeren: het volk bleef het jaar met Tisri beginnen en den eersten dier maand vieren als den dag, waarop de Heer het lot van alle menschen bepaalde en waarop men zijn zonden moest verwijderen. Men kon dienvolgens op dit tijdstip heel wat doen om zich een goed jaar te verzekeren. In de eerste plaats moest men hiertoe op de trompet blazen, ten einde zich bij den Heer in gedachtenis te brengen. Jong en oud liep dus met zoo'n muziekinstrument rond; men schetterde op straat en in huis: een oorverdoovend geraas! Daarmee verbond men natuurlijk allerlei feestelijkheden. De wetgevers kort na Ezra hadden zoo weinig kans gezien dit te verhinderen, dat zij de wijste partij kozen en den eersten dag van Tisri, als den aanvang der zevende maand, onder de vierdagen in den tempel hebben opgenomen. Zij maakten dien „dag van het trompetgeschal” tot rustdag ²⁾ en bepaalden er feestoffers voor ³⁾. Intusschen ging het volk voort met op zijn wijze den dag te vieren en rekende, dat het jaar geen geluk kon aanbrengen, indien men niet bij den aanvang lustig de trompet stak. Wat deden nu de schriftgeleerden? Dit alles bestrijden? Neen, althans niet rechtstreeks. Maar zij wisten

1) Ex. XII: 2.

2) Lev. XXIII: 23—25.

3) Num. XXIX: 1—11.

wat te geven en te nemen. Zij van hun kant deden als het ware den eersten stap tot toenadering, door 1 Tisri als aanvang des jaars te erkennen. Hoe zij dit rijmden met het uitdrukkelijk bevel der Wet? Op zeer eenvoudige wijze. Zij namen onderscheiden tijdrekeningen aan. Geheel eens waren zij het in den tijd der Hasmoneën, en nog lang daarna, niet over de zaak: sommigen stelden drie nieuwjaarsdagen vast, anderen vier; maar hierin kwamen zij overeen, dat met Nisan begon wat wij „het kerkelijk jaar” zouden noemen, met Tisri het burgerlijke ¹⁾. Daarbij legden zij in zekeren zin beslag op het trompetten, door het den geloovigen als plicht voor te schrijven, zich voorbehoudende de uitvoering nader te regelen. Maar ziet, nu was het voor een deel ook gedaan met de vroolijkheid. Immers, allerlei angstvallige vragen rezen op, onder andere in hoeverre het trompetblazen wegens den sabbat geoorloofd was; deze handeling-zelve was wel niet verboden, maar het rondloopen met een muziekinstrument op straat was „dragen”, en dit behoorde tot de ongeoorloofde zaken. De plicht van het trompetten werd daarom beperkt tot het aanhooren van het trompetgeschal, en hiertoe was gelegenheid in of bij een synagoge, waar plechtig, met nauwkeurig bepaalde ceremoniën, geblazen werd. Behalve de bijwoning van dit trompetten, waaraan zich niemand mocht onttrekken, werd het gebruik van bepaalde gebeden voor den dag verplicht gesteld. Aldus gingen alle dingen ordelijk. Zoover nu was het evenwel in de dagen der Hasmoneën nog niet gekomen. Toen, en nog lang daarna, trompetten de Joden er zelve lustig op los en waren in dit opzicht bij lange na niet gefatsoeneerd door hunne geestelijke leidslieden.

Een Nieuwjaarsdag was een blijde dag, een dag van hoop en gebed, waarop men zijn belangen bij Jahwe in gedachtenis bracht; maar het schuldgevoel had mede stem en had aan gebruiken van geheel anderen aard het aanzijn gegeven, vaak met het trompetgeschal verbonden. Zoo hield men op vele plaatsen *tasjlicha*, dat is het wegwerpen (der zonden): boven een stroomend water schudde men zijn kleeren uit, of men wierp er een steen in, het zin-

1) Rôsj hassjana I: 1.

nebeeld zijner schuld, waarbij dan eene belijdenis of gebed werd uitgesproken; hier en daar nam men daarna nog een bad om zijn zonden af te spoelen.

Ditzelfde doel werd misschien beoogd met het overgeven van een bok aan Azazel, dat door de Wet opgenomen en met de ceremoniën van den Grooten Verzoendag op den tienden derzelfde maand verbonden is ¹⁾. Zeker waren bij verschillende Joodsche familiën deze en dergelijke handelingen in gebruik, waardoor men zich een goed jaar trachtte te verzekeren. Eigenaardig is het, dat in Jeruzalem's wijngaarden — men merke wel: op den grooten vastendag, den eenigen dien de Wet voorschreef — de meisjes vroolijk zongen en dansten. De Wet mocht vasten, „zelfkwellig” zooals het heet, bevelen, de oude godsdienstige gebruiken der Joden, al drukten ook zij wel, op ruwen trant, schuldgevoel uit, waren toch over het geheel uitingen van levenslust.

De bemoeiingen der schriftgeleerden ten aanzien dier gewoonten bevestigden hetgeen wij vroeger, naar aanleiding van de godsdienstige gebruiken in den tempel, opmerkten ²⁾: de oude volkszedes waren bont en grillig; zij hadden beteekenis, wel geen zeer verhevene, maar het volk voelde er iets bij, doch zij gaven aanleiding tot vele uitpattingen en voedden allerlei bijgeloof. De schriftgeleerden brachten overal orde en regel in, kortwiekten de kinderen des volks die zich door hen lieten leiden, en veranderden de ruwe, natuurlijke uitingen hunner gewaarwordingen in plechtige, afgemeten ceremoniën, waarbij de grootste nadruk op de gebeden viel.

Aan den éenen kant moge dit een verlies zijn geweest, in zoover het oude meer als vanzelf ontstaan en dus natuurlijker was dan hetgeen zij daarvoor in de plaats zetten, aan den anderen kant bewezen zij door deze hunne bemoeiingen een weldaad aan hun volk, dewijl die ruwe manieren en onbeschaafde gebruiken niet dienstig waren voor het opwekken van ernstige, vooral niet van teedere gewaarwordingen. Aan menige erger-

1) Zie Deel V bl. 214 vg.

2) Zie boven, bl. 167.

lijke zaak hebben zij wis door hun dwang een einde gemaakt. Wij zullen er straks, bij het behandelen van 's volks bijgeloof, voorbeelden van zien.

Laat ons eerst nog een paar feesten bespreken!

Overal in de wereld vindt men de viering van het tijdstip in den winter, waarop de dagen weer beginnen te lengen; ook de Joden maakten geen uitzondering. Zij toch hadden — en hebben nog — hunne *chanukka*-dagen of „het Lichtenfeest” ¹⁾.

Gaat men op de Joodsche overlevering af, dan diende het ter herinnering aan de wederinwijding des tempels door Judas Makkabi ²⁾. In een der beide brieven, die aan het tweede boek der Makkabeën, in den vorm waarin wij het hebben, voorafgaan en die dienen moeten om de Egyptische Joden tot de ijverige viering van het feest over te halen, wordt er deze beteekenis aan gegeven; desgelijks bij Jozefus. Lateren hebben de overlevering nog opgesierd en onder andere verhaald, dat, toen Judas den tempel weder in bezit genomen had en men de zeven lampen in het Heilige wilde opsteken, er slechts één kruik olie, met het zegel des hoogepriesters voorzien, voorhanden was, nauwelijks genoeg voor één dag bevattende, maar die toch acht dagen strekte; daarom stelde men een feest van dien duur in. Doch wat wij weten van de manier, waarop de Joodsche wetgevers aan de oude volksfeesten een historisch karakter gaven ³⁾, doet ons ook hier iets dergelijks vermoeden, en de omstandigheid, dat het Lichtenfeest niet hoofdzakelijk in den tempel werd gevierd, wat uit de genoemde overlevering noodwendig zou voortvloeien, alsmede het karakter der feestviering-zelve in dien tijd van het jaar, het laatst van December, wijzen op den waren oorsprong. Men verlichtte acht dagen lang de huizen van buiten en stak daarenboven binnenshuis den eersten dag één licht aan, den volgenden twee, en zoo voort tot acht toe. In later tijd, vooral door de vervolgingen na het jaar 70 van onze jaartelling, is het eerste in onbruik geraakt, maar

1) Joz. Oudh. XII: 7 § 7.

2) 1 Makk. IV: 59, 2 Makk. X: 6 vg.; vgl. boven, bl. 90.

3) Vgl. Deel II bl. 46 vgg.

het laatste is tot den huidigen dag gebleven. De *chanukka*-lichten der Joden hebben dus ongeveer denzelfden oorsprong als de Deutsche Kerstboom: zij beelden beide de herleving van de zon, het lengen der dagen, af.

Behalve de genoemde waren er nog meer feestdagen, als „Poeriem” ¹⁾, „de Nikanor's-dag” ²⁾ „de dag van Geriziem” ³⁾ en „die van Samaria” ⁴⁾, op welke alle in den tempel weinig of geen acht schijnt geslagen te zijn.

Of de laatstgenoemde drie feestdagen zich door eigenaardige gebruiken kenmerkten, is onbekend. Waarschijnlijk niet, daar zij van den beginne af historische gedenkdagen geweest, dus nooit diep in het volksleven doorgedrongen zijn, gelijk zij dan ook eerlang weer in vergetelheid zijn geraakt. Maar een ander geval is het met Poeriem of den „dag van Mordechai” ⁵⁾. Welke de oorsprong hiervan is, ligt nog in het duister, maar hetzij het, gelijk sommigen gissen, een uit Perzië overgeplant feest was ⁶⁾, hetzij een oud-Israëlietisch, zeker is het verhaal in het boek Esther zuiver verbeelding, met het doel om de eigenlijke beteekenis dier vreugdedagen te doen vergeten en door eene historische te vervangen. Vandaar dan ook, dat de schriftgeleerden alle gewicht legden op de voorlezing van „de boekrol”, dat is *Esther*, nauwkeurig bepaalden, hoe de bij deze gelegenheid gebezigde rol vervaardigd moest zijn, wat de voorlezer bij zijn taak had in acht te nemen, op welke wijze de mannen en de vrouwen zich van den plicht de lezing bij te wonen konden kwijten, bij voorbeeld in hoever zij konden volstaan met ze van de straat af of uit een belendend huis aan te hooren, enz. Intusschen waren die feestdagen voor het volk om geheel andere zaken aantrekkelijk; het waren dagen van uitgelatenheid; men zond dan elkaar geschenken, meestal eetwaren en lekkernijen, en wel mannen aan mannen en vrouwen aan vrouwen, waarbij het ook gewoonte was de armen mild te begiftigen, en hield, vooral op den tweeden dag, luidruchtig feest ⁷⁾. Sommige eigenaardighe-

1) Zie Deel IV bl. 257—262. 2) Zie boven, bl. 98. 3) Zie boven, bl. 139. 4) Zie boven, bl. 142. 5) 2 Makk. XV : 36 6) Deel IV blz. 261. 7) Esther IX : 22, Jozefus Oudheden XI, 6 § 13.

den der hedendaagsche viering zijn wis overoud. Het spreekt vanzelf, dat men zich aan tafel rijkelijk te goed deed. Zich een roes te drinken op Poeriem, daarin stak geen kwaad. Integendeel, het was zoo het zeggen: Een goed Jood gebruikt op dien dag zooveel, dat hij: „Gezegend zij Mordechai!” en „Vervloekt zij Haman!” nauwelijks van elkaar weet te onderscheiden. Men gaf, in later tijden althans, tooneelvoorstellingen, men vermaakte zich met gemaskerde optochten, waarin — in lijnrechte tegenspraak met de Wet ¹⁾ — vaak vrouwen mannen- en mannen vrouwenkleeren droegen. De dartelheid van het feest was ook uit de synagoge niet te bannen. De voorlezer werd bij bepaalde plaatsen in de rede gevallen en genoodzaakt eenige woorden te herhalen; ook had hij sommige dingen in acht te nemen, die wij haast niet anders dan aardigheden kunnen noemen, bij voorbeeld om de namen der tien zonen van Haman ²⁾ op eene bijzondere wijze te lezen, zooals althans het later gebruik meebracht: in één adem, omdat ze allen te gelijk gestorven waren. Maar vooral wedijverden oud en jong in geraas maken en tieren bij het hooren van Haman's naam; men stiet verwenschingen tegen hem uit en klopte met hamers op plankjes waarop zijn naam stond. Tot in dezen tijd toe doen de rabbi's vergeefs hun best, om het zinloos „Haman-kloppen” af te schaffen.

Eigenaardig waren ook de gebruiken, zoowel bij het verschijnen der nieuwe maan als eenige dagen later. Wij vinden er gedeeltelijk overblijfselen van de aloude Maanaanbidding in.

Men houde wel in het oog, hoevele belangen met de wederverrijning van dat hemellicht samenhangen! De geheele tijdrekening der Joden werd geregeld naar de maan, want hun jaar bestond uit twaalf maanden van negen en twintig of dertig dagen. Blevensz dienstengevolge telkens eenige dagen ten achteren bij het zonjaar, wanneer men dit na een paar jaar, tegen het einde der twaalfde maand, Adár, bespeurde, onder andere hieraan dat de gerst nog niet zoo ver gerijpt was, dat men op 14 Nisan den oogst zou kunnen beginnen, dan werd een schrikkelmaand, de tweede Adár,

1) Deut. XXII: 5.

2) Esther IX: 7—9.

ingelascht. Daarenboven werden al hunne godsdienstige feesten naar de maan geregeld. Nu wisten zij niet genoeg van sterrenkunde om te berekenen, op welk tijdstip de maan weer een deel harer verlichte oppervlakte naar de aarde keert, en moesten zij dus afgaan op de getuigenissen van menschen die de nieuwe maan gezien hadden. Eenige leden van het Sanhedrin, dat natuurlijk voor deze gewichtige aangelegenheid zorgen moest, hielden hiertoe te Jeruzalem, op den avond, waarmee de negen en twintigste dag der maand aanving, zitting in een bepaald lokaal, waar zij ieder ontvingen, die beweerde de nieuwe maan gezien te hebben; kwam er niemand, dan werd de dertigste dag bij de loopende maand gevoegd en hierna de volgende begonnen, onverschillig of zich de maan vertoond had, dan wel, door donker weer, onzichtbaar was gebleven. Door een overvloedigen maaltijd lokte men getuigen, die soms van vrij grooten afstand kwamen, en dientengevolge moest men op zijn hoede zijn tegen bedrog en voorwaarden stellen voor de bevoegdheid der getuigen, ja, ten slotte alleen bekende personen tot het afleggen van getuigenis toelaten.

Had de commissie uit het Sanhedrin zich vergewist, dat de nieuwe maan gezien was, dan riep de voorzitter: „Zij is geheiligd!” welke kreet door het op de beslissing wachtende volk opgevangen en herhaald werd. „Geheiligd! geheiligd!” weerklonk het door Jeruzalem's straten. Den volgenden dag zou het feest zijn ¹⁾. Inmiddels moest de afkondiging der nieuwe maan niet slechts aan de inwoners van Judea maar ook aan de geloovigen in het buitenland worden meegedeeld, wat vooral voor de maanden waarin de groote feesten vielen van belang was. Hiertoe gebruikte men seinvuren. Op den Olijfberg werd een reusachtige takkenbos van licht brandbaar hout en vlaswerk op staken van cederhout aangestoken en zoolang heen en weer en op en neer gezwaaid, totdat op een volgend station, waar men natuurlijk op den uitkijk stond, het sein herhaald werd. Van daar werd op dezelfde wijs de mare naar een derden wachtpost en dan naar volgende overgebracht, totdat ook

1) Rôsj hassjana II : 5 vgg.

in geheel Mesopotamië bergtop achter bergtop zich het seinvuur vertoonde en dus overal het geroep weerklonk: „Geheiligd! Geheiligd!” ¹⁾ Nadat echter eens de Samaritanen den Joden een poets gespeeld hadden door hunne seinvuren na te bootsen, zonderdat het Sanhedrin het bevel gegeven had ze aan te steken, heeft men renboden gebruikt om alom de beslissing van den Hoogen Raad bekend te maken ²⁾.

Het feest werd in den tempel met een rijk offer ³⁾, in de woningen met een maaltijd gevierd. Het ligt in de reden, dat de arbeid gestaakt werd, hoewel de schriftgeleerden het tegendeel uitdrukkelijk toestonden. Maar de vrouwen, bij wie de aanbidding der Hemelkoningin van oudsher geliefd was ⁴⁾, maakten veel werk van den dag en lieten haar arbeid voor het vermaak varen.

Tusschen den zevenden en den vijftienden dag daarna, liefst na afloop van den sabbat, doch niet anders dan bij lichte maan, werd — en wordt in sommige streken nog — dat hemellichaam „gezegend.” Met de voeten stijf aaneengesloten en recht overeind staande, riepen de Joden, naar de heldere sikkels opziende: „Een goed voortteeken!” „Geluk voor ons en voor gansch Israël!” waarop zij onder bepaalde lichaamsbewegingen hunne gebeden uitspraken. Zoo was het althans in later eeuwen gewoonte, dat zij driemaal met aaneengesloten voeten in de hoogte sprongen, zeggende: „Zooals ik tot u opspring, doch u niet bereiken kan, zoo moge mij geen vijand aanroeren noch beschadigen!” — welke beweging driemaal met onderscheiden aanroepingen volbracht werd. De geheele ceremonie werd met heilwensen, als: „God zegene u!” „Geluk over ons!” „Heil over Israël!” besloten en door een vroolijken maaltijd gevolgd.

Naast al deze en dergelijke feestelijkheden waren sedert de Balingenschap vier algemeene vastendagen in zwang ⁵⁾, tot herinnering aan het begin van Jeruzalem's belegering door Nebucadresar in de tiende, de inneming der stad in de vierde, de

1) Rôsj hassjana II : 3. 2) Rôsj hassjana II : 2. 3) Num. XXVIII : 11—15.
4) Jer. XLIV : 15 vgg. 5) Zach. VIII : 19, VII : 3, 5 (vgl. 2 Kon. XXV : 1, 8, 25, Jer. LII : 612, XLI : 1).

verwoesting van den tempel in de vijfde, en den moord van Gedalja in de zevende maand; terwijl buitendien de bewoners van enkele districten, afzonderlijke familiën en enkele personen hunne bijzondere, soms jaarlijks terugkeerende, vastendagen hielden. In sommige kringen begon het voor plichtmatig, althans verdienstelijk, gerekend te worden, een of twee dagen in de week, des Maandags en des Donderdags ¹⁾, te vasten, ja, er waren menschen, die zich altijd, behalve op sabbat en andere feestdagen, tot na zonsondergang van alle spijs en drank onthielden ²⁾.

In hetgeen wij tot dusver bespraken van de godsdienstgebruiken der Joden is ontegenzeggelijk veel, dat slecht strookt met eene verheven opvatting van Gods wezen. Het valt ons moeilijk, ons een mensch voor te stellen, die in God den almachtigen Schepper aller dingen, den Onzienlijke en Onafbeeldbare, den Alomtegenwoordige en Alwetende, den Eenige ziet, en die toch niet slechts meent, dat deze God gediend wordt met offers en vasten, maar ook angstvallig allerlei ceremoniën volbrengt, in den waan dat van haar trouwe inachtneming zijn gunst afhangt. Door den invloed der Synagoge werd deze waan steeds sterker. Wie op Nieuwjaarsdag de trompet blies of het aanhoorde en zijn kleeren boven het water uitschudde, ten einde zijn zonden kwijt te raken, in December in huis en synagoge zijn *chanukka*-lichten opstak, en zoo voort, deed dit alles hoe langer hoe minder als natuurlijke uiting van schuldgevoel of vreugd: het was plicht; wie op Loofhutten niet in een loofhut woonde en niet met citroen en *welaab* rondliep, was schuldig. Zoo werden die gebruiken steeds meer tot onbegrepen, dus doode, vormen.

Het kan ons niet verwonderen, dat de Joden door en door bijgeloovig waren; immers, alle oude volken waren het. Zoo was destijds — och of het uit onze maatschappij reeds geheel verdwenen ware! — het geloof zeer algemeen aan toovermiddelen of amuletten, die dienden om gevaren af te wenden,

1) Vgl. Deel V bl. 167, 253. 2) Judit VIII: 6.

een huis te beveiligen tegen brand, een kind tegen stuipen, een krijgsman tegen de wapenen des vijands, dier en mensch tegen ziekte, alles tegen het „booze oog“, dat is: eens menschen afgunstigen blik, die zeker onheil aanbracht. Onder andere werden in Israël een sprinkhanenei, een vossentand en de nagel van een gehangene voor uitstekende voorbehoedmiddelen gehouden. Doch de schriftgeleerden waren ten aanzien van deze dwaasheid, en zeker ook van menige dergelijke, niet zoo toegevend, als voor de gebruiken, die zij in hunne wet opnamen en regelden. Wij hebben toch een merkwaardig bericht, dat zij er over twistten, of het wel geoorloofd was op sabbat met die voorwerpen uit te gaan, waarbij de meerderheid besliste, dat men er ook door de week niet mee uitgaan mocht, omdat het niets dan heidensche practijken waren ¹⁾.

Een enkele der oud-Israëlietische amuletten had de priesterlijke wet trachten onschadelijk te maken; zij had de *ziziet*, den kwast met hemelsblauwen draad, aan de hoeken des mantels gehecht, voorgeschreven als herinnering aan Jahwe en zijne geboden ²⁾ — wat niet verhinderde, dat de gebruikers dien voor een toovermiddel bleven aanzien ³⁾. Zoo had zij ook de *challa* opgenomen en dus geijkt. Die *challa* was een deel van het deeg, dat de vrouwen bij het broodbakken plachten af te zonderen: misschien wel een overblijfsel der aloude maanvereering; de Wet maakte er een heffoffer voor Jahwe van en beval ze naar den tempel te brengen ⁴⁾ — wat wederom niet in staat was het bijgeloof uit den weg te ruimen: nog eeuwen later bekrasten de Joodsche vrouwen deze deegkoeken met figuren en bewaarden ze als voorbehoedmiddel tegen brand.

Speelde het wijwater tot ontzondiging zeker oudtijds in Israël, evenals elders, een groote rol, de Wet stelde aan de vele gebruiken, bij de vervaardiging daarvan in zwang, paal en perk door uitvoerig voor te schrijven, op welke wijze uit de asch eener roode koe en andere bestanddeelen het echte wijwater moest vervaardigd en hoe

1) Sabbât VI: 10. 2) Num. XV: 37—41 (Deut. XXII: 12).

3) Matth. IX: 20, XIV: 36.

4) Num. XV: 17—21.

dit moest gebruikt worden ¹⁾. Zoo nam zij ook éen godsoordeel onder hare voorschriften op ²⁾; heeft zij daarmee kunnen verhinderen, dat elders velerlei andere dwaze proefnemingen in gebruik bleven? Zeker niet.

Ten aanzien van twee soorten van amuletten is het niet duidelijk, in hoever de gebruikers zich daarvoor te recht op een oude wet beriepen. Wanneer toch in Deuteronomium ³⁾ wordt bevolen: „Bindt deze woorden tot een teeken op uw hand en laat ze u zijn tot een band tusschen uw oogen en schrijft ze op de posten van uwe huizen en uwe poorten,” dan is het de vraag, of dit letterlijk bedoeld is. In allen gevalle hebben de Joden in den tijd der Hasmoneën en tot op onze dagen het letterlijk opgevat: op den post hunner huisdeuren schreven zij, zooals zij het nog doen, den naam des Almachtigen, meestal met een lofzegging of enkele deelen der Wet er bij (dit schrift met het kokertje waarin het staat, heet de *mezoza*, dat is eigenlijk: deurpost), en bij hun gebed omwonden zij zich — ook dit gebruik bestaat nog — met twee riemen (*tefillien*, dat is eigenlijk: gebeden), éen, met een kokertje waarin de inleiding tot het dagelijksch gebed, het „Hoor, Israël!” ⁴⁾ geschreven stond, om rug en hoofd; den ander om den linkerarm en de linkerhand. Dat deze voorwerpen wel zeker voor amuletten werden gehouden, blijkt uit den naam der gebedsriemen in het Grieksch: *phylacteria*, dat is voorbehoedmiddelen.

De schriftgeleerden hebben ten aanzien dezer voorwerpen juist zoo gehandeld als bij de godsdienstige gebruiken, die wij daar straks bespraken. Even nauwkeurig als zij het aantal der *chanukka*-lichten bepaalden, en daarbij vaststelden, hoe zij moesten worden opgestoken, omschreven zij ook het gebruik der *tefillien*, den vorm der *mezoza*, de inrichting der *ziziet* en de hoeveelheid der *challa*. Men wane niet, dat zij den bijgeloovigen eerbied daarvoor zouden bestreden hebben. Verre van dien! Stond er niet geschreven ⁵⁾, dat toen de engel des Heeren in Egypte rondging om de eerstgeborenen te dooden, hij op het zien

1) Num. XIX. 2) Vgl. Deel IV bl. 211 vg. 3) Deut. VI: 8, 9; vgl. XI: 18, Ex. XIII: 9. 4) Vgl. boven, bl. 169 vg. 5) Ex. XII: 23.

van het bloed des paaschlams aan de deurposten de bewoners dier woningen spaarde? Toch behoefde de Alwetende zulk een teeken niet; het strijken van het bloed was slechts noodig voor hen, die van Hem voor hunne gehoorzaamheid de verschooning in het strafgericht als loon ontvingen. Wat zag de Heilige in dat bloed? Het was een herinnering aan het bloed, dat Abraham had gestort, toen hij Izak op den Moria had vastgebonden. Maar indien zoo'n licht gebod als het strijken van het bloed aan den deurpost, iets dat maar voor een tijd daaraan is te zien, dat er niet dag en nacht aan blijft en dat slechts voor één keer, bij den uittocht uit Egypte, voorgeschreven is, indien dit reeds maakte, dat het strafgericht voorbijging, hoeveel te meer zal dan de *mezoesa*, waarvan het gebruik zoo nadrukkelijk geboden is, waarop de tien namen Gods staan, die dag en nacht aan de deur is gehecht en die voor alle tijden is voorgeschreven, datzelfde bewerken! ¹⁾

In hetzelfde werk, waaraan deze zinsneden ontleend zijn, namelijk eene verklaring op eenige hoofdstukken van Exodus, uit de tweede eeuw na Chr., vinden wij bij het aan dezen tekst voorafgaand vers eene opmerking, die een merkwaardige proef is, hoe de wetgeleerden uit de Schrift hun bijgeloof wisten te rechtvaardigen. Zooals kinderen bang in het donker zijn, zoo kwamen ook de bijgeloovige Joden liefst niet in het duister hun huis uit; dan toch spookten démonen rond en dreigde hun dus allerlei leed. Welnu, wat stond er in Exodus XII : 22? God beval de Israëlieten, 's nachts na het slachten van het paaschlam niet uit hunne huizen te gaan. Dit was, omdat de verdelger, die dan rondwaarde, geen onderscheid maakte tusschen een rechtvaardige en een onrechtvaardige. Daarom staat er geschreven ²⁾: „Ga, mijn volk! in uw binnenkamer, sluit de deur achter u en verberg u een oogenblik, totdat de toorn voorbij is”, en elders ³⁾: „Ik zal het zwaard trekken om rechtvaardigen en onrechtvaardigen om te brengen”, en wederom ⁴⁾: „Terwijl mijn heerlijkheid voorbijgaat, zal Ik u met de hand bedekken.” Hieruit leert gij

1) Mechilta op Ex. XII : 23.

2) Jez. XXVI : 20.

3) Ez. XXI : 3.

4) Ex. XXXIII : 22.

dus, dat gij alleen bij dag moet uitgaan; gij zult dan ook bevinden, dat de vaderen altijd zoo deden; immers, van Abraham, Mozes, Jozua en Samuel staat geschreven, dat zij zich 's morgens vroeg opmaakten; indien dan mannen als zij, profeten die Gods wil gingen volbrengen, hierin zich voegden naar de gewoonte der wereld, hoeveel te meer alledaagsche menschen!

Indien dus het godsdienstonderwijs, dat de Joden genoten, al gingen de schriftgeleerden menige dwaasheid te keer, toch in zulk eene mate het bijgeloof in de hand werkte, dan is het niet te verwonderen, dat vele practijken onder hen in stand bleven of in zwang kwamen, tot afwering van booze geesten of als voorbehoedmiddel tegen ziekte en dood, waarvan noch Wet noch mondelinge overlevering gewaagde, gedeeltelijk overblijfselen uit den ouden tijd, gedeeltelijk rechtstreeks aan heidensche eerediensten ontleend. Zeer leerzaam is in dit opzicht wat na de overwinning gebeurde, die Judas Makkabi bij Adullam behaalde ¹⁾. Toen de Joodsche krijgers hunne gesneuvelde spitsbroeders wilden begraven, vond men bij vele lijken onder de kleederen kleine voorwerpen, die bleken afkomstig te zijn uit een onlangs geplunderden en verwoesten heidenschen tempel te Jamnia. Waren het kostbaarheden, die men om de waarde had meegenomen? Neen, Judas en de zijnen erkenden ze voor door de Wet verboden zaken, voor afgodische voorwerpen, amuletten, zagen bijgevolg in den dood dier afvalligen de straffende hand Gods en zonden geld naar Jeruzalem om voor de zielsrust dier verslagenen te laten offeren. — Hoevelen der mannen, die instemden met de veroordeeling dier gevallenen, zouden zelve dergelijke toovermiddelen aan het lijf gedragen hebben?

Hoewel op doodstraf verboden, was hekserij en tooverij aan de orde van den dag: in den tijd der Hasmoneën zijn eens op één dag tachtig heksen in Askalon opgehangen. De held der toovenaars was koning Salomo. Natuurlijk! Stond hij te boek als de wijze koning, zij konden zich geen ander, al-

1) 2 Makk. XII: 39 vgg.

thans geen hooger soort van wijsheid denken dan die zich openbaarde in het bezweren van booze geesten, het verstaan van de taal der dieren en de kennis der tooverkruiden. Het bericht ¹⁾, dat Salomo drieduizend spreuken en meer dan duizend liederen uitsprak en wel over alle planten en dieren, kwam hun uitstekend te pas. „God verleende hem,” zoo schrijft Jozefus ²⁾, zeker uit oudere schrijvers ³⁾, „de kunst tegen de démonen, ten nutte en ten dienste der menschen. En bezweringen samenstellende, waardoor ziekten genezen worden, liet hij tooverformulen na, waardoor men de démonen kan uitdrijven, zoodat zij nooit terugkeeren.”

Genoeg hiervan! Iets dat uit den aard der zaak zoo weinig aan regelen gebonden is als tooverij, vertoont zich natuurlijk in de meest verschillende en grillige vormen. Veel van hetgeen de schriftgeleerden-zelfen deden, aanprezen, althans toelieten, staat in onze schatting op één lijn met hetgeen zij afkeurden en bestreden: de grens tusschen onwettige tooverij en geoorloofde middelen om démonen te bezweren en natuurverschijnselen te beheerschen was zeker ook destijds vaak moeilijk te trekken.

Laat ons hier even stilstaan! Aan tal van godsdienstige handelingen, die met den dienst in den tempel en in de synagogen niet of slechts los samenhangen, schonken wij korter of langer onze aandacht. De algemeene indruk, dien wij daaruit kregen van het godsdienstig leven der Joden, kan niet zeer gunstig zijn. Wij merkten veel bijgeloof alsmede doode vormen op en zagen, hoe de schriftgeleerden zich vergenoegden met eenige der ruwste uitpattingen te keer te gaan en sommige grove bijgeloovigheden te bestrijden, terwijl zij overigens al het mogelijke deden om de volksgebruiken onschadelijk te maken, door ze in te lijven in den officiëelen godsdienst. Een en ander geeft ons geen hoogen dunk van het volk en zijne geestelijke leidslieden.

1) 1 Kon. IV: 32, 33.

2) Oudheden VIII, 2 § 5.

3) Vgl. boven, bl. 111.

Aan den éenen kant is die indruk de ware. Vergeleken met eene ontwikkelde Christelijke gemeente in een Protestantsch land, staat het Jodendom van den tijd der Hasmoneën zeer laag, en geplaatst nevens Jezus en zijne geestverwanten, zijn de schriftgeleerden als voorgangers bitter kleingeestig en kinderachtig, blinde leidlieden der blinden. Doch laat ons billijk zijn! In menig Christenland staat de bevolking in godsdienstige ontwikkeling volstrekt niet boven de Joden in de laatste eeuw vóór Chr., en ook onder ons volk, dat in godsdienst bij andere toch niet achterstaat, is zoo ontzaglijk veel bijgeloof en spelen onbegrepen vormen en ceremoniën zulk een groote rol, dat wij waarlijk niet te haastig moeten zijn met het oude Israël te veroordeelen. Daarenboven is er iets, dat ons tot op zekere hoogte verzoent met de afkeurenswaardige of onbeteekenende godsdienstige handelingen der Joden, wat ons althans zachtmoedig maakt in het oordeelen, de vergelijking namelijk van deze practijken met die in hunne omgeving. Ondanks al het gebrekkige in hunne godsdienstige gebruiken, zou het een groote ramp geweest zijn, indien het heidendom het Jodendom verdrongen had. Waren toch de Joden bijgeloovig, de Syriërs, Nabateërs, Egyptenaren, Grieken, in wier midden zij leefden en waarvan de stipsten onder hen zich niet zonder reden zoo angstvallig afzonderden, waren het in veel grootere mate. Namen in der Joden godsdienst de vormen eene bijzonder ruime plaats in, bij de heidenen was het vooral niet beter gesteld; bij hen geen synagoge, waar eenig godsdienstig onderwijs gegeven werd; bij hen geen gebeden, wier inhoud verstaanbaar en voor een deel althans passend en stichtelijk was; de verstandelijke ontwikkeling des volks ging bij hen geheel buiten den godsdienst om, die schier alleen uit vormen, offers en ceremoniën bestond

Wat hierbij vooral onze aandacht verdient: de bijgeloovigheden en godsdienstige practijken der Joden hadden tot op zekere hoogte een onschuldig karakter. Wel waren sommige ruw en onhebbelijk, zooals zij bij onbeschaafde menschen plegen te zijn, maar zij waren niet zoo onkiesch, zoo — vergeeft mij het woord — zoo vuil als in de heidenwereld. Wij

weten bij lange na niet zooveel van de gebruiken der omliggende volken als van die der Joden, maar wat wij te weten komen van hunne vaak hoogst onkiesche amuletten, hunne Bacchanaliën, hunne mysteriën, dat is: „geheime plechtigheden”, waarbij alleen de ingewijden werden toegelaten, hunne feesten ter eere van de godin der zinlijke liefde, en zooveel meer, wijst ons op een pool van onzedelijkheid, soms verdierlijking, waarbij het Jodendom niettegenstaande al zijn vlekken als rein afsteekt. Ende schriftgeleerden, hoeveel wij ook, en te recht, hebben aan te merken op de richting, waarin zij het volk leidden, hadden in dit opzicht een goeden invloed, dat zij die oneerbare practijken en ruwheden tegengingen. Ja, wanneer wij ons voorstellen, hoe ontzaglijk moeilijk het moet geweest zijn, een volk, dat midden onder die heidenen woonde en waarin vele dier heidensche zeden bestonden, daarvan te reinigen, dan brengen wij hulde aan hunne uitstekende bedoelingen, dan bewonderen wij hunne taaie volharding, dan worden wij zelfs eenigermate verzoend met de vreemde, kinderachtige maatregelen, die zij namen om hun doel te bereiken: Israël tot een heilig volk te maken.

HOOFDSTUK XII.

Het godsdienstig leven der Joden.

De reinheid.

JOZEFUS JOODSCHE OORLOG II, 8 § 2—13, OUDHEDEN XVIII, 1 § 5.

„Gij zult mij een rijk van enkel priesters zijn, een heilig volk”, die blijmare moest volgens de oude legende ¹⁾, Mozes uit Jahwe's naam aan Israël brengen, wanneer hij de stammen zou uitnoodigen om een verbond met den machtigen god te sluiten, die hen uit Egypte uitgeleid had. „Gij zijt een natie, aan Jahwe uwen god geheiligd”, dat was in de wetgeving van Deuteronomium ²⁾ de reden, waarom de Israëlieten alle afgoderij in hun land moesten uitroeien. En in overeenstemming hiermee keert in de jongere wetten ettelijke keeren de vermaning terug: „Weest heilig, want Jahwe uw god is heilig!” ³⁾.

Nu moeten wij ons wel wachten, hierin te veel te zoeken. Wij komen er licht toe om eene te groote waarde aan die erkenning, dat „heiligheid” Israël's roeping was, toe te schrijven, omdat wij bij dat woord onwillekeurig aan de hoogste zedelijke reinheid denken. Een mensch van heiligen of reinen wandel toch is, naar ons spraakgebruik, niet slechts een kuische, eerlijke, liefderijke persoon, maar zelfs een geestelijk en zedelijk volmaakte. Doeh dit ligt op zichzelf nog niet in het Israëlitische „heilig.” Hiermee werd eenvoudig iemand of iets aan-

1) Ex. XIX : 6.

2) Deut. VII : 6.

3) Lev. XI : 43 vgg. en elders.

geduid, dat der godheid was gewijd, en de betrekking tusschen god en mensch werd nergens in de oudheid, ook niet onder Israël, als een geestelijke, integendeel steeds als een uiterlijke, lichamelijke, opgevat. Een heilige plaats dus was een plek, waar voortdurend of bij tusschenpoozen de godheid zich ophield; een heilig mensch, iemand die van de gewone menschen onderscheiden was ten einde der godheid ten dienste te staan, een priester, nazireër of profeet; een heilige spijs, spijs zooals de godheid ze voor zich begeerde of zooals hij wilde dat hare aanbidders ze zouden toebereiden en nuttigen; heilige of reine handen, volgens de voorschriften Gods gewassen handen; Israël was een heilig volk, omdat het door Jahwe uitverkoren en tot zijn bijzonder eigendom gemaakt was 1).

Het behoeft geen betoog, dat die zinlijke opvatting van het wezen der heiligheid een zeer bedenkelijk verschijnsel is en uiterst nadeelige gevolgen moest hebben voor het godsdienstig-zedelijk leven. Maar de kennis van de heerschende opvatting maakt ons dien anders overdreven ijver, waarmee de schriftgeleerden de Wet beoefenden en tot heerschappij trachtten te brengen eenigermate begrijpelijk. Wanneer zij, rekening houdende met het bestaande en hun godsdienst pasklaar makende voor de schare, steeds nieuwen inhoud aan de mondelinge Wet gaven, de in haar vervatte inzettingen voortdurend uitbreidden en toepasten, en op die manier het gansche leven der Joden gaandeweg met een net van bepalingen omsponnen, dan moest dit alles strekken om Israël tot een „heilig”, dat is aan Jahwe gewijd, volk te maken.

Aan dit doel was hunne geheele werkzaamheid dienstbaar.

Vooreerst — men bedenke, dat vóór 200 v.Chr. de meeste schriftgeleerden priesters en zeker allen priesterlijk gezind waren! — was de eeredienst het voorwerp hunner zorg en werd voor alle plechtige handelingen het ceremonieel nauwkeurig bepaald. Was het altijd noodig geweest, de aankomende priesters te onderrichten in hetgeen zij bij het toebereiden van het altaar, het offeren, het wierooken enz. te doen hadden, sommige

1) O. a. Ex. XIX : 5, Deut. VII : 6.

deelen van den dienst werden nu zoo zorgvuldig en omslachtig behandeld, dat een gewoon priester, dat wil zeggen, een die geen bepaalde opleiding voor dit werk genoten had, er zich niet aan durfde wagen. Zoo werd het slachten van lieverlede zeer moeilijk, terwijl een niet goed geslacht dier, dat is: niet gedood volgens al de door de schriftgeleerden vastgestelde regelen der kunst, „aas" heette en dus door een Israëliet niet gegeten, laat staan geofferd mocht worden. Een duivenoffer was of brand- of schuldoffer en werd, naar gelang het de eene of de andere bestemming had, op onderscheiden wijzen en op verschillende plaatsen van het altaar behandeld: in het eerste geval bij voorbeeld werd het na verwijdering van bloed en ingewanden verbrand; in het tweede viel het vleesch den dienstdoenden priester ten deel. Maar als het druk liep, kon deze zich wel eens vergissen: hij kon in der haast den kop van den vogel geheel van den romp scheuren in een geval, waarin dit ongeoorloofd was ¹⁾, of bij het schuldoffer de formule uitspreken: Dit breng ik als een brandoffer! of het brandoffer voor zich behouden. De schriftgeleerden nu stelden vast, in welk geval het offer van onwaarde was en welke feilen dit gevolg nog niet hadden. Daar de Groote Verzoendag de heiligste dag was van het geheele jaar, werd voor de zorgvuldige inachtneming der hiervoor vastgestelde plechtigheden de grootste zorg gedragen en de hoogepriester reeds een week vooruit in de leer genomen door der zake kundige priesters, en hem bij voorbeeld ingeprent, hoe hij in het Allerheiligste het bloed sprengen moest: „van boven naar beneden, juist alsof hij iemand geeselde", terwijl hij er bij telde: één, twee, tot zeven toe.

Van wat wij stichting noemen kon bezwaarlijk sprake zijn voor wie eens om zoo te zeggen achter de schermen gezien had en wist, hoe ieder priester voor het werk dat hij te doen had zijn les geleerd en door oefening de noodige handigheid verkregen had. Intusschen was dit toch tot op zekere hoogte noodwendig: de dienstdoende tempelbeambten moesten hun taak wel goed instudeeren, zouden willekeur, slordigheid en wan-

1) Lev. I: 14-17.

orde voorkomen worden. Dat men de bedienaars des altaars behoorlijk oefende, is dan ook op zichzelf niet stuitend, maar wel, dat elke handbeweging als eene zaak van groote waarde werd beschouwd: wie een feil maakte, was schuldig voor God, de slecht volbrachte handeling baatte niet; op het offer, onder een verkeerden naam gebracht, volgde geen vergiffenis!

Werden de priesters derwijze in het keurslijf der inzettingen geprent, de leeken kwamen niet vrij. Integendeel! Gelijk wij reeds een en andermaal gezien hebben, werd hem, ten einde hem voor overtreding te bewaren, schier in alles de vrijheid benomen. Van den morgen tot den avond moesten tallooze wetsvoorschriften betracht worden, geene handeling bijna was er, waarvoor de schriftgeleerden niet aanwijzingen en voorschriften hadden te geven, en zoo werd in menig opzicht de godsdienst een zeer benauwende zaak.

In welk eene mate de onderhouding der Wet voor de strenge Joden een plaag werd, komt vooral aan het licht, als wij de bepalingen over rein en onrein in oogenschouw nemen.

Reeds de geschrevene Wet is op dit punt uitvoerig ¹⁾ en stelt vrij nauwkeurig vast, welke dieren tot spijs geoorloofd zijn, al dan niet; verder, wat den mensch onrein maakt en hoe die onzuiverheid weer kan weggenomen worden. Maar de schriftgeleerden hebben die bepalingen zoo uitgesponnen, dat het reeds een zeer zware zaak was, hunne voorschriften te kennen, en het volstrekt onmogelijk werd, de verontreiniging geheel te vermijden. Uit den wijden omvang hunner werkzaamheid op dit punt vermelden wij slechts het een en ander.

Onder al de spijswetten, van de vaderen overgeleverd, kwam herhaaldelijk ook het korte bevel voor ²⁾: „Gij zult het bokje niet koken in de melk zijner moeder.” Daar nu de Bedowienen in Palestina nog tegenwoordig een gerecht hebben, dat zij „het bokje in de melk zijner moeder” noemen en bij welks bereiding zij eigenaardige gebaren maken, zoo is het waarschijnlijk,

1) Lev. XI—XV, Num. XIX.

2) Ex. XXIII: 19, XXXIV: 26, Deut. XIV: 21.

dat wij in dit verbod de bestrijding hebben van een oud afgodisch gebruik. Maar welke ook de oorsprong er van geweest zij, de schriftgeleerden wisten daarvan niets meer en breidden het verbod verder uit, zoodat zij er van maakten: gij zult geen vleesch en melk te gelijk gebruiken. Dit nu gaf aanleiding tot vele haarkloverijen. Immers, wat voor vleesch mocht dan niet met melk worden toebeleid en genuttigd? Alleen dat van viervoetige dieren, of ook van vogels, visschen en sprinkhanen? Voorts, wat beteekende dat „te gelijk”? Mocht men niet terzelfder tijd vleesch en melk in de maag hebben, dan rees de vraag, hoeveel tijd verlopen moest tusschen het gebruik van het een en van het ander? Was melk onvereinigbaar met vleesch, dan ook boter en kaas; maar mochten ze zelfs wel bij elkaar op tafel staan, of in denzelfden schotel, zij het ook na verloop van tijd en nadat hij behoorlijk was omgewasschen, opgedischt worden? Mocht men vleesch en kaas wel met hetzelfde mes snijden? enz. enz. Ziehier de aanhef der bepalingen over dit onderwerp in de Misjna ¹), waarbij men echter in het oog moet houden, dat het voorschrift, zooals het hier luidt, uit de eerste of tweede eeuw na Chr. dagteekent: „Men mag geen vleesch in melk koken, behalve dat van visschen en sprinkhanen. Ook is het ongeoorloofd, het te gelijk met kaas op tafel te zetten, altoos met dezelfde uitzondering, omdat hij die de gelofte gedaan heeft zich te onthouden van vleesch, die dieren toch gebruiken mag. Gevogelte mag wel met kaas op tafel komen, maar men mag het niet samen eten; volgens sommigen mag het ook niet te gelijk op tafel komen.” Genoeg: uit deze proeve kan men opmaken, op welke wijze de vragen betreffende dit onderwerp behandeld werden.

Over de oorzaken van onreinheid en hare voortplanting, alsmede over de middelen om haar weer op te heffen, handelt niet minder dan een geheel deel der Misjna, een der zes waaruit zij bestaat ²), in 126 hoofdstukken met 1001 bepalingen! Wat komt hierbij dan ook al niet ter sprake! Vooreerst diende men te weten, waar de onreinheid van daan komt: van een lijk, het kreng van een onrein dier, me-

1) Chofna VIII: 1, 2. 2) Vgl. Deel V bl. 327 vg.

laatschheid van huizen en kleederen, en eenige verschijnselen in het geslachtsleven van den man en van de vrouw. Hierbij moest men wel in aanmerking nemen, dat een verontreiniging in drie graden kon plaats grijpen: een lijk bij voorbeeld besmette niet alleen, maar maakte ook, dat het daardoor verontreinigde weer iemand of iets anders kon verontreinigen; andere bronnen van onzuiverheid daarentegen hadden zulk een uitwerking niet. Verder, wat alzoo vatbaar was voor verontreiniging en hoever de onheilige toestand werd voortgeplant. Welk eene verbazende oefening des geheugens behoorde er toe om in ieder geval te weten, wat onrein maakte, wat niet! Men moet toch de gedachte aan zindelijkheid, die wij aan het woord „onrein” verbinden, zooveel mogelijk op zij zetten; bevordering van gezondheid en afkeer van wat walging wekt mochten vroeger hebben meegewerkt om de grondbepalingen in het leven te roepen, zulke natuurlijke drijfveeren ontbraken bij de schriftgeleerden te eenen male.

Is een lijk oorzaak van onreinheid, dan zouden wij zoo zeggen, dat iemand niet moet gaan zitten op een ezel, van welks rug men zoo even een lijk heeft afgeladen; maar de schriftgeleerden zagen hierin niets verkeerd, want een levend dier plant geen onreinheid voort; dit doet alleen een mensch alsmede bepaalde soorten van voorwerpen. Bepaalde soorten, en wel in dezen zin, dat van iedere soort vastgesteld moest worden, of zij voor verontreiniging vatbaar was, al dan niet. Wat een gouden beker onzuiver maakt, heeft, zouden wij licht denken, ook bij een glazen beker dezelfde uitwerking. Niet geheel juist! Althans, vóór den opstand der Hasmoneën kon men met glas doen wat men wilde, onrein werd het niet; maar de beroemde schriftgeleerden Jose ben Joëzer en Jose ben Johanan ¹⁾ hebben nevens het land der heidenen ook het glaswerk vatbaar voor verontreiniging verklaard. Hoe zij daartoe kwamen? Me dunkt, het is een bewijs, dat glazen bekere en flesschen, vroeger zeldzaam, gaandeweg overvloediger werden en het dus noodig

1) Vgl. boven, bl. 96, 101.

werd geacht, de bepalingen, die voor gereedschappen van andere stof golden, ook tot glas uit te strekken.

Of een voorwerp al dan niet voor verontreiniging vatbaar was, hing intusschen niet slechts af van de stof, waaruit het vervaardigd was, maar ook van het fatsoen: een hol voorwerp liep er meer gevaar van dan een plat; alsmede van het doel, waarvoor het moest dienen: zoo is ieder metalen gereedschap, dat een bepaalden naam heeft, er vatbaar voor, behalve een deur, een grendel en eenige andere deelen van een deur. Een lantaarn is vatbaar als er een olielampje in is, anders niet; de pottebakkersschijf waarop de werkman een aanvang maakte met een vat, niet, die waarop hij het voltooide, wel; de trechter in een gewoon huishouden niet, die van een specerijverkooper wel, enz. Werd er een uitvinding gedaan, bij voorbeeld een oven van nieuwe samenstelling vervaardigd, dan was dit voorwerp niet besmetbaar: zoolang de schriftgeleerden het tegendeel niet bepaald hadden, kon een huismoeder gerust haar brood in zoo'n oven bakken, al lag er ook een dood insekt in, of al verkeerde zijzelve ook in den hoogsten graad van onreinheid.

Was iemand verontreinigd, dan moest hij zich zuiveren, wat meestal reeds aan den avond van denzelfden dag, doch bij de aanraking van een lijk eerst na zeven dagen geschieden mocht ¹⁾, en door een bad, soms door een offer er bij, plaats had. Hierbij deden zich wederom eindelooze moeilijkheden voor. Immers, men moest zich in levend water onderdompelen; doch niet ieder had gelegenheid, in vlietend water te baden; derhalve werd de vraag gesteld, in welke gevallen regen- of putwater voldoende was, welke hoeveelheid noodig was voor een bad, enz. Voorwerpen werden gereinigd, al naar gelang van hunne stof, in vuur of in water of door middel van breken. Dit laatste klinkt zeer hard, en was ook zeker oorspronkelijk letterlijk gemeend ²⁾ en dus voor armen zeer bezwarend. Maar inderdaad was het later meer lastig dan kostbaar. Immers, men bepaalde, hoe groot een opening moest zijn, die

1) Num. XIX: 16 vgg.

2) Lev. XI: 33.

maakte dat de pot, of wat het verontreinigde voorwerp zijn mocht, gebroken kon heeten; verder, hoe men dat gat weer kon stoppen, zoodat het herstelde voorwerp opnieuw vatbaar voor verontreiniging werd, maar ook, hoe men het zóo in elkaar kon zetten, dat het daarvoor eens voorgoed onvatbaar werd. Dit kwam vooral te pas bij de ovens, die in iedere huishouding aanwezig waren en, in geval van verontreiniging, daar zij meestal uit een aarden pot bestonden, gebroken moesten worden. Er wordt in de Misjna dan ook uitvoerig over dit stuk huisraad gehandeld ¹⁾, en onder andere bepaald, dat een oven, die om onreinheid afgebroken en weer in elkaar gezet is, en wel zoo, dat er zand of steentjes gestrooid zijn tusschen de stukken en het smeersel, waarmee men deze vastplakt, voorgoed rein is.

Gelijk het in zulke dingen gaat, men komt van het een tot het ander, ziet overal verontreiniging en wordt steeds angstvalliger. Voor de reinigingswoede der schriftgeleerden was ten laatste bijna niets meer veilig; van alle tempelgereedschappen, tot zelfs van den grooten gouden kandelaar, eischten zij, dat minstens twee exemplaren zouden bestaan, voor het geval dat het in gebruik zijnde verontreinigd werd. Zij dompelden alles op zijn beurt onder, uitgenomen de twee altaren: die werden onvatbaar voor verontreiniging verklaard; hoe zou men ze ook hebben kunnen zuiveren? Zij vermenigvuldigden de reinigingen zoozeer, dat de minder nauwgezette opperpriesters gingen spotten: Die Farizeën zullen eindelijk nog de zon gaan reinigen! En zoowel in tempelzaken als in de dingen van het dagelijksch leven kwamen zij tot zulke spitsvondige vragen, dat zij — en dit zegt niet weinig! — elkander waarschuwden toch niet verder te gaan, omdat zij dan den spotlust hunner tegenstanders zoo sterk opwekten!

Welnu, die handhavers der reinheid waren de mannen, aan wie het volk het oor leende; zij leidden het in hun voetspoor.

Veel hebben wij nog onbesproken gelaten: zooals tal van bepalingen over den sabbat, waarover wij later handelen zullen.

1) Kelim V, VI.

Het gezegde volsta om ons het karakter van den Joodschen godsdienst onder den invloed der schriftgeleerden eenigermate te leeren kennen en ons te doen begrijpen, met hoeveel recht Jezus spreken kon van het zware juk, dat de schriftgeleerden den menschen oplegden, ¹⁾ ja, zelfs rechtzinnige Joden gewaagden van „de plagen der Farizeën.”

Het spreekt vanzelf, dat niet ieder Jood zich even willig in het keurslijf knellen liet. Allerlei omstandigheden, als woonplaats en bedrijf, maakte het voor menigeen uiterst moeilijk, stipt te zijn in de onderhouding der inzettingen, waartoe immers in de eerste plaats zekere mate van kennis noodig was, die niet iedereen zich verwerven kon. Doch terwijl dientengevolge velen de hand lichtten met de bepalingen betreffende de tienden, de reinheid en andere zaken, waren er daarentegen ook, die met elkander wedijverden in getrouwheid, ja, voor duizenden werd het streven naar reinheid het groote levensdoel.

Zij die hierin het verst gingen vormde een orde, die der Esseën ²⁾. De beteekenis van het woord is onzeker; zelfs weten wij niet, of het een eere- dan wel een spotnaam was. Van hunne eigenaardigheden deelt ons vooral Jozefus het een en ander mee. Uit zijn beschrijving maken wij op, dat in Palestina ettelijke plaatsen waren, die hij steden noemt, doch die wij ons liever als dorpen of vlekken moeten voorstellen, door lieden dier orde bewoond. Plinius, een Romeinsch schrijver uit de eerste eeuw na Chr., verhaalt, dat er koloniën van Esseën bij Engedi, ten westen van de Doode Zee, waren, en Filo deelt ons mede, dat zij de steden vermeden om de slechtheid der inwoners, daar zij bevreesd waren dat hun ziel in dien verderfelijken dampkring onherstelbaar besmet zou worden. Met weinige uitzonderingen waren zij ongehuwd; zij leefden gemeenschappelijk en gebruikten geregeld de twee dagelijksche maaltijden gezamenlijk. Liefst hielden zij zich met landbouw, vee- en bijenteelt bezig; maar zij legden zich tot het verkrijgen van hun levenson-

1) Matth. XI: 28—30, XXIII: 4; vgl. Deel V bl. 332.

2) Vgl. Deel V bl. 118 vg.

derhoud ook op andere bedrijven toe, wat hun vrijstond, mits het werken des vredes waren. Terwijl zij met andere menschen handel dreven, dus geld ontvingen en uitgaven, hadden zij onder elkaar gemeenschap van goederen. Slaven hielden zij niet. Zooals een rondreizend Esseër niets meenam, behalve wapens tegen de roovers, overtuigd, overal waar broeders woonden een gastvrij onthaal te zullen vinden, zoo behoeften ook zij, die in dezelfde plaats woonden, niets van elkaar te koop: men vroeg eenvoudig wat men noodig had en kreeg het; men gaf weerkeurig wat een ander verlangde. Zij hadden geen ordgewaad, maar onderscheidden zich van hunne medeburgers, vooreerst door zich nooit met olie te zalven, wat anders oudtijds zoo gewoon was, en dan door de kleeding en het schoeisel, hun door hunne oversten verstrekt, te dragen totdat het versleten was. Moge het dan ook onjuist zijn, wat Jozefus zegt, dat zij er een eer in stelden, een slordig uiterlijk te hebben, hunne veeltijds oude plunje gaf aanleiding tot dit vermoeden, en menigeen zal zich ook wel op zijn haveloos uiterlijk verhoovaardigd hebben. Streng van zeden, trouw aan hun woord, vredelievend en geduldig, leefden zij afgezonderd van de wereld en al hare genoegens, ja elk zingenot als een zonde ontvliedende; terwijl zij voor ieder die het waard was hulpvaardig en mild voor de armen waren, mochten zij aan hunne bloedverwanten niets geven dan met toestemming van hunne oversten.

Vóór den opgang der zon deden zij de voorgeschreven gebeden, zoodat hare eerste stralen hen hiermee bezig vonden, doch een bad moest er aan voorafgaan. Zij duidden het dan ook den Farizeën euvel, dat zij den naam Gods in den mond namen, voordat zij zich gebaad hadden; maar dezen kaatsten het verwijt terug met de opmerking dat ook zij, die reinigers bij uitstek, den naam Gods met het lichaam, dus met iets onreins, uitspraken! Na eenige uren arbeids vereenigden zij zich aan het ontbijt. Door een bad hiertoe voorbereid, kwamen zij samen in de eetzaal, waarin geen oningewijde den voet mocht zetten; zij kwamen, de schamele plunje door een wit linnen gewaad vervangen, alsof zij een heiligdom zouden betreden; een priester,

door henzelven gekozen, ging voor in het gebed; brood met een enkele schotel plantaardig voedsel, voor allen hetzelfde, stond voor ieder gereed — vleeschspijzen waren hun, evenals wijn, ontzegd; men at rustig, zonderdat men luid en door elkander praatte; wie iets te zeggen had kon het op zijn beurt doen: de voorbijgangers merkten met eerbied de plechtige stilte op, die bij het maal heerschte. Na het dankgebed toog men weer aan het werk, om bij zonsondergang elkaar op dezelfde wijze weer te zien, soms met broeders uit andere plaatsen als gasten er bij.

Op die maaltijden werd door de leden der orde hooge prijs gesteld; niet alleen mocht geen vreemde er aan deel nemen, maar zelfs hij die verklaard had zich te willen aansluiten, werd niet dan na driejarigen proeftijd hierbij toegelaten. Eerst moest hij een jaar lang, terwijl hij buiten de koloniën, dus nog in de wereld, bleef verkeerden, zich goed gedragen; hij had inmiddels van de orde een schopje ontvangen, voor de stipte betrachtting van Deuteronomium XXIII: 12—14 noodig, een voorschoot, vereischt voor de baden, benevens een wit kleed, het plechtgewaad der broeders. Had hij deze eerste proef goed doorgestaan, dan werd hij tot de gemeenschappelijke reinigingen toegelaten, maar nog niet tot de maaltijden. Eerst nadat hij nog twee jaren zich volgens de voorschriften gedragen, dat is den sabbat streng waargenomen, elke verontreiniging zorgvuldig gemedend, zich in het gezellig verkeer kiesch en bescheiden gehouden had, werd hij in de broederschap-zelve ingelijfd en mocht dan aan het gemeenschappelijk maal deelnemen. Vooraf echter moest hij een verschrikkelijken eed zweren, die onder andere inhield: God getrouw te dienen; aan ieder mensch het zijne te geven; niemand wetens en wilens, noch uit eigen beweging, noch op last van een ander, te benadeelen; alle vromen te helpen, maar alle wetverkrachters voortdurend te haten; het eenmaal gegeven woord gestand te doen; vooral de oversten te gehoorzamen, omdat zij van God waren aangesteld; in geval hijzelf een hoogen rang in de orde verkreeg, niemand overmoedig te behandelen of te berooven, noch in kleeding of tooi zich van de onderge-

schikten te onderscheiden; de waarheid te beminnen en de leugenaars te weerleggen; zich van diefstal en schandelijk gewin te onthouden; voor de ordebroeders geen geheim te hebben, maar anderen niets te verraden, al moest het ook het leven kosten; daarenboven aan niemand de geheimleer, vooral de boeken der orde en de namen der engelen, te openbaren.

Wee wie dien eed — den laatsten dien hij aflegde, want een Esseër zwoer voortaan niet meer — ooit brak! Wee den ingewijde, die zich aan zware vergrijpen schuldig maakte en door de gestrengte bestuurders buiten de orde werd gesloten! Door zijn eed gebonden om van geen ander dan een Esseër spijs aan te nemen, kon hij enkel gras en kruiden eten en liep dus gevaar van gebrek om te komen, zoodat hij zich gelukkig mocht achten, als de broeders nog eindelijk medelijden met hem kregen, en oordeelend dat hij nu zwaar genoeg gestraft was, hem, half verhongerd, weer in hun kring opnamen.

In de rechtspraak over de broederen — daar zij niet in de wereld verkeerden, kon er bij hen van geen andere sprake zijn — waren zij uiterst behoedzaam, zoodat zij het liefst niet deden dan in eene vergadering van minstens honderd mannen; maar van wat eenmaal door hen bepaald was weken zij dan ook niet licht af. Een der misdrijven waarop de doodstraf stond was de lastering van den naam van Mozes, want deze stond bij hen, na God, in de hoogste eer. Groot was hun eerbied voor ouderen en ook voor een gezelschap van eenigen omvang: waar een negental broeders zwijgend bijeenzat, zou een tiende het niet licht gewaagd hebben die stilte te breken. Was stipte waarneming van den sabbat reeds bij alle godsdienstige Joden een zaak van groot belang, de Esseën lieten in strengheid ten dezen alle anderen achter zich: zij durfden op dien dag geen stuk verzetten en namen zelfs maatregelen om te voorkomen, dat zij dan aan zekere natuurlijke behoeften zouden moeten voldoen.

Velen hunner werden zeer oud, wat Jozefus aan de regelmaat hunner leefwijze en de soberheid van hun voedsel toeschrijft.

Dezelfde schrijver deelt ons ook mede, dat onder hen veel over de onsterfelijkheid der ziel werd nagedacht en zij zich gaarne verdiepten in heerlijke voorstellingen van de oorden der gezaligden,

die zij zich aan den overkant des oceaans dachten en waartegen de plaats der verdoemden, een donker en koud hol, vol eeuwige martelingen, akelig afstak. Het is ook wel waarschijnlijk, dat zij zich hebben bezig gehouden met bespielingen over de opstanding; doch de voorstellingen, die Jozefus hun hiervan toekent, zijn meer Grieksch dan Joodsch.

Het aantal dezer Esseën was, volgens Jozefus en Filo, in het begin onzer jaartelling ongeveer vierduizend; doch uit den aard der zaak volgt, dat de juistheid dezer opgaaf zeer twijfelachtig is en ook niet voor den ouden tijd geldt. Sommigen weken in een belangrijk punt van de overigen af. Immers, terwijl de meesten, en wel, volgens onze berichtgevers, uit minachting voor de vrouw en ongelooft aan haar getrouwheid, een ongehuwd leven leidden en de kinderen van anderen tot zich namen en opvoedden, traden eenigen hunner in het huwelijk. Ook in andere opzichten was er misschien eenig verschil in de ordesregelen van de éene en van de andere plaats; immers, het Esseïsme was niet de schepping van één mensch, die anderen meesleepte en hun de wet voorschreef, maar een natuurlijk, bijna noodzakelijk uitvloeisel van de streng wettelijke of Farizeesche richting en is dus vast in verschillende kringen van het Jodendom tegelijkertijd, in min of meer verschillenden vorm, ontstaan.

Veel toch van wat de Esseën onderscheidde, vinden wij in geringere mate bij alle strenge Joden terug: werden genen uit de maatschappij gedreven door de vrees voor verontreiniging, alle Farizeën plaagden er in de maatschappij zichzelf en anderen mee; sloten de Esseën zich nauw aan elkaar, dezen vormden allen gaandeweg een geestelijke aristocratie tegenover de onkundige schare, „de volkeren des lands,” die de Wet niet stipt betrachtte; maakten de Esseën een druk gebruik van het bad, de Wet-zelve schrijft dit reinigingsmiddel gedurig voor, en ieder die vroom wilde zijn baadde vaak; lieten de Esscën zich gaarne leiden door de gedachte, dat alle dingen van te voren door God beschikt waren ¹⁾, wij zullen later

1) Joz. Oudheden XIII: V § 9.

zien, hoe dit een lievelingsdenkbeeld ook der Farizeën was; waren fantastische schriftuitleggingen en bespiegelingen over het wezen Gods en de namen der engelen bij de Esseën zeer geliefd, wij zagen boven, hoe de schriftgeleerden en de gemeenten in de synagogen zich hierin vaak vermeden; stonden de Esseën — wat hiermee samenhangt — als wonderdoeners en voorspellers te boek, wij weten, dat deze bijgeloovigheden ook onder Israël's leeraars algemeen waren.

De Esseën brachten geen bloedige offers en bezochten den tempel niet. Dit schijnt op het eerste hooren een breede kloof te hebben gegraven tusschen hen en de schriftgeleerden. Doch men neme in aanmerking, dat zij, door het zenden van groote geschenken, somtijds toonden den tempel te eeren. Voorts, al handelden zij in dit opzicht anders dan de schriftgeleerden predikten en vooral dan de groote hoop deed, die met dwepende liefde aan den tempel hing, de achterstelling van den eeredienst op den Sion was toch, wel bezien, niet anders dan een noodzakelijk gevolg van de richting, waarin de schriftgeleerden de schare stierden: strenge wetsbetrachting verving gaandeweg als verdienstelijk werk de offeranden op den Sion, en de wetgeleerden vormden, niet in naam maar inderdaad, een nieuwe priesterschap. Het is dan ook in het jaar 70 na Chr., toen de tempel viel en de offerdienst werd opgeheven, gebleken, hoe goed het Jodendom zonder dezen kon bestaan.

Waren de Farizeën de streng godsdienstigen, de Esseën waren niet anders dan nog strengere vromen, die zich tot een orde hadden vereenigd.

Dat het volk hen eerde, spreekt vanzelf: zij stonden als geneesheeren of wonderdoeners bekend; men gaf hun eenigermate de eer, door de ouden aan de profeten bewezen, daar zij zich begiftigd waanden met bovennatuurlijke openbaringen en de gave der voorzegging. Zeker lachte men ook wel om hunne eigenaardigheden, en de namen: dompelaars en vroegbaders, waarmee waarschijnlijk de Esseën werden aangeduid, zullen ongetwijfeld soms spottend gebruikt zijn. Maar zulk een spot komt dikwerf minder voort uit het gezond ver-

stand, dat zich over vormelijkheid, stroefheid en dweperij vroolijk maakt, dan uit zekere afgunst: men zou ook wel zoo heilig willen zijn! Hij kan dus met achting en ontzag gepaard gaan.

Het Esseïsme is, ondanks al zijn eenzijdigheid en ziekelijke eigenaardigheden, niet slechts een merkwaardig, maar ook een achtenswaardig verschijnsel. Het was een stoute poging om door afzondering van de wereld het doel te bereiken, dat voor ieder die in de wereld verkeerde steeds duidelijker bleek onbereikbaar te zijn: zich rein te houden van alle besmetting. In zeker opzicht was het in strijd met den geest van Israëls godsdienst, die levenslust aankweekte en aan zelfkwelling slechts een geringe plaats inruimde, welks heiligste dag, de sabbat, bepaald een vreugdedag zijn moest. En toch was het de wet-tige vrucht van het Jodendom, het noodzakelijk gevolg van het streven der schriftgeleerden, die hun volk tot een heilig volk wilden maken en het daarom overlaadden met voorschriften en door duizenden bepalingen voor overtreding trachtten te bewaren. Door hunne bemoeiingen werd dan Israëel, vooral nadat de strijd tusschen Jodendom en Hellenisme uitgebarsten was, en het dus met de Grieksche beschaving gebroken had, steeds meer een overgodsdienstig volk.

Ging die godsdienstigheid, zoo vragen wij, met veredeling des harten, met verfijning van het zedelijk gevoel gepaard?

HOOFDSTUK XIII.

Het godsdienstig leven der Joden.

De zedelijkheid.

TOBIET; BARUCH I—III: 8; 2 MAKK. VI: 12—17.

De vraag, waarmee wij het voorafgaand hoofdstuk besloten, is zeker de belangrijkste, die wij ten aanzien van der Joden godsdienstig leven kunnen stellen; immers het geluk zoowel van geheel de maatschappij als van elk harer leden hangt grootendeels van de hoogte der zedelijke ontwikkeling af, die zij bereikt hebben. Zoo vragen wij dus met verhoogde belangstelling: hoe stond het tijdens de vermeerdering van de wetsbepalingen der Joden met de reinheid hunner zeden? Was hun een schoon zedelijk ideaal bekend? Werd dit hun duidelijk voor oogen geplaatst en met geestdrift aangeprezen? Strekte de uitbreiding van de heerschappij der Wet tot inscherping van wat het zwaarste wegen moet? Is er ten dezen vooruitgang of achteruitgang waar te nemen? — Wij zullen trachten, ze zoo goed mogelijk te beantwoorden.

Tot op zekere hoogte heeft elke godsdienst, eenvoudig of ingewikkeld, verheven en achtenswaardig of slechts passende voor menschen van zeer geringe ontwikkeling, een heilzamen invloed op het zedelijk leven der geloovigen; immers, hij dwingt tot gehoorzaamheid aan zijn voorschriften en beteugelt dus min of meer de persoonlijke willekeur; hij predikt den mensch, dat er iets hoogers is dan de voldoening zijner zinlijke lusten, en leert hem, zich althans in sommige zaken te verloochenen. Gelijk eene slechte wetgeving of verregaande dwingelandij

toch altijd nog verkieslijk is boven wanorde en regeeringloosheid, zoo is ook een zeer gebrekkige godsdienst beter dan geene.

Reeds uit dit oogpunt bezien, had dus de Synagoge met hare schriftgeleerden, ondanks het knellende harer wetten en haar in menig opzicht ongezond geestelijk voedsel, onschatbare waarde voor de Joden. Hoe overdreven ook de lof is, dien Filo aan de bedehuizen geeft, als „louter kweekscholen van wijsheid, moed, ingetogenheid en gerechtigheid, kortom, van elke deugd,” hij behelst eenige waarheid. Al kan men talloze rechtmatige aanmerkingen maken op de richting, waarin de leeraars der Wet het volk stuurden, zij hebben het toch door het juk hunner inzettingen en den breidel hunner bedreigingen en beloften behoed voor verwildering.

Wat zou er van Israël geworden zijn, indien de Wet eens bezweken was voor den aandrang der buitenlandsche godsdiensten en zeden, eerst der Babyloniërs en Perzen, later der Grieken en Romeinen? Het zou zijn eigen godsdienst niet met een beteren, maar met een mengelmoes van bijgeloovigheden van verschillende herkomst, de voorvaderlijke zeden niet met edelere maar met veel onreinere verwisseld hebben; het had na Alexander den Grooten moeten leven van den afval der Grieken, wier godsdienst is staat van ontbinding, wier zedelijkheid achteruitgaande was. Voor dien achteruitgang, waarin het zeker zou vervallen zijn, als het zich, met verzaking van zijn eigen volkskarakter, der Grieksche beschaving had in de armen geworden, hebben de handhavers der Wet hun natie bewaard.

Doch de heerschappij der Wet heeft ten aanzien der zedelijkheid veel grooter verdiensten dan die waarop elke godsdienst, ook de slechtste, bogen mag, namelijk te bewaren voor erger. Immers, in de Heilige Schrift, den geloovigen als richtsnoer des levens voorgehouden, zoowel in de Wet als in de profetische en andere boeken, werden vele zedelijke voorschriften den geloovigen overgeleverd. Wat meer zegt, daardoor werden hun die groote mannen voor oogen gesteld, de geloofshelden uit de vervlogen eeuwen, in wie, ondanks al hunne gebreken,

toch een zooveel gezonder geest, zooveel meer frischheid en natuurlijkheid heerschte, dan in de geestelijke voorgangers der Joden uit den tijd na Ezra, de schriftgeleerden. Al liet dan de Synagoge op die schatten der Schrift niet het volle licht vallen, in zekere mate werden zij toch geestelijk voedsel voor ieder, die de Wet kende, en werd hem dus een zedelijk ideaal voor oogen geplaatst, hetwelk niet zonder invloed blijven kon op zijn eigen wandel en het onderricht dat hij anderen gaf.

Zoo kan het ons niet verwonderen, dat in de jongste liederen van het Psalmboek, nevens de verheerlijkingen Gods en de betuigingen van ingenomenheid met den eeredienst en te midden van klachten over onderdrukking of dankzeggingen om uitredding, de eischen der zedelijkheid niet vergeten worden. Hoort bij voorbeeld dit lied, zonder twijfel van jonge dagteekening ¹⁾:

Jahwe, wie mag in uw tent verkeerēn,
wie wonen op uw heiligen berg?

Hij die onberispelijk leeft
en rechtvaardig handelt,
wiens gedachten oprecht zijn;

hij die niet lastert met zijn tong, ²⁾
zijn medemensch geen leed aandoet,
en geen kwaad uitstrooit van zijn naaste;

hij die den verachtelijke minacht
en de godvreezenden eert,
die ook een schadelijken eed niet breekt;

hij die zijn geld niet op rente geeft
en zich niet laat omkoopeu tegen een onschuldige.

Wie zoo leeft zal nimmer wankelen.

Van dergelijke waardeering op een zedelijken wandel spreekt ook het werk van Jezus ben Sirach, dat, evenals het oude Spreukenboek, grootendeels uit aaneengeregen vermaningen en zedelessen bestaat. Bij zijn groote ingenomenheid met den eere-

1) Ps. XV.

2) Zeer onzekere vertaling.

dienst ³⁾ verzuimt hij niet, te waarschuwen tegen toorn, hoogmoed, traagheid, onwaarheid, ontucht en oneerlijkheid, en aan te dringen op lankmoedigheid, arbeidzaamheid, nederigheid, oprechtheid, ingetogenheid en goede trouw.

Doch de Joden van de tweede eeuw vóór Chr. kenden en verkondigden niet alleen de zedelijke geboden, maar ook, wanneer zij hun volk vergeleken met de heidenen, in wier midden zij leefden, gevoelden zij zich hunne meerderen in deugd, zoodat zij zich vaak geroepen achtten, als zedemeesters voor de heidenen op te treden. En veelbetekenend is het, dat wanneer zij hunne heidensche medeburgers gunstig voor het Jodendom poogden te stemmen, zij somtijds, met achterstelling van den eeredienst en andere godsdienstige practijken, op den zedelijken eisch van hunne Wet allen nadruk legden. Hiervan hebben wij een merkwaardige proeve in een Grieksch gedicht, hoogstwaarschijnlijk van een Alexandrijnschen Jood, doch gesteld op naam van Fokylides, een Klein-Aziatisch dichter uit de zesde eeuw vóór Chr. Het draagt zoo weinige bijzonder Joodsche trekken, dat men het lang voor het werk van een heiden heeft gehouden; en toch is het ongetwijfeld van een Jood, daar bijna alle geboden aan het Oude Verbond, met name aan de Wet, ontleend zijn. Welnu, als de dichter onder andere Leviticus XIX voor zijn doel plundert, dan neemt hij er alle geboden uit over, die op de zedelijkheid betrekking hebben en welke voortreffelijkheid ook door een heiden kon erkend worden, terwijl hij al het uiterlijke, niet slechts de bevelen om offers te brengen, de boomen in hun eerste drie jaren niet te besnoeien en wat dies meer zij, maar ook de voorschriften om den sabbat te heiligen en den afgodendienst te vermijden, laat liggen. Hiermee wordt niet beweerd, dat het een en ander hem onverschillig was; verre van dien! Hij kan wel een even groot voorstander van den eeredienst als Jezus ben Sirach geweest zijn. Maar dat hij de zedekundige geboden en die welke betrekking hebben op den eeredienst in tempel, synagoge of eigen woning, derwijze van

3) Zie boven, bl. 51 vgg.

elkaar scheidt, is een bewijs, hoe zwaar hem die zedelijke eischen Gods wogen en hoe hij in hunne zuiverheid de voortreffelijkheid van zijn godsdienst zag. Bij zulk een man nu ging het godsdienstig leven waarlijk niet in de vormen op. Het spreekt wel vanzelf, dat hij hierin niet alleen stond.

Bij het geven nu zijner vermaningen meende de dichter blijkbaar op de instemming zijner lezers, al waren zij ook heidenen, te kunnen rekenen; immers, wat hij hun voorhield, prees zichzelf aan het geweten, niet slechts van een vroom Jood, maar van elk eenigermate zedelijk ontwikkeld mensch aan. Doch in één opzicht verkondigde hij een zedeleer, waartegen een braaf Griek in het afgetrokkene wel geen bezwaar kon hebben, maar die toch niet licht door hem zou terneergeschreven zijn ¹⁾: „Verberg in uw hart geen andere gedachten dan gij voor de menschen uitspreekt en verander niet, evenals de poliep op haar rots, uw karakter naar gelang van uw verblijfplaats; maar wees liever oprecht jegens allen en zeg wat in uw hart is.” Dit is in scherpe tegenspraak met het Grieksch karakter: voor den Griek was buigzaamheid, de gaaf om zich gemakkelijk te schikken naar de inzichten en manieren zijner omgeving, een hoofddeugd; de poliep, die, zooals de ouden vertelden, zijn buit bemachtigde door de kleur van den rotsgrond, waarop zij leefde, aan te nemen, was het voorbeeld, waarnaar hij zich vormde en waarop zedemeesters hun leerlingen, vaders hun zonen wezen. Maar dit juist dolf een breede kloof tusschen den Griek en den Jood, die het liedje „'s lands wijs, 's lands eer!” niet meezong en overal zijn eigen kleuren liet zien, zijn eigen denkbeelden bewaarde, zijn Wet onderhield. Eere dezer stugheid boven die wuffte plooibaarheid!

Ja, eer aan de kracht en den moed, waarmee de strenge Israëliet, ook onder zwaren druk en hevige vervolging, ondanks de verlokkingen van het heidendom, vasthield aan zijn Wet en den God zijner vaders! Eere aan den mensch, die voor zijn overtuiging kan lijden en sterven! Zedelijk staat hij

1) Vs. 47—50.

hooger dan degene, voor wien zijn geloof geen hartsaak is, al ware dit ook in betere vormen gekleed dan het geloof van gene.

Hoe meer de Wet door de hitte der vervolging als het ware ingebrand werd in de ziel der Joden, die haar getrouw bewaarden, des te breeder werd de kloof tusschen hen en hunne heidensche medeburgers, maar des te sterker gevoelden zij zich ook tot elkander getrokken en des te nauwer sloten zij zich aaneen.

Wij hebben nog een verhaal, waaruit die broederlijke gezindheid tusschen Joden, ook van onderscheiden landstreek, spreekt, en dat ook in menig ander opzicht een zeer gunstig getuigenis omtrent der Joden zedelijken toestand aflegt; ik bedoel het boek Tobiet. Het bevat het volgend verhaal.

In de dagen van den Assyrischen Koning Enemessar — naar het schijnt, wordt Salmanezar bedoeld — woonde in Galilea zekere Tobiet, die, terwijl zijn geheele omgeving de Wet overtrad en aan de stieren offerde, stipt 's Heeren bevelen gehoorzaamde, meermalen naar Jeruzalem ter bedevaart ging en zijn eerstelingen en tienden naar behooren afzonderde. Met vrouw en zoon in ballingschap naar Nineve weggevoerd, onthield hij zich zorgvuldig van de heidensche spijsen, was mild voor de armen en gaf zich veel moeite om de lijken van vermoorde Israëlieten ter aarde te bestellen, hoewel dit tegen 's konings gebod streed. Desniettegenstaande stond hij bij Enemessar hoog aangeschreven, en werd zelfs zijn hofleverancier, terwijl hij dikwijls om handelsaangelegenheden naar Medië reisde. Maar onder Enemessar's opvolger, Sanherib, waren de tijden hiertoe te onrustig, en daarenboven werd hij bij dien vorst aangeklaagd wegens het begraven der lijken; nauwlijks kon hij zijn leven door de vlucht redden, terwijl al zijn goederen werden verbeurd verklaard.

Na Sanherib's dood werd Tobiet's neef hofschenker en zegelbewaarder, zoodat hij weer gerust in Nineve kon wonen. Doch hij liet zich door het gebeurde niet afschrikken. Eens toch, toen op Pinksteren zijn zoon Tobias, uitgezonden om arme geloofsgenooten bij zijn vader ter maaltijd te noodigen, terug-

kwam met de treurmare, dat het lijk van een der hunnen op straat lag, stond hij op van tafel en bracht het voorloopig onder dak, met het plan het dien nacht te begraven, wat hij dan ook deed ondanks den spot van zijn bureu, die hem vraagden, of hij het nog niet verleerd had! Als hij nu dienzelfden nacht, ten einde de onreinheid, waarin hij door de aanraking van een lijk verkeerde, niet aan zijn huis en huisgenooten mede te deelen, buiten, tegen den muur van zijn woning, sliep, viel er zwaluwendrek in zijn oogen, juist toen hij ze opsloeg. Hierdoor stekeblind geworden, werd hij, acht jaren lang, door den handenarbeid zijner vrouw onderhouden. Toch bleef hij zoo strikt eerlijk, dat hij eens, toen zij van een koopman boven haar loon een bokje had ontvangen, haar beval dit terug te brengen: hij vreesde, dat zij er op geen eerlijke wijze aan gekomen was. Doch als zij, hierdoor verbitterd, hem om zijn vroomheid bespote, was hij diep gegriefd en bad God om uitredding, al was het ook door den dood.

Op denzelfden dag werd te Ecbatana in Medië een dergelijk gebed opgezonden door een jeugdige bloedverwante, van Tobiet, Sara de dochter van Raguel. En wel had zij reden tot klagen en bidden; immers was zij reeds zevenmaal uitgehuwelijkt, en telkens was in den bruidsnacht haar man door den demon Asmodéüs, den geest der begeerlijkheid, die verliefd op haar was, vermoord, zoodat de slavinnen van haar vader haar een mannenmoordster noemden en haar toeriepen: zij moest nu zelve ook maar sterven. Ach, als zij aan zichzelf dacht, dan wenschte zij niets liever. Maar om haars vaders wil, wiens eenig kind zij was, wilde zij het toch niet. Innig bad zij den Heer om uitkomst.

Om deze beide gebeden te verhooren, zond God den engel Rafaël, die Tobiet zou genezen en een huwelijk tusschen Sara en Tobias tot stand brengen, waartoe hij Asmodeüs binden moest.

Den volgenden morgen dan dacht Tobiet nog eens na over de bede om den dood, dien nacht door hem geslaakt, en daardoor kwam hij op het denkbeeld, de noodige schikkingen te maken ten bate der zijnen, voor het geval dat hij hun ontviel. Hij riep dus zijn zoon, deelde hem mee, dat hij lang geleden

tien talenten te Rages in Medië bij een geloofsgenoot, Gabaël genaamd, had te bewaren gegeven en droeg hem op, dit geld te gaan halen, terwijl hij hem tevens, daar hij hem zeker niet levend zou wederzien, vele goede vermaningen en lessen van levenswijsheid mededeelde. Tobias verklaarde zich bereid tot den tocht, kreeg den schuldbrief en zocht, op last zijns vaders, een reismakker. Dezen vond hij in een geloofsgenoot, die zich als Azarja ben Ananias bekend maakte en wien Tobiet gaarne zijn zoon toevertrouwde. Inderdaad was het geen mensch, maar de engel Rafaël-zelf.

Hoewel hiermee onbekend, troostte Tobiet toch zijn vrouw, als zij weende over haar zoon, die zoo'n gevaarlijke reis ondernam: zij zou hem gezegend zien terugkeeren; een goede engel ging met hem!

Dat de reis niet geheel zonder gevaar was, bleek den jeugdigen reiziger reeds den volgenden dag; immers toen was hij bijkans bij het baden in de rivier door een visch verslonden. Maar op bevel van Azarja greep hij het dier, wierp het aan land en nam er hart, lever en gal uit om die te bewaren, waarna zij den visch toebereidden en opaten. Het hart en de lever waren volgens zijn reismakker dienstig om booze geesten te verjagen; de gal was een uitstekend geneesmiddel tegen blindheid.

Toen zij Ecbatana naderden, gaf Azarja Tobias den raad, naar de hand te staan der schoone Sara, de dochter van Raguel; als bloedverwant, had hij op het bezit der erfdochter de meeste aanspraak ¹⁾, en het was eene in alle opzichten begeerlijke partij. Tobias, die wist wat met dat meisje gebeurd was, was bevreesd, het achtste slachtoffer van Asmodéus' jaloerschheid te zullen zijn; maar de engel stelde hem gerust: door het hart en den lever van den visch op een gloeiende kool te leggen, zou hij den demon voorgoed verjagen.

Reeds als geloofsgenooten vriendelijk door Raguel en de zijnen ontvangen, waren zij hun dubbel welkom, toen Tobias zich

1) Num. XXXVI: 6—9.

als den zoon van Tobiet, hun bloedverwant bekend maakte: en als Azarja nu dadelijk Raguel van Tobias' voornemen ten aanzien van Sara verwittigde, verklaarde haar vader, niemand liever tot schoonzoon te krijgen, maar — wisten zij niet, wat er gebeurd was? Toen Tobias zei, des ondanks Sara tot vrouw te begeeren, mocht Raguel niet weigeren en werd het huwelijk op staanden voet voltrokken. Niet wetende, dat zijn schoonzoon in het bezit was van zoo'n sterk toovermiddel, dolf hij maar aanstonds een graf, om zijn lijk den volgenden morgen zoo snel en ongemerkt mogelijk te begraven. Zijn vreugd kende dus geen grenzen, toen het bleek dat hij zich ten onrechte bezorgd gemaakt en Tobias den demon verdreven had. Aanstonds gaf hij aan het gelukkig paar de helft zijner goederen; de andere helft zou hun na zijn dood ten deel vallen. Terwijl Tobias bij zijn jonge vrouw bleef, ging Azarja te Rages het geld halen; het was alles in orde, en Gabaël ging mede om te Ecbatana bruiloft te vieren, wat veertien dagen duurde; waarna Tobias eindelijk vergunning kreeg, naar huis terug te keeren.

Aldaar telde intusschen Tobiet de dagen en verkeerde in grooten kommer, toen zijn zoon zoolang uitbleef: zou hij wellicht omgekomen zijn? Doch op zekeren dag zat zijn vrouw aan den weg, als naar gewoonte op den uitkijk, en ziet, daar kwam hij met Azarja! Zij hadden Sara een eind weegs achtergelaten. IJlings haar man het goede nieuws toeroepende, liep Tobias' moeder haar zoon te gemoet en omhelsde hem; de vader, in zijn verrukking zijn blindheid vergetende, struikelde over den drempel zijner woning, toen ook hij hem aan het hart wilde drukken. Maar fluks hem opvangende, sprak zijn zoon hem moed in, streek hem de gal op de oogen en — o wonder! hij zag weer. God dankende en lovende, gingen zij nu gezamenlijk Sara te gemoet en begroetten haar vol vreugde bij de poort der stad. Op den weg naar huis brachten zij alle menschen die hun tegenkwamen in verbazing: Tobiet kon weer zien!

Nadat Tobiet en de zijnen hierop een zevendaagsch vreugdefeest hadden gevierd, kreeg Tobias van zijn vader het bevel,

Azarja zijn loon uit te betalen en hem meer dan het verschuldigde te geven; waarop de overgelukkige zoon zich bereid verklaarde, dien trouwen metgezel, die Sara van den demon en zijn vader van zijn blindheid genezen had, niet minder dan de helft van alles wat hij meegebracht had af te staan. De oude man zeide hierop: „Hij heeft het verdiend!” en bood den gewaanden Azarja dien schat aan. Maar wat stonden zij verbaasd, toen deze hun zeide: „Geeft Gode de eer! Al mag men in den regel eens konings geheim niet verraden, het is toch goed, Gods werken tot zijn heerlijkheid te openbaren. Toen gij aalmoezen gaaft en de lijken uwer geloofsgenooten begroeft, was ik bij u; uw gebed en dat van Sara heb ik aan God overgebracht; want ik ben Rafaël, een der zeven engelen, die de gebeden der heiligen aan God toebrengen en steeds toegang tot Hem hebben”. Verschrikt vielen de beweldadigden neer, maar zij werden door den engel vermaand goedsmoeds te zijn: God had hem gezonden; slechts in schijn had hij al die dagen, dat hij bij hen verkeerd had, gegeten en gedronken; nu voer hij weer tot God op, en zij moesten het gebeurde te boek stellen. Daarna verdween de engel.

Verheugd schreef Tobiet een lofzang op. „Lof zij Gode! Verheerlijkt Hem, gij zonen Israëls, ook in het land der balingschap! Bekeert u, o zondaren! Jeruzalem! de Heer zal zich over u ontfermen en over uwe zonen. Heerlijk zal de stad van den grooten Koning worden herbouwd, en blijde zal men roepen in haar straten: Geloofd zij God, die u in alle eeuwigheid verhoord heeft!”

Toen Tobiet zijn einde voelde naderen, vermaande hij zijn zoon, met zijn gezin Nineve te verlaten en zich liever metterwoon ergens in Medië neer te zetten, daar hij stellig geloofde, dat Jona's profetie van Nineve's ondergang vervuld zou worden, maar Medië grooter vrede zou genieten, tot den tijd waarop Jeruzalem verwoest en gansch Israël verstrooid zou worden. Ook uit deze ellende zou echter Gods volk worden gered, en eens zouden alle heidenen hunne afgoderij vaarwel zeggen en Israëls god aanbidden.

Toen nu Tobiet, 158 jaren oud, gestorven was, spoedig

door zijn vrouw gevolgd, ging Tobias met de zijnen naar zijn schoonouders, wier goederen hij erfde. Te Ecbatana bleef hij wonen en, daar hij 127 jaren oud werd, beleefde hij er den ondergang van Nineve nog. —

Het is zeker, dat wij hier een geheel verdicht verhaal vóór ons hebben. Terwijl het ons heet te verplaatsen in de zevende eeuw vóór Chr., geeft het ons inderdaad een beeld van de zeden en denkbeelden uit de tweede eeuw vóór Chr. of nog later; toen eerst gaf men tienden aan de priesters en had de Perzische of Medische booze geest Asmodeüs een plaats in de voorstellingen der Israëlieten ingenomen. Doch juist omdat ons hier geen ware gebeurtenis meegedeeld wordt, leert het ons de levensopvatting kennen, niet van één gezin, maar van de vromen in den tijd waarin het geschreven en verbreid werd. En dan pleit het krachtig voor het zedelijk gevoel der menschen, onder wie zulk een godsdienstige roman gelezen en gewaardeerd werd. Onderlinge liefde werd daar zeker op hoogen prijs gesteld, en niet minder een zuivere verhouding tusschen man en vrouw, tusschen ouders en kinderen. Men begreep daar de schoonheid van Tobiet's gedrag. Treffend in hooge mate is het tooneel, dat ons den innig vromen man in al den ijver zijner zelfverloochenende liefde teekent. Het is Pinksteren. Eerst onlangs uit de ballingschap teruggekeerd, zal hij verheugd het feest met een rijkelijken maaltijd vieren, waaraan hij, volgens het schoone voorschrift der Wet ¹⁾, armen, weezen en weduwen wil laten deelnemen. Zijn zoon wordt uitgezonden om ze op te zoeken; men zal zijn terugkomst afwachten. Daar keert hij met het droevig bericht, dat weer een der hunnen vermoord is en onbegraven ligt, en de man die pas zooveel leed had moeten doorstaan om zijn zorg voor de lijken zijner geloofsgenooten, staat zonder aarzelen op van zijn wel voorzienen disch. Weg is zijn feestvreugde. Hij kan geen stuk nuttigen eer hij althans voorloopig iets voor den verslagene heeft gedaan. Daarna eet hij zijn brood met tranen, om na den afloop van het feest zijn gevaarlijk

1) Deut. XVI: 11, 14.

liefdewerk te voltooien. Dat is edel! Wij zeggen het van harto den schrijver na: den zoodanige zendt God een engel ten redder.

Wij hebben in de Joodsche letterkunde van dezen tijd geen boek dat op éene lijn met *Tobiet* kan gesteld worden; maar onder de Joden zal menig een geweest zijn, wien zulk een verhaal van zedelijke strekking veel beter smaakte dan de bonte *haggadische* vertellingen en wonderlijke bespiegelingen, hun gewoonlijk als geestesvoedsel aangeboden, om van de haarkloverijen over de wetsbepalingen te zwijgen. Ook kunnen er andere werken van soortgelijken aard bestaan hebben. Wij moeten niet vergeten, dat de schriftgeleerden, die vooral op het gebied der *halacha* meesters waren, niet alleen hoe langer hoe meer den toon aangaven voor Israël's godsdienstig leven, maar ook de mannen waren, die de boeken bewaarden, onder het volk brachten en zoo noodig verklaarden. Hoeveel is er verloren gegaan door hunne onverschilligheid?

Maar ook de schriftgeleerden mag men zich niet voorstellen als zoo verdiept in hunne wetsstudie, dat zij volstrekt geen hart zouden gehad hebben voor de zedelijke zijde van het godsdienstig leven. Wanneer een beroemd schriftgeleerde uit den tijd der eerste Hasmoneën, Jose ben Jochanan, de Jeruzalemer, tot lievelingsspreuk had ¹⁾: „Laat uw woning wijd openstaan, zoodat de armen uwe huisgenooten zijn, en praat niet te veel met een vrouw,” dan moge dit laatste min of meer onhandig, althans onbeleefd, uitgedrukt zijn, de goede bedoeling, op ingetogenheid in spreken en doen aan te dringen, is niet te miskennen en hoog te waardeeren.

Het tractaat uit de Misjna, waaraan deze spreuk ontleend is, gelijk wij er reeds menig ander uit aanhaalden en nog verscheidene meer zullen vermelden, heet *Abôt*, dat is „vaderen”, en bevat de namen der voornaamste schriftgeleerden van „de mannen der Groote Synagoge en Simeon den Rechtvaardige” ²⁾ af tot de groote woordvoerders in de tweede eeuw toe, terwijl van ieder een of meer spreuken worden vermeld, voor een groot deel van zedelijke strekking. De schriftgeleerden

1) *Abôt* I: 5a.

2) Zie boven, bl. 56 vg.

hebben er in hunne scholen weinig werk van gemaakt en er geen verklaring of *gemara* ¹⁾ bij gegeven, al betuigde ook een enkel toongever, dat dit tractaat bestond „opdat er vroomheid zijn zou” ²⁾; terwijl het gebruik om het, in den zomer, elken sabbat des namiddags in de synagogen voor te lezen — waarom het dan ook nog elk Joodsch gebedenboek te vinden is — eerst uit de negende eeuw dagteekent. Het is mischien overgeleverd en in de Misjna opgenomen, meer om de namen der beroemde rabbi's in volgorde te bewaren dan wegens het zedelijk gehalte der spreuken. Doch juist omdat het nageslacht hiervoor zoo onverschillig is geworden en het tractaat met zijn zedelessen zoo wonderlijk staat tusschen de andere twee en zestig, waarin van dergelijke voorschriften of beginselen nauwelijks sprake is, juist daarom spreekt het te luider ten gunste der oudheid. Al wat wij in dit tractaat der Misjna, in *Tobiet* en elders van zedekundige strekking bezitten is ongetwijfeld slechts een gering overblijfsel van hetgeen de schriftgeleerden van de eeuwen vóór Chr. op dit gebied hebben gedaan. Doch al lieten zij ook hunne leerlingen en hoorders vaak hongeren naar gezond geestelijk voedsel, bij dezen werd de behoefte daarnaar gevoeld, omdat zij prijs stelden op reinheid van zeden, ingetogenheid van wandel en hartelijke onderlinge liefde.

Het zedelijk karakter der Joden had echter donkere schaduwzijden, ook in het boek *Tobiet* wel op te merken, hoewel daar niet zoo hinderlijk als elders. Allereerst springt in het oog hun geestelijke hoogmoed, gepaard, zooals vanzelf spreekt, aan minachting voor de heidenen, een minachting, die onder de vervolgingen dikwijls in bitteren haat overging.

Licht verklaarbaar is die zelfverheffing der Joden. Immers, is het ook nu nog zeer gewoon, dat het eene volk zich verheven voelt boven het ander, en de inwoners van de eene provincie of stad uit de hoogte neerzien op die van een andere, oudtijds was niets algemeener dan dit: de Grieken noemden verachtelijk

1) Vgl. boven, bl. 152.

2) *Baba kama* 30a.

alle niet-Grieken „barbaren”, de Egyptenaar verklaarde alle buitenlanders voor onreine wezens, de Israëliet meende, dat hij van veel edeler bloed was dan de Filistijn, en deze vergold hem met gelijken hoogmoed. Die algemeene volkstrots was weleer, evenals nu, in den regel een gevoel, van welks meer of minder goed recht men zich geen rekenschap gaf: men vond zijn eigen volk beter dan een ander, zonder te vragen, waarom. Met den eerbied, dien men zijn god of zijn goden toedroeg, ging het desgelijks. Het zou den Moabiet onmogelijk zijn geweest, te bepalen, waarom de vereering van Kamos beter was dan die van Jahwe of Dagon, en de meeste Israëlieten zouden even verlegen hebben gestaan, als zij hadden moeten zeggen, wat Jahwe boven Baäl en Astarte vóór had. Men redeneerde onwillekeurig in dezen trant: Israël is edeler dan Moab, dus is Jahwe verheven boven Kamos, en omgekeerd: de natie, die Jahwe tot haar god heeft, overschaduwet daardoor het volk van Kamos. Dat ging in een cirkel.

Doch onder Israël had de godsdienst een vlucht genomen als nergens anders. Jahwe was niet slechts de god der goden Israël's geworden, maar in de schatting zijner edelste vereerders de eenige god, die bovenal door een zedelijken wandel wilde gediend worden. Door de voorvechters dier reine godsvereering was het heidendom als afgoderij, als iets belachelijks en te gelijk afschuwelijks gebrandmerkt. Hoe eenzijdig en overdreven nu deze beschouwing ook was, zij is te dragen, wanneer zij met zoo veel schoons gepaard gaat als bij Israël's uitstekendste profeten het geval was, doch onder den grooten hoop droeg die opvatting zeer wrange vruchten, en zonder het te willen, voedden die edelen den ongezonden hoogmoed huns volks. Immers, na de Ballingschap was de voorstelling der beste profeten omtrent Jahwe's wezen gaandeweg de algemeene overtuiging onder de Joden geworden: hij was hun de eenige God, de Schepper en Bestuurder van hemel en aarde, en die Almachtige had zich Israël tot zijn volk, zijn erfdeel, uitverkoren. Deze leer streefde den volkstrots maar al te zeer; zij was in volkomen overeenstemming, niet alleen met het fier, heilzaam gevoel van eigenwaarde, dat den mensch en het volk, die zich bewust zijn geestelijke

schatten in zich om te dragen, onder lijden en verguizing voor bezwijken bewaart, maar ook, helaas! met de onheilige, klein-geestige hovaardij van den grooten hoop.

Israël was het middelpunt van het heelal, het einddoel der schepping. God, die zoowel de natuur als de lotgevallen der natiën in zijn hand hield, bestuurde alles zóo, dat het moest uitloopen op zijn eigen verheerlijking, nauw verbonden met het geluk en de zegepraal van zijn volk. Dit denkbeeld werd door den schrijver van *Daniël* ontwikkeld ¹⁾, het is de hoofdgedachte van *Henoch* ²⁾, men kan het terugvinden in de *apocalypsen* ³⁾, ja, in alle geschriften der Joden. Was Israël achtereenvolgens onder den voet getreden door natiën, die over de geheele wereld hadden geheerscht, Assyriërs, Meden, Chaldeëen, Perzen en Grieken, God had aan al die volken zulk een uitgebreide macht gegeven alleen met het doel om Israël te verheerlijken: slechts aan eene wereldheerschappij was het vergund, over het volk Gods den schepter te zwaaien ⁴⁾.

Men zal wellicht meenen, dat de vernedering der Joden, waarin zij toch, volgens de door hen niet verzaakte leer der vaderen, een teeken van Gods ongenoegen over hunne zonden moesten zien, hun schuldgevoel aankweken en hen dus nederig stemmen moest. Inderdaad waren schuldbelijdenissen bij hen zeer gewoon; in hunne synagogale gebeden en de stichtelijke verhalen der schriftgeleerden vindt men gedurig den weerklank der opwekkingen tot boete van de oude profeten, met betuigingen van berouw, aan de psalmen ontleend; men denke aan de boven medegedeelde ⁵⁾ legende van Gods gesprek met Abraham op de puinhoopen van Jeruzalem.

Zoo hebben wij nog in de eerste hoofdstukken van het boek Baruch ⁶⁾ een geschrift, bestemd om, tot opwekking van het schuldbesef, in de synagogen te worden voorgelezen. Het heet geschreven te zijn door Baruch, den leerling en vriend van Jeremia, en wel na de verbranding van Jeruzalem, met

1) Deel IV bl. 274 vgg. 2) Zie boven, bl. 145 vgg. 3) Zie boven, bl. 126 vgg. 4) O. a. Meechilta op Ex. XIV : 5. 5) Bl. 189.
6) Baruch I—III : 8.

het doel dat het in Babylonië aan Jojachin en al de ballingen meedeeld en vervolgens naar Jeruzalem gezonden zou worden; het sluit zich dus aan bij het slot van het boek Jeremia, waarin verhaald wordt, hoe de gewezen koning van Juda, Jojachin, door Babel's gebieder uit de gevangenis ontslagen en het overige van zijn leven goed behandeld is. Wij hebben het geschrift, dat waarschijnlijk uit de tweede eeuw vóór Chr. en in het Hebreewsch opgesteld was, slechts in eene Grieksche vertolking en met een, denkelijk in het Grieksch in Egypte te boek gesteld, toevoegsel. Welnu, het oorspronkelijk werk behelst, na de historische inleiding, louter eene uitweiding over dit denkbeeld: „Des Heeren deel is gerechtvaardigd te worden, maar ons en onzer vaderen deel is de beschaming des aanzichts ¹⁾. Israël toch is altijd weerspannig geweest; terwijl God het woord zijner bedreiging gestand heeft gedaan. Te recht is zijn volk daarom in smaad en verstrooiing. U loven wij, o Heer! red ons om uwe goedertierenheid!”

Oogenshijnlijk nu is zulk eene stemming in onverzoenbare tegenspraak met volkstrots; in werkelijkheid echter ging deze niet slechts veeltijds met gene gepaard, maar wist de Jood voedsel voor zijn hoogmoed te trekken, zelfs uit zijn diepe vernedering. Wat toch was deze anders dan een bewijs, hoe God zich aan zijn volk liet gelegen zijn? „Ik vermaan hen, die dit boek in handen krijgen,” zoo lezen wij in 2 Makkabeën ²⁾, „in plaats van moedeloos te worden wegens deze rampen, liever te bedenken, dat voor ons geslacht de straffen niet tot verderf maar tot tuchtiging dienen. Immers, dat de vromen niet lang ongestraft worden gelaten, maar spoedig hun straf krijgen, is een bewijs van groote goedertierenheid. Want de Heer doet met ons niet als met andere volken, met wie hij geduld oefent, om hen eerst te tuchtigen, wanneer de maat hunner zonden vol is; ons daarentegen wil hij niet vonnissen, wanneer onze zonden tot het uiterste zouden gekomen zijn. Derhalve, in plaats van zijne erbarming aan ons te onttrekken, verlaat hij zijn volk niet, het onderwijzende door rampen.” Deze plaats nu staat

1) Baruch I : 15, II : 6.

2) 2 Makk. VI : 12-17.

niet alleen ¹⁾. De Jood had geleerd, zich te verheffen ook op de slagen, die zijn volk troffen, als op bewijzen dat God het liefhad.

Daarenboven verhinderden de talrijke schuldbelijdenissen, die de Israëliet uitsprak, geenszins, dat hij niet slechts zijn volk voor veel voortreffelijker hield dan ieder ander, maar zelfs zonder eenige bevreemding Israël als een heilige natie, een rechtvaardig volk, een onberispelijk geslacht hoorde verheerlijken ²⁾, noch er een oogenblik aan twijfelde, dat ieder Israëliet deel had aan het toekomstig leven, omdat er geschreven staat ³⁾: „Uw geheele volk zal uit rechtvaardigen bestaan, tot in eeuwigheid zullen zij het land beërven”; terwijl slechts groote zondaars, zooals loochenaars van den goddelijken oorsprong der Wet en tovenaars, menschen als de koningen Jerobeam, Achab en Manasse, de goddelooze geslachten van den zondvloed en den torenbouw, benevens de inwoners van Sodom, de volgelingen van Korach en dergelijken, van dat geluk verstooken waren ⁴⁾ — en welk Jood zou zichzelf met zulke verworpelingen op één lijn stellen? Het was voor den Joodschen trots dan ook soms moeilijk te verdragen, dat de groote godsmanen van den voortijd zoo ontzettend hard in hun oordeel over hunne vaders geweest waren. Dit was intusschen in het algemeen niet te ontveinzen of te verhelen, maar de schriftgeleerden, die, zooals wij weten, ook om andere redenen wel eens den tekst wijzigden ⁵⁾, konden toch niet nalaten, hier en daar in de uitspraken der ouden eene kleine verandering aan te brengen, ten einde het godswoord eenigermate te verzachten. Zoo schoven zij in Jezaja I : 9, bij de verzuchting van den profeet: „Indien de Heer der heerscharen niet iets van ons had doen overblijven, dan zouden wij aan Sodom en Gomorra gelijk zijn geworden” het woordje „bijna” in ⁶⁾. Zoo bleek hun hoogmoed

1) Zie bij voorbeeld 2 Makk. VII : 32 v., Judit VIII : 25—27, 1 Kor. XI : 32, Hebr. XII : 5 vgg., Openb. III : 19 (Spreuk. III : 12, Job V : 17).
 2) Boek der Wijsheid X : 15, 17, 20, XV : 2 vg. enz. 3) Jez. LX : 21.
 4) Sanhedrin X : 1 vgg. 5) Vgl. Deel II bl. 166 vg. 6) In de Staten-
 overzetting weggelaten, evenals in den tekst van Rom. IX : 29.

soms sterker te zijn dan de eerbied, dien zij voor hunne Heilige Schrift koesterden.

Wanneer zij zoo ingenomen waren met hun volk en zoo weinig konden verdragen dat men er kwaad van sprak, volgt hieruit vanzelf, dat zij op de heidenen uit de hoogte neerzagen. In welke maatregelen van voorzorg zich reeds ten tijde der Hasmoneën deze hun afkeer openbaarde, weten wij niet nauwkeurig, daar hetgeen zij later van de Romeinen hebben onderzonden hun haat tegen al wat heidensch was merkelyk heeft doen stijgen en de meeste en scherpste bepalingen, die dienen moesten om den scheidsmuur tusschen Jood en heiden hooger op te trekken, uit den tijd na den ondergang van stad en tempel in het jaar 70 dagteekenen. Maar als wij ons te binnen roepen, welk een hooge waarde zij aan de afkomst uit Israël hechtten, zoo dat zij liever door verdichte geslachtsregisters heidenen, die zich jegens hun volk verdienstelyk hadden gemaakt en daarom onder Israël opgenomen waren, voor echte Israëllers lieten doorgaan dan den niet-Israëlietischen oorsprong dier braven erkennen ¹⁾; als wij verder bedenken, dat het hoofdoel der hervorming van Ezra was, de Joden van de andere volken „af te zonderen tot onderhouding der wet Gods” ²⁾, en dat een streng Jood de dagen vóór den opstand der Hasmoneën kortweg als „de dagen der vermenging” brandmerkte ³⁾; als wij eindelijk zien, dat dit beginsel der afscheiding van al wat onrein heette zoo ver ging, dat de Esseër zich reeds ont-heiligd achtte door de aanraking, niet van een vreemde, maar van een nog niet geheel ingewijden ordebroeder ⁴⁾ — dan kunnen wij ons levendig voorstellen, hoe de stipte Jood toen reeds met angstvalligheid elke aanraking met heidenen zoo-veel mogelijk vermeed en zelfs de minder gestrengte zich ver boven een heiden verheven achtte. Het kan wel niet anders, of dit gevoel openbaarde zich bij allerlei gelegenheden in een trotsche houding, een smalenden glimlach of schimpende woorden.

Zoo ergerde dan de Jood den heiden gedurig door zich af

1) Zie Deel II bl. 145 vg., IV bl. 239.

2) Neh. X : 28.

3) 2 Makk. XIV : 3; Ps. CVI : 35. 4) Joz. Joodsche Oorl. II : 18 § 10.

te sluiten, en wordt het begrijpelijk, dat sommige raadslieden van Antiochus Sidetes, in 135, toen Johannes Hyrkanus vrede wilde sluiten, op de geheele verdelging van dat onvriendelijk, iederen vreemde terugstootend volk aandrongen ¹⁾; ja, zoo zien wij in, dat de Joodsche dichter niet zonder goede reden zong ²⁾: „Geheel het vaste land is vol van u, en desgelijks de zee; maar iedereen is verbitterd op uwe zeden.”

Was deze overal en te allen tijde de stemming der Joden tegenover de heidenen, men kan dan licht denken, dat de Palestijn-sche Joden, die voor hun godsdienst zooveel vervolging hadden moeten verduren, tegen hunne onderdrukkers een bitteren wrok koesterden. Daar wij uit de psalmen en andere geschriften reeds herhaaldelijk bewijzen van haat tegen de heidenen vermeld hebben ³⁾, behoeven wij nu hiervan niet vele voorbeelden aan te halen. In het boek Tobiet roept de held van het verhaal uit ⁴⁾: „Vervloekt mogen allen zijn, die u, o Jeruzalem, haten!” en ieder Jood zei het hem ongetwijfeld van harte na.

Een enkele psalm uit den tijd der vervolging, òf van Antiochus òf van Alkimus, moge ons verlevendigen, welk een geweldigen haat de Joden hunnen verdrukkers toedroegen. Hij luidt aldus ⁵⁾:

O Jahwe! ⁶⁾ de heidenen zijn gekomen in uw erfdeel,
verontreinigd hebben zij uwen heiligen tempel,
Jeruzalem gemaakt tot een puinhoop.

Zij hebben de lijken uwer dienaren tot spijs gegeven aan
de vogelen,
het vleesch uwer vromen aan het wild gedierte;
zij hebben hun bloed rondom Jeruzalem vergoten, terwijl
niemand ze begroef.

Wij zijn een smaad geworden voor onze naburen,
een spot en hoon voor de omwonende stammen.
Hoe lang toch, Jahwe! zult gij altijd door toornen,
en zal als een vuur uw najver branden?

1) Joz. Oudh. XIII: 8 § 3; zie boven, bl. 135. 2) Sibyll. III: 271 vg.

3) Deel III bl. 375 vgg., IV bl. 85, 261, V bl. 273 vg.

4) Tobiet XIII: 12. 5) Ps. LXXIX. 6) Vgl. Deel III bl. 227.

Stort liever uw gramschap uit op de volken, die u niet kennen,
op de koninkrijken, die uwen naam niet aanroepen;
want zij ¹⁾ hebben Jakob verteerd en zijn woonstee verwoest.

Verhaal niet op ons de zonden onzer vaderen,
maar ijlings ontmoete ons uw erbarming;
want wij zijn uitermate zwak.

Help ons, o god van ons heil! om uws heerlijken naams wil;
red ons en dek onze zonden toe om uzelfs wil;

Waarom toch zou men onder de heidenen zeggen: Waar
is hun god?

Erkend worde onder de volken voor onze oogen de wraak
over het vergoten bloed uwer dienaren!

Dat tot uw ooren doordringen de zuchten der gevangenen;
laat door uw almacht de ter dood veroordeelden in het
leven blijven!

En vergeld onzen naburen zevenvoudig
den smaad, waarmee zij u gesmaad hebben, o Heer!
Wij daarentegen, uw volk en de schapen die gij weidt,
zullen u eeuwig danken,
van geslacht tot geslacht uw lof verkondigen.

Waar men zoo vloekt, daar openbaart zich zeker de vijandige stemming, zoodra de gelegenheid er voor openstaat, in daden van geweld. Wij zien dan ook de Joden hun vervolgers met gelijke munt betalen. Niet alleen hebben Mattathias en Judas, toen zij in opstand kwamen tegen Antiochus, van hunne tegenstanders in Judea een groot getal verslagen of uit het land gejaagd ²⁾; niet alleen hebben Judas en Simon kort daarna in Galilea en Gilead een afschuwelijk bloedbad aangericht onder de heidenen ³⁾; niet alleen hebben Jonathan en Simon, toen zij de macht in handen kregen, de afvalligen om het leven gebracht en vele Griekenvrienden, ook die nog niet tot het heidendom waren overgegaan, genoodzaakt het land te verlaten ⁴⁾; maar, wat veel erger is, de Joodsche

1) Volgens eene verbeterde lezing. 2) 1 Makk. II: 43—48; zie boven, bl. 86.

3) 1 Makk. V: 28, 35, 51; zie boven, bl. 90 vgg.

4) 1 Makk. IX: 73, XIV: 14, 36.

vorsten hebben, zooveel zij maar konden, tegen de heidensche bevolking van Palestina juist hetzelfde gedaan als Antiochus tegen hun volk. Zij hebben haar de keus gelaten tusschen het veranderen van godsdienst en den dood of, bij wijze van genade, verbeurdverklaring harer goederen en verbanning. Simon heeft Gezer op die wijze behandeld ¹⁾; Johannes de Idumeën, benevens de bevolking van een deel van het Overjordaansche ²⁾; wij zullen straks ook zijne zonen Aristobulus en Alexander op dezelfde bloedige wijze voor hun godsdienst zien ijveren.

In het vervolg der geschiedenis zullen wij dien wederzijdschen haat tusschen Joden en heidenen voortdurend zien stijgen. Dewijl de Joden ten slotte de onderliggende partij zijn gebleven, zijn wij geneigd het hun minder kwalijk te nemen dan hunnen tegenstanders; doch wij mogen niet vergeten, dat zij, toen zij de macht in handen hadden, volstrekt geen verdraagzaamheid jegens andersdenkenden hebben aan den dag gelegd, maar zonder aarzeling, „terwijl zij God prezen met de keel, een tweesnijdend zwaard voerden, om wraak te nemen op de heidenen en natiën te tuchtigen” ³⁾. Zoo werd hun haat tegen alle niet-Joden door hun godsdienst niet bestreden, maar gebillijkt en gevoed.

Mogen wij dit alles, kan men vragen, den Joden wel euvel duiden? Was het niet veeleer hoogst natuurlijk, ja, schier onvermijdelijk, dat zij, die inderdaad zedelijk de meerderen waren, dit ook gevoelden, en zulks te dieper, naarmate zij meer verdrukt werden? Hebben wij wel het recht, hun te verwijten, dat zij evenmin verdraagzaam en nederig waren als — alle andere volken der oudheid? Was het niet een noodzakelijk gevolg der omstandigheden, dat hun besef van eigenwaarde aan bitteren haat tegen de heidenen het aanzijn gaf? — Ja. Ontwifelbaar. Hun volkstrots, hun haat zijn zeer goed te verklaren en dus vergefelijk; maar blijven niettemin donkere

1) 1 Makk. XIII: 43—48. 2) Joz. Oudh. XIII, 9 § 1; zie boven, bl. 138 vgg.

3) Ps. CXLIX : 6, 7.

kere vlekken in hun karakter, en die ondeugden hebben dan ook wrange vruchten gedragen, vooral daar hun godsdienstig leven niet vóór- maar achteruitging en zij inderdaad groot gevaar liepen hunne zedelijke meerderheid gaandeweg te verliezen.

In het volgend hoofdstuk zullen wij zien, welk een heiloozen invloed de hoofdrichting van het Jodendom, de wettelijkheid, in allerlei opzichten op de zedelijkheid had.

HOOFDSTUK XIV.

Het godsdienstig leven der Joden.

De wettelijkheid.

JEZUS- BEN SIRACH XXXVIII : 24—XXXIX : 11 ;
JOZEFUS OUDHEDEN II, 9 en 10 ; BOEK DER WIJS-
HEID XI : 17—20.

Gevoed met de geschriften des Ouden Verbonds en door den heilzamen dwang der Wet voor verwildering bewaard, stonden de Joden in zedelijkheid boven andere volkeren, vooral in kuischheid en eerbaarheid. Toch moest op den duur hun karakter merkbare schade lijden door de richting, waarin hun geestelijk leven zich onder de heerschappij der Wet ontwikkelde.

Uitgaande van de waarheid der stelling: waar 's menschen schat is, daar is ook zijn hart, beginnen wij met te vragen: Waaraan leerde de Wet, zooals de schriftgeleerden haar ontwikkelden, hare dienaren waarde hechten? Het antwoord moet luiden: Vóór alles aan afkomst. Geen braafheid of kennis kon ooit van een heiden de smet zijner geboorte afwisschen; en al ging hij over tot het Jodendom, dan stond hij nog niet met den geboren Israëliet op één lijn. Telkens als hij de eerstelingen bracht, werd hem herinnerd, dat hij niet van zuiveren bloede was; immers, hij mocht het formulier ¹⁾ niet lezen,

1) Deut. XXVI : 1—11.

dewijl er in voorkwam ¹⁾): „het land, hetwelk de Heer *onzen* vaders gezwoeren heeft te geven.” Alleen indien zijn moeder eene Jodin was, stond het hem vrij. Ook bij het dagelijksch gebed moest de proseliet zich iederen keer herinneren, dat hij geen volbloed Jood was; immers, hij was, tenzij uit eene Joodsche moeder gesproten, verplicht om, als hij voor zichzelf bad, in stede van „de Heer onze god”, telkens „de Heer, de god Israëls” te zeggen, en ging hij in de synagoge of elders een gezelschap in het gebed voor, dan moest hij spreken: „de Heer uw god” ²⁾). Overigens had de proseliet dezelfde rechten als de Israëliet, behalve dat zijn dochter niet met een priester trouwen mocht, omdat de Wet voorschreef, dat deze een vrouw moest nemen „uit de dochteren zijns volks” ³⁾). Streng toch werd gewaakt voor de reinheid van het priesterlijk geslacht: in Jeruzalem werden registers gehouden, waarin de namen der priestervrouwen en hare afkomst, met de getuigen voor de zuiverheid daarvan, stonden opgeteekend ⁴⁾). De stiptste schriftgeleerden stelden, dat de vrouwelijke afstammelingen van een geboren heiden en een geboren heidin zelfs tot in het tiende geslacht, dat wil zeggen voor altijd, onbevoegd waren met een priester te huwen ⁵⁾).

In kringen nu, waar de afkomst zoozeer 's menschen waarde bepaalde, moest men wel minder gewicht hechten aan dat, waarin inderdaad zijn adel bestaat: aan fijnheid van gevoel, reinheid van zeden, innigheid en teederheid van hart, kracht tot zelfverloochening.

Maar was er dan niets, dat in de schatting der Joden kon opwegen tegen een minder eervolle afkomst? Stond in elk geval en voorgoed een hoogepriester boven een priester, een priester boven een Leviet, een Leviet boven een gewoon Israëliet, een Israeliet boven een bastaard, een bastaard boven een afstammeling van een voormaligen tempelslaaf, deze boven een proseliet, en de proseliet nog boven een vrijgelaten slaaf (van heidensche afkomst)?

1) Vs. 3. 2) Bikkoerîm I : 3. 3) Lev. XXI : 14; vgl. Ezech. XLIV : 22.

4) Neh. VII : 64; Joz. tegen Apion I : 7, Oudh. XI : 4 § 10.

5) Kiddoesjîm IV : 7.

Neen. Er was éene zaak, die een laaggeborene kon verheffen tot de waarde zelfs van een hoogepriester, namelijk kennis der Wet. Was de bastaard een leerling der schriftgeleerden, de hoogepriester daarentegen een onkundige (in de Wet), dan ging de eerste boven den laatste ¹⁾. Wij zullen later in een voorbeeld zien, hoe deze beslissing der rabbijnen inderdaad volkomen strookte met de openbare meening onder de Joden.

Wij willen deze beperking niet gering achten. Er was dan toch iets, dat de mensch zich door inspanning van eigen krachten kon verwerven en waardoor het noodlot der geboorte gebroken kon worden, iets, dat dus zijn besef van verantwoordelijkheid opwekte — en slechts daar waar de mensch zich verantwoordelijk gevoelt voor hetgeen hij is en wordt, voor de ontwikkeling zijner krachten, voor de vorming zijner persoonlijkheid, kan het zedelijk leven gezond zijn. Inderdaad is zeker ook die drang tot wetskennis, voor wier bezit de Jood moest leeren lezen en zijn verstand eenigermate oefenen, voor de geheele ontwikkeling, dus mede voor de zedelijkheid, der Joden niet onvruchtbaar geweest. Maar wij mogen ook niet voorbijzien, dat hetgeen zoo den laaggeborene meer waard maakte zelfs dan een hoogepriester, toch niet in het hart zetelde noch ook een mensch edeler, liefderijker, reiner maakte, maar zelfs met grove onzedelijkheid gepaard kon gaan, terwijl het mogelijk was, dat iemand, die rijk was aan deugden, het miste.

Daarenboven was het niet voor iedereen mogelijk, die kennis te erlangen. Of heeft Jezus ben Sirach ongelijk, wanneer hij het leven van een landbouwer, een timmerman, een smid of een pottebakker stelt tegenover dat van een schriftgeleerde, en vraagt, hoe een mensch, die den ploeg hanteert of een slapeloozen nacht doorbrengt over de beste manier om zijn werk te versieren, ooit even kundig zal worden als een schriftgeleerde, die er zijn zinnen op zet, des Allerhoogsten wet te overdenken, en zich met de wijsheid der ouden onle-

1) Horajôt III: 8.

dig houdt? ¹⁾ Neen, zeker niet. Zijn schilderij is naar het leven. Maar dan kon ook alleen iemand, die niet veel had te arbeiden, wijs worden ²⁾, en was een schriftgeleerde wel verplicht zijn leerlingen te vermanen, zich weinig op een handwerk en zooveel te meer op wetskennis toe te leggen ³⁾. Nu zag zich wel is waar een schriftgeleerde, dewijl hij zijn onderricht kosteloos gaf, genoodzaakt om, als hij niet rijk was, door handenarbeid den kost te verdienen; doch niemand kan twee dingen te gelijk dienen, en het was niet alleen onweersprekelijk, dat wie zich volijverig aan den handel wijdde niet wijs, dat is niet kundig in de Wet, worden kon ⁴⁾, maar feitelijk was zelfs de toegang tot die wetenschap voor velen gesloten. Dit nu is, wel is waar, altijd en overal het geval geweest: eene groote mate van kennis verzamelen en te gelijk door zwaren handenarbeid of door den handel het brood verdienen gaan bij slechts zeer weinige, met zeldzame kracht van lichaam en geest toegeruste, menschen samen. Doch al is dit wellicht in sommige opzichten een gemis voor hen, die dientengevolge niet zooveel als anderen voor het hoogere, wetenschap of kunst, kunnen leven, zij hebben zich toch weinig te beklagen, daar het hoogste, de godsdienstig-zedelijke ontwikkeling, die ontegenzeggelijk het „éene noodige” is, voor den handwerksman en den handelaar even bereikbaar is als voor den geleerde. Dit nu was bij de Joden het geval niet, en uit de overgroote waarde, aan de wetskennis gehecht, vloeide onmiddellijk voort, dat vele welgezinden, niet van ernst en belangstelling in godsdienst verstoken menschen, zich kwelden met de zelfbeschuldiging, dat zij hun godsdienst niet goed kenden en dus reeds uit onkunde vaak zondigden; en, wat veel erger is, door die onmisbaarheid der wetskennis voor het godsdienstig leven moest voortdurend het aantal klimmen „dier volken des lands”, zooals zij heetten ⁵⁾, der menschen, die uit armoede, onkunde, verwaarloozing, de wetsvoorschriften niet onderhielden en dus voor onreinen geacht werden, omdat, zooals de beroemde Hillel verkondigde ⁶⁾, „de onopgevoede de zonde niet haat en de onkundige

1) Jez. ben Sir. XXXVIII: 24—XXXIX: 11.

2) XXXVIII: 24.

3) Abôt IV: 10.

4) Abôt II: 6b.

5) Vgl. Deel V bl. 238.

6) Abôt II: 6.

evenmin vroom zijn kan als een schuchter mensch of een driftkop."

Zijn er ook niet vele uitspraken te vinden, waarin het nut van den arbeid, ook voor de zedelijkheid, geroemd wordt? Zeer zeker. Het spreekt vanzelf, dat de schriftgeleerden-zelven inzagen, hoe schoon het was, wetsstudie met maatschappelijken arbeid te verbinden, omdat slechts de beoefening van die beide de zonde van den mensch kon verwijderen. Zij begrepen zeer wel, dat wetsstudie zonder arbeid op ijdelheid en verkeerdheid uitliep ¹⁾; want het gezond verstand kwam natuurlijk in verzet tegen de eenzijdigheid der godsdienstige richting. Maar deze bleef niettemin de overhand houden en deed de Joden hoe langer hoe meer de wetskennis overschatten.

Deze overwaardeering nu moest schadelijk werken op de zedelijkheid, niet slechts omdat die kennis niet voor ieder verkrijgbaar was en daarom haar gemis den een tot moedeloosheid, haar bezit den ander tot geestelijken hoogmoed leidde, niet slechts omdat reeds elke eenzijdig verstandelijke richting niet gunstig is voor de gezonde ontwikkeling van den geheelen mensch, maar nog meer omdat de kennis, waarop de schriftgeleerde aandrong en die hijzelf verspreidde, menigmaal zoo onvruchtbaar was. Dit was zij reeds om de manier om haar te erlangen, bijna alleen oefening des geheugens; nazeggen toch, liefst woordelijk ²⁾, wat de meester had voorgezegd, niets zelf bedenken, integendeel, zich alle zelfstandigheid van inzicht te eenenmale ontzeggen, dat was de weg om een geleerde, een „wijze" te worden. Wie eene hem overgeleverde beslissing vergat, was, volgens de schriftgeleerden, des doods schuldig, want er stond geschreven ³⁾: „Neem u in acht en vergeet geen der woorden, die uwe oogen gezien hebben!" Intusschen, omdat men wel eens zou kunnen wanen, dat dit ook gold voor het geval, dat aan iemand het onderricht te zwaar viel, daarom volgde er op: „En laten zij niet wijken uit uw hart al uw levensdagen!" Men verbeurde dus zijn leven alleen, als men de wetenschap, die eenmaal in het hart was opgenomen, daaruit verwijderde ⁴⁾; maar strafwaar-

1) Abôt II : 2. 2) Edoejôt I : 3; vgl. boven, bl. 173 vg. 3) Deut. IV : 9.

4) Abôt III : 8.

dig bleef het toch, eene uitspraak der schriftgeleerden te vergeten.

En waarin bestaat dan ten slotte die hoog geroemde, die voor de vroomheid onmisbaar gerekende wetskennis-zelve? In het onthouden van die honderden, soms zoo kleingeestige, bepalingen en voorschriften, waarvan wij in de vorige hoofdstukken slechts een klein gedeelte in oogenschouw genomen hebben. Waarlijk, een wetenschap, wier leeraren zich dermate verdiepten in laffe spitsvondigheden, dat twee beroemde scholen ernstig twisten konden over de vraag, of een op een feestdag gelegd ei al dan niet mocht gegeten worden ¹⁾, brengt luttel bij tot veredeling harer beoefenaars. En op dezen weg ging het Jodendom, na de op het Hellenisme behaalde overwinning, met toenemende beslistheid en schier onbelemmerd voort.

Dat ook de schriftgeleerden prijs stelden op zedelijkheid, hebben wij meermalen opgemerkt en zullen wij ook later bevestigd vinden. Zij gingen zelfs enkele malen zoover van de voortreffelijkheid der vroomheid boven de kennis te prijzen. Zoo deed de rabbi uit de tweede eeuw, die leerde ²⁾: „Wie de zonde vreest voordat hij een geleerde wordt, diens geleerdheid heeft duurzaamheid, maar gaat de geleerdheid vooraf, dan niet. Evenzoo is zij slechts dan van duur, wanneer zijne goede werken zijn geleerdheid overtreffen, maar niet, wanneer deze meer beteekent dan gene.” Doch deze hooge waardeering van reine zeden belette niet, dat het godsdienstig beginsel, hetwelk zij volgden, er nadeelig voor was. Onder den invloed toch van de wettelijkheid met haar nasleep van geestelijken hoogmoed en vormelijkheid, kon het niet anders, of de echte zedelijkheid moest, met al wat tot gemoedsleven in nauwe betrekking staat, kwijnen en gaandeweg versterven. Het was onmogelijk, dat de Joden een open oog behielden of verkregen voor hetgeen den mensch waarlijk versiert en groot maakt.

Hoe weinig zij tot zedelijke waardeering bekwaam waren, zien wij reeds eenigermate in den meer dan eens aangehaalden „Lofzang op de vaderen” in het boek van Jezus ben Sirach ³⁾.

1) Besa I: 1. 2) Abôt III: 10. 3) Zie boven, bl. 51, 53.

Wij hebben hierin het werk van een erfgenaam der „wijzen”, de zedepredikers bij uitnemendheid; hijzelf geeft in zijn uitgebreid geschrift schier alleen vermaningen en lessen van levenswijsheid ten beste; wij zouden dus met reden verwachten, dat hij, bij het bezingen van het roemruchtig voorgeslacht, vooral de zedelijke grootheid dier mannen zou vermeld hebben. Dit kondigt hij ook aan. Om hunne vroomheid en gerechtigheid wil hij hen prijzen, dewijl zij hierdoor verheven waren boven heerschers en machtigen, raadgevers en profeten, wijze volksleiders en kundige leeraars, dichters en schrijvers van schoone verhalen, rijken en troetelkinderen der fortuin; is van velen dezer de roem vergaan, de naam van de vromen onder hen, die hij zal bezingen, is onvergetelijk. Ook verzuimt hij inderdaad niet hen gedurig als toonbeelden van deugd, als rechtvaardigen en ijveraars voor Gods wet en eer voor te stellen. Maar met dat al wil hij hen bepaaldelijk als schitterende figuren teekenen; vandaar dat hij, als hij hen opsomt en beschrijft, meer van hun roem en grootheid, dan van hunne deugden gewaagt. 't Is waar, bij Abraham wordt zijn getrouwheid in de verzoeking vermeld; van Mozes hooren wij, dat hij een vroom man was, geloovig en zachtmoedig; dat Samuel het volk op zijn onbaatzuchtig beheer heeft mogen wijzen, wordt niet vergeten; terwijl Salomo's toegevendheid voor de afgoderij zijner vrouwen, tegenover de liefde van David voor zijn Schepper, tot schande van Israël's wijzen koning vermeld wordt. Doch bij al die groote mannen worden hunne deugden slechts even vermeld, opgehemeld wordt hun uiterlijke glans. Wie is het, wiens grootheid het breedst uitgemeten wordt? Aäron. Naar aanleiding der oude verhalen was zeker niet veel loffelijks van hem te zeggen; maar de om zijn zachtmoedigheid beroemde Hillel had toch ook geen andere bescheiden, toen hij zijne leerlingen vermaande ¹⁾: „Wees een discipel van Aäron, een vriend en een bevorderaar van den vrede, de menschen beminnend en hen tot de Wet voerende.” Onze dichter maakt hiervan geen gebruik, maar weet daarentegen

1) Abôt I:12.

uitvoerig Aäron's priesterlijke heerlijkheid te teekenen. Had hij meer voorliefde gehad voor zedelijke grootheid, hij zou hem òf overgeslagen òf slechts terloops vermeld hebben.

Sirach's zoon wordt in die overschatting van zinnelijke grootheid en uiterlijke heerlijkheid overtroffen door velen zijner tijdgenooten. Bij een vorige gelegenheid, toen wij het verhaal van Exodus over Mozes met dat van Jozefus vergeleken, hebben wij opgemerkt, dat al wat volgens het Bijbelsch verhaal de geestelijke grootheid van Israël's redder uit Egypte uitmaakte bij den Joodschen geschiedschrijver op den achtergrond geraakt of onvermeld gebleven is, terwijl deze allerlei schitterende dingen over hem weet toe te voegen aan hetgeen reeds in de oude oorkonden te lezen stond ¹⁾. Dit voorbeeld staat geenszins alleen, en daar Jozefus die verhalen niet zelf bedacht, maar aan oudere Joodsche schrijvers ontleend heeft ²⁾, zoo pleiten zij tegen de vatbaarheid van dezen tijd om zedelijke grootheid naar waarde te schatten. In al wat wij hebben vernomen van de Joodsche letterkunde onder de Egyptische en Syrische koningen ³⁾ en over het boek Henoch ⁴⁾, openbaart zich diezelfde voorliefde voor al wat schittert en gedruisch maakt, waardoor de zedelijke grootheid verdrongen wordt.

Iets dergelijks merken wij op bij de lezing van het boek der Jubileën ⁵⁾. Daar de schrijver Genesis op den voet volgt, spreekt het vanzelf, dat hij veel van wat daar tot lof der aartsvaders verhaald wordt overneemt. Zoo wordt Abraham's bereidwilligheid om Izak te offeren geroemd: „de Satan werd er door verschrikt.” Ook wordt ons levendig geschilderd, hoe groot eene onderlinge liefde in de huizen der aartsvaders heerschte, waarbij dan hun haat tegen alle vreemden scherp afsteekt. Maar als wij vragen: wat wordt in het gedrag van de aartsvaders op den voorgrond geplaatst en den lezer aangeprezen? dan is dat niet hun zedelijk karakter, maar, nevens hun geloof in Gods beloften, hunne stiptheid in het onderhouden der Wet. Wat hunne deugden betreft, terloops wordt Lea geroemd

1) Joz. Oudh. II : 9 en 10; vgl. Deel II bl. 15 vgl. 2) Vgl. boven, bl. 111. 3) Bl. 110 vgl. 4) Bl. 144 vgg., 179. 5) Zie boven, bl. 185 vgg.

om haar ingetogen en vreedzaam gedrag, Jakob, in tegenstelling van Ezau, om zijn zachtheid, en Jozef, omdat hij na zijn verheffing tot onderkoning in Egypte nederig bleef, maar voor het overige vergenoegt de schrijver zich met in algemeene uitdrukkingen hunne rechtchapenheid en hun vromen wandel te prijzen. Wat hij hiervan in bijzonderheden ontwikkelt, heeft op het uiterlijke betrekking: hij laat al de kenmerkende gebruiken des Jodendoms, niet slechts den sabbat, de besnijdenis en de onthouding van bloed, die reeds volgens Genesis aan de geslachten vóór Mozes voorgeschreven zijn, maar ook schier de gansche zoogenaamd Mozaïsche wet, ja zelfs nog jongere bepalingen door de aartsvaders instellen en onderhouden. Dezen toch viëren Paschen, Pinksteren, Loofhutten, nieuwemaansfeesten en den Grooten Verzoendag; hunne rijke offers, die zij bij allerlei gelegenheden brengen, worden in bijzonderheden beschreven, van het reukwerk zelfs de zeven bestanddeelen opgesomd; ook zonderen zij niet slechts de eerste tiende af, maar de tweede er bij; in één woord, zij leven als stipte Joden. Slechts op één zedelijk gebod van aanbelang wordt hier groote nadruk gelegd: op kuischheid; waartoe ten tijde des schrijvers de omstandigheden, gelijk wij zien zullen, aanleiding gaven.

De held van het boek, de aartsvader die blijkbaar met de meeste voorliefde geteekend wordt, is Jakob. Deze wordt ons dan ook als het toonbeeld van alle deugden en de gunsteling Gods geschilderd, aan zijn vroomheid wordt hij nooit ontrouw; zelfs toen hij zijn schoonvader Laban ontliep, ving hij de reis met een gebed aan. Hij overwint met Gods hulp zeven koningen der Amorieten, alsmede zijn broeder Ezau, toen deze, met verbreking van zijn dure eeden, hem na huns vaders dood den oorlog aandeed. Jakob was hieraan zoo onschuldig, dat hij in zijn argeloosheid volstrekt weigerde aan de vijandelijke bedoelingen zijns broeders, hoewel hem diens nadering vooraf aangekondigd was, geloof te slaan, totdat hij hem vóór de poort van zijn kasteel zag staan. In het gevecht doorschiet hij wel is waar met eigen hand zijn broeder, maar zorgt, na de vlucht van diens troepen, voor de begrafenis van het lijk en is terstond tot vrede met zijns broeders zonen bereid. Als toonbeeld van kin-

derlijke liefde, schenkt hij zijn vader gedurig, aan zijn moeder viermaal 'sjaars rijke geschenken. Alles is even fraai; doch daargelaten dat Jakob er niet afkeerig van is zichzelve duchtig te prijzen, er komt één trek in zijn geschiedenis voor, die ons zeer tegen den schrijver er van inneemt. Men kent het verhaal, hoe Jakob met Rebekka's hulp zijn blinden vader bedriegt en zijn broeder den hem toegedachten zegen onsteelt ¹⁾. Dit wordt ook hier zeer omstandig beschreven, en om Izak's vergissing te verklaren, wordt Gods wil te hulp geroepen: Deze had het zoo beschikt. Toch was de schrijver blijkbaar niet blind voor het verkeerde in Jakob's gedrag; het schaamteloze antwoord, dat hij op Izak's vraag; „Wie zijt gij?” geeft: „Ik ben Ezau, uw eerstgeborene!” ²⁾, dat kon hij niet goed maken. Daarom laat hij Jakob bij zijn vader binnenkomen met de woorden ³⁾: „Zie, hier ben ik; ik ben uw zoon; ik heb gedaan wat gij mij gezegd hebt; sta op en eet van mijn wildbraad!” En na de betasting van Jakob door Izak, laat hij dezen nog eens vragen: „Zijt gij mijn zoon Ezau?” en genen antwoorden: „Ik ben uw zoon!” Tweemaal dus vermeldt hij dien slinkschen streek, waardoor hij zijn vader bedriegt zonder naar de letter een onwaarheid te zeggen. Hij is dus blijkbaar van oordeel, dat dit minder erg is dan de leugen in Genesis; hoewel hij Jakob's gedrag afkeurt, meent hij toch op deze manier de schuld te verminderen. Dit pleit sterk tegen hem en is maar al te zeer in overeenstemming met de denkeelden der schriftgeleerden over eed en gelofte, gelijk wij straks zien zullen.

Nog één trek in Jakob's geschiedenis trekt onze aandacht. Zooals wij weten, gaf schriftgeleerdheid, volgens de schatting der Joden, den mensch de hoogste waarde en vergoedde zij zelfs de nadeelen eener onedele geboorte. Welnu, geheel in overeenstemming hiermee wordt aan de opmerking van Genesis over Jakob en Ezau, dat deze een jager, gene een fatsoenlijk, tentenbewonend herder werd ⁴⁾, dit toegevoegd: „Bij het opgroeien werd Jakob een geleerde, maar Ezau niet, dewijl

1) Gen. XXVII.

2) Vs. 19.

3) Jubileën XXVI : 10 vgg.

4) Gen. XXV : 27; vgl. Deel I bl. 197.

deze een boersch mensch en een jager was, die de ruwe oorlogsmanieren leerde" ¹⁾. — Latere Joodsche geschriften hebben Jakob's studielust en kennis nader beschreven: hij had veertien jaar lang op de scholen van Sem en Heber, zonder ooit te slapen, onderwijs genoten en in Laban's huis de psalmen *hammaälót* ²⁾ gedicht; volgens sommigen zelfs het gansche psalmboek.

Dat de geschreven Wet den schrijver van de Jubileën na aan het hart lag, blijkt uit zijn vermelding van de boeken, die Abraham uit Haran meebracht en Jakob aan Levi achterliet; dat hem een verheven zedelijk ideaal duidelijk voor oogen stond, blijkt niet.

Dit was het, dat aan het Jodendom ontbrak en onder den druk der Wet ook niet in het leven treden kon: een krachtig zedelijk ideaal, dat de geheele toewijding des menschen waard is, dat hem bezielt, troost, adelt. Omdat de Joden dit niet kenden, is het geen wonder, dat hunne zedelijkheid in den regel ook laag bij den weg bleef en de koude redeneering van den Prediker uit veler hart geschreven was ³⁾: „Allerlei heb ik gezien in mijn nietig leven: soms komt de rechtvaardige door zijn rechtvaardigheid om, terwijl een dwaas met al zijn boosheid lang leeft. Wees dan niet al te onrechtvaardig, noch gedraag u al te wijs: waarom zoudt gij uzelfen te gronde richten? Maar vier ook niet aan uwe lusten te zeer den teugel en wees geen dwaas: waarom zoudt ge vóór uwen tijd sterven? Het is goed, dat gij aan het éene vasthoudt en toch ook het andere niet laat varen, want wie God vreest weet dat alles waar te nemen.”

Houdt den gulden middelweg! Zeker, men zou menig Jood uit den tijd der Hasmoneën onrecht doen, indien men hem verdacht, willens en wetens in zijn gedrag dezen regel te volgen. Dat was niet in den geest der mannen, die zich voor hun geloof lieten dooden en „liever de staart van een leeuw dan de kop van een vos wilden zijn" ⁴⁾. Maar omdat zij geen hooge,

1) Jubileën XIX: 15, 16.

2) Vgl. Deel IV bl. 243.

3) Pred. VII: 15—18.

4) Abôt IV: 15b (andere indeeling 20).

reine opvatting van Gods zedelijke eischen hadden, vergenoegden zij zich onwillekeurig met wat men wel eens burgerlijke braafheid noemt. Ziet het in de vermaningen van Jezus ben Sirach. Kostelijk zijn zij in den regel, uitermate verstandig; wie zich naar zijne voorschriften gedraagt, komt als een welopgevoed, fatsoenlijk man het leven door en wordt geacht als iemand die zijn wereld verstaat; maar vergeefs zoeken wij in zijne spreuken en leeringen naar eenig verheven ideaal, dat hem voor oogen stond en door hem zijnen lezers aangewezen werd, vergeefs naar een drijfveer tot zelfstandigheid in het oordeelen en handelen, waardoor een mensch van geloof zoo oneindig veel hooger staat dan iemand, die wel in den sleur het pad der alledaagsche braafheid betreedt, maar tot edele zelfopoffering en tot volhardenden strijd tegen eigen verkeerdheid en tegen al wat zijn omgeving ongelukkig maakt buiten staat is.

Trouwens, de geheele godsdienst der Joden, met zijn hoofdkarakter: het werktuigelijk volbrengen van ontelbare zinledige handelingen, was op den duur alleen dragelijk voor middelmatige menschen en kweekte dus noodwendig middelmatigheid aan. Iemand die stipt de Wet volbracht moest wel kleingeestig worden; met zulk eene slavernij toch gaan onmogelijk een ruime blik op het leven, stoutheid in het denken en een frische opvatting van de waarheid gepaard.

Hoe klein alles van lieverlede bij de Joden werd, blijkt wellicht uit niets beter dan uit hunne denkbeelden over Gods beloonende en straffende gerechtigheid. Wij hebben vroeger gezien ¹⁾, hoe diep het denkbeeld, dat God de vromen door tijdelijken voorspoed loont en de goddeloozen door rampen kastijdt, ondanks de twijfelingen van enkelen die helderder zagen dan de meesten, onder Israëel was doorgedrongen. Eigengerechtigheid en loondienst hingen hiermee nauw samen ²⁾. Wel vond menig vrome, meer dan hij zelf wist, het ware loon zijner vroomheid in den omgang met God en de gezonde zielsstemming waarin hij dientengevolge verkeerde; wel beaamden

1) Deel III bl. 354 vgg.; IV bl. 147—164.

2) Vgl. Deel IV bl. 252.

sommigen zeker het prachtig woord van Antigonus uit Socho: „Weest als knechten die hun heer niet om loon dienen!”¹⁾; wel juichte rabbi Jochanan ben Zakkai een zijner leerlingen toe, toen hij op de vraag: „Wat is de rechte weg, waarop de mensch moet blijven?” in onderscheiding van zijne medeleerlingen; die allerlei andere zegeningen noemden, ten antwoord gaf: „een goed hart” en vervolgens een slecht hart het grootste ongeluk heette²⁾; maar de groote hoop zag in elke ramp een teeken van Gods misnoegen, in iedere uitredding of andere gelukkige gebeurtenis een bewijs zijner goedkeuring, en de schriftgeleerden dachten er niet aan dit te weerspreken. Ook zijn de gezegden, waarin zij den loondienst afkeuren, bij hen zeer zeldzaam, terwijl het gewone standpunt waarop zij stonden in de volgende vermaningen wordt aangegeven: „Bedenkt, wanneer gij de Wet bestudeert, om de kettters te bestrijden, wiens zaak gij handhaaft en wie de meester is, die u het loon van uwen arbeid uitkeert. Kort is de dag en groot is de taak, terwijl de arbeiders traag zijn maar het loon rijk is en de heer des huizes (de werklieden) aanspoort. Al kunt gij ook het werk niet voltooien, het staat u daarom niet vrij, er u aan te onttrekken. Indien gij veel van de Wet leert, dan zal u een groot loon gegeven worden. Gij kunt er u op verlaten, dat Hij, die u den arbeid heeft opgedragen, u uw loon ook zal uitkeeren; maar weet, dat het loon der vromen eerst in het toekomstig leven gegeven wordt”³⁾.

Is reeds de algemeene stelling: God loont de deugd en straft de ondeugd door tijdelijke middelen, een eenzijdige opvatting der groote waarheid, dat ons waar geluk afhangt van onze gehoorzaamheid aan God, de Joden hebben die stelling zoo uitgeplozen en kleingeestig opgevat, dat hun leer omtrent Gods beloonende of straffende gerechtigheid soms ons eerder een glimlach op de lippen brengt dan een indruk van het hoogernstige der daarin vervatte waarheid geeft.

Terwijl zij toch, bij het bepalen van het loon der deugd en der trouwe plichtsbetrachting zich meestal vergenoegden met in het

1) Zie boven, bl. 60 vg.

2) Abôt II: 13.

3) Abôt II: 19—21.

algemeen te verkondigen, dat „alles in rekening gebracht wordt” ¹⁾ en „het loon in verhouding tot de gegeven moeite zal staan” ²⁾, of: „Die ook slechts één gebod vervult, hem wordt het goede beschoren: zijn dagen worden verlengd, en hij zal het land beërven” ³⁾, traden zij somwijlen in bijzonderheden en leerden, bij voorbeeld dat Israël in de woestijn na het overlijden van Mirjam zeven dagen halt had gehouden om haar te beweenen, als een belooning voor haar wachthouden, toen haar jeugdige broeder Mozes in het biezene kistje lag; dat Jozef, de grootste onder zijn broeders, zoo stipt aan zijn vader Jakob de laatste eer had bewezen, werd vergolden, toen Mozes, de grootste onder Israël, hetzelfde aan hem deed; en dit goede werk werd weer beloond, toen God-zelf, de eenige die boven Mozes stond, hem begroef. Wat trouwens niet van Mozes alleen geldt, maar van alle rechtvaardigen; want er staat geschreven ⁴⁾: Uw rechtvaardigheid baant u den weg, en Gods heerlijkheid vergadert u ⁵⁾.

Het ligt intusschen in den aard der zaak, dat zij bij het narekenen der gevolgen van Gods toorn nog lichter dergelijke overeenkomsten konden vinden. Zij hielden het niet slechts voor onomstootelijk waar, dat elke smartelijke gebeurtenis het gevolg was van een bepaalde zonde, maar gaven ook met groote verzekerdheid den regel aan, waarnaar God strafte. De kastijding was niet slechts geëvenredigd aan de overtreding, maar op onderscheiden misstappen stonden bepaalde straffen. Zoo kwamen er, volgens de schriftgeleerden, zeven verschillende plagen in de wereld om zeven hoofdzonden. Om slechts éene te noemen: hongersnood door droogte, wanneer een deel des volks de tienden gaf en een ander deel niet; immers, bij die straf had een deel gebrek, terwijl een ander deel genoeg had. Gaf niemand de tienden, dan ontstond er hongersnood door oorlog en misgewas te gelijk. Doch als men ook de deegklompen (de *challa*) niet afzonderde ⁶⁾, dan

1) Abôt IV : 22.

2) Abôt V : 23.

3) Kiddoesjîn I : 10.

4) Jez. LVIII : 8.

5) Sota I : 9.

6) Zie boven, bl. 203.

woedde een alles te gronde richtende hongersnood ¹⁾). Zoo ging het voort.

In menig geval meenden zij nog veel nauwkeuriger Gods maatstaf bij het kastijden te ontdekken: de mensch werd volgens hen klaarblijkelijk gestraft juist in datgene, waarin hij gezondigd had ²⁾). Bleek dit niet duidelijk uit het lot van Jazon, den goddeloozen hoogepriester ³⁾), toen hij, die zooveel uit hun vaderland verbannen had, zelf als banneling op vreemden bodem stierf, en hij, die veler lijken onbegraven op het veld had laten werpen, zelf bij zijn heengaan onbeweend bleef en noch plechtige uitvaart noch graf op den vaderlandschen bodem erlangde? ⁴⁾ Het uiteinde van Antiochus Epifanes predikte deze waarheid even duidelijk ⁵⁾). Immers, had hij niet anderen zware ingewandspijnen doen lijden, toen hij hen liet folteren? Welnu, hijzelf leed ook ondragelijke ingewandspijnen. Was het niet blijkbaar de vinger Gods, dat een zoo verwaten mensch als hij, die in zijn hoovaardij gewaand had, over de golven der zee te bevelen, de bergen te wegen en de sterren te grijpen, vóór zijn dood zoo werd vernederd, dat hij machteloos moest gedragen worden en om de afschuwelijkheid zijner kwalen een duldlooze last voor zijn slaven was? Ook het uiteinde van Menelaüs, die zich nog erger dan Jazon aan het heilige vergrepen had, openbaarde denzelfden regel in Gods handelwijs. De manier, waarop hij werd ter dood gebracht, was treffend. Er was namelijk te Berea, waar hij zijn straf onderging, een vijftig el hooge toren vol asch, waar bovenin een ronddraaiende toestel was aangebracht, waarop iemand zich onmogelijk voortdurend kon vasthouden, zoodat hij na korter of langer tijd naar beneden moest vallen en dan jammerlijk verstikken; die vreeselijke straf werd gewoonlijk op tempelrovers en dergelijke groote booswichten toegepast. Welnu, God heeft den toorn van Antiochus Eupator tegen Menelaüs opgewekt en hem juist in de asch het leven doen ver-

1) Abôt V : 8, 9. 2) Boek der Wijsheid XI : 16; Sota I : 8 en elders.

3) Zie boven, bl. 69 vgg. 4) 2 Makk. V : 9, 10. 5) 2 Makk. IX : 5 vgg.

liezen, omdat hij tegen het altaar, welks vuur en asch heilig waren, zoo ontzettend gezondigd had ¹⁾).

In het Boek der Wijsheid vinden wij dezelfde opvatting toegepast op de plagen der Egyptenaren tijdens Mozes ²⁾. Het was toch geen willekeurig gekozen straf, dat het water van den Nijl bloed werd, maar een terugslag op den gruwel, onschuldige kinderen in de rivier te doen werpen. En waarom zou God hen geplaagd hebben met muggen, sprinkhanen en ander redeloos gedierte? Waarom anders, dan om hen voor hunne dwaasheid te kastijden, dat zij aan zoovele redelooze, zoowel kruipende als wilde dieren, godlijke eer bewezen?

Ook bij andere schrijvers hetzelfde. Kaïn is onder de steenen van zijn instortend huis omgekomen, omdat hij Abel met een steen gedood had ³⁾; Flaccus, een vervolger der Joden in Alexandrië — van wien wij later meer zullen hooren — is in zijn woning, terwijl hij aan tafel zat, in hechtenis genomen, omdat hij tegen de woningen van zoovele onschuldigen gewoed had, en moest midden in den winter een zeereis naar Italië maken, waarop hij dus aan de woede der elementen was blootgesteld, omdat hij al de elementen had bezoedeld ⁴⁾).

Meer voorbeelden hiervan zijn in overvloed in de Joodsche geschriften te vinden. Het ligt voor de hand, dat zij stelden: Farao kwam met zijn leger in het water om, dewijl hij de kinderen der Israëlieten in het water had laten werpen ⁵⁾; Simson had zijn oogen op een schoone vrouw geslagen, daarom werden hem de oogen uitgegraven; Absalom bleef, om zijn hoovaardij op zijn haren, met die haren in den boom hangen. Minder licht zal men raden, waarom er juist drie speren in zijn hart gestoken werden; het was, omdat hij drie harten gestolen had: van zijn vader, van het gerechtshof en van Israël ⁶⁾).

Het beginsel, waarnaar men, volgens die uitrekening,

1) 2 Makk. XIII: 4—8; vgl. boven, bl. 71 vgg. 2) B. der Wijsheid XI: 6, 7, 15—20. 3) Jubileën IV. 4) Filo, tegen Flaccus § 13. 5) Mechilta op Ex. XIV: 26. 6) Sota I: 8.

stelde dat God der menschen lot in bijzonderheden bepaalde, is kenmerkend voor het Jodendom. Het wordt wellicht nergens zoo duidelijk uitgedrukt als in het hoofdstuk uit het Boek der Wijsheid, waaraan wij reeds een voorbeeld ontleenden. Nadat de schrijver heeft gezegd, dat de Egyptenaren voor hunne dierenvergodingen gestraft zijn door middel van vele redeloze dieren, gaat hij, in zijn gewonen gezwollen stijl, aldus voort ¹⁾: „Wel stonden aan uwe almachtige hand, die de wereld uit vormloze stof schiep, vele andere wapenen ten dienste; gij hadt op hen een menigte beeren of grimmige leeuwen kunnen afzenden, of nieuw geschapene, onbekende woedende monsters, die een vuurspuwenden adem uitblazen, een stinkenden damp van zich geven of vonken uit hun oogen schieten, welke dieren hen niet alleen door hen aan te grijpen hadden kunnen vermorzelen, maar reeds door hun aanblik van angst te gronde richten; en ook zonder deze hadden zij in een oogwenk kunnen sneven, door de wraak vervolgd en den adem uwer almacht verstrooid... Maar gij hebt alles naar maat en getal en regel geordend.”

In dit slotwoord is de geest van het Jodendom met groote juistheid weergegeven. Ligt er niet een groote, heerlijke waarheid in? Deze, dat onder Gods bestuur orde heerscht, dat Hij niet willekeurig te werk gaat? Ongetwijfeld! En dat zij die waarheid eerbiedig erkenden, dit strekt den Joodschen leeraren tot eer. Maar niet hunne toepassing, waarbij zij eene in bijzonderheden afdalende, kleingeestige vergelding tot kenmerk van Gods gerechtigheid maakten. En juist dit gemis aan een vrije, ruime opvatting van Gods werk past maar al te goed bij het enghartig karakter van hun godsdienstig en hun zedelijk leven. Immers, zooals de mensch is, stelt hij zich licht zijn God voor. God deed, volgens de Joden, alles naar maat en getal en regel, want zoo deden zij ook, de stipsten en strengsten het meest. Zij vergenoegden zich niet met zichzelf en elkander algemeene ver strekkende beginselen

1) B. der Wijsheid XI: 17—20.

van zedelijkheid voor te houden. Neen. Voor al wat in het leven voorkwam, van de meest alledaagsche verrichtingen af, tot de verhevenste, godsvereering en gebed, toe, ging alles naar maat en getal en regel.

„Ten einde aan Israël veel verdienste te verschaffen”, zoo oordeelden de schriftgeleerden, „maakte God voor hen de Wet en de voorschriften breed en talrijk” ¹⁾. Aldus droegen zij roem op hetgeen hun inderdaad niet tot eer strekte en dankten God voor hetgeen hun ten slotte ten verderve was. Die talrijke wetsvoorschriften toch hebben gaandeweg het godsdienstig leven door en door ongezond en de zedelijkheid kleingeestig gemaakt.

1) Makkôt III : 16.

HOOFDSTUK XV.

Het godsdienstig leven der Joden.

De wettelijkheid (Vervolg).

JOZEFUS OUDHEDEN XII, 4 § 2; JEZUS BEN SIRACH
XXIII: 9—15.

Wat wij tot nog toe gezien hebben van den invloed der wettelijkheid op de zedelijkheid der Joden heeft ons niet veel meer bewezen dan dat zij daardoor belet werd zich te ontwikkelen en dus laag bij den grond bleef. Wij moeten thans op bepaalde ziekteverschijnselen de aandacht vestigen. Wij konden ze verwachten. Immers, waar in het zedelijk leven de drijfveer tot vooruitgang ontbreekt, daar zal zich weldra achteruitgang openbaren.

In twee opzichten vooral doet de vormelijkheid haar heilloozen invloed gevoelen. Vooreerst maakt zij op den duur onverschillig voor de gezindheid, waarmee men de wetsvoorschriften volbrengt, terwijl zij een dekmantel levert voor het geweten, zoodat onder haar heerschappij iemand, die allerlei onheilige hartstochten onbestreden in zijn hart duldt, voor vroom kan doorgaan en ook zichzelf daarvoor kan houden. Ten tweede geeft zij aanleiding, dat men, ten einde zijn geweten om te koopen, op uitvluchten bedacht is. De geschiedenis van alle godsdiensten geeft van het een en ander bewijzen in overvloed. Wij zullen ze in die van het Jodendom bezien.

Waar de godsdienst hoofdzakelijk in het waarnemen van vormen bestaat, daar kan bij het verrichten dier handelingen alleen gevraagd worden, of men ze *doet*, al dan niet, en is

het onmogelijk te eischen, dat men er veel bij denkt of gevoelt. Wel vinden wij enkele spreuken van schriftgeleerden, waarin zij den eisch stelden van er met de gedachten bij te zijn. Zoo bij voorbeeld deze ¹⁾: „Wees nauwkeurig bij het opzeggen uwer dagelijksche gebeden; en wanneer gij bidt, maak er dan geen vast werk van, maar een gebed en smeeking tot God, omdat er staat: Want hij is genadig en barmhartig, lankmoedig en rijk in goedertierenheid, en hij heeft berouw over het leed dat hij aandoet, — en houd uzelf niet voor een verworpeling.” De samenhang tusschen de verschillende deelen dezer vermaning is verre van duidelijk en de toepasselijkheid dier aanhaling uit Joël II zeer twijfelachtig, maar het schijnt wel, dat inderdaad den steller dier leering het ideaal voor oogen stond, altijd met aandacht en gevoel het dagelijksch gebed op te zeggen. Maar is het mogelijk dit te doen? Ik meen, dat de ervaring hierop een ontkennend antwoord geeft. Zulk eene vermaning bewijst dan ook volstrekt niet, dat de schriftgeleerden er steeds krachtig op aandrongen. Al verklaarden zij een enkele maal, dat „een werktuigelijk uitgesproken gebed geen smeeking is” ²⁾, daaruit volgt niet, dat zij de gemeente leerden, een gebed zonder nadenken voor een zaak van weinig of geen waarde te achten. Hiervan was nooit sprake en kon ook geen sprake zijn bij leeraars, die er ernstig over twisten, of het noodig was, dat men de gebeden hoorbaar en gearticuleerd deed, en het hierover eens waren, dat wie de verplichte gebeden in een verkeerde volgorde opzeide of er een fout in maakte, weer moest beginnen waar de feil begaan was ³⁾. Indien men zóo dacht over het gebed, die godsdienstige handeling, waarbij het duidelijker is dan bij iets anders dat het op de gezindheid en stemming aankomt, bij welk deel van het godsdienstig of zedelijk leven zou men dan anders oordeelen?

Bij overtreding van de Wet kwam het er volgens de schriftgeleerden op aan, of zij bij ongeluk dan wel opzettelijk had plaats gehad. Te recht! Ook zullen wij het in hen prijzen, wanneer zij, verre van de oppervlakkige leer „onwetend zondigt niet”, stelden, dat ook de onopzettelijke overtredingen, al was

1) Abôt II: 13.

2) Berachôt IV: 4.

3) Berachôt II: 3.

het maar door een wassing of een schuldoffer, verzoend moesten worden ¹⁾; wij zullen dus de beslissing loven: „Wie Gods naam in het verborgen ontheilgd heeft, onverschillig of hij het bij ongeluk dan wel met opzet gedaan heeft, wordt in het openbaar gestraft” ²⁾. Maar terwijl die gestrengheid het geweten scherpt, wordt dit weer afgestompt, als reeds de geschreven Wet menig vergrijp tegen de zedewet, waarbij niemand kon beweren dat het bij ongeluk had plaats gehad, met name het niet gehoor geven aan de bezwering des rechters en het uitspreken van een onbedachten eed, op één lijn stelt met overtreding van bepalingen aangaande reinheid, waarmee het gemoed niets te maken heeft ³⁾. De schriftgeleerden gingen op dit voetspoor maar al te gereedelijk voort, zooals wij straks nader zien zullen.

Het kon niet anders, of in kringen, waar de godsdienstwet uit zoovele voorschriften bestond, dat ook de stiptste ze niet kon naleven, zoodat ieder nauwgezet mensch, ondanks de angstvalligste oplettendheid, gedurig onrein was en zich door bad of offer moest zuiveren, het kon niet anders, of juist zij, die zich het meest beijverden om de geheele Wet te vervullen, liepen gevaar om de groote eischen van eerlijkheid, matigheid, kuischheid en andere deugden, die de inspanning van den geheelen mensch vorderen, over het hoofd te zien, althans op den achtergrond te dringen. Het werd toch meer en meer de vraag: is de Wet niet overtreden? en men werd even angstig een ongeoorloofde spijs te gebruiken als een leugen te zeggen, den sabbat te schenden als zich onkuisch te gedragen.

Het spreekt vanzelf, dat bij menschen van geringe zedelijke ontwikkeling de strijd tusschen de vrees om een wetsvoorschrift te overtreden en de inspraak van het zedelijk gevoel spoedig ten voordeele van gene beslist was. Ziehier een voorbeeld er van uit het leven van den ons bekenden Jozef ben Tobia! ⁴⁾ Toen hij, reeds twintig jaren belastinggaarder, weer eens te Alexandrië vertoefde, werd hij verliefd op eene schoone danseres van

1) Vgl. Luk. XII: 47, 48. 2) Abôt IV: 4b. 3) Lev. V: 1-4.

4) Joz. Oudh. XII, 4 § 6; vgl. boven, bl. 37 vgg.

het hof; wanhopig, omdat zij een heidin was, die hij volgens de Wet niet tot vrouw mocht nemen, en daarbij vreezende dat de koning hem dat sieraad van zijn harem niet zou willen afstaan, vertrouwde hij zijn geheim aan zijn broeder Solymius, en deze was zoo bevreesd dat zijn broeder zich aan een heidensche vrouw zou verslingeren, dat hij er liever zijn eigen dochter aan waagde. Hij wist haar aan haar oom te koppelen, door haar, terwijl deze dronken was, 's nachts gesluierd tot hem te brengen. Toen de zaak uitkwam en Solymius bekende, dat hij tot deze list zijn toevlucht genomen had om hem uit de strikken van een heidin te verlossen, was Jozef over die broederlijke bezorgdheid zeer getroffen en huwde zijn nicht; uit welk huwelijk Hyrkanus geboren is. — Welk een afschuwelijk gedrag, en dat vergoelijkt, neen, gerechtvaardigd door zoogenaamd godsdienstige overwegingen!

Nu, dergelijke handelingen behoorden natuurlijk tot de uitzonderingen. Wel zullen wij er later nog enkele tegenkomen, bepaald in de aanzienlijkste kringen van het Jodendom, maar de burgerij schijnt zich in het algemeen door ingetogen wandel van de heidenen onderscheiden te hebben. Doch ook onder haar waren er niet weinigen, die den godsdienst tot een dekmantel hunner zonden, vooral van oneerlijkheid, gebruikten. Reeds hebben wij eenige keeren in dit werk den naam genoemd der „Farizeën”, uit het Nieuw Verbond ons zeer bekend, en die wij straks op staatkundig gebied hun groote rol zullen zien vervullen. Welnu, die Farizeën of „afgescheidenen”, menschen die zich van den grooten hoop afzonderden, waren de „vromen”, de „rechtvaardigen” bij uitstek; en zeker, als het, om dien naam te verdienen, aankwam op stiptheid in het volbrengen der Wet, dan kwam hij hun rechtens toe; maar Jezus is de eenige niet geweest, die hen getuchtigd heeft om hunne geveinsheid. Waarschijnlijk kort vóór zijn optreden werd, in eene *apocalypse*, dus in den vorm eener voorspelling, de volgende schets van hen ter neer geschreven ¹⁾: „Dan zullen verderfelijke en goddelooze menschen regeeren, zichzelf rechtvaardig noe-

1) Hemelvaart van Mozes VII.

mende. Zij zullen zich zeer beijveren, als bedriegelijke lieden, met groot zelfbehagen, geveinsd in al hunne gedragingen en elk uur van den dag gastmalen begeerende als gulzigaards. Zij eten de goederen der armen op en zeggen dat zij dit in hun vroomheid doen, maar zij richten anderen te gronde, zijn twistziek en bedriegelijk, zich verbergende om niet gekend te worden, goddeloos, vol ongerechtigheid van het Oosten tot het Westen, zeggende: Wij zullen eten en drinken als vorsten. Hunne handen en zielen zullen zich met onreine dingen bezig houden, terwijl zij pralen in hun woorden en daarbij zeggen: Raak mij niet aan, opdat gij mij niet bezoedelen moogt." In menig opzicht is er treffende overeenkomst tusschen de uitspraken van Jezus volgens de Evangeliën ¹⁾ en deze teekening. Doch hier wordt hun nog veel meer te laste gelegd dan in de oude Christelijke geschriften. Zij komt dan ook blijkbaar van den kant hunner bitterste vijanden, en wij zouden onbillijk handelen, indien wij zeiden: zoo waren de Farizeën! Neen. Zoo waren zij niet allen. Hoe zou anders hun naam bij waarlijk ernstige menschen, nog lang nadat die afschrikwekkende schilderingen gegeven werden, een eere naam geweest zijn? ²⁾ Huichelaars, dat waren ook de meesten hunner niet. Al heeft Jezus, in Jeruzalem, het brandpunt der Joodsche rechtzinnigheid, hen duchtig gegeeseld, wij willen niet vergeten, dat hij vroeger met hen op een goeden voet gestaan en met achting over hen gesproken heeft ³⁾. Neen, nog eens: huichelaars waren de Farizeën niet. Maar terwijl zij door hun vertoon van godsdienstigheid vrij wat meer vroomheid en reine gezindheid deden vermoeden dan inderdaad in hun hart waren te vinden, was er menigeen onder hen, die zeer slechte daden en booze gezindheden met den mantel der strenge wetbeachting dekte: „gepleisterde graven!" Muggenzifterij toch pleegt met het doorzwellen van kameelen gepaard te gaan.

Zoo deed in vele opzichten de vormelijkheid haar verderfelijken

1) Vgl. Deel VI bl. 35—38.

2) Hand. XXVI: 5, Filipp. III: 5.

3) Zie Deel V bl. 267, 288 vgg.

invloed gevoelen, maar het ergste was wel, dat zij de menschen deed zinnen op middelen om Gods geboden naar de letter te onderhouden, al schonden zij ze inderdaad. Dit komt vooral uit, als wij het oog vestigen op de stellingen der schriftgeleerden over geloften en eeden.

Men weet, hoe Jezus, tegen de Farizeën van zijn tijd te velde trekkende, hun hunne lichtvaardigheid ten dezen, alsmede hunne uitvluchten en uitzonderingen verweet ¹⁾). Inderdaad kan dit euvel niet scherp genoeg gegispt worden; immers, waar moet het met de maatschappij heen, als hare leden niet slechts op elkanders „ja” en „neen” geen staat kunnen maken, maar zelfs met eeden spelen? Nu is bij geringe verstandelijke ontwikkeling, vooral onder hartstochtelijke menschen, het overvloedig gebruik van vloeken, dure bevestigingen en zware verwenschingen zeer gewoon. Dat hieruit gemis aan overeenstemming tusschen 's menschen daden en woorden voortvloeit, hebben ook oudtijds ernstige lieden onder Joden en heidenen ingezien. Daarom bad de psalmist ²⁾):

Plaats, Jahwe, een wacht voor mijn mond,
bewaar de deur mijner lippen!

en hoe Jezus ben Sirach het aan de veelvuldigheid der eeden verbonden gevaar vreesde, blijkt uit deze zijne vermaning ³⁾):

Gewen uw mond niet aan den eed,
en heb den naam des Heiligen niet gedurig op de lippen;
want zooals een telkens met de roede in verhoor genomen
slaaf niet vrij van striemen is,
zoo is hij die steeds vloekt en zweert niet vrij van zonden.
Een man van veel eeden is vol ongerechtigheid,
en van zijn huis zal de geesel niet wijken;
indien hij overtreedt, dan blijft zijn schuld op hem,
en telt hij het niet, dan misgaat hij zich dubbel.
Zweert hij valsch, dan zal hij niet gerechtvaardigd worden,
want van rampen zal zijn huis vol zijn.
De afkeer van het menigvuldig gebruik van den eed maakte,

1) Matth. V : 33—37, XXIII : 16—22; vgl. Deel V bl. 270 vg., VI bl. 36. 2) Ps. CXLI : 3. 3) Jez. b. Sir. XXIII : 9—15.

dat vele godsdienstigen onder de Joden het gebruik er van zooveel mogelijk vermeden ¹⁾ en de Esseën de verplichting op zich namen om, na de plechtige gelofte waarmee zij zich aan de orde verbonden, nooit meer te zweren ²⁾.

Om het groot belang dezer zaak voor de zedelijkheid, verdient de gedragslijn der toongevers onder de Joden in dit opzicht onze bijzondere aandacht. Hebben zij luttel gedaan om het misbruik van den eed te beperken, de priesters, die de jongste wetten hadden schreven, waren hen hierin voorgegaan en hadden het groote gebod: „Gij zult den naam van Jahwe uwen god niet gebruiken tot een leugen” krachteloos gemaakt door hunne nadere bepalingen. Zij toch hadden den afkeer, dien het veelvuldig zweren in ieder zedelijk ontwikkeld mensch opwekt, ondermijnd, door de onopzettelijke woordbreuk, die daaruit noodwendig voortvloeit, op éene lijn te stellen met het onwillekeurig aanraken van iets dat onrein maakt, een graf bij voorbeeld, en in beide gevallen een schuldoffer als boete voor te schrijven ³⁾; en hoe weinig zij er op bedacht waren het euvel-zelf te bestrijden, blijkt uit de verordening: „Of indien iemand overijld met de lippen zweert ten na- of ten voordeele, in wat voor zaak ook een mensch pleegt overijld te zweren, als hij er niet aan gedacht heeft en het komt hem later in den zin, dan moet hij zijn schuld belijden en een offer brengen” ⁴⁾. Immers, niet hierin bestaat dus de schuld van den man wien een offer als boete opgelegd wordt, dat hij overijld gezworen, maar dat hij in onbedachtzaamheid zijn eed gebroken heeft.

De schriftgeleerden dan, getrouw aan hun beginsel, slechts te ontwikkelen en voor hun tijd bruikbaar te maken wat in de Wet stond, hebben zich ook in deze zaak geen hooger doel gesteld. Bij de nadere toepassing van Leviticus V : 4 ⁵⁾, hebben zij vóór alles getracht nader te bepalen, wat onder een „overijlden eed” te verstaan is. Zij onderscheidden hiertoe: een onbezonnen en een ijdel eed. De eerste heeft plaats, wanneer iemand zegt, hetzij iets al of niet gedaan te hebben, hetzij iets te zullen doen of

1) Pred. IX : 2. 2) Joz. Joodsche Oorl. II, 8 § 6; vgl. boven, bl. 221.

3) Lev. V : 1—6.

4) Vs. 4.

5) Sjeboeët III.

nalaten; terwijl de naam van ijdel aan een eed gegeven werd, als iemand bij voorbeeld van een steenen pilaar zei dat hij van goud was, of van een vrouw zwoer dat het een man was, of iets onmogelijks met aanroeping van Gods naam verzekerde, als: ik zag een kameel door de lucht vliegen of ik heb een slang zoo dik als een balk gezien. Ook heette zoo de eed, dat men een Wetsvoorschrift zou overtreden, bij voorbeeld als iemand zwoer geen loofhut te zullen bouwen of te zullen bidden zonder gebedsriemen. Ook als men zich bij eede verbond, een gebod der Wet wel te zullen houden en men deed het dan bij ongeluk niet, dan had men zich om dien eed niet te bekommeren, evenmin als wanneer men zwoer het niet te zullen doen, en men deed het toch. Wie een onbezonnen eed opzettelijk brak, moest dit euvel met veertig geeselslagen boeten; wie het uit dwaling deed, een offer naar zijn vermogen ¹⁾ brengen; terwijl op een ijdel eed bij opzettelijke verbreking dezelfde straf stond, maar bij onwillekeurige geene.

Het ergerlijke in deze bepalingen is het volslagen gemis aan beschouwing van de zaak uit een zedelijk oogpunt, dat zich reeds in de laffe onderscheiding der soorten van eeden openbaart. Op zijn hoogst met een schuldoffer, verkrijgt men de vergeving Gods over alle mogelijke meeneeden, die men onvoorbedachtelijk, in dronkenschap, drift of opgewondenheid, uitgesproken heeft, en wie bij zulk een gelegenheid met gebruik van Gods naam heeft geroepen, dat wit zwart is of dat hij nooit weer den sabbat vieren wil, komt geheel vrij: het was immers maar een ijdele eed en... zonder opzet! Schijnt ons daarentegen de straf der geeseling op den opzettelijken meineed vrij zwaar, men bedenke, dat men door deze straf, die oudtijds onder Israël zeer gewoon was en op vele overtredingen stond, volgens de schriftgeleerden niets minder dan de vergiffenis Gods voor dat misdrijf kocht. De oude wetgevers, zoowel onder Israël als elders, bij Grieken en Romeinen, lieten de bestraffing van deze en dergelijke

1) Vgl. Lev. V: 6—13.

grove overtredingen aan de godheid over en vergenoegden zich met de burgers met haar geduchte wraak te dreigen. Dit was veel beter. Immers, al was het voor een ordelijke rechtspleging niet voldoende, hiervan was dan ook in zulke gevallen geen sprake. Doch de wetgevers, terwijl zij zich onbevoegd of onmachtig rekenden om de zonde van den meened te straffen, deden althans niet te kort aan den ernst der zaak. Daarentegen was de maatregel, de bedreiging met de straf der uitroeiing te vervangen door de toediening van veertig slagen, niet geschikt om de achting voor den eed te vermeerderen. Daarenboven, wat moet het een moeite hebben gekost, iemand te veroordeelen wegens onbedachte of ijdele eedbreuk! De grens tusschen onopzettelijk en opzettelijk is immers voor den schuldige-zelfen vaak niet te trekken, hoeveel te minder voor een ander!

Veel ergerlijker nog is de lichtvaardigheid der schriftgeleerden ten aanzien van den eed der getuigen in een proces. Er is een groot onderscheid tusschen de bewijsvoering vóór een Joodsche rechtbank in de oudheid en vóór een gerechtshof in onzen tijd. Nu wordt een aangeklaagde schuldig verklaard, wanneer het genoegzaam blijkt dat hij het hem ten laste gelegde feit werkelijk bedreven heeft, ook al wordt dit opgemaakt uit een groot aantal verschillende, met elkaar in verband gebrachte, getuigenissen en aanwijzingen. Een Joodsch rechter daarentegen mocht een aangeklaagde niet veroordeelen, al was zijn schuld zonneklaar, tenzij minstens twee hiertoe bevoegde menschen in volkomen overeenstemming met elkaar het geheele verloop der zaak getuigden. Het was dus van het hoogste belang, dat iemand, die iets van een aanhangige zaak wist, zich niet onttrok aan den plicht het te zeggen. Hierom vorderde dan ook in geldzaken de persoon, die recht zocht, van zijn tegenpartij of van hen die hij meende, dat te zijnen voordeele konden getuigen, een eed. Loochenden zij hunne verplichting of hun medeweten, dan kon hij geen recht krijgen ¹⁾. Als wij dit in het oog houden, dan is het haast onbegrijpelijk, hoe de wetgever van Leviticus V het weigeren van onder

1) Sjeboeôt V : 2 vgg.

eede gevraagd getuigenis op dezelfde lijn heeft kunnen stellen met het aanraken van iets onreins of het onopzettelijk zweren. Immers, er kan in dit geval geen sprake zijn van onbedachtzaamheid of overijling. De mensch, die hoort, hoe rechter of klager „onder eede oproept al wie iets van de aanhangige zaak gezien heeft of weet”¹⁾, en dan, ofschoon hij er van weet, zwijgt, zondigt willens en wetens.

De schriftgeleerden hebben dit ook niet ontkend en daarom bij den „getuigen-eed” het onderscheid tusschen opzettelijk en onopzettelijk niet gemaakt. Wij zouden zoo zeggen, dat hun taak dan in deze zaak nog al gemakkelijk was: zij moesten alleen onschuldig verklaren wie zelf in dwaling verkeerde en dus te recht niet als getuige was opgetreden, en overigens zette de Wet op het stilzwijgend aanhooren der oproeping een schuldoffer. Maar in plaats van zich hiermee te vergenoegen, hebben zij, door nauwkeurig te omschrijven waarin de overtreding bestond, de kansen vermenigvuldigd om zelfs deze kleine straf te ontduiken²⁾. Stel, iemand roept in den naam Gods twee menschen als getuigen op, dat een vierde een pand van hem in bewaring heeft, en zij zeggen te gelijk, er niets van te weten, dan zijn zij, in geval dit een leugen is, beiden schuldig en moeten een offer brengen. Maar heeft de één eerder dan de ander zijn ontkenning uitgesproken, dan is de tweede in elk geval vrij en behoeft zelfs geen schuldoffer te brengen, omdat zijn getuigenis, daar hij alleen zou gestaan hebben, den klager toch niet had kunnen baten. Evenzoo, wanneer men twee menschen als getuigen oproept en een daarvan is onbevoegd in de bedoelde zaak getuigenis af te leggen, bij voorbeeld wegens verwantschap aan den klager, dan zijn beiden vrij van het schuldoffer, al loochenen zij ook de waarheid. Bezweert de aanklager de getuigen bij een der namen Gods, dan zijn zij, indien zij liegen, schuldig, maar zegt hij: „Bij hemel en aarde!” dan niet. Zegt hij: „God moge u slaan, als gij niet voor mij getuigt!” dan wordt de aangesprokene schuldig, omdat deze bedreiging aan Deuteronomium XXVIII: 22

1) Lev. V: 1.

2) Sjeboeët IV.

ontleend is; maar zegt hij: „God moge u zegenen, als gij vóór mij getuigt!” dan . . . ja, daarover zijn de schriftgeleerden niet eenstemmig geworden, maar de meerderheid sprak den leugenaar vrij.

„Vrij,” dat wil zeggen: niet verplicht tot een offer, zooals „schuldig” beteekent: wèl daartoe verplicht. Elk gevoelt hier aanstonds: indien men dezen zin aan die twee wichtige woorden: onschuldig en schuldig, moest hechten, dan openbaarde zich daarin de zedelijke zwakheid van der schriftgeleerden richting. Een offer werd zoo stellig beschouwd als een straf, die opgelegd werd, evenals iemand verwezen werd tot den dood of tot boete, dat de rechtsregel gold: Waar eigen bekentenis geen grond voor het betalen eener boete of het lijden eener andere straf zou zijn, daar is zij ook geen grond ter veroordeeling tot een schuldoffer ¹⁾). Wie nu niet alleen geen lichamelijke straf of boete had te dragen, maar zelfs geen offer behoefde te brengen, mocht die zichzelf niet onschuldig noemen? Onschuldig, bij zulk een vergrijp tegen de waarheid en de maatschappij! Al voelden en erkenden ernstig denkenden, dat zoo'n leugen toch verkeerd was, er werd niettemin duidelijk geleerd, dat men onschuldig was, dat wil niet minder zeggen dan: onschuldig voor God. Of daardoor het zedelijk ook gevoel verzwakt werd!

Datzelfde volslagen gemis aan vatbaarheid om een daad uit het oogpunt van zedelijkheid te bezien, dezelfde noodlottige neiging om bij een godsdienstige handeling alleen op den vorm te letten en hare waarde of onwaarde naar spitsvondige onderscheidingen te schatten, merken wij ook op in de wijze waarop de schriftgeleerden de gelofte behandelden. Trouwens, deze is aan den eed na verwant.

Evenals elders in de oudheid, was het ook onder Israël zeer gebruikelijk, dat iemand onder zekere omstandigheden beloofde, iets aan de godheid te zullen geven of zich te harer eer van het een of ander genot te onthouden. Meestal legde men zulk

1) Sjeboeôt V : 5.

eene gelofte af, wanneer men in gevaar verkeerde of een dierbaren wensch koesterde, in de hoop door die toezegging de godheid goed te stemmen en dus door haar gunst het begeerde te erlangen.

Een der meest bekende geloften onder Israël was het nazi-reaat ¹⁾, dat in dezen tijd schier alleen voor een bepaalden termijn, in den regel voor dertig dagen, werd aanvaard. Daarnevens waren nog andere onthoudingsgeloften in zwang, bij voorbeeld die van geheel te vasten, voor één keer of jaarlijks één dag of meer geen vleeschspijs te gebruiken — waarbij evenwel visschen en sprinkhanen geoorloofd voedsel bleven ²⁾. Andere geloften daarentegen hielden in, dat men allerlei aan God, dat wil zeggen aan den tempel, gaf. Het voorportaal was dientengevolge behangen met een menigte handen, voeten, oogen, ooren en andere lichaamsdeelen van goud of zilver en met vele steenen en metalen platen, waarop herstelden of geredden hunne dankbaarheid uitdrukten ³⁾. Ook kon men roerende en onroerende goederen, die dan gelost werden, alsmede geld of de waarde van een voorwerp in goud of zilver, aan God wijden. Zoo is van een rijke vrouw opgeteekend, dat zij, zeker bij ernstige ziekte, het gewicht van haar dochter in goud beloofde, gelijk zij dan ook inderdaad naar Jeruzalem kwam, haar kind liet wegen en het bedrag uitbetaalde ⁴⁾.

Aldus handelt ieder man van zijn woord; maar niet elkeen is zoo stipt, en gelijk overal waar geloften worden afgelegd, zoo was het ook onder Israël zeer gewoon, dat men, na gered of in het bezit van het verlangde geraakt te zijn, berouw had over het gesprokene. Wat in opgewondenheid was beloofd, moest met kalme zinnen worden betaald, en dan scheen het verkregene wel eens te duur gekocht! Vooral was dit het geval, waar men kwistig was met geloften. De Israëlietische wijzen wisten zeer goed, dat „het een valstrik voor een mensch was, onberaden: Dit zij heilig! te roepen en eerst daarna den omvang dier gelofte te overwegen” ⁵⁾, en vermaanden daarom ⁶⁾: „Wees niet overijld met uw mond en haaste uw hart

1) Zie Deel II bl. 256 vg., IV bl. 216, VI bl. 308. 2) Cholin VIII : 1.
3) Zie boven, bl. 155. 4) Erachin V : 1. 5) Spr. XX : 25. 6) Pred. V : 1—5.

zich niet om een woord tot God uit te spreken; want God is in den hemel en gij zijt op aarde; wees daarom met uw woorden spaarzaam! Want gelijk een droom veel getob aanbrengt, zoo de stem van een dwaas veelheid van woorden. Wanneer gij een gelofte aan God doet, stel de betaling niet uit, want Hij heeft geen welgevallen in dwazen. Betaal wat gij belooft! Beter is niet beloven dan wel beloven en niet betalen. Laat uw mond over uw lichaam geen straf brengen, en zeg niet voor Gods bode (den priester?), dat het in overijling gesproken was. Waarom zou God over het door u gesprokene vertoornd worden en het werk uwer handen verbreken?"

Zeker kon in het algemeen geen ernstig mensch in Israël of elders over deze zaak een ander gevoelen hebben; de oudere wetgevers hadden er dan ook niets anders over gezegd en kortweg aangedrongen op stipte vervulling der eens afgelegde geloften ¹⁾. Maar in één opzicht had men reeds spoedig van dezen regel moeten afwijken. Terwijl toch de ouden ook menschen aan Jahwe offerden en zulk een offer dus soms beloofden — men denke slechts aan Jefta! — werd dit later scherp afgekeurd, zoodat er toen een middel moest bedacht worden, om iemand die Jahwe een menschenoffer toegezegd had daarvan te ontheffen, zonder nochtans aan de heiligheid der gelofte al te zeer afbreuk te doen. De priesterlijke wetgevers na de Balingenschap leerden daarom, dat zulk een offer kon worden gelost en stelden een tarief op van de waarde der ten offer beloofde menschen naar ouderdom en sekse ²⁾. Daarenboven vernielde men nu niet meer, zooals weleer, het aan Jahwe beloofde, maar stond het den priester af ³⁾. Was dit een en ander bij de veranderde opvatting van Jahwe's wezen noodzakelijk, men ging meteen een stap verder en stelde, dat elk voorwerp, hetwelk iemand aan God had gewijd, behalve een offerdier, kon worden gelost ⁴⁾, en verzwakte zoo den ouden strengen regel, dat het beloofde-zelf aan Jahwe verviel en niet verruild mocht worden ⁵⁾.

1) Deut. XXIII: 21—23. 2) Lev. XXVII: 2—8; Deel II bl. 123, 202. 3) Num. XVIII: 14—18. 4) Lev. XXVII: 9—27.
5) Lev. XXVII: 28, 29.

Nog in een ander opzicht moesten de priesterlijke wetgevers raad schaffen. Een volwassen man werd zelf verantwoordelijk gerekend voor hetgeen hij beloofd had te zullen doen of laten; maar in hoever was een vrouw verplicht, haar geloften te volbrengen? Immers, zij was volgens de Joodsche zienswijze haar eigen meesteres niet en dus ook niet aansprakelijk voor haar geloften. Men maakte daarom over deze zaak bepalingen en stelde vast, dat wanneer eene ongehuwde vrouw een gelofte had gedaan buiten weten van haar vader, een gehuwde buiten voorkennis van haar man, zij niet verplicht zou zijn ze te houden, maar dat zij verbonden was, in geval hij, die over haar gesteld was, zonder er tegen op te komen, haar de gelofte had hooren afleggen ¹⁾).

Is deze oplossing der moeilijkheid, indien men nu eenmaal aan de vrouw zulk een ondergeschikte plaats toekent, niet onverstandig te noemen, het stellen reeds van zulk een vraag is, evenals het maken van lossingstarieven, een bewijs, hoe door de wetgevers handelingen, die alleen als uitingen van het godsdienstig gemoed waarde hebben, werden ontleed en gerelementeerd. Welnu, dat het godsdienstonderricht, hetwelk de Joden na de uitvaardiging der Wet van hunne geestelijke leidslieden genoten, hen niet in een betere richting zou brengen, ligt, na al wat wij van den arbeid der schriftgeleerden vernamen, voor de hand. Het spreekt vanzelf, dat dezen geneigd waren, den regel te handhaven: wie een gelofte doet, moet haar betalen; maar dit was gemakkelijker gezegd dan volgehouden. Immers, eene gelofte af te leggen was zoo gewoon, dat hierbij, evengoed als bij een eed, overijling dagelijks voorkwam. De schriftgeleerden hebben het onderscheid tusschen een eed en een gelofte nauwkeurig zoeken vast te stellen, maar in menig geval was de grenslijn niet te trekken. De Joden toch waren met uitdrukkingen als: „Ik mag een nazireër worden als...!” „Dit mag aan den tempel vervallen, wanneer...!” „Ik wil niets met u te maken hebben, indien...!” „Dit is *korbaan* ²⁾!” even gereed als met: „Zoo waar God leeft!” „Bij

1) Num. XXX.

2) Mark. VII: 11.

den tempel!" en andere ceden of vloeken. Zou er nu geen achterdeur worden geopend, waardoor hij, die zulk een gelofte had gedaan, aan zijn verplichting om haar te vervullen kon ontkomen? Het spreekt vanzelf, dat zij die zoo kwistig waren met hun *korbaan*! niet stipt waren met het gestand te doen.

Om maar op één geval te wijzen: bij het handel drijven hadden verkooper en koper beiden gedurig uitdrukkingen in den mond als: „*Korbaan*, als ik het u laat beneden zooveel!" „*Korbaan*, als ik er meer voor geef dan...!" Men nam dit even weinig ernstig op, als het een Oostersch koopman van dezen tijd meenens is, wanneer hij op een laag bod het antwoord geeft: „Neem het dan maar als geschenk mee!" en evenmin als er, waar ter wereld ook, aan de plechtige verzekeringen bij het loven en bieden geloof geslagen wordt.

En de schriftgeleerden? Bestreden zij al dat ijdel zweren en beloven, al die onware verzekeringen? Neen. Zij hebben dit misbruik niet zooveel in hun vermogen was gekeerd, maar veeleer, natuurlijk zonder dit te weten of te bedoelen, het nog verergerd, door die uitdrukkingen van hartstocht, toorn en begeerlijkheid als ernstig gemeend te behandelen en bepalingen te maken, in welke gevallen zulke geloften geldig waren, in welke niet. De goed door hen onderwezene deed dientengevolge niet licht een bindende gelofte, maar verstond de kunst van listig anderen te bedriegen, door dubbelzinnige uitdrukkingen te gebruiken, door bij het uitspreken eener gelofte onhoorbaar te mompelen: Ik meen het niet! of door zich te dekken met een stilzwijgend voorbehoud.

Laat mij een paar voorbeelden geven! Stel, iemand had in toorn uitgeroepen: „Ik wil niets meer met u uitstaande hebben!" Nu hebben de schriftgeleerden vooreerst vastgesteld, wat daaronder begrepen moet worden; evenmin toch als het mogelijk was, op sabbat letterlijk alle werk te laten rusten, was het doenlijk, met een huisgenoot of buurman niets, volmaakt niets, uitstaande te hebben. Zij omschreven dus als volgt ¹⁾: „Wie zulk een gelofte gedaan heeft, mag met den ander niets

1) Nedarim IV : 6a.

ruilen noch in ruil geven, hem niets te leen vragen noch leenen, hem niets verkoopen noch van hem koopen." Maar indien men nu hierdoor in groote verlegenheid raakte, omdat men niet te eten had, of dewijl men des anderen hulp behoefde voor het bouwen van een huis, het bearbeiten van den akker of iets dergelijks? Welnu, dan moest men een derde in den arm nemen, door wiens bemiddeling men om den dienst verzocht en later het loon uitbetaalde. Waren twee menschen, waarvan de één de gelofte had gedaan alle gemeenschap met den ander te mijden, met elkander op weg, en de door zijn gelofte gebondene had honger, terwijl er geen derde in de buurt was, om als tusschenpersoon te dienen, ook daar was raad voor: de niet gebondene moest in dat geval spijs op een steen of een muur leggen en daarbij zeggen: „Dit geef ik in vrij gebruik aan ieder die het nemen wil!" dan nam de ander het met een gerust geweten tot zich en at het op ¹).

Wanneer bij het handel drijven de verkooper zijn laagsten prijs en de koper zijn hoogste bod genoemd hadden, beiden met de verzekering, dat, als zij daarvan afweken, het voorwerp *korbaan* was, dus aan den tempel verviel, dan rekenden de schriftgeleerden, dat zij beiden hadden bedoeld het verschil te deelen, zoodat zij van de gelofte vrij waren, indien de koop op dien voet gesloten werd. Zij noemden dit een „gelofte tot aansporing"; welke naam ook op andere gevallen toepasselijk was, bij voorbeeld als iemand zijn naaste te eten genoodigd had en om dit verzoek aan te dringen had uitgeroepen: „Mijn geheele maaltijd mag *korbaan* zijn, indien gij niet komt!" — zulk een gelofte was niet bindend ²).

Zoo waren er ook „overdrijvingsgeloften", bij voorbeeld wanneer iemand zei: „Ik mag *korbaan* zijn, indien er niet zooveel menschen op weg waren als er Israëlieten uit Egypte togen!" Zoo'n uitroep had geen gevolgen. Ook een „overijlingsgelofte" had geen waarde. Men kon zich vergissen en zeggen: „Ik, of dit of dat, mag *korbaan* zijn, als ik vandaag eet!" en het dan toch

1) Nedarim IV : 7, 8 ; vgl. V.

2) Nedarim III : 1.

onnadenkend doen. Hierdoor was men evenmin gebonden als wanneer men door ziekte, storm of overstroming in de onmogelijkheid was zijn woord gestand te doen ¹⁾.

Zoo mocht men ook, wanneer men granen of vruchten ter markt bracht en door roovers overvallen werd, of de tollenaars legden er beslag op, een gelofte afleggen, dat het het eigendom van den tempel of van den koning was, al was hiervan ook niets waar. Of men er een eed op mocht doen, daarover waren de schriftgeleerden van verschillend gevoelen ²⁾.

Het spreekt vanzelf, dat, terwijl ieder ernstig denkend mensch zulke valsche practijken schuwde, de groote hoop in menig opzicht veel verder ging dan zijne leeraars, daar dezen niet de bedoeling hadden anderen te leeren liegen en de beginselen der Wet ontduiken, maar slechts in dit opzicht, als in zoo menig ander ³⁾, een middelweg zochten tusschen hetgeen zij begrepen dat goed was en de practijk; want zij verstonden uitnemend de kunst, den godsdienst pasklaar te maken voor de neigingen der menigte.

Soms evenwel raakten zij in groote moeilijkheden; bij voorbeeld als zij een keus moesten doen in den zoogenaamden strijd van plichten. Neemt maar eens de vraag, of iemand het geld, dat hij tot onderhoud van zijn ouders moest aanwenden, aan den tempel mocht schenken ⁴⁾. Wel hebben ten aanzien hiervan de schriftgeleerden eenstemmig vastgesteld, dat, wanneer iemand eenige menschen iets ziet eten en hij roept: „Wat gij daar nuttigt, zij *korbaan!*” terwijl hij niet opmerkt dat zijn ouders er bij zijn, die gelofte, althans met betrekking op dat wat zijn vader en moeder gebruiken, niet geldt ⁵⁾. Maar de vraag, of de omstandigheid, dat een gelofte tegen den eerbied voor vader en moeder indruischt, grond genoeg is voor verbreking der gelofte, heeft de schriftgeleerden nog lang na Jezus' tijd ernstig beziggehouden; eindelijk hebben zij, hoewel niet dan onder krachtige tegenspraak van sommigen, beslist, dat dit geen grond was, om de gelofte voor nietig te ver-

1) Nedarim III : 2, 3. 2) Nedarim III : 4. 3) Zie boven, bl. 193 vgg. en elders. 4) Matth. XV : 5; vgl. Deel V bl. 329. 5) Nedarim III : 2b.

klaren ¹⁾. Wij kunnen ons licht voorstellen, dat, in de practijk, vooral vóór het vallen dier beslissing, bij den één de liefde voor zijn ouders, bij den ander de achting voor de eenmaal afgelegde gelofte, het zwaarste woog.

In het algemeen werd door de manier, waarop de gelofte in school en synagoge besproken werd, de heiligheid van die verbintenis niet bevorderd en de lichtvaardigheid bij het doen er van in het dagelijksch leven niet verminderd. Eenmaal met nadruk bepaald bij al de losse gezegden, die hun gedurig op de lippen kwamen, niet zóo dat zij gewaarschuwd werden voor dat misbruik, maar opdat het vervullen van de letter en het verwaarloozen van den inhoud hun gemakkelijker zou gemaakt worden, hebben de Joden in deze rampzalige kunst groote vorderingen gemaakt. Zij hebben geleerd woorden van twee beteekenissen te gebruiken en allerlei schijngeloften te doen.

Er zijn ons door de schriftgeleerden nog eenige staaltjes van bewaard ²⁾. Sommige handigheden gingen te ver naar hun meening. Zoo konden zij het niet billijken, wanneer men bij het uitspreken van de woorden der gelofte een enkele letter veranderde, bij voorbeeld, in plaats van *korbaan*: *konaas* of dergelijken onzin zei en dan zich niet gebonden rekende. Maar zij hadden vrede met de aanwending van andere kunstgrepen; bij voorbeeld als iemand riep: „Bij het offer!” „Bij den plengwijn!” namelijk, beloof ik dit of dat aan het heiligdom te geven, dan was die gelofte bindend, in geval hij er niets bijzonders bij gedacht en dus natuurlijk gemeend had: bij het offer, den plengwijn van den tempel. Doch had hij er bij gedacht: bij het afgodenoffer, dan kon hij zich met die bekentenis altijd dekken. Wanneer iemand zeide: „Het moge *korbaan* zijn!” dan kon degene, met wien hij sprak, niet zeker zijn dat hij het meende of wat hij bedoelde; want *korbaan* beteekent: geschenk, en als hij er bij had gedacht: geschenk voor een koning, dan was het geen gelofte. Hoewel er zeker te allen tijde rabbijnen geweest zijn, die opkwamen tegen zulke onwaardige

1) Nedarim IX: 1.

2) Nedarim I, II: 1—5.

practijken, is toch ten slotte de beslissing in dien zin gevallen; immers, „men moest den lichtvaardigen de deur openen en hen tevens onderrichten niet zoo loszinnig in het beloven te zijn” ¹⁾. Wij noemen zulk eene overlegde sluwheid maar liever rondweg valsheid en meenedigheid en stemmen met Jezus in, als hij die onderscheiding van bindende en niet bindende eeden scherp gispt en met verontwaardiging den blinden leidslieden zijner onkundige tijdgenooten onder het oog brengt, dat elke eed, in welken vorm ook, een eed bij God is en zonder uitzondering of dubbelzinnigheid gelden moet ²⁾.

Ten overvloede zij hier wederom opgemerkt, dat wij het verschil van tijd en den langzamen voortgang van het kwaad in het oog moeten houden. In den tijd der Hasmoneën dacht men zeker nog niet aan de vaststelling van zulke regels als wij boven vermeldden; maar wij hebben daarin het eind eener lange ontwikkeling vóór ons, wier begin wij reeds in de jongere wetten van den Pentateuch vinden, zoodat wij daaruit duidelijk merken, in welke richting het Jodendom zich bewoog. De wettelijkheid ondermijnde dus het zedelijk leven vooral in dit opzicht, dat zij aan den waarheidszin zeer diepe wonden toebreacht en men op het woord van den Jood, die goed onderwezen was en streng volgens de Wet handelde, van den Farizeër dus, weinig bouwen kon. Al zou het schromelijke overdrijving zijn, hen allen voor huichelaars aan te zien, onwaarheid ontsierde zonder twijfel zeer veler godsdienstigheid.

Zoo hebben wij getracht eenig inzicht te verkrijgen in het godsdienstig leven der Joden in den tijd, toen zij, na eeuwen lang in volslagen afhankelijkheid van heidensche volken verkeerd te hebben, weer een vrij en bloeiend volk uitmaakten, en hun godsdienst, juist door de inspanning waarmee zij het juk hunner verdrukkers afgeschud hadden, zich krachtig ontwikkelde.

Terwijl wij dat godsdienstig leven in zijn hoofdtrekken en in eenige bijzonderheden poogden te teekenen, hielden wij ons

1) Nedarim II : 5.

2) Matth. XXIII : 16—22.

hoofdzakelijk bezig met den arbeid der schriftgeleerden. Hoe kon het ook anders? Zij waren de invloedrijke leidlieden der schare, de toongevers in het godsdienstig leven huns volks, de woordvoerders in de synagogen, de opvoeders der jeugd, de onderwijzers van allen, die de wet Gods wilden leeren kennen, de raadslieden van alle bekommerden over het heil hunner ziel; zij hebben inderdaad grootendeels hun volk gemaakt tot dat wat het geworden is.

Aan den eenen kant hebben zij, door Israël te redden uit den maalstroom van het heidendom, der menschheid een grooten dienst bewezen. Hadden de Joden hunne voorvaderlijke zeden, hun godsdienst, hun eigenaardig volkskarakter verloren, de schade zou onberekenbaar zijn geweest. Doch aan den anderen kant kunnen wij hunne ijverige bemoeiingen ten aanzien van de Wet niet zonder weemoed, soms niet zonder verontwaardiging aanzien; want zij hebben maar al te veel Gods heerlijkste geboden krachteloos gemaakt door hunne inzetten.

In welke mate had in den tijd der Hasmoneën hunne wettelijke richting reeds hare wrange vruchten gedragen? Welk was over het geheel het peil der zedelijkheid in Israël? Waren er vele burgers, die, even vrij van de lichtzinnigheid der heidenen als van de doode vormelijkheid der schriftgeleerden, hunne zeden rein bewaarden, en eerlijk, matig, ingetogen, arbeidzaam, hunne kinderen in 's Heeren vrees opvoedden? Zonder twijfel, al kunnen wij het niet met de stukken bewijzen! Dat wij hiertoe buiten staat zijn, is zeer natuurlijk. Rustige lieden, wier leven grootendeels zich beweegt in den kring van hun gezin en van hunne maatschappelijke plichten, treden niet als schrijvers op en doen weinig van zich hooren. Daarom gaat hun leven voor de nakomelingschap grootendeels onopgemerkt voorbij, hoewel zij inderdaad de kern van een volk uitmaken. Toch mogen wij op goeden grond stellen, dat er een eeuw vóór het begin onzer jaartelling zulk een vrome en brave burgerij was.

Immers, toen Jezus optrad vond hij, ja, vele tegenstanders, maar ook vele vrienden. Hij had gelegenheid om reinen van hart, nederigen, barmhartigen, vreedzamen zalig te spreken.

De kringen, waarin de edele persoonlijkheden thuis behoorden, ons in de Evangeliën geteekend, Jezus' ouders en die van Johannes den Dooper, een Petrus en de zonen van Zebedeüs, Maria en Martha, benevens zoo menige andere vriend en vriendin — die kringen waren niet bedorven, noch door lichtzinnigheid noch door vormelijkheid, en pleiten ten gunste van geheel hun volk.

Nu, indien nog ten tijde van Jezus zooveel vatbaarheid om de waarheid te verstaan aanwezig was, dan stond de eeuw der Hasmoneen zeker niet lager, veeleer hooger. De tijd toch, die tusschen Johannes Hyrkanus en Jezus ligt en dien wij thans gaan beschrijven, was een tijd van velerlei beroering: partijschappen, burgeroorlogen, verdrukking, beurtelings door buitenlanders en door Joodsche tirannen, soms afgewisseld met onverdiende begunstiging door vreemde heerschers, maar deze gepaard aan klimmenden haat van den kant hunner heidensche medeburgers — dit een en ander was alles behalve geschikt om het Joodsche volk rijker te maken in geestelijke gaven, en had integendeel een zeer ongunstigen invloed op zijn zeden. Door soortgelijke omstandigheden is de zedelijkheid van menig volk ondergegaan. Dat de Joodsche natie al die verwilderende lotgevallen heeft verdragen, wel niet zonder groote schade voor zijn geestelijk leven, maar toch zoo, dat er veel goeds in overbleef en zij vele „hongerenden en dorstenden naar gerechtigheid” opleverde, dat pleit krachtig voor haar degelijk gehalte.

Bij het aanschouwen van al wat Israël te verduren heeft gehad, nadat het een korten tijd zich in zijn onafhankelijkheid en bloei heeft mogen verheugen, kunnen wij gedurig het woord van Jezaja nazeggen: „Als er van het volk nog een tiende overblijft, dan is dat ook ten verdere bestemd. Maar, zooals van een terebint en een eik, nadat zij geveld zijn, nog een stomp in den grond zit, zoo geeft ook van Israël het heilig nakroost eenige hoop voor de toekomst”¹⁾.

1) Jez. VI: 13; vgl. Deel III bl. 301.

INHOUD

VAN HET

ZEVENDE DEEL.

DERDE AFDEELING.

De laatste eeuwen van Israël's volksbestaan.

Hoofdstuk I. Van Nehemia tot Alexander den Groote. JOZEFUS OUDH. XI: 7 bl. 3—17.

Omvang en macht van het Perzische rijk. Mogelijkheid voor de Joden om ondanks hunne geringheid een krachtig volk te worden. Zwaarte van het Perzisch juk.

De bestuurders van Judea. De hooge priesters. Verbanning van den priester Manasse. Stichting van den tempel op den Geriziem. De godsdienstrichting der Samaritanen.

De Wet den Joden een zware last, maar toch hun lust.

Hoofdstuk II. De Joden komen onder Grieksche heerschappij. JOZEFUS OUDH. XI: 8, XII: 1 . bl. 18—32.

Het verhaal van Jozefus over de komst van Alexander den Groote in Palestina.

Regeering van Alexander en verdeeling van zijn rijk. Zijn beteekenis voor Azië. Aantrekkelijkheid der Grieksche zeden.

Houding der Joden tegenover het heidendom. Eervolle plaats, hun in Egypte ingeruimd. Palestina bij Egypte ingelijfd. Grieksche steden.

Hoofdstuk III. De Joden onder de Egyptische koningen. JOZEFUS OUDH. XII: 3 en 4 bl. 33—47.

Welwillendheid der eerste Lagiden jegens de Joden. Palestina de twistappel tusschen Egypte en Syrië. Voorrechten der Joden in Syrië. Twee partijen in Judea.

Geschiedenis van Jozef ben Tobia, den belastinggaarder.

Palestina valt in de handen der Seleuciden. Hyrkanus ben Jozef.

Hoofdstuk IV. Judaïsme en Hellenisme onder de Syrische koningen. JESUS BEN SIRACH L : 1—21; 2 MAKK. III : 1—IV : 6 bl. 48—65.

Gehechtheid der Joden aan hunne Wet. Uitbreiding der Wet, waarin vele oud-Israëlietische gebruiken opgenomen worden.

„De wijsheid van Jezus ben Sirach.” De schrijver, een onderwetsch man, zeer ingenomen met de Wet. Zijn lofzang op Simon den Rechtvaardige.

Beteekenis van Simon den Rechtvaardige. Onder hem heeft de streng wettelijke richting de overhand. Antiochus III begunstigt haar.

Aanwas van het Hellenisme onder de Joden.

Geldzorgen van Antiochus III en zijn opvolger. De voorgenomen tempelplundering van Heliodorus verijdeld. Hoogepriester Onias III naar Antiochië.

Hoofdstuk V. De uitbarsting. 1 MAKK. I : 11—III : 9; 2 MAKKABEËN IV : 7—VIII : 7; JOZEFUS OUDHEDEN XII : 5 en 6 bl. 66—87.

Het eerste en het tweede boek der Makkabeën. Karakter van Antiochus IV Epifanes. Jason begunstigt openlijk het Hellenisme. Antiochus met vreugd in Jeruzalem ontvangen. Menelaüs hoogepriester. Onias te Antiochië vermoord. Schrikbewind in Jeruzalem. Antiochus verovert de stad. Staking van den eeredienst.

Verklaring van Antiochus' gedrag. De godsdienstvervolging. Eleazar. De moeder met haar zeven zonen. Het geloof aan de opstanding uit de dooden.

Mattathias en zijne zonen. De uitbarsting te Modin. Vele getrouwen komen om. Geloofsversterking. Het boek Daniël.

Hoofdstuk VI. De vrijheidsoorlog. 1 MAKK. III : 10—XIII; 2 MAKK. VIII : 8—XV; JOZEFUS OUDH. XII : 7—XIII : 2, 4—6 bl. 88—108.

Eerste overwinningen van Judas. De tempelreiniging.

Veldtochten der Hasmoneën in de omliggende gewesten. De Joden door Lysias geslagen bij Beth-Zacharias. Menelaüs ter dood gebracht. Vrede tusschen de Joden en Antiochus V.

Hoogepriester Alkimus. Terechstelling der zestig schriftgeleerden. Alkimus ruimt het land. Keert terug met Nicanor. Dood van Razis. Judas verslaat Nicanor. Sluit een verbond met de Romeinen en sneuvelt.

Jonathan in de woestijn van Juda. Dood van Alkimus. Jonathan in Michmas. De grondslag van de heerschappij der Hasmoneën. Demetrius I en Alexander Balas wedijveren om de gunst van Jonathan. Hij aanvaardt het hoogepriesterlijk ambt. Val van Alexander Balas. Jonathan door Demetrius II als hoofd des volks erkend.

Jonathan kiest de partij van Tryfon. Wordt door dezen opgelicht en vermoord. Volkomen onafhankelijkheid van Judea. Gezer en de burg te Jeruzalem door Simon veroverd. Lof der Hasmoneën.

Hoofdstuk VII. De Joden in Egypte. JOZEFUS OUDH. XIII: 3; JOODSCHE OORLOG VII: 10 § 2 en 3, bl. 109—131.

Licht- en schaduwzijde van der Joden toestand in Egypte. De fragmenten van Joodsche geschriften uit Eusebius. De Joden in de gunst bij Ptolemeüs VI Filometor. Weinig geliefd bij Ptolemeüs VII Fyscon. Hun toestand op den duur minder aangenaam.

Vertolking der Wet in het Grieksch. De brief van Aristeas en andere fabelen hierover. De gemeente te Alexandrië en haar groote synagoge. Stichting van den tempel van Onias. Jez. XIX: 18—25. Innige band tusschen de Egyptische Joden en Jeruzalem.

Sibyllijnsche liederen. Tweeslachtig karakter van het Alexandrijnsche Jodendom.

Hoofdstuk VIII. De bloeitijd van het onafhankelijke Joodsche volk. 1 MAKK. XIV—XVI; JOZEFUS OUDH. XIII: 7—10 § 4 bl. 132—150.

Geluk van Judea onder Simon. Oorlog met Antiochus VII Sidedes. Dood van Simon. Belegering van Jeruzalem door Antiochus

VII. Vrede. Johannes Hyrkanus staat den Syrischen koning bij.

Oorlogen van Johannes Hyrkanus. Verwoesting van den tempel op den Geriziem. Idumea in het Jodendom ingelijfd.

Judea een bloeiende staat. „Israël in de verstrooiing een krachtige steun.”

Het boek Henoch. Iets uit de oudste bestanddeelen.

Hoofdstuk IX. Het godsdienstig leven der Joden.

De tempeldienst bl. 151—167.

De inzettingen der schriftgeleerden een vergelijk tusschen de Wet en de bestaande gebruiken. Bronnen voor onze kennis van den godsdienstigen toestand onder de Hasmoneën.

Inrichting van den tempel. Het Allerheiligste ledig. Het Heilige met zijn meubelen; de toonbrooden. Het Voorportaal met de wijgeschenken; de gouden wingerd. Het Voorhof; de Nikanor-poort. De priesters en hun dagelijksch werk in den tempel. Voordeelen hieraan verbonden. Onaangename en aangename dienstdagen.

De geheele tempeldienst eigenlijk verouderd. De bedevaarten; het brengen der eerstelingen. De houtleverantiën. „Zich verheugen voor 's Heeren aangezicht.” Het gerst snijden op Paschen. De brooden van Pinksteren. De uitgelatenheid van Loofhutten.

Hoofdstuk X. Het godsdienstig leven der Joden.

De Synagoge. SUZANNA; BEL EN DE DRAAK . bl. 168—192.

De synagogen nemen de plaats der aloude heiligdommen in. De gebedsplaatsen. De synagogale gebeden en andere godsdienstige handelingen. De band tusschen synagoge en tempel; de „mannen die op post staan.” De synagogen ook leerhuizen en gerechtszalen.

De richting waarin de schriftgeleerden het volk leidden. De wetskennis. Gemis aan oorspronkelijkheid. Het beginsel van gezag. De *halacha*. Kleingeestigheid der vragen en hare oplossingen. De bepalingen over den sabbat.

De *haggada*. Fantastisch karakter. Voorbeeld uit *Henoch*. Gekunsteld ontzag voor God; de naam Jahwe. Bespiegelingen over „den wagen” en de schepping. De engelenleer; oorzaken van hare ontwikkeling.

De verheerlijking van het voorgeslacht. Voorbeelden uit het

boek „de Jubileën”; Abraham. Latere legenden over Abraham. De *haggada's* in de apokriefe boeken. Susanna. Bel en de Draak. Vaderland dezer verhalen.

Hoofdstuk XI. Het godsdienstig leven der Joden. Buiten tempel en synagogen bl. 193—209.

De taak der mondelinge overlevering ten aanzien der volksgebruiken. De viering van den nieuwjaarsdag: het trompetten, de *tasjlicha*.

De *Chanukka*-dagen of het Lichtenfeest. Andere feesten. Poeriem.

Nieuwemaansfeest; de bepaling der schrikkelmaand; het zegenen van de nieuwemaan. Vastendagen.

Toovermiddelen; *ziziet*, *challa*, wijwater, *mezoeza*, *tefillien*; vrees voor het donker; hekserij; roem van Salomo.

Waardeering van het werk der schriftgeleerden.

Hoofdstuk XII. Het godsdienstig leven der Joden. De reinheid. JOZEFUS JOODSCHE OORLOG II, 8 § 2—13, OUDHEDEN XVIII, 1 § 5 bl. 210—224.

Het begrip van heiligheid. Hoe het doel der schriftgeleerden: Israël tot een heilig volk te maken, hun ijver voor de Wet verklaart. Hun zorg voor den eeredienst en het onderwijs der priesters.

De wetten over rein en onrein. „Het bokje in de melk zijner moeder”; vleesch en melk niet samen te gebruiken. Wat onrein maakte, en wel in onderscheiden graad. Welke soorten van voorwerpen vatbaar waren voor verontreiniging. De middelen tot zuivering. Het „zware juk.”

De Esseën. Hunne woonplaatsen en leefwijze, dagverdeling, maaltijden; de proeftijd; de rechtspraak; hunne bespiegelingen over opstanding; hun aantal; verschil onder hen. Hunne richting is een tot het uiterste gedreven Farizeïsme. Hun aanzien bij het volk.

Hoofdstuk XIII. Het godsdienstig leven der Joden. De zedelijkheid. TOBIET; BARUCH I—III: 8; 2 MAKK. VI: 12—17 bl. 225—246.

De belangrijkste vraag ten aanzien van der Joden godsdienstig leven. De Synagoge heeft Israël voor verwildering

bewaard. Daarenboven gaf zij den geloovigen de Heilige Schrift in handen. Prijsstelling op een zedelijken wandel; Ps. XV; Jezus ben Sirach; Pseudo-Fokylides; afkeuring van de Grieksche plooibaarheid.

De inhoud van Tobiet. Getuigt voor het zedelijk gevoel der Joden die het waardeerden. Zijn er meer dergelijke werken geweest? Ook de schriftgeleerden waren niet onverschillig voor de zedelijke zijde van den godsdienst; het tractaat *Abót*.

De schaduwzijden van der Joden zedelijk karakter. Geestelijke hoogmoed. Oorzaken van de groote ontwikkeling dier ondeugd. Trekt zelfs voedsel uit 's volks vernedering. Minachting voor de heidenen; afzondering van andere volken. Haat tegen de heidenen; Psalm LXXIX. De godsdienstoorlogen der Joodsche vorsten.

Was het een en ander niet verklaarbaar? Ja, maar desnietemin zeer laakbaar en heilloos.

Hoofdstuk XIV. Het godsdienstig leven der Joden. De wettelijkheid. JEZUS BEN SIRACH XXXVIII: 24—XXXIX: 11; JOZEFUS OUDHEDEN II: 9 en 10; BOEK DER WIJSHEID XI: 17—20 bl. 247—264.

Welken invloed had de wettelijkheid op het karakter der Joden? Overschatting der waarde van 's menschen afkomst. Waarin de proseliet bij den Jood achterstond. Rangorde onder de Joden-zelfen. Alleen wetskennis weegt op tegen onaanzienlijke geboorte. Overwaardeering van die kennis en hare betrekkelijke onvruchtbaarheid.

Geringe waardeering van de zedelijkheid: bij Jezus ben Sirach, Jozefus, Boek der Jubileën.

Gemis aan een verheven zedelijk ideaal. De zedelijke eischen niet hoog gesteld. Kleingeestige opvatting van Gods beloonende en straffende gerechtigheid. Alles naar maat en regel!

Hoofdstuk XV. Het godsdienstig leven der Joden De wettelijkheid (vervolg). JOZEFUS OUDHEDEN XII, 4 § 2; JEZUS BEN SIRACH XXIII: 9—15 bl. 265—285.

Ziekteverschijnselen door de wettelijkheid veroorzaakt. Werktuigelijkheid in het volbrengen van de wetsvoorschriften; het gebed. Het verdringen van de eischen der zedelijkheid door de

uiterlijke godsdienstplichten. Het gebeurde met Jozef ben Tobia. De Farizeëen als „geveinsden.”

Lichtvaardigheid op het stuk van den eed. Afkeuring van de eedbreuk. Standpunt der Wet ten aanzien van het lichtvaardig zweren. Gedraglijn der schriftgeleerden. De soorten van „overijlde eeden” en de straffen die op het breken er van stonden. De eed der getuigen voor den rechter. Wat de uitdrukkingen „vrij” en „schuldig” in deze en dergelijke zaken beteekenen.

De gelofte een soort van eed. Algemeene regel, hoe een gelofte moet gehouden worden. Afwijkingen hiervan in de Wet. Spitsvondige onderscheidingen der schriftgeleerden. Uitvluchten; stilzwijgend voorbehoud. Welk gebod is zwaarder: eer uwen vader en uwe moeder, of: vervul uwe gelofte?

Wat wij aangaande de werkzaamheid der schriftgeleerden besproken hebben dient, als beschrijving van den tijd der Hasmoneëen, slechts om de richting aan te geven, waarin zich het godsdienstig leven der Joden bewoog. Er bestond toen ter tijd ongetwijfeld in het Joodsche volk een kern van brave zedelijk levende burgers.

DRUKFOUTEN EN VERBETERINGEN.

Bl.	9	r.	18	v. b.	schat	<i>lees:</i>	schade.
"	14	"	6	v. b.	laatstgenoemde	"	laatstgenoemden.
"	15	"	9	v. b.	hem	"	hen.
"	18	"	8	v. b.	chting	"	richting.
"	42	en	volgende		Hyrkan	"	Hyrkanus.
"	50	r.	2	v. b.	wedr	"	werd.
"	55	"	3	v. b.	achter: hiermee	"	voorloopig.
"	59	"	6	v. o.	achter: Grieksche	"	zeden.
"	"	"	5	v. o.	aantrok	"	aantrokken.
"	"	"	1	v. o.	geduchtige	"	geduchte.
"	67	"	3	v. b.	achter: schrijver	"	van het eerste boek.
"	77	"	10	v. b.	en verbrand	"	of ontheiligd.
"	87	"	16	v. b.	zuchtten	"	zuchten.
"	101	"	15	v. b.	;	"	,
"	103	"	4	v. o.	achter: vriend	"	te.
"	167	"	4	v. o.	naar	"	maar.
"	195	noot			voeg bij: Jozef. Oudh. I: 3 § 3.		
"	113	r.	6	v. o.	achter Jozefus, voeg bij: 3).		

Op bl. 102 moeten de laatste regels, van: *of, om den aan de Wet af, tot Alkimus* bovenaan bl. 103, als onjuist, geschrapt worden.
